

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Szántó Imre

A ZALA VÁRMEGYEI VÉGVÁRAK ÉS MEZŐVÁROSOK
LAKOSSAGÁNAK HELYZETE A XVII–XVIII. SZÁZADBAN

Szakály Sándor

AZ ELLENFORRADALMI MAGYARORSZÁG (1919–1944)
HADSEREGÉNEK FELSŐ VEZETÉSE.

TÖRTÉNELMI-STATISZTIKAI
TANULMÁNY A KATONAI ELITRŐL

Háncs Ernő

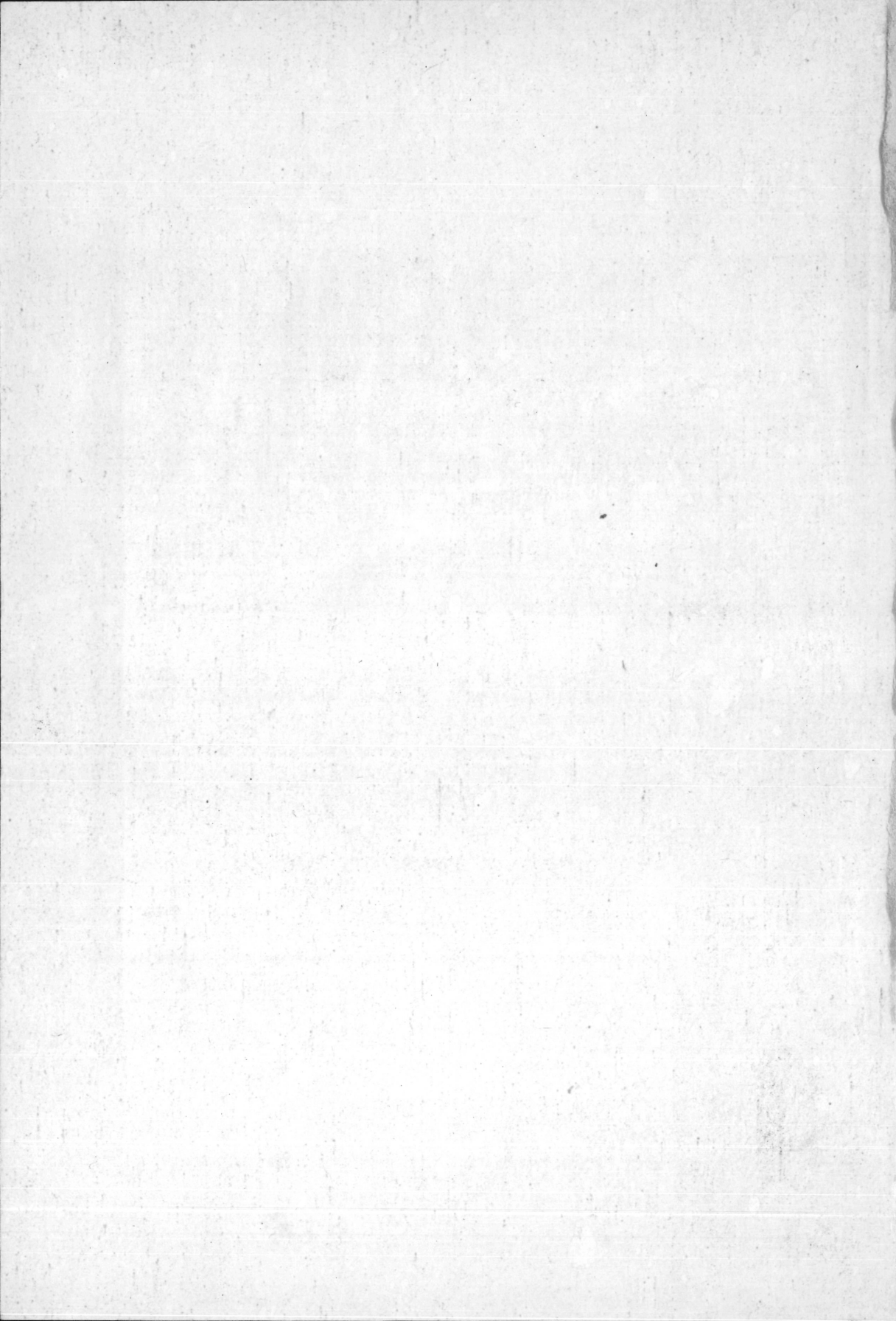
A POLITIKAI FŐCSOPORTFŐNÖKSÉG ÉS A POLITIKAI
TISZTI INTÉZMÉNY LÉTREHOZÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

A MAGYAR NÉPHADSEREGBEN
(1948 ÁPRILIS–1949 FEBRUÁR)

1

XXXI. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1984.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1984

ÚJ FOLYAM

BUDAPEST

XXXI. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Czövek István tanár (Sárospatak); *Domokos György* egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *dr. Felkai Dénes* (Budapest); *Szántó Imre* kandidátus, egyetemi tanár, József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Középkori Magyar Történelmi Tanszék (Szeged); valamint *Bencze László* alezredes, kandidátus, *Háncs Ernő* alezredes, *Nádor Tibor* alezredes, *dr. Rákóczy Rozália*, *dr. Szakály Sándor*, *Vinczai István*, *Windisch Aladárné* és *Zachar József* őrnagy, kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József, Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József (főszerkesztő)

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 360-764

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.

Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-993

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, Budapest 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25 371

HU ISSN 0017—6540

84.2707/20-01 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

TANULMÁNYOK

SZÁNTÓ IMRE

A ZALA VÁRMEGYEI VÉGVÁRAK ÉS MEZŐVÁROSOK LAKOSSÁGÁNAK HELYZETE A XVII—XVIII. SZÁZADBAN

A török hódoltság állandó terjedése mind a nemesség, mind pedig a Habsburg uralkodóház számára létkérdéssé tette az ellenség előnyomulásának megállítását. Buda török kézre jutása (1541) után még halaszthatatlanabbá vált az új határok biztosítása a legfontosabb hadi támaszpontok megerősítése által. Az 1540-es évtized folyamán és az 1550-es évek elején — viszonylag gyorsan — létrejött a végvár vonal, és hosszú állóharcra rendezkedett be.¹

Az Adriai-tengertől egész Erdélyig hosszú félkörívben húzódó határszéli várakat a főkapitánysági szervezetbe osztották. A Dunántúlon eleinte csak egy főkapitányság volt. Úgy látszik azonban, hogy már 1556-ban ketté választották a dunántúli főkapitányságot; a Duna—Balaton közti főkapitányság székhelye Győr, a Balaton—Dráva közti főkapitányság pedig Kanizsa lett.

Egy-egy nagyobb várhoz több kisebb vár (kastély, vigyázó ház, őrház, mellékház) tartozott, amelyek a nagy várak előőrseiként kiszélesítették a fővár védelmi körét, ellenőrzési területét. De a védelem mélységében is tagolódott; a várak több védelmi vonalat alkottak egymás mögött. Amint egy-egy vár elesett, egy másik lépett előtérbe. Ha az ellenség valamelyik várat elfoglalta, maga előtt találta a második, sőt a harmadik védővonalat.

A Dunántúl védelménél két fontos övezet alakult ki, melynek központjában a Balaton mint természetes limes állt.² A dunántúli védelem létfontosságú övezete a Duna és a Balaton közti átjáró volt. A török terjeszkedés fő iránya Magyarország dunántúli területein keresztül vezetett a Habsburg-birodalom szíve, Bécs felé. Itt épült ki a déli végvár vonal összeomlása után az a mélységében tagolt védelmi rendszer, amely nagyjából a zalai—veszprémi—komáromi végekig hátrálva tartóztatta fel a nyugati irányú török hódítást. Hogy az elsődleges ez az övezet volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint Győr stratégiai fontossága, valamint az, hogy itt több az elsőrendűen megerősített végvár, mint a másik (a Dráva és a Balaton között húzódó) övezetben. Ezek: Komárom,

¹ Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541—1593. Budapest, 1980. 38—40. o. — A magyar végvári katonaság rendkívül bonyolult, ellentmondásokban bővelkedő társadalmi szerepére és a hadművészetfejlődés adott szakaszában (XVII. század) elfoglalt helyére lásd Nagy László: A végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978. — *Uő*: Nem jöttünk égi Hadak Útján. Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kurucokról. Budapest, 1982. — *Uő*: A kuruc világ és katonája Ady költészetében és prózájában. Hadi történelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1981. 4. sz.

² Ruzsás Lajos: A dunántúli védelmi vonal és a parasztpolgári fejlődés a XVI—XVII. században. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 87. sz. Series Historica 149. Budapest, 1968.

Pápa, Palota. Érthető, hiszen ezek eleste közvetlenül Bécs felé nyitott volna kaput.³

A Duna és a Balaton közé eső védelmi szakasz várrendszerének első vonalát Tata, Csesznek, Palota, Veszprém és Tihany alkotta. A második vonal tagjai: Komárom, Győr, Szentmárton, Pápa, Devecser és Keszthely, a harmadiké pedig Magyarókerék, Nemetújvár, Szalónak, Kőszeg és Sárvár.⁴

A Balaton mentén korszerű vár tulajdonképpen nem volt, hiszen ezek főként XIII—XIV. századi kis hegyi erődök. A Balaton-környék végvárai — Fonyód, Keszthely és Zalavár kivételével — belsőtornyos, szabálytalan alaprajzú hegyi várak. Ez utóbbiak (Fonyód, Keszthely és Zalavár) sík vidéken épültek, s a körülöttük elterülő mocsár nyújtott természetes védelmet (ún. mocsárvárak voltak).

A védelmi rendszer Balaton-környéki szakaszán a kisebb várak sorsa egy-egy távolabbi nagyobb vár — Győr, Pápa, Veszprém, Kanizsa — sorsához volt kötve. A Balaton északi partján húzódó zalai védelmi vonal meglehetősen gyenge és elavult várai — Tihany, Nagyvázsony, Sümeg, Csobánc, Szigliget, Keszthely, Szentgyörgyvár és Zalavár — a mögöttük fekvő nagyobb és korszerűbb várak előzetes védelmében és a felderítő hírszolgálatban játszottak fontos szerepet a török közvetlen szomszédságában.⁵

A másik övezet a Dráva és a Balaton között húzódott, melynek fő támpillére Szigetvár volt, s ennek védelmi erejét egészítették ki a somogyi végházak: Babócsa, Csurgó, Kaposvár, Lak, Fonyód stb. A XVI. század második felében a Dráva és a Balaton közötti védelmi vonal kétszer is módosult, mégpedig 1566 után, amikor Sziget és a somogyi végházak eleste nyugatabbra tolta a védelmi vonalát, melynek centrumában most Kanizsa lett a fő erősség, a Nyugat-Dunántúl oltalmazója. Az új vonal alkotóelemei pedig Keszthely, Hídvég, Zalavár, Kiskomárom, Légrad stb.

A második módosulás Kanizsa elfoglalása (1600) után következett be. Az 1600-as évek elején sürgetővé vált a Rábán alól fekvő vidék — Pölöske, Egerszeg, Kapornak, Zalavár, Kiskomárom és több más, Kanizsa közelében fekvő vár — erősítése.⁶ Most Kiskomárom központtal az ún. Kanizsával szembe vetett végházakra nehezedett a védelem súlya. Kiskomárom „a legspiccen való vég hely” volt, amely egy keskeny földnyelven feküdt, s Hídvégnél függött össze a királyi Magyarországgal. A mai Kiskomárom—Keszthely közt vezető út volt a fő ütőere, amelyet a törökök mindenkor igyekeztek veszélyeztetni, hogy lehetetlenné tegyék a vár utánpótlását és a határterületekkel való összeköttetést.⁷

Kanizsa elestével a Zala folyó mocsarai közt fekvő Zalavár mezőváros apátági temploma szolgált erősség (fortalitium) gyanánt. Őrségének a Balatonhid-

³ *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965. 345. o. — *Marosi Endre*: Itáliai hadiépítések részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541—1592 között. HK 1974. I. sz. 60. o.

⁴ *Tóth Lajos*: Pápa múltja, jelene és környéke. Pápa, 1936. 30. o. — Österr. Kriegsarchiv (Wien) Alte Feldakten 1566. Fasc. 8. Nr. 2. Batthyány Ferenc a királyhoz. Nemetújvár, 1566. aug. 26.

⁵ *Gerő László*: Magyarországi várépítéset (Vázlat a magyar várépítés fejezeteiről). Budapest, 1955. 137., 331. o.

⁶ *Müller Veronika*: A zalai végek mindennapi problémái a XVII. század első felében. Zalai Gyűjtemény 8. Zalaegerszeg, 1978. 81. o. — *Uő*: Az egerszegi vár a XVII. században. Zalaegerszegi Füzetek. II. 1976. 7. o. — Egerszeg erősítésére lásd *Zala megyei Levéltár* (a fovábbiakban — ZML) Jegyzőkönyvi másolat, p. 586—587. (1611. okt. 6.), Uo. p. 690—691. (1620.)

⁷ *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. II. Budapest, 1915. 75—76. o. — *Perjés Géza*: 1965. 96. o. Térkép. A Mura-köz védelme.

végi átkelőhely védelme vált fontos feladatává. Ez jelentette Komárom egyetlen összeköttetését a mögöttes országrészekkel.⁸

A Kiskomáromot ért sorozatos török támadások hatására az őrség létszáma lecsökkent, s a XVII. század második felében a védelem súlypontja Egerszegre tevődött át, mely „az Kanizsa ellen való végváraknak fő praesidiuma volt”.⁹ Kanizsa elfoglalása után a keszthelyi erősség szerepe is megnőtt. Helyreállításáról és jó karban tartásáról az országgyűléseken a rendek ismételten igyekeztek gondoskodni.¹⁰ Az országgyűlések fontosnak tartották Lenti vára erősítését is, hisz Stájerország felé ez a vár képezte a védbástyát.¹¹ A Zala folyó völgyét védő várövezetnek Szentgrót lett egyik legfontosabb tagja.¹²

Kanizsa török kézre kerülése után a zalai végvárak együttese állt helyt az ellenséggel szemben; most e védelmi vonal feladata volt a Dunántúlon a Zala-völgyet, szóval a Karinthiába és Stájerországba, illetőleg a Bécs felé vezető útvonalakat elzárni. Egy-egy vár a maga kis létszámú katonaságával nemigen kezdhett önálló akciót, de több vár népeinek együttműködése, ügyes lesve-téssel, sikeres erőpróbát eredményezhetett.¹³ Az 1630—1640-es években végzett felmérés szerint a török kézen levő Kanizsa ellensúlyozására kiépített végvár-vonal 16 erősségében — közöttük Egerszegen, Kiskomáromban, Lentiben, Zalavárott, Pölöskén, Kapornakon, Szécsiszigeten, Egervárott és Szentgróton —, vagyis a zalai—vasi végeken 883 lovas és 1220 gyalogos, összesen 2103 főnyi őrség igyekezett eltorlaszolni a török beutéseit.¹⁴

Mind a király, mind a magyar rendek sokat áldoztak a végvárvonal fenntartására. Más kérdés az, hogy a rendelkezésre álló anyagi erőforrások mikor mit tettek lehetővé. Az elégtelen anyagi eszközök miatt a török támadásoknak állandóan kitett zalai véghelyek elhanyagolt állapotban voltak. A XVII. században sok panaszos levél utal e véghelyek rossz állapotára.¹⁵ „... az ide alá való Kanisa környül való Végházak annyira épületlenek — írják 1613-ban —, hogy tellyességessen puszták és fizetetlenek”.¹⁶ A panaszok évről évre hangosabbak lettek. Bakács Sándor keszthelyi kapitány írja 1620-ban, hogy tizenegy év óta nem kaptak fizetést. Keszthelytől Veszprémig a várakban húsz lovas sincsen.¹⁷ Az 1640-es évektől pedig az egyes várak — pl. Kapornak, Egerszeg, Kányavár stb. — helyzetére vonatkozó jelzések még komorabbak.¹⁸

A török tervszerűen fogyasztotta a Kanizsával szemben fekvő végvárak katonaságát, és mindenféle válogatott fogást és cselet megpróbált, hogy egy-egy végvárat megkaparintson. Svastics zalavári kapitány 1637. szeptember 28-án azt jelentette Batthyány Ádámnak, hogy a törökök „untalan sok leselkedéssel rajtunk vadnak”.¹⁹ Az egerszegi tisztek és a sereg 1623-ban panaszkodtak, hogy

8 ZmL. *Conscriptiones universales*, 4. csomó, 1703. és 1730. évi összeírások. — *Iványi Béla*: Zalavár és a balatonhídvégi átkelő a török időkben. A Gősejzi Múzeum Jubileumi Évkönyve, 1950—1960. Zalaegerszeg, 1960. 165—166. o.

9 *Müller Veronika*: 1976. 12—13. o.

10 *Bontz József*: Keszthely monográfiája. Keszthely, 1896. 90—91. o.

11 *Müller Veronika*: 1976. 12. o.

12 *Vándor László*: Szentgrót vára. Kutatások a zalaszentgróti volt Batthyány-kastély területén. Zalai Gyűjtemény, 8. sz. Zalaegerszeg, 1978. 63. o.

13 *Müller Veronika*: 1978. 89. o.

14 *Varga J. János*: A XVI—XVII. századi katonaság szervezetének kérdései. (Különös tekintettel a főúri parancsnokság alatt álló dunántúli katonaságra). In: *Bodó Sándor—Szabó Jolán* (szerk.): Magyarországi végvárak a XVI—XVII. században (Tanulmányok). Studia Agriensia 3. Eger, 1983. 127

15 *Müller Veronika*: 1976. 13. o.

16 ZmL Jegyzőkönyvi másolat, p. 612—613.

17 *Takács Sándor*: A magyar erősségek. In: *Rajzok a török világból*. II. Budapest, 1915. 124. o. — *Uő*: Az igazi szegénylegények. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból*. Budapest, 1961. 39. o.

18 *Müller Veronika*: 1978. 82—83. o.

19 *Magyar Országos Levéltár* (a továbbiakban — OL) Batthyány család lt. Svastics zalavári kapitány levele Batthyány Ádámmal. Zalavár, 1637. szept. 28.; ZmL *Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 31. o.

„a török csaknem naponta ostromolja a várat, és nem tudnak ellenállni, ha-
csak a javításokat el nem végzik”.²⁰

A török és a magyar védővonal szorosan egymás mellett húzódott; az ellen-
felek szinte farkasszemet néztek egymással. Evlia Cselebi török utazó Kanizsa
nyugati kapuja előtt szemlélődve megjegyezte: az ellenség várai olyan közel
vannak, hogy Kanizsáról még a kakasok is odahallatszanak.²¹ A másfél évszá-
zados török hódoltság irtóztatos pusztítást végzett Zalában. Különösen Kanizsa
török kézre jutása (1600) óta napirenden voltak a török rablóhadjáratok, ame-
lyek a legtöbb falu teljes pusztulására vezettek. Egy 1658-ból származó adó-
összeírási kiigazítás (rectificatio portarum) szerint Tapolca vidéke teljesen el-
pusztult, aránylag nagyobb számú lakosság csak a várral ellátott Tapolcán mar-
adt.²²

Az ellenség a harmadik védelmi vonal várai közé portyázásai során be-
betört ugyan, de azokat már nem tudta elfoglalni. A Győr—Pápa—Veszprém—
Tihany—Keszthely—Kiskomárom—Zalaegerszeg váraiból álló védelmi vonal
szilárdan kitartott.

A török elleni védővonal kiépülése során — mint láttuk — egész sor zalai
mezőváros kapott védővári szerepet. Ezek a végek általában gyengék voltak,
ezért a török támadások kivédésére sor került a hostát erőddé való kiépítésére;
a vár alját, a „suburbiumot” is bele kellett illeszteni a védelmi rendszerbe.
A vár védőinek túlnyomó többsége ugyanis a hostátban lakott, mert maga a vár
nagy tömegek befogadására, lakásul alkalmatlannak bizonyult.²³ A sürgős
építés és a pénzhiány következtében a mezővárosokat boronafallal és borona-
bástyákkal erősítették meg. Ennél nem fűzfavessző fonta át az oszlopokat; a
földbe vert vastag cölöpöket vaskapcsok kötötték össze. Kívülről ez a palánk
kőfalnak látszott. Batthyány Ferenc, a Kanizsa környéki végek vicegenerálisa,
a magyar kamarához 1631-ben írt levelében javasolta, hogy Egerszeg várát
kerítéssel vagy karókkal vegyék körül.²⁴

A keszthelyi vár átépítése, kibővítése a XVII. század első évtizedeiben, 1616
után Bakács Sándor kapitánysága idején történt. A korábbi palánkot kőerődít-
ményekkel cserélték fel, a város egy részét vizesárokkal és palánkkal vették
körül.²⁵ A vár átépítése, kibővítése viszonylag biztos menedéket nyújtott a
mezőváros lakosságának, a város és a szomszédos falvak beköltözött fegyver-
fogható lakóinak. Nem véletlen, hogy Keszthely a XVII. század második év-
tizedétől kiemelkedik a zalai mezővárosok sorából. 1626-ban 6 birtokosa összesen
17 portát, 9 évvel később 7 földesura 14 egész és 2—2 negyed portát bir-
tokolt.²⁶

A török háborúk konzerválták a kétsejtű városépítést; a belső váron kívül
egy sokkal kezdetlegesebben kerített településformát találunk (pl. Lentin,
Szentgróton, Egerszegen, Keszthelyen stb.).²⁷ A vár tövében lakó, katonai szol-

20 Müller Veronika: 1976. 13. o. — ZmL Jegyzőkönyvi másolat, p. 627. (1617. jan. 18.) „...oppidum Egerszegh...
praeterita aestate per Thureos penitus fuisset vastatum et incineratum...”

21 Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664—1666. Ford.: Karácsony Imre. II. Budapest, 1908.
11. o.

22 Nagy Gyula: Batthyány Ferenc levelei Thurzó Györgyhez és Thurzó Imréhez 1606—1620. Történelmi Tár
(a továbbiakban — TT) 1879. 99. o. Batthyány Ferenc levele, Rohonc, 1607. szept. 14. — ZmL Jegyzőkönyvi másolat,
p. 570—571. (1609). — Komáromy András: A kanizsai török rablásai 1630—1640. HK 1895. 79—92. o. — Merényi
Lajos: A zalai hódoltság történetéhez. HK 1911. 368—372. o.

23 ZmL Iványi Béla: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 20—21. o. — Müller Veronika: 1978. 83., 88. o.

24 Müller Veronika: 1976. 13. o.

25 Bontz József: 1896. 94—95. o. — Sági Károly: Keszthely a XVIII. században. A Festetics család megjelenése
Keszthelyen. In: Georgikon, 175. Budapest, 1972. 7. o.

26 ZmL Iványi Béla: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 5. sz. jegyzet. — Degré Alajos: A keszthelyi polgárság
úrbérelenes mozgalmái. Veszprém, 1964. 259. o.

27 Csapodá Csaba: Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében. Tanulmányok
a magyar mezőgazdaság történetéhez. 6. Budapest, 1933. 27. o. — Sebők Samu: Adatok Zalaegerszeg (endezett)
(anácsú) város történetéből. A Zalaegerszegi Állami Főgimnázium értesítője az 1901—2. tanévről. Zalaegerszeg,
1902. 8—10. o. — Bontz József: 1896. 139—140. o.

gálatot teljesítő „szabad legények” lakóhelyét nem „külső vár”-nak, hanem „belső város”-nak (suburbium) nevezték. E városokban megkülönböztették a fegyverrel szolgáló „hóstatáikat” (katonaváros) és az úrbéri szolgálatot ellátó külvárosiakat (polgárváros). A szentgróti település egy részét, az ún. hóstatot, Kanizsa eleste után palánkkal vették körül; ezt tekinthetjük külső várnak. Az ezen kívül elhelyezkedő települést nevezték Városnak (ez valószínűleg azonos a mai Kísszentgróttal.) Itt laktak az iparosok és parasztok.²⁸

A palánkon kívül maradt polgárváros lakói szabályszerűen robotoltak, adóztak, minthogy katonai szolgálatot nem teljesítettek. Keszthelyen a hostát (katonaváros) volt a nagyobb, népesebb települési egység, ezért a polgárvárost — a Szent Márton templom környékét — Kiskeszthelynek is nevezték.²⁹ Kiskeszthely lakói — mint ahogy ezt török okiratok is bizonyítják — behódoltak, és adót fizettek a töröknek.³⁰

Így a törökkori zalai erősségek (fortalitia) három részre tagolódtak: a vár, a hostát (mely külső vagy elővárnak is nevezhető); itt lakott a katonaság túlnyomó többsége), s végül a nyílt, megerősítetlen város. Ez a megkülönböztetés fennmaradt a vár és a végházi szolgálat megszüntetése után is a XVIII. században.³¹ Ezeknél a helységeknél a gazdasági élet is a védelmi céloknak alárendelten alakult. Az ipari termelést a vár karbantartási és a várbeli katonaság fogyasztási igényei határozták meg.³²

A végvárak melletti mezővárosokat jogilag két csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba tartoznak az olyan várak melletti mezővárosok, ahol a várat az uralkodó tulajdonosától átvette és a védelmi vonalba beillesztette. Az ilyen helyzetbe jutott mezővárosok felett a földesúri hatalom nagymértékben visszaszorult. A várkapitányok egymás után kezükbe kaparintották és gyakorolták azokat a jogokat, amelyek különben a mezővárosok földesurait illették; váموkat szedtek e mezővárosok vásárain, éltek határaikban a vadászat és a halászat jogával, és maguknak követelték a korcsmák és mészárszékek hasznát. Egyezőval magukhoz ragadták a földesurakat illető kisebb királyi haszonvételeket és a földesúri jogokat is.³³

Ezt figyelhetjük meg Zala megyében Egerszegen, Keszthelyen, Kiskomáromban és Tihanyban, ahol a földesúri hatalom mind nagyobb részét a királyi vár kapitányai gyakorolták. Kenesei Péter főkapitány 1627-ben nem engedte meg a tihanyi apátnak, Ramacsaházy Mihálynak, hogy a kolostorán belül levő székházát elfoglalja. Ezért az apát kénytelen volt Füreden lakni, és lerontott kolostorának felépítésére semmit sem tehetett.³⁴

A török időkben a földesurak távollétében a mindenkori várkapitány nemcsak az elárvult veszprémi püspöki palotában székelt, hanem a földesúri jogokból folyó hatalmat is gyakorolta. A város minden fontos ügyében az őrség parancsnoka intézkedett.³⁵

Amikor Ergelics Ferenc veszprémi püspök észrevette, hogy a földesurak a végvárak melletti mezővárosok felett elveszthetik hatalmukat, az egerszegi királyi katonákkal 1628. február 8-án szerződésre lépett. A szerződés kimondja,

28 *Kardos Sámuel*: Adatok Zala-Szent-Grót történetéhez. Nagykanizsa, 1897. 17. o. — *Vándor László*: 1978. 67. o.

29 *Degré Alajos*: 1964. 259—267. o. — *Sági Károly*: 1972. 8. o.

30 *Darnay (Dornay) Béla*: Keszthely török okiratai a Balatoni Múzeumban. Balatoni Múzeumi Füzetek, 4. sz. Keszthely, 1942. 301—307. o.

31 *Degré Alajos*: 1964. 259. o.

32 *Szántó Imre*: 1980. 83. o.

33 *Ruzsás Lajos*: 1968. 228. o.

34 *Soós Elemér*: A tihanyi vár története, hadi és műleírása. Budapest, 1916. 28—29. o.

35 *Lukács Pál—Pfeifer János*: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. A veszprémi egyházmegye múltjából, I. Veszprém, 1933. 82—83. o.

hogy a püspök az egyházi tizedet az őrség tagjain megveheti, de a várbeliekhez egyébként semmi köze. Ha azonban a katonák a városban házat, telket, vagy az egerszegi dombokon szőlőt szereznének, azok után már nekik is meg kell adni a földesúri szolgáltatásokat. A sorompón kívül és a szőlőhegyekben lakók a püspöki uradalom tisztviselőinek törvénykezése alatt állnak, a vitézek fölött azonban mindenkor a királytól függő vég helyi kapitány bír teljhatalommal. A városbeli vásárok vámja, valamint a korcsma haszna is a püspök-földesurat illeti.³⁶

Másként alakult a mezővárosoknak a sorsa ott, ahol a mellettük levő kisebb várak belekerültek ugyan a védelmi vonalba, de nem váltak király várákká, hanem megmaradtak földesuraik tulajdonában. Közéjük tartozott Zala megyében Szentgrót, Sümeg, Tapolca, Nagyvázsöny, Alsólendva, Csáktornya, Kapornak, Lenti, Lövő, Zalavár és Túrje. A XVII. századi végvári élet hanyatlásával, átalakulásával egyes, szélesebb látókörű főurak — egyben a környék végvárainak főparancsnokai —, mint pl. a Zrínyiek, Batthyányak, a nagybirtokon belül, mezővárosaikban, esetleg falvaikban szabadparaszti jogokkal felruházott magánhadserget helyeztek el, akiknek — szolgálatmentes földek fejében — nem kellett állandó zsoldot fizetniük.³⁷

A megfogyott rendi állam, a rendi szervezetben élő királyi Magyarország, sőt még a Habsburg-birodalom is önmagában, az adott szervezetszervezetben, nem rendelkezett megfelelő anyagi erővel és szervezőképességgel korszerű végvárrendszer kialakítására és fenntartására. A kor körülményei között modernnek számító zsoldos katonaságból a bécsi Haditanács a kívánt létszámnak csak egy töredékét tudta a végvárakban tartani.³⁸ A pénz hiányában egyre csökkenő zsoldos haderőt a Nyugat-Dunántúlon a XVII. században a földesúri magánhadsergek pótolták. „A Nádasdyak, Batthyányak, Esterházyak »vitélő nép«-e, a Zrínyiek Muraköz védelmére tartott állandó őrsége egyformán a kamara által fizetett, de az illető főúr parancsnoksága alá rendelt lovasokból és gyalogosokból, ideiglenesen felfogadott, királyi zsoldban vagy a dominusok költségén tartott katonákból és főúri magáncsapatokból állott.”³⁹

A katonaparasztkok jobbágyok voltak, akiket az uradalom kiemelt a jobbágy-sorból (militis ex rusticis facti). A feudális rendszerben elfoglalt helyüket „fegyveres szolgálat ellenében elnyert szabad paraszti állapot”-nak tekinthetjük.⁴⁰ E rendszerben a jobbágyból lett szabadparasztnak a telke után — katonai szolgálatán kívül — korábbi állami és földesúri terheinek és szolgáltatásainak csupán elenyésző részét kellett teljesíteni.

Azok a főurak és főpapok, akik zsoldos hadsereg fenntartására nem lettek volna képesek, robotoló jobbágyaik egy részét szabad katonaparaszttokká tették, vagy puszta telkeikre nincstelen, katonai szolgálattal adózó bujdosókat — szabad legényeket — fogadtak.⁴¹ Széchenyi György veszprémi püspök 1656. évi kiváltságlevele szerint a mezővárosába, Tapolcára beköltözött magánföldesúri hajdúk olyan szabadságot nyerne, „az mely szabadságban vannak és tartatnak más véghelyekben ezekhez hasonló szabad legények; úgy hogy semmi némü

36 *Veszprémi Káptalani Országos Magánlevéltár* (a továbbiakban — VKOML) Decimae Episcopales 531. Zalaszentgróton tartott íriszék ítélete, 1628. febr. 8. — *Sebők Samu*: 1902. 7—10. o. — *Ruzsás Lajos*: 1968. 229. o.

37 *Zimányi Vera*: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. Századok (a továbbiakban — Sz) 1960. 1—3. sz. 292. o.

38 Vö. *R. Várkonyi Agnes*: Végvár: állam, társadalom, mentalitás. In: *Bodó Sándor—Szabó Jolán* (szerk.): Magyarországi végvárak a XVI—XVII. században. (Tanulmányok.) Studia Agriensia 3. Eger, 1983. 11—12. o. — *N. Kiss István*: Nemes katonák és katonaparasztkok a Zrínyiek muraközi uradalmában, 1638—1720. (Adatok a magyarországi uradalmi hadszervezet kérdéséhez). HK 1983. 3. sz. 339. o.

39 *Varga J. János*: 1983. 121.

40 *N. Kiss István*: Katonaparasztság (Földesúri hadszervezet a Zrínyiek és a zágábi püspökség birtokain — XVII. század). HK 1972. 2. sz. 319—331. o. — *Uő*: HK 1983. 3. sz. 341. o.

41 *Takáts Sándor*: Magyar küzdelmek. Budapest, 6. n. 146. o. — *Zimányi Vera*: Sz 1960. 292. o.

paraszt munkára és robotra s szolgálatra nem kényszerítettük őket se most, se ezután soha, hanem mint másutt a szabad legények, úgy ők is szolgáljanak fegyverekkel. És szabad légyen nekik ezen Városban házakat, majorokat, ker- teket csinálni, szőlőhegyeit, határát ezen Városnak és földeit élni, szintén mint az itt való jobbágyok élnek, az egy dézsmán kívül semmit tőlük ne adgyanak... minthogy elég föld vagyon, a melly szántó földeket föll fognak és réteket ir- tanak, övék és maradékjoké léssen ezután is mindenkor, valamég tőle fegyve- rekkal szolgálnak.”⁴²

Szentgrót várát is állami felügyelet alá helyezték, amelyről a bécsi Hadi- tanács rendelkezett, de fenntartották a Hagymásy család tulajdonját. A Hagymásyak a vár örökös főkapitányai maradtak. A szentgróti szabad legények telke gyakorlatilag mentesült a földesúri, illetve az állami adótól, mindössze évi négy napi robottal tartoztak.⁴³ A veszprémi püspök, mint az egyházi tized hasznélvezője, 1634-ben a szentgróti nem nemes hajdúkat beperelte, hogy fi- zessenek tizedet. A tanúvallomások azt igazolták, hogy a „vitélző sereg” hajdúi több évtized óta e vonatkozásban nemesi kiváltságot élveztek, még ha jobbágy- rendűek voltak is.⁴⁴

A szentgróti vár a Hagymásy család kihalása után, 1656-ban, a Batthyányak kezére került. Amikor Batthyány I. Ádám átvette Szentgrótot, a vitélző rendet biztosította, hogy a várost ugyanazon szabadságban ő is megtartja, amelyeket a Hagymásyak alatt élveztek.⁴⁵ 1664-ben még a négy napi évi robotot is el- engedte nekik, mivel „az végh ház ellenségé pusztítása miatt megh romlott”, — „de úgy, hogy jó fegyvert és hadi szerszámot tartsanak és fegyverrel szol- gáljanak”.⁴⁶

A magyar kamara pénzügyi gondjai miatt egyre gyakrabban adták bérletbe különböző főuraknak a váruradalmak jövedelmeit. Ezek a bérletek azután igen gyakran a tulajdonjog megszerzéséhez vezettek.⁴⁷ Zichy István győri kapitány 1650-ben a nagyvázsonyi uradalmat 1500 forint értékű gabona és 10 ezer forint kincstári segély révén szerezte meg.⁴⁸ Ekkor vált Vázsony — Várpalotával együtt — magánvárrá, a mellettük levő oppidum pedig presidiális mezővárossá. A végvári tartományok zálogba vetése nem egy esetben azzal járt, hogy az országos fontosságú erősség a benne tanyázó katonasággal együtt magánföld- esúri joghatóság alá került.⁴⁹

Azok a szabadságok, amelyeket a dunántúli presidiális mezővárosok népe nyert — szabad földhasználat, bor-, só-, húsárulási jog, s mindenekelött a föld- esúri szolgálatoktól való mentesség — a hajdúszabadságok voltak. Kapornak katonasága az 1676-i egyezség alapján korábban használt szántóit továbbra is dézsma nélkül bírhatta, de a pusztahelyek, a szőlők, az újonnan felfogott területek, valamint sertései után már dézsmaköteles volt, s a helybeli apát számára karhatalmat kellett nyújtania.⁵⁰

42 *Veszprémi Püspöki Levéltár* (a továbbiakban — VPL) *Conscriptioes et Acta Bonorum Episcopalia* 1745—1762. p. 320—321. — *Szántó Imre*: A szélnek eresztett végvári katonaság sorsa a Balaton vidékén 1671—1750. Külön- nyomat a Főiskola Évkönyvének VI. kötetéből. Eger, 1960. 308. o.

43 ZmL *Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 84. o.

44 *Degré Alajos* (szerk.): *Olvasókönyv Zala megye történetéhez*. Zalaegerszeg, 1961. 33—34. o.

45 ZmL *Acta Sedium Dominalium*. Fasc. 1. Nr. 8. Szentgróti vitélző rend és szabad legények rendtartása. Német- újjár 1656. ápr. 21. — ZmL *Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 4. o. — *Vándor László*: 1978. 63. o.

46 ZmL *Acta Sedium Dominalium*. Fasc. 1. Nr. 3. — *Ruzsás Lajos*: 1968. 231—232. o.

47 *Szántó Imre*: 1980. 83., 93. o.

48 *Németh Gábor*: *Adatok Nagy-Vázsony történetéből*. Veszprém, 1901. 63. o. — *R. Várkonyi Ágnes*: *Magyarország keresztútjain*. Tanulmányok a XVII. századról Budapest, 1978. 105. o.

49 *Szakály Ferenc*: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest, 1981. 188. o.

50 *Nagyfalusi Lajos*: *A kapornaki apátság története*. II. Kalocsa, 1942. 65—66. o.; *Varga János*: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556—1767*. Budapest, 1969. 305. o.

A török időkben Keszthely, mint katonai szolgálatot teljesítő „szabadlegények”-ből álló „belső város” (praesidium), tulajdonképpen úrbéri szolgálatmentességet élvezett. A végvári sereg tagjai kilencedet, tizedet nem adtak, hegyvámot nem fizettek. „... egy püspökség sem vehette meg keszthelyi lakosoknál a 10-et, ámbár sok ízben impetáltattak (megtámadtattak) eránta.”⁵¹ Földjeiket szabadon adták-vették és hagyták másokra. Szabadon használhatták a Zámor, Várvolgy, Cserszeg és Rezi közt elterülő erdőt, sőt éltek a korcsmáltatás és mézszárséktartás jogával is. Mindezeket a kiváltságokat katonai feladatuk teljesítése ellenében kapták.⁵²

A földesurak felmentettek hasonló módon katonai szolgálat fejében falusi jobbágyokat, sőt egész falvakat is a földesúri terhek alól. Ezeket a földesúri fegyvereseket — szemben a feudális termelési és társadalmi rendből kiszakadt királyi zsoldos katonákkal — magánföldesúri hajdúknak, szabad legényeknek nevezték.⁵³ Az 1644. évi szentgróti statutum 32. pontja meghatározza a szabad legény fogalmát. Eszerint „a Hostatban házat bíró szabad legény, aki kísérobán jár, azaz földesurát és Szentgrót örökös főkapitányát fegyveresen kíséri, vagy lovastól szolgál neki, semmiféle más szolgálattal urának nem tartozik, de aki sem kísérobé, sem lovastól nem szolgál, az évenként nyáron négy napot szolgál munkával, és ezen kívül egyéb urbarialis szolgálattal nem tartozik, ilyesmi nem terheli”⁵⁴

Szabad legényeknek tehát Szentgróton azokat tekintették, akik a várat — úgy látszik — főleg lovon szolgálták, és ennek fejében mindenféle jobbágyi tehertől és szolgálattól mentesek, évente mindössze négy napot szolgáltak robotban. A Dunántúlon nyilvánvalóan azok a hajdúk szegődtek földesúri szolgálatba, akikről az 1647: 41. tc.-ben azt olvashatjuk, hogy Veszprémben, Tihanyban, Keszthelyen, Vázsonyban, Szigligeten, Devecseren és ezek környékén kóboroltak, s rablásból, fosztogatásból tartották fenn magukat. Ezek nem voltak állandó hadseregbe szervezve, hanem csapatosan kóboroltak. Emberanyag-utánpótlásukat elsősorban a török hódoltság területéről és a kettős adózás alá jutott peremvidékről nyerték.⁵⁵ „Az szabad hajdúk ez időben bőven valának; — írja Illésházy István — azokból támadtak vala, az jobbágságból, az kiknek hazájok elpusztított vala az hadak miatt.”⁵⁶ De a szabad hajdúk nemcsak a jobbágyság soraiból jöttek, amint azt Illésházy is írta; ugyancsak sok volt közöttük a különböző okok miatt deklasszáldott nemesi elem.

A XVII. században már egyik végvárban a másik után jelentek meg a zsoldos vitézek helyett a paraszttelken gazdálkodó és jobbágyi szolgáltatások helyett katonáskodó hajdúk. A hajdú név a XVII. században a hadköteles szabadparaszt fogalmával azonosult, és a katonaparasztokat — regionálisan különböző jogaik és kötelezettségeik ellenére is — a Felső-Tisza vidéktől a Muraközig mindenütt hajdúnak nevezték.⁵⁷ A vármegyék mindent elkövettek annak megakadályozására, hogy nemesek vagy főrangúak birtokaira hajdúk telepedjenek és ott védelemben részesüljenek. A katonai szolgálat fejében jobbágyterhek alól mentesített végvári hajdúk egyaránt szembe találták magukat a nemesi vár-

51 OL *Festetics család Levéltára* (a továbbiakban — FCsL) Zalad. Nr. 1735. — OL FCsL Zalad. Nr. 2512. Keszthely, 1799. jan. 30.

52 OL FCsL Zalad. Nr. 1025. — ZmL Keszthely város régi levéltára (a továbbiakban — KVI). Ürészéki ítélet Keszthely város ellen. 1818. május 4. — *Bontz József*: 1896. 120. o.

53 Vö. *Nagy László*: Hajdúvitézek (1591—1699). Budapest, 1983.

54 ZmL *Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 57—58. o.

55 *Zimányi Vera*: Sz 1960. 1—3. sz. 286—287. o. — *Benczédi László*: Parasztok és katonák XVII—XVIII. századi Habsburg-ellenes mozgalmainkban. (Hozzászólás Molnár Erik cikkéhez.) In: *Pach Zsigmond Pál* (elő- és utószavával): *Vita a magyarországi osztályküzdelmekről és függetlenségi harcokról*. Budapest, 1965. 272—274. o.

56 *Gr. Illésházy István* Följegyzései 1592—1603. Monumenta Hungariae Historica VII. Pest, 1863. 55., 65. o.

57 *Rácz István*: A hajdúk a 17. században. Debrecen, 1969. 215. o. — *N. Kiss István*: HK 1983. 3. sz. 339. o.

megyével, a földesurakkal és a fiskális érdekekkel. A törvények egész sora intézkedik a katonáskodni ment jobbágyok visszaszerzéséről, de eredménytelenül.⁵⁸

A hajdútipusú kiváltságolt telepek sok nyomát találjuk Zala megye török támadásoknak kitett határvidékén is.⁵⁹ A hajdútelepítő levelek leglényegesebb pontjai között szerepel, hogy semmi jobbágyi szolgálattal nem tartoznak a földesuraknak; földjeiket, házukat szabad tulajdonként bírhatják; szerepel továbbá a szabad eltávozás biztosítása, belső önkormányzatuk és bíraskodási fórumaik szabályozása. Ezek mellett helyenként hosszabb-rövidebb időre elnyerték a borkimérés jogát, a vámok és mészárszékek jövedelmét.⁶⁰

Jó néhány helyen sikerrel járt az a küzdelem, amelyet a parasztkatonák a telkeik után járó földesúri szolgáltatások alól való mentességükért folytattak. A katonai szolgálatért privilegizáltak széles rétege szakította szét a második jobbágyság kötelékeit, amely privilégiumaival új távlatot nyitott a paraszti osztályharc számára.⁶¹ Az osztályviszonyok éleződését csökkentette a súlyos demográfiai helyzetből adódó nagymérvű munkaerőhiány, és az ezt nyomon követő jobbágyvándorlás is. A török végeken létrejött egy jórészt nem nemes eredetű „vitélző rend”, mely átmeneti társadalmi helyzetet foglalt el a jobbágyság és a nemesség között. A végváriak és szabad hajdúk — a „szegénylegények” — gazdasági helyzete és életvitela a jobbágyokéhoz állt közelebb, de társadalmi tudatuk a nemesi rendbe sorolta őket.⁶²

A királyi véghelek melletti mezővárosokba a XVI—XVII. század folyamán jelentős számú kismemes húzódott be, akik itt házra, szőlőre és földingatlanra tettek szert. Létalapjuk azonban bizonytalan volt, mert házat és földet többnyire csak zálogjogon szerezhettek. Ezeket azonban bármikor elveszthették, ha a földesúr a zálogösszeget letéve visszaváltotta őket. A mezővárosok nemesi lakóinak legnagyobb része azonban mint katona került ide. Azok a nemesek, akik birtokaikat a török hatalom terjeszkedése során elvesztették, s földönfutókká váltak, legegyszerűbben úgy teremtettek maguknak új létalapot, hogy felcsaptak végvári katonának. A menekült vagyontalan nemesek, a végvári szolgálatban armálist szerzett, szintén birtok nélküli nemesek katonai szolgálatuk során összekeveredtek a várak második elemével, a „vitélző nép”-pel, mert társadalmi állásukat, jogi helyzetüket nem nemesi, hanem katonai mivoltuk határozta meg.⁶³

Szentgrót mezőváros lakossága három elemből tevődött össze: a „vitélző nép”-ből, a polgárságból és az úrbéri szolgáltatásokkal terhelt jobbágyokból. A várbeli fizetett katonaság és a csak katonai szolgálatra kötelezett szabad legények alkották a vár haderejét (seregét), a vár és — a mezővárosi polgársággal együtt — a hóstát lakosságát. A „vitélző nép” gazdasági ellátása a szentgróti (és a vár tartozékain lakó) jobbágyok és zsellérek feladata volt, akiket — szemben a sereggel — úrbéres szolgáltatások terheltek.⁶⁴

Az 1628-ból való — Ergelics-féle — szerződés szövegéből az derül ki, hogy

58 *Kotosváry—Óváry*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. VI/1. k. 45. o. Vas megyei statutum. Id. *Zimányi Vera*: Sz 1960. 1—3. sz. 293. o. — *R. Várkonyi Ágnes*: 1983. 17. o.

59 *Zimányi Vera*: Hajdúszabadság kedvezménye Zrínyi falvaiban. Irodalomtörténeti Közlemények, 1957. 125. o. — *Uő*: Sz 1960. 1—3. sz. 286. s. köv. o.

60 *Zimányi Vera*: Sz 1960. 1—3. sz. 289. o. — VPL Conscriptioes et Acta Bonorum Episcopatum 1745—1762. p. 340—341.

61 *Somogyi Éva*: A határvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században. Történelmi Szemle (a továbbiakban — TSz) 1962. 2. sz. 140—172. o. — *Benczédi László*: A „vitélző rend” és ideológiája a Thököly-felkelésben. TSz 1963. 1. sz. 34. o.

62 *Nagy László*: 1978. 51—52. o.

63 *Ruzsás Lajos*: 1968. 236. o.

64 *ZmL Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 53., 62., 84. o.; *Ruzsás Lajos*: 1968. 231—232. o.

Egerszeg mezőváros lakossága három részből állt: várbeli, vársorompón kívüli és szőlőhegyi lakosokból, vagyis vitézli seregbeliekből, városbeli polgárokból és hegylakókból. Amikor 1654-ben az egerszegi várasiak el akartak futni a súlyos török adóztatás miatt, előadták, hogy a házaknak alig harmadrésze a polgárságé, a többit hajdúk s katonák lakják, akik nem akarnak fizetni.⁶⁵

A végvári katonaság rendes ellátása hatalmas összegeket igényelt. Mivel pedig a Habsburg államháztartás a XVII. században a végvári katonaságot nem tudta fizetni, az éhező végváriak a várak környékén önállóan kezdtek gazdálkodni.⁶⁶ Gazdaságtörténeti vonatkozásban még jórészt feltáratlan e szabadságot hajdú- és katonaelemek szerepe az árutermelésben, piaci tevékenységben.⁶⁷ A „belső városiak” nem voltak fizetett katonák, tehát mezőgazdasággal — főként marhatartással és -kereskedéssel, bortermeléssel —, vagy iparral foglalkoztak.

Rauch Dániel szlavóniai harmincados a magyar kamarához intézett felterjesztésében 1655-ben beszámol arról, hogy nem csak a nemesek viszik ki az összevásárolt marhákat vámmentesen saját majorsági termékeikként, hanem „az közönséges vitézli rend” is, akik „ipso facto, hogy ők soldátok, libertast vindicalnak magoknak” (önmagában azért, mert katonák, mentességet követelnek maguknak).⁶⁸

A piaci célú katonaparaszti állattenyésztéssel, marhakereskedéssel Zala megyében is több helyen találkozunk. A keszthelyi vár környékén a „császár iratos szolgálói” (összeírt szoldos katonái) mellett „szabad legények és jövevények” legeltették felhajtott barmaikat.⁶⁹ Az ausztriai és az itáliai városok felé irányuló marhakereskedelemben előnyös helyzethez jutott egyes végvárok — így pl. Kiskomárom, Tihany, Veszprém és Vázsony — őrsege.⁷⁰

Az egerszegi őrseg 1648-ban felpanaszolta, hogy a kiskomáromiak nem engedik környékükről a marhát Egerszeg felé hajtani, pedig itt is kereskedő szegénylegények vannak. Arra kérték Batthyány Ádám főkapitányt, írjon Komáromba, hogy ne akadályozzák a polgárokat abban, hová akarják hajtani marháikat.⁷¹

A veszprémi, tihanyi, vázsonyi és más Balaton melléki várak katonái az 1680-as években zsákmánnyal vagy rablással — szerintük a kard jogán —, vagy vásárlással is, „kereskedésre”, „nyereségre” szereztek marhát és lovat, s a csallóközi titkos utakon a Vág vidéki mezővárosok vásáraitra hajtották fel.⁷² A végvári hadinép elemi szükségleteit a termelő munka mellett a hódoltságból rabkereskedéssel, illetve egyre szélesedő kereskedelmi tevékenységgel fedezte.⁷³

Diás és Vonyarc hegyközség 1653-i törvényei arról tanúskodnak, hogy a

65 Müller Veronika: 1976. 11. o. — OL Batthyány lt. Missil. 26 037. Kerpacsics I. levele Egerszegről. 1654. márc. 16.

66 Vö. R. Várkonyi Ágnes: 1978. 92—93. o. — A végváriak föld- és szőlőművelésére: Hozzászólások a „Nemzet, haza, honvédelem a parasztság és a nem nemesi katonáskodó rétegek gondolkodásában (XV—XVIII. század). TSz 1963. 1. sz. — Zimányi Vera: Megjegyzések a vitához. 74—79. o.

67 Vö. Pach Zsigmond Pál: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Budapest, 1963. 261—262. o.

68 Id. Zimányi Vera: Magyarország az európai gazdaságban 1600—1650. Értekezések a történeti tudományok köréből. 80. sz. Budapest, 1976. 139. o., 115. sz. jegyzet.

69 Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (a továbbiakban — MGtSz) 1895. 63. o. Id. Pach Zsigmond Pál: i. m. 1963. 209. o.

70 Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913. 209—211. o. — Zimányi Vera: Adalékok a Batthyányak XVII. századi marhakereskedésének történetéhez. Agrártörténeti Szemle (a továbbiakban — AtSz) 1961. 62. o.

71 OL Batthyány lt. Missil. 25 789. Kerpacsics I. Egerszegről. — Uo. Missil. 40 043. Romanics Balázs vajda Egerszegről Batthyány Ádámnak. 1648. dec. 1.

72 R. Várkonyi Ágnes: 1978. 44. o., 23. sz. jegyzet. 137. q.

73 Takáts Sándor: A török és magyar rabkereskedés. In: Rajzok a török világból. I. Budapest, 1915. 160—303. o. — Dobos Gábor: Török—magyar rabok a nyugat-dunántúli végeken. Studium. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. II. Debrecen, 1971. 63—73. o.

helybeli „hegynépek” és „idegenek” (extraneusok) mellett „nemes és vitézlő renden levők”, meg városi polgárok is birtokolnak-bérelnek szőlőt a Balaton vidékén.⁷⁴ Az állandó portyáknak kitett keszthelyi városlakók egy része a török becsapások elől menedéket nyújtó hegyvidékre húzódott. „Boldogult elődeink, hazánkat... dühöngve pusztító török háborúkor a városbul az országútban fekvő, látszatosabb helyről futottak a kevésbbé kinéző és így nem oly veszélyes szöllejekhez” — emlékeztek maguk a késői utódok is.⁷⁵

Ami a szentgrótiak mezőgazdasági tevékenységét illeti, a vár személyzetének élelmezése szempontjából nem a szőlőművelés, hanem a gabonatermelés volt a fontosabb. Mivel Szentgrót mezőváros lakossága elegendő gabonát termelni nem tudott, így tehát a vár tartozékainak 61 hellyel bíró jobbágy és 13 zsellér családjának is fő feladata volt a várat ellátni. De a szentgróti „sereg” szegényes zsoldja kiegészítésére a környező dombokon szőlőt is művelt; ki megvásárolta, ki pedig egyszerűen művelni kezdte a parlagon maradt szőlőt.⁷⁶

A katonák életében a harcok és a földművelés békés napjai váltogatták egymást. Békés időben szántottak-vetettek, állatokat tenyésztettek, háborúban „ő felségének s a hazának mindenkor fegyvereikkel szolgáltak”.⁷⁷ De az is előfordult, hogy a katonák a zsold elmaradása miatt nyáron aratni mentek, és mezőgazdasági munkát vállaltak, hogy maguk és családjuk számára a téli élelmet előteremtsék. Az egerszegi, pölöskei és zalavári hajdúk nyáron seregestől hagyták el a végházakat, s kaszával, kapával keresték kenyerüket.⁷⁸

A keszthelyi „vitézlő rend” a zsold elmaradása miatt kénytelen volt járadék-szolgáltatási kötelezettséggel terhelt földet, vagy egyéb munkát vállalni, hogy megélhetését biztosítsa. 1672. augusztus 30-án a megyéhez fordultak orvoslásért: „Az ittvaló vitézlő rend olyan fogyatkozott állapottal vagyon — írták beadványukban —, hogy nagyobb része csak egy napi kenyérre sem maradna, ha csépinél nem kapna az mások gabonájából. Azon kívül itt minekünk semmi szabad élő földünk nincsen, házunktól, kertünkötől, erdönktől és csak edgy hagyma földtől is az földes urakat szolgáljuk, az szántó földeket köblébe vagy kilencedébe, s úgy is nehezen találjuk, szöllőinkből kilencedet, hegyvámot fizetünk; marháinkat az erdőre napi szolgálat alatt béreljük, ki nyolc napot, ki többet is szolgál esztendőnként a földesuraknak közülünk, egy szóval csak szintén hogy az jobbágyság nincsen mindenestől rajtunk...”⁷⁹

Ha aztán a végbeliek nem kaptak munkát, éhségtől űzve a máséhoz nyúltak. Keglevich Péter dunántúli vicegenerális írja 1648-ban Batthyáynak Eggerszegről: „Hogy életét megtarthassa, ki kell mennie (a vitéznek) a falukra. Erővel elveszi az polgárnak az mije vagyon. Onnand aztán az vármegyékben, az országban is nagy kiáltás vagyon az vitézlő rendre”.⁸⁰ Falvaink egyaránt szenvedtek a fizetetlen végbeliektől és a portyázó törököktől. „... bizonyos pedig — írja Széchenyi György veszprémi püspök 1654-ben —, hogy a Szalán túlváló végházakból s a Kemenes alól szinte mint a törökre, úgy csatáznak erre a Bakonyságra, szinte elnyomorodik a szegénység, s én is a sok panasz miatt elbúsultam”.⁸¹

74 MGtSz 1894. 31. Diás és Vonyarc Zala megyei hegyközség 1653-i törvénye. Id. *Pach Zsigmond Pál*: 1963. 209. o.

75 OL Fcsl K. i. 1354-b. 36.253/842. sz. Id. *Sándor Pál*: A jobbágybirtok történeti statisztikai vizsgálatához 1786—1853. Történeti Statisztikai kötetek. (Szerk.: *Ember Győző*) Budapest, 1961. 7. o.

76 *Degré Alajos* (szerk.): 1961. 32—34. o.

77 *Zimányi Vera*: 1976. 111. o. — *Thury Etele* (közl.): Veszprém városának történetei (Veszprémi krónika). TT 1905. 26. o.

78 *Takáts Sándor*: A magyar erősségek. In: *Rajzok a török világból*. II. Budapest, 1915. 127. o. — *Perjés Géza*: 1965. 63. o.

79 *Varga János*: 1969. 220. o.

80 *Takáts Sándor*: Az igazi szegénylegények. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból*. Budapest, 1961. 39—40. o. Keglevics Péter levele. 1648. május 17.

81 OL Körmendi Batthyány lt. Missil. Széchenyi György veszprémi püspök levele. 1654. júl. 2.

A Zala völgyében a XVII. század derekán már az aratás meg a szüret is csak fegyveres strázsák védelme alatt mehetett végbe. Szecsődi István szentgróti kapitány 1656-ban a török veszély miatt a katonaságnak falukra aratni való kimenetelét kénytelen volt korlátozni, úgy, hogy a vártól fél mérföldre meszszebbre aratni nem mehettek.⁸² A szőlőművelést, de főleg a szüretet, a kóborló törökök gyakran megzavarták. Ezért Nagy Ferenc vicegenerális 1689-ben Batthyány Ádám főkapitány parancsára eltiltotta a Zalán való átkelést.

De a parancs ellen a vicegenerálisnak aggályai támadtak, mert választani kellett vagy a biztonság fenntartása, vagy a bortermelés lehetetlenné válása között. Mert ha „itt a Szala mellett levő hegyeket se engedgyük meg munkálódni Egerszegtől fogva Hidvégig és erre alá Szentgrótig, a kiken elegeesen vagyon mind a vitézlő Rendnek és mind a Szala mellett levő szegénységnek szölleje, s annak előtte is fegyver alatt munkálódták, ha ezeket megtiltjuk, mind a Végházak, s mind a környék elpusztulnak, mert inkább kimegyjen a Végházbul a szegény legény, hogy sem mint szállójét pusztán hadgya, — egyéb-iránt is vetése igen kevés lévén, a szőlő hasznábul élődik”⁸³

A kézművesipar különböző mértékben fejlődött ki a végvárok melletti városokban. A zalai mezővárosokban két periódusra osztható a XVII. századi céhalakulás: az első az 1630—40-es, a második az 1680—90-es évek (a török uralom utolsó éveit, illetőleg a török kiverése utáni évek). Céheik ekkor kérték vagy kölcsönözték a privilégiumaikat. Az iparok milyenségét illetően megállapíthatjuk, hogy nem volt különösebb jellegzetessége a zalai mezővárosi iparnak. A mindennapok szükséglete teremthette meg a csizmadia-, a varga-, a takács-, a szabóipar alapját. Szembetűnő a ruházati ipar túlsúlya.

Privilégiumot egyetlen mezővárosi céh, a tapolcai vargáké kapott a királytól 1699-ben, a többi céh más városoktól kérte az articulusokat. A kiadó- vagy kölcsönzőhelyek közül első helyen Pozsonyt kell említenünk; tőle kapták szabályzatukat a szentgróti, a sümegi, a keszthelyi és a türjei takácsok. A másik jelentős kölcsönzőhely Pápa. A keszthelyi szabók, szűcsök és mészárosok kérték a privilégiumot pápai céhtől 1635-ben, 1638-ban és 1679-ben.

A másik jellegzetes vonása a XVII. századi céhalakulásnak a vegyes céhek létrejötte. Szűcsök, kádárok, szíjgyártók mellett lándzsa-, ij-, pajzs- és kopjakészítők, valamint kovácsok alkották a vegyes céheket. A fegyverkészítő mesterek jelenlétét a háborús viszonyokkal magyarázhatjuk.⁸⁴

Közös vonás a XVII. századi céhlevelekben a megerősítés (confirmálás), amely a mezőváros földesurától származott. Hagymási Beregszói István, Szentgrót várkapitánya, „egyben örökös ura” erősítette meg a csizmadiák 1640-ben szerzett articulusait, de hozzá fordultak a vegyes céh mesterei is, amikor „igazságos rendtartásokat” kértek Körmenről. Sümeg és Tapolca földesura a veszp-remi püspök volt, s a céhek articulusait ő confirmálta esetenként többször is.⁸⁵

A végvárok melletti mezővárosokban a katonai és a polgári réteg nemcsak gazdasági, hanem társadalmi síkon is közeledett egymáshoz. A házasságkötések azt mutatják, hogy a „vitézlő rend” nem volt zárt rend. A mezővárosi polgársággal sűrű családi szálak fűzték össze a katonákat.⁸⁶ A katonák és a mezővárosi polgárok egymáshoz való közeledése jelentős következményekkel járt a földesuraikkal fennálló viszony terén is. A katonák házat, földet, szőlőt sze-

⁸² Uo. Szecsődi István levele. 1656. júl. 18. — ZmL *Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 81. o.

⁸³ Uo. 72—73. o. — *Iványi Béla*: Képek Körmend múltjából. Körmend, 1943. 68. s. köv. o. — A sedes judiciaria székhelyét Egerszegről Körmendre helyezik át: ZmL Jegyzőkönyvi másolat, p. 709. (1623.)

⁸⁴ *Lendvai Anna*: Zalai mezővárosok XVII—XIX. századi kézműiparának összehasonlító vizsgálata. Bölcsész-doktori értekezés. Szeged, 1979. 10. s. köv. o.

⁸⁵ Uo. 15—16. o.

⁸⁶ *Ruzsás Lajos*: 1968. 237. o.

reztek, és arra törekedtek, hogy mentességüket a földesúri adó alól ezekre is kiterjesszék. A vétel mellett a házasság és örökösödés révén kezükre kerülő birtokok tovább bonyolították a helyzetet. A mezővárosi polgárok szívesen fogadták ezt, mert örömmel jutottak volna ők is a katonák szabadságának védőpalástja, a földesúrtól való függetlenség alá.⁸⁷

Az antifeudális harc vezetését a gyenge mezővárosi polgárság nem tudta átvenni. Helyette a szabadparaszti katonaelemeknek jutott döntő szerep ezek irányításában.⁸⁸

A társadalmi életnek igen lényeges területe volt ebben az időben az egyházi élet. A végvárak magyar őrsége még az ellenreformáció jelentékeny sikere után, a XVII. század második felében is túlnyomórészt protestáns volt. Református egyházak álltak Zalában Egerszegen, Lentiben, Szentgróton, Szentgyörgyváron, Tihanyban, Vázsonyban; ágostai evangélikus egyházak Szentgróton, Szentgyörgyváron és Vázsonyban.⁸⁹

A katonai és polgári réteg egymáshoz közeledését itt is megfigyelhetjük. Kiskomáromban a kálvinista katonák és a város polgárai külön papot tartottak, a tanítót azonban közösen fizették. Ebből az időből fennmaradt a kiskomáromi református eklézsia anyakönyve, amely már 1624-ben említést tesz az iskoláról.⁹⁰ A polgárok és a katonák együttesen adakoztak egyházi célokra is. Amikor a református egyház sorsa, minden életmegnyilvánulása a nagybirtokhoz volt kötve, ilyen körülmények között jelent meg Magyarországon a kálvini reformáció polgári egyházkormányzati szerve, a presbitérium, mégpedig éppen a dunántúli végvárak melletti mezővárosokban.

Kálvin ugyanis azt tanította, hogy az egyházközsegeket ne a földesúr, és ne is a pap, hanem az egyházközség tagjaiból választott egyházi tanács, a presbitérium vezesse és kormányozza. A presbitérium olyan testület volt, amelyben a mezőváros minden társadalmi rétege — katona, polgár, nemes — képviselthez jutott, és amely — ha igen mérsékelt hatáskörben is — egy-egy mezőváros különböző jogállású elemei felett egyformán ítélkezett, s annak lakói határozatait elfogadták. A város élén álló bíró joghatósága ugyanis nem terjedt ki a katonákra, és esetenként változó mértékben a nemesekre sem.⁹¹

A praesidium azt jelentette, hogy ilyen nevű helyen a polgári közigazgatás és bíraskodás helyébe tisztán katonai lépett. Az ilyen hely közönségének hivatalosan „sereg” a neve; a városbíró és városi jegyző helyébe a seregbíró és seregdeák lépett. Megfelelő számú társsal ezek látták el a közigazgatást és az alsóbb fokú bíraskodást. A seregbírótól a kapitányhoz, onnan pedig a földesúrhoz lehetett fellebbezni. A seregbírót azonban nem az őrség választotta. Csak három személyt javasolhatott a földesúrnak, aki aztán közülük jelölte ki a seregbírót.⁹²

87 Uo. 241. o.

88 *Makkai László*: A reformáció és a szociális mozgalmak Magyarországon. In: *Gyimesi Sándor*: A reformáció és Európa (A Magyar—NDK Történelmi Vegyesbizottság 19. ülészeke.) Világtörténet, 1983/3. 4. o.

89 *Szabó István*: Ellenreformáció a végvárakban 1670—1681. In: *Károlyi Emlékkönyv*. Budapest, 1933. 457., 470. o. — A szentgroti protestánsokra: *Protestáns Egyháztörténeti adattár*, VII. évf. 154. és IX. évf. 87., 94. és 108. o. — A veszprémi protestánsokra: *Thury Etele*: TT 1905. 13—33. o.

90 *Thury Etele*: Egyházunk múltja. Dunántúli Protestáns Lap, VIII. évf. 1. sz. Pápa, 1897. jan. 3., 31. o. — *Kotnyek István*: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalai Gyűjtemény, 9. Zalaegerszeg, 1978. 14. o.

91 *Ruzsás Lajos*: i. m. 1968. 239. o. — *Kónya István*: Kálvinizmus és társadalomelmélet. Budapest, 1979. 415—431. o.

92 *Ruzsás Lajos*: 1968. 231. o. — *Varga J. János*: Katonáskodó szerviensek birtokai a XVI—XVII. századi Balatony nagybirtokon. Tsz 1976. 1—2. sz. 102—122. o. — *Uő*: A XVI—XVII. századi katonaság szervezetének kérdései (Különös tekintettel a főúri parancsnokság alatt álló dunántúli katonaságra). In: *Bodó Sándor—Szabó Jolán* (szerk.): Magyarországi végvárak a XVI—XVII. században (Tanulmányok). Studia Agriensia 3. Eger, 1983. 119—133. o. — *Uő*: A főúri szervitorok és a vármegyei nemesség viszonya. In: *Benczédi László* (szerk.): A Thököly-felkelés és kora. Budapest, 1983. 69—71. o.

Keszthely mezőváros polgári közigazgatása is megszűnt, és katonai közigazgatást vezettek be helyette. Az új állapotnak megfelelően a régi — szőlőfürtös keresztel díszített — pecsét helyett új pecsétnyomót használtak, melynek körirata: KESZTHELY SEREGH PÖCSÉTY. A pecsétnyomó belsejében két csillag között ágaskodó kardos oroslán a török félholdat akarja kettévágni.⁹³

Szentgrót — az 1644. évi statutum szövege szerint — különleges praesidium volt, amely nem kizárólagos katonai igazgatás alatt állt, hanem koordináltan egymással együttműködött a katonai és polgári igazgatás; a várban a katonai, a seregtörvényszék, a hostátban pedig a városi hatóság, polgári törvényszék. Mind a kettő felett állt a földesúr Hagymásy család egy tagja, részint mint a vár örökös főkapitánya, részint pedig mint földesúr. Amikor a szentgróti sereg írásban testületileg, mintegy jogi személyként lépett fel, ilyenkor a sereg írását gyűrűs pecsétjével erősítette meg, melynek körirata: SZENTGROTI SEREGEI. A gyűrű címerpajzsában egy kardot tartó kar látható.⁹⁴

A végvár megtörte a városgazdaság egységét; az összeütközések a polgárság és a katonaság között előadódhattak. E mellett károsult a mezővárosi önkormányzat is; a várkapitányok a polgárok felett gyakran a bírói hatalmat is gyakorolták. Mindezek alapján egyes kutatók úgy vélik, hogy a végváraknak gazdaságilag és jogilag alárendelt mezővárosok fejlődése komolyan megtorpant.⁹⁵

A nagybirtokos osztály — mint ismeretes — a parasztság és a mezővárosi polgárság árutermelését a XVII. században visszaszorította, a városok fejlődését pedig gazdasági és jogi téren is fojtogatta.⁹⁶ A törökkel szemben kiépített végvárvonal, az állandósult háborús állapotok, az egységes központi hatalom hiánya a földesúri politika korlátlan érvényesülését viszont egy időre megállították, feltartóztatták. A király kezére került várak melletti mezővárosok lakóitól földesuraik termény- és munkajáradékot nemigen hajthattak be, bírói hatalmuk pedig a várkapitányok kezébe került. Annak a törekvésnek, hogy a mezővárosok lakói jogait a földesuraikkal szemben tágítsák, vagy annak igáját nyakukról lerázzák, a mezővárosok falai közé betelepült „vitélző rend” lett zászlóvivőjévé. E „vitélző rend” földet művelve, bort termelve, kereskedve, esetleg ipart űzve — mint láttuk — gazdaságilag, házasság és rokonság révén társadalmilag összefonódott a végvárak melletti mezővárosok polgáraival.

Miután a török megszállás alá került Duna menti és dunántúli mezővárosok — elsősorban a tizenöt éves háború következményeként — a XVII. század elején visszaestek, vagy egészen tönkrementek, szerepüket a végvári rendszer királyi várai mellett levő mezővárosok — főleg Győr, Veszprém és némileg Kiskomárom — vették át. Ezeknek a mezővárosoknak a fejlődése és kereskedelmi funkciója a XVII. század elejétől a század második feléig tovább tartott. A nyugat-európai városfejlődéstől való elkanyarodás itt csak a török kiűzése, illetve a Rákóczi-szabadságharc leverése után, a XVIII. század folyamán következett be.⁹⁷

Ezért mondhatta később Kenyeres László egerszegi lakos 1758-ban — amiért le is csukták —, amikor a városiak felpanaszolták, hogy „az elejek ezen jószá-

93 *Sági Károly—Iványi Béla—Péczy Piroška*: Keszthely. A Veszprém megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatalának kiadványa, 8. sz. é. n. 45—46. o.

94 *ZmL Irányi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 58., 62. o. — A végbeliek közösségi életéről: *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. 48—50. o.

95 *Gyimesi Sándor*: Magyar gazdaságtörténet. I/1. rész (1848-ig). Kézirat gyanánt. Budapest, 1972. 105—106. o.

96 *Pach Zsigmond Pál*: i. m. 1963. 55., 73. o., továbbá a II., IV—V. fejezetben, passim.

97 *Ruzsás Lajos*: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVI—XVII. században. Szigetvári Emlékkönyv. Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára. Szerk.: *Ruzsás Lajos*. Budapest, 1966. 199—237. o. — *Kubinyi András*: A városi fejlődés kérdéseiről. Sz. 1965. 3. sz. 514., 518., 520. o.

gokért a törökön sok véreket ontották”, hogy „most is jobb volna, ha a török bírna”.⁹⁸

A Wesselényi-féle főúri szervezkedés kiváló ürügyet szolgáltatott arra, hogy I. Lipót császár kísérletet tegyen a nyílt abszolutizmus bevezetésére. A bécsi kormány a rendi felkelés leverése után elhatározta, hogy a számára megbízhatatlan végvári katonaságot külföldi (német birodalmi, horvát stb.) ezredekkel cserélje fel, s a végvárak hazai katonaságának nagy részét elbocsátja szolgálatából. 1671. december 22-én kelt Lipót pátense, amellyel a szolgálatban álló mintegy 11 ezer főnyi magyar katonaságból mintegy 8 ezer fő elbocsátását rendelte el a végvárakból.⁹⁹

Hogy a hadi nép számáról és beosztásáról Zala megyében világos áttekintést szerezhessünk, közöljük a Kanizsával szemben levő, s a balatoni végházak magyar haderejének összeírását a reductio előtt és után.¹⁰⁰

Végházak	reductio előtt				reductio után	
	huszár	hajdú	tüzér	rendkívüli	huszár	hajdú
<i>Kanizsai végházak:</i>						
1. Eggerszeg	300	150	4	5	150	100
2. Pölöske	30	70	1	—	?	?
3. Egervár	25	50	1	—	?	?
4. Lövő	46	42	—	—	30	15
5. Zalavár	15	100	—	1	25	50
6. Szentgyörgyvár	25	40	—	—	—	15
7. Wöhr (!)	16	20	—	—	—	15
8. Lenti	100	100	—	2	100	50
9. Szécsisziget	50	100	1	—	30	40
10. Alsólimpach	50	50	—	—	—	15
11. Kányavár	—	15	—	—	—	15
12. Muraköz (Légrád)	50	200	—	—	50	80
13. Körmend	150	100	—	—	?	?
14. A bán népe	?	?	—	—	100	80
<i>Összesen</i>	882	1087	7	8	485	475
<i>Balatoni végházak:</i>						
1. Keszthely	100	100	1	1	50	40
2. Tihany	20	50	1	1	15	30
3. Vázsony	40	74	2	1	25	30
4. Szigliget	10	25	—	—	5	20
5. Csobánc	20	25	—	—	5	20
<i>Összesen</i>	190	274	4	3	100	140

98 ZmL Processus Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 15. — *Szántó Imre*: 1960. 310. o.

99 A Kanizsával szemben levő végházak hadi népe 1652-ben 2733 volt. Lásd *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő felosztására 1671—1702. In: *Magyar küzdelmek*. Budapest, é. n. 198—199. o. és Sz 1904. 10—12. o. — *Takáts Sándor*: A magyar erősségek. In: *Rajzok a török világból*. II. Budapest, 1915. 126. o. — *Benczédi László*: Rendség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664—1685). Értekezések a történeti tudományok köréből 91. sz. Budapest, 1980. 58. o.

100 *Takáts Sándor*: Sz 1904. 115—116. 118. o.

Az egykorú források egyöntetűen a végvári élet hanyatlásáról adnak számot. A Kanizsával szemben levő végházak területén a kanizsai pasa alatt 5400 török állott, a Kanizsával szemben levő 16 magyar végházban pedig a reductio után mindössze 800 ember volt. S ennek a 800 embernek kellett védenie Stájerországot, Alsó-Ausztria egy részét; ezeknek kellett a Drávától a Balatonig, majd innen a Rábáig az összeköttetést fenntartaniok.

A reductio végrehajtása után a megcsappant hadi néppel nem lehetett a Kanizsa várából két-háromezer emberrel kiinduló portyákat megakadályozni. A régi harcedzett huszárok elbocsátásával a török vérszemet kapott, s a behódolást oly merészen kezdte üzni, hogy a legrosszabbtól lehetett tartani.¹⁰¹ A szentgróti és a béri vitézlő rend írta 1676-ban Batthyáynak: „Botokkal s csaknem mezítelenül kölletik ő felsége kapuit őriznünk. Csak az egy élő Isten az, ki még eddig az pogánságnak csalárdságát meggátolta”.¹⁰²

A kuruc mozgalom gyengítése céljából, majd a fölszabadító háborúk során a császári hadfogatás nem idegenkedett a magyar katonaság szaporításától. Így már 1681-ben a Kanizsa körül fekvő végházak hadi népét 1092 huszárban és 1467 hajdúban állapította meg. Az 1682. július 9-i rendelet alapján a Hadi-tanács még 892 huszárt és 1167 hajdút helyezett ide, s így ezekben a végházakban az 1683. év elején a reductionalis ezer ember helyett már 3059 vitéz szolgált.

Azt nem tudjuk, hogy az előirányzott számból mennyit hoztak össze, de annyi bizonyos, hogy a Zala megyei végházak újból benépesültek. Az 1695. évi kimutatás szerint a Kanizsa körül fekvő végházakban 1092 huszár és 1367 hajdú volt, a balatoni öt kis végházban pedig 190 huszár és 274 hajdú.¹⁰³

A Habsburg-kormányzatnak a végváriak ellen intézett támadásával egyidejűleg megindult a földesúri törekvés is e társadalmi réteg katonaszabadságának felszámolására. A földesurak igyekeztek őket az adózó jobbgátságba visszakényszeríteni. Bár a végváriak az egész XVII. századon át harcban álltak egykori magánföldesuraikkal, szolgálatmentességüket — néhány kivételtől eltekintve — a század végéig fenn tudták tartani. A kapornaki katonaság az 1676-i egyezség alapján korábban használt szántóföldjeit továbbra is dézsma nélkül bírhatta, de a pusztahelyek, a szőlők és az újonnan felfogott területek, valamint a sertések után már dézsmát kellett adniuk, és kötelesek voltak a helybeli apátnak karhatalmat nyújtani, s az apátság pusztáinak betelepítésében segédkezni.¹⁰⁴

A Habsburg-kormányzatnak a végváriak ellen intézett tevékenysége és a földesurak alávetési törekvése szoros kapcsolatban jelentkezett a katolikus ellenreformáció fellépésével.¹⁰⁵ I. Lipót császár 1677. október 26-án megparancsolta, hogy az egerszegi, szentgróti, keszthelyi, körmendi és tihanyi lovas és gyalogos katonák kötelesek a veszprémi püspöknek földjeik után tizedet adni.¹⁰⁶

I. Lipót császár a győri főkapitányságban Tihanyban, Vázsonyban, Pápán, Komáromban, Veszprémben és Győrött a helvét és ágostai evangélikus vallásfelekezetnek templomépítési engedélyt adott, melyet a rendek 1681-ben a 26.

101 *Merényi Lajos*: A végek magyar őrhada 1670 után. HK 1899. 401—402. o.

102 *Takáts Sándor*: Az igazi szegénylegények. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. Budapest, 1961. 40. o.

103 OL Batthyány család lt. Missil. 33 089. Nagy Ferenc egerszegi kapitány Batthyány Ádámnak 1686. júl. 4. — Egy 1703-ból származó, aláírás nélküli kimutatás szerint a komáromi, győri és kanizsai kapitánysághoz tartozó várakban (Kanizsa kivételével) összesen 4782 katonáskodó volt. Lásd *Bánkúti Imre*: A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január—április). Budapest, 1975. 87. o., 16. sz. jegyzet. — *Takáts Sándor*: Sz 1904. 223. o.

104 *Nagyfalusi Lajos*: II. 1942. 65—66. o. — *Varga János*: 1969. 304—305. o.

105 *Füßy Tamás*: A zalavári apátság története. Budapest, 1902. 218. o.

106 VKOM Dec. Ep. et Cap. 25. 1667. Epp.

tc.-ben be is cikkelyeztek.¹⁰⁷ De a császár 1701-ben a protestáns vallás nyilvános gyakorlatának jogát az articularis véghelyektől megvonta. A katolikus püspökök — különösen a Rákóczi-szabadságharc után — sort kerítettek a vég helyi templomok és iskolák katonai segítséggel történő elvételére vagy lerombolására. Az ellenreformációval kapcsolatban meginduló katolikus restauráció teljes kifejlődése csak a XVIII. században, a végvári élet megszűnése után következett be.¹⁰⁸

1690. április 13-án — 90 évi török uralom után — lehullott a félholdas zászló a Batthyány II. Ádám dunántúli főkapitány és Zichy István által körülvárt Kanizsa ormairól is.¹⁰⁹ Az átvonuló császári és a kivonuló török csapatok útját azonban mindenütt felperzselt falvak jelezték. A korabeli összeírásokban a legtöbb délzalai település pusztaként szerepel. „... az szegénység mind elfutott a nagy adó elől, ki Murán túl ment, kik az erdőben bujdosnak”.¹¹⁰

A török kiverése után készült első adóösszeírások arról tanúskodnak, hogy a lakosság ott maradt meg nagyobb számban, ahol vár állott.¹¹¹ Az 1696. évi portális összeírás a Zala megyei presidialis mezővárosok lakosságát két kategóriában (a nemesek számát csak kivételesen) tünteti fel:¹¹²

Járás (Végházak)	katonák (milités stipendiárii)	szabadosok (libertini)
I. <i>Füredi—lapolcai járás</i> (Tihany, Csobánc, Szigliget)	128	47
II. <i>Szántói járás</i> (Keszthely, Zalavár, Szentgyörgyvár, Szentgrót)	234	212
III. <i>Kapornaki járás</i> (Zalabér, Kapornak, Kemend)	91	64
IV. <i>Zalaegerszegi járás</i> (Egerszeg, Lövő, Szécsisziget, Kányavár)	368	11
<i>Összesen</i>	821	334

A török veszélytől megszabadult Zala megyében a katonaparasztkok elvesztették több évtizedes funkciójuk alapvető okát, azt a tényt, hogy a Szaláságot a török rabló portyáival szemben állandóan védeni kellett.¹¹³ Megszűnt a katonaparasztságot létrehozó legfőbb ok: az olcsó és tömeges fegyveres erő fenntartásának szükségessége. Miután elmúlt az az idő, amikor az egész vidéken még a szőlőket is csak „fegyver alatt” lehetett munkálni, a várak birtokába visszajutott világi és egyházi földesurak mindent elkövettek, hogy a szabad katonaparaszti lét keservesen kiharcolt vívmányait megsemmisítsék.

A katonaparasztkok visszaszorítása a jobbagyosorba meglehetősen általános tö-

107 *Németh Gábor*: Nagy-Vázsony történetéből. Veszprém, 1901. 131—132. o. — Magyar Törvénytár 1657—1740. évi törvények. Budapest, 1900. 286—287. o. — *Fehér Ede*: Művelődéstörténeti körkép I. Lipót törvényeiben. Szeged, 1927. 30. o.

108 *Szabó István*: i. m. 1933. 457. — *Marczali Henrik*: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congresszusig (1711—1815). In: *Szilágyi Sándor* (szerk.): A magyar nemzet története. VIII. Budapest, 1898. 116. o.

109 *Kardos Imre*: A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban. HK 1896. 346—347. o. — *Thaly Kálmán*: Az 1683-iki táborozás történetéhez. (Gr. Batthyány Kristóf és Adám dunántúli tábornokok levelezéseiből). TT 1887. 123., 305—306. o. — *K. J.*: Kanizsa hadi felszerelése a töröktől való visszavétele után. HK 1891. 422. o.

110 OL Batthyány család lt. Missil. 18 485. Tar József levele Egerszegről Batthyány Kristófhoz. 1684. júl. 4. — *Könyvek István*: 1978. 15. o.

111 *Degré Alajos*: 1964. 259. o. — Vö. *Sinkovics István*: Élő és halott falvak. A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Budapest, 1934. IV. évf. 268—276. o.

112 OL Dicalis conscriptio Comitatus Zaladiensis. Liber XLV. Tom. LIV. 54. (1696) p. 764—766. — *Bakács István*: A dicalis összeírások. In: *Kovacsics József* (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Budapest, 1957. 76—81. o.

113 Vö. *N. Kiss István*: HK 1983. 3. sz. 350., 352. o.

rekvés volt, de hosszan elhúzódott, és nem járt mindenütt azonnali sikerrel. Maguk a végvárok a XVIII. század első éveiben bekövetkező megszüntetésig fennálltak ugyan, sőt némelyek — mint pl. Lendva, Lenti, Szécsisziget, Szentgrót — egyideig változatlanul a szőkevény jobbágyok menedékhelyei maradtak, lakóinak katonai funkciójára azonban többé már nem volt szükség.

A lendvai és lenti jószágok igazgatói 1691-ben arról írtak, hogy az uradalmak területéről „sokan szoknek Lindvára, Lentiben és Szécsi Szigetben, onnan bírnák magok földreit, rétjeit és szőlőjét, és az Uraságnak tőle nem adóznak”, ezért „módot költetik találni, hogy vagy azon elszökött s katonává vagy hajdúvá lött polgárság előbbeni fundusra szállíttassék, vagy mivel adózni és szolgálni nem akar, az földek, rétek és szőlők foglaltassanak el tőlük, nem lévén méltó, hogy a ki az Uraságnak szolgálni nem akar, hogy annak javait éllye”.¹¹⁴

Minél inkább közeledett a főlzábadító háború vége, annál inkább előtérbe került ismét a régi gondolat, hogy a magyar katonaságot a végházakból elbocsássák. 1699-ben megkezdődött a magyarországi várak lerombolása, s a magyar (és horvát) végvári vitézek szélnek eresztése. I. Lipót császár 1701. november 9-én megszüntette a magyar katonáktól őrzött végházakat. A lerontandó várakat hat csoportba osztották. Minden csoporthoz egy mérnököt és egy német várparancsnokot rendeltek a robbantások és a rombolás vezetésére. Schenkendorf Kristóf ezredes nagykanizsai parancsnok 1702. január 26-án a császár utasításából az Udvari Haditanácstól parancsot kapott, hogy Magyarországon több erődöt, név szerint Kanizsát, Zalavárt és Körmendet, „melyek csak rablótűzszekerül szolgálhatnának”, vettessen szét.¹¹⁵

Igy került sor 1702 tavaszán a legtöbb Zala megyei, köztük az öt kisebb battoni végház — Keszthely, Tihany, Vázsony, Szigliget és Csobánc — lerontására.¹¹⁶ A magas dombon álló sümegi várat a Rákóczi-szabadságharc után német zsoldos katonák lakták, de kb. 1726-ban a várból minden felszerelést elszállítottak, a katonákat a győri várba helyezték át; azóta a vár lakhatásra alkalmatlan és elhagyott volt.¹¹⁷ A Zala folyó mocsarai között (intra paludem Szala) fekvő szentgyörgyvári kastélyból (castellum) Kanizsa ostroma (1690) után a katonák kiköltöztek, s attól az időtől fogva alapjaiban rommá vált.¹¹⁸ Szentgrót vára, ha nem is mint erőd, de mint lakás — Kanizsa visszaszerzője, Batthyány II. Ádám tulajdonában — továbbra is használatban maradt.¹¹⁹

Mi lett a vitézlo rend, továbbá a félig katonának, félig parasztnak számító hajdúság sorsa Zala megyében?

Miután a Habsburg-hatalom lerontotta az ellenállásra lehetőséget nyújtó várakat, az elbocsátott végvári katonaság nagy számban vált nincstelenné, minden létalapjától megfosztottá. A „Csobánc vára alatt való városbeli szegény lakosok” könyörgő levelükben a századfordulón előadták: „... ebben az nyomorult helyben többen vagyunk, az kiknek semmi nemű igassága nincsen, sem rétye, sem szántó földje, az miből tudná magát táplálni, az nagy éhség miatt immár szintén meg is kevesedtünk”.¹²⁰ Perlak oppidumban a „szabados”

114 Varga János: 1969. 305. o.

115 ZmL Portalis-Regnicolaris Conscriptio I. Comitatus Zaladiensis de Anno 1720. Oppidum privilegiatum Kanisa. „Hic Oppidum Privilegiatum paludibus circum cinctum, in quo antea fortalimum munitissimum natura existebat, sed eo demolito a diversae nationis populo incolitur”. — *Holorics Flórián*. Mi minden kellett Kanizsa várának lerombolásához? Műemlékvédelem, XIII. évf. 1969. 160—161. o.

116 Füssy Tamás: 1902. 218. o.

117 ZmL Conscriptioes universales. 4. csomó. 1703. és 1730. évi összeírások.

118 Uo.

119 ZmL Irányi Béla: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 16. o. — Vándor László: 1978.

120 ZmL Közgy. iratok, Fasc. 28. Nr. 440. — Uo. Acta congregationalis 1673—1699. é. n. (1686—1703 között).

katonaparasztok 1720 előtt „sokkal többen voltak, de mióta a törökökkel jó-tékony békét kötöttünk, azoknak nagy része Horvátországba, vagy más vidékre kivándorolt”, feltehetően az újonnan szervezett császári katonai Határőrvidékre.¹²¹

A végvári társadalom nem tudott beleilleszkedni a feudális világba, nem törődött bele, hogy generációkkal szerzett jogait elveszítse. A szélnek eresztett szegénylegények, kóborló katonák, csavargó hajdúk egy része földönfutóvá, rablóvá, zsivánná züllött; nem akart visszatérni falujába a szolgabíró és a földesúr igája alá, hanem kivonult a hegyekbe, erdőségekbe, s ott valóban rablóként viselkedett.¹²² De az elbocsátott végvári katonaság jelentős részének a nagy munkaerőhiány következtében sikerült megélhetést találnia. A volt fegyverviselő végvári katonaság zömében bekapcsolódott a termelőmunkába, ami eleinte a jobbágyságánál kedvezőbb körülmények közt történt.

Azok a települések, amelyek Zala megyében a török uralom idején végvár szerepét töltötték be, a hűdítők kiverése után egy ideig még meg tudták őrizni szabad státusukat. A jobbágyokat sújtó állami adó és a földesurat illető robot, természetbeni adó, ajándék és pénzzadó helyett egy összegű árendát fizettek. A volt katonaparasztból nem lett azonnal jobbágy; a katonai kötelezettség eltűnése után is jórészt megőrizte korábbi gazdasági—társadalmi kiváltságait. Az összeírók minden esetben hangsúlyozták, hogy mentességük alapja a korábbi katonai szolgálata.¹²³

A végvári katonák jelentős része költözési szabadságának biztosítása mellett szolgálata helyén lépett át a vitélző rendből a szabadmenetelű árendás-taksás rusticusok, esetleg némi kiváltsággal felruházott oppidanusok közé. Akadt olyan végvár is, amelynek lakói a végvári rendszer megszüntetése után egy ideig még a hajdútelepek kötelezettségeihez hasonló módon adóztak a földesúrnak. Csobánc egykori katonái az 1710-es években sem fizettek árendát vagy cenzust, teljesítettek robotot, „hanem lóval vagy levéllel, a hová kívántatik, tartoznak szolgálni”.¹²⁴

A keszthelyi hajdúkat a Pethő-család a róluk elnevezett Hajdú utcában telepítette. Az 1696. évi portális összeírás Keszthely mezővárosban a nemeseken kívül 70 hajdút (milités stipendiarii) és 198 szabadost (libertini) tüntet fel. (Ugyanakkor Keszthely-Polgárvároson 30 jobbágyot és 10 zsellért írtak össze.)¹²⁵ Mások odahagyták a végvárakat, s a környező falvak valamelyikében szálltak telekre. Az 1732-ben megtelepült alsópáhoki lakosok legnagyobb része a szomszédos Szentgyörgyvárból, Keszthelyről és Zalavárból költözött át; olyan vár körül letelepített egykori szegény végvári katonák, szabad költözésű libertinusok, zsellércsaládok, akik aztán a veszprémi püspökség páhoki fundusán jutottak jobbágytelekhez.¹²⁶

Akik kevesen Zalavárott mégis megmaradtak, 1703-ban a vármegyénél panasztartották, hogy „ennek előtte való esztendőben mentek közülünk negyven ember, mind ezen az negyven emberen kívül is most is több ment el tiznél... mert az helünk is szűk, marhát nem tarthatunk, az portio is nagy rajtnok, sem nem élhetünk rajta, sem nem porciózhatunk, kapánkkal, csépünkkel nagy nyo-

121 OL Archivum Regnicolare Lad. KK Nr. 8. Fasc. 5. Conscriptio inelyti comitatus Szaladiensis, 1720. Perlak oppidum. — *N. Kiss István*: HK 1983. 3. sz. 350.

122 *Esze Tamás*: A szegénylegények énekei. Irodalomtörténeti Közlemények. LVII. évf. (1953) 1—4. sz. 5—6. o. — *Kropf Lajos*: Clements Simon utazása hazánkban 1715-ben. TSz 1921. 118—142. o.

123 ZmL Conscriptio Comitatus Szaladiensis 1715. Oppidum Tihany. (p. 361—362.) „Oppidi hujus Incolae sunt omnes libertini et arendatii tempore belli Turceici praedecessores, imo illorum etiam aliqui pro stipendio armis servire soliti...”

124 *Varga János*: 1969. 307. o.

125 OL Dicalis conscriptio Comitatus Zaladiensis. Liber XLV. Tom. LIV. 54., p. 679—680.

126 ZmL 1730. évi conscriptio. Szentgyörgyvár. — *Szántó Imre*: Egy dunántúli falu, Alsópáhok története. Budapest, 1960. 96—97. o.

morúsággal keressük kenyereinket”.¹²⁷ Az elszéledt végváriak igen gyakran olyan jobbágységekben telepedtek le, ahol más társadalmi állapotú népelemekkel kellett együtt élni, így nem tudtak önálló közigazgatási egységet alkotni.

Nagyon tanulságos e kiváltságolt helyek további sorsának nyomon követése. Esterházy Pál herceg 1702. május 17-én megparancsolta lendvai tiszttartójának, hogy „Lenti és lendvai praesidiariusok, minthogy a praesidiumok tolláltattak (megszűntek), nem akarjuk, hogy az előbbeni szabadságukban megmaradjanak”.¹²⁸

Széchenyi Pál veszprémi püspök 1703. február 5-én kötött szerződést az egerszegiekkel. A püspök kötelezte őket terményeikből az „igaz dézsma” megadására, levélhordozásra, „és midőn kívántatik — egy hónapig hópénz nélkül a püspök bandériumában — fegyverrel is szolgálni”. A korcsma Szent Mihály-naptól Szent György-napig a városé, a vérhatalmi jog (jus gladii) viszont a püspöké.¹²⁹

A presidialis mezővárosok egykori zsabod hajdú lakosságát az a veszély fenyegette, hogy visszavetik jobbági kötöttségeik közé. Ezekután természetesen tartjuk, hogy a Dunántúlon a szabadságukban háborgatott, jobbági sors előtt álló volt végbeliek váltak a Rákóczi-szabadságharcban a nemzeti ellenállás kovászaivá, a kurucság útegyengetőivé. A zalai vidéken, Sümeg, Keszthely környékén mindenütt megtaláljuk az elbocsátott végbeliek lerongyolódott katonanépségét, akik a szabadságharc megindulásával egyidőben lelkesen sorakoztak fel Rákóczi zászlaja alá. A kiváltságait elveszített hajdúkból elevenen élt kiváltságaik megújításának a vágya. A Rákóczi-szabadságharc idején a lecsüllyedt hajdúk előtt megcsillant a régi szabadság visszaállításának lehetősége.¹³⁰ „Megérdemelnék — írja Esze Tamás, a Rákóczi-kor kiváló ismerője —, hogy sorsukkal, sérelmeikkel, ellenállásukkal és a felkelés érdekében végzett hasznos szolgálataikkal is foglalkozunk olyan részletesen, mint a tiszántúli szegénylegényekével.”¹³¹

A Dunántúlon 1703 végén kibontakozott népmozgalom nyomása alatt kuruccá lett megyei nemesség hívására Károlyi Sándor 5000 főnyi sereggel 1704. január 11-én kelt át a Duna jegén. A kuruc sereg közeledtének hírére mindenütt fegyvert fogott és csatlakozott Károlyihoz a dunántúli nép és a nemesség nagy része. A meglehetősen nagyszámú dunántúli kuruc sereg a volt végvári vitézekből és egyéb katonáskodó elemekből rekrutálódott. A Zala megyei volt végváriak, hajdúk Tihanyból, Sümegről, Tapolcáról, Egerszegről, Zalavárról szintén beálltak a kuruc zászlók alá. Bakács Lukács a Keszthely környéki végváriakat gyűjtötte maga köré.¹³²

A régi végvári vitézek — e régi kipróbált katonák — megnyerése nagy segítséget jelentett a kuruc csapatoknak. Február végére néhány vár kivételével az egész Dunántúl felszabadult a Habsburg iga alól. De a kuruc parancsnokok

127 ZmL Acta Congregationalia, 1703. — Egy 1700-ban kelt összeírás szerint a Zala folyó közepén fekvő zalavári várban már nem lakott senki, a Zalán innen a mocsáron kívül lakik még vagy 20 hajdú. Lásd OL U et C 5426. — 1700. dec. 24. Cseh István Zala megyei szolgabíró járásában lévő helységek összeírása. Id. *Irdányi Béla*: 1960. 179. o.

128 OL Esterházy hg. lt. P 108. Rep. 38. f. G. nr. 344. Esterházy Pál alsólendvai tiszttartójának, Gludovacs Mátyásnak. Kismarton, 1702. május 17.

129 ZmL Processus Sedium Doinalium. Fasc. 3. Nr. 15. — Uo. Urb. mellékletek. Egerszeg, 1768. Responsa ad Novem Puncta. „Urbarium nem volt — vallották az egerszegiek 1768-ban —, 1713-ig az uraság mellett csak fegyverrel szolgáltak”.

130 *Köpeczi Béla*—*R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Második, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, 1976. 145—147. o.

131 *Esze Tamás*: Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1710. Budapest, 1955. 33. o.

132 *Bánkúti Imre*: 1975. 87. o.

(Károlyi Sándor és Forgách Simon) tehetetlensége következtében az év elején felszabadított Dunántúl hamarosan elveszett.¹³³

A tihanyi félsziget népének egy része a kuruc fegyverzaj közeledtére szétfuttott, s Reyser apátnak 1704 júniusában kéréssel, fenyegetéssel kellett őket visszatérésre biztatni. A régi tihanyi katonáskodó nép, a szélnek eresztett végbeli had azonban tüstént felcsapott kurucnak. Azon a címen, hogy az ország szabadságáért fogtak fegyvert, megtagadták a földesúri szolgálatokat, lefoglalták az apátság haszonvételeit, prédikátorukat és annak családját a monostorban helyezték el, magát az apátot pedig halálra keresték, majd karddal támadva ellene, az apátságból ki is űzték.¹³⁴

A tihanyiak úgy vélték, hogy elérkezett számukra a teljes szabadság ideje; megszabadultak minden kötöttségtől és kötelezettségtől. Itt is az a veszély mutatkozott meg eleinte, hogy a Habsburg-iga lerázására indított nemzeti küzdelem földesürellelen jobbágyfelkelésbe csap át, s ezzel össze is omlik a jobbágy-nemesi összefogásra épülő szabadságharc.

Rákóczi mindjárt a szabadságharc kezdetén két fontos intézkedést tett a katonáskodó jobbágyok jogi helyzetének szabályozására; szabályozta a jobbágykatonák házanépének kötelelességeit a földesúri és a közterhek tekintetében, s összeíratta a hadbament jobbágyokat. A fejedelem 1703. szeptember 28-án Vetésnél kiadott pátense szerint „a fegyvert fogó, igaz magyarságát mutató, fegyverével országunkat, a nemes hazát oltalmazó” kuruc, „akinek csak felesége gyermekeivel lakik házánál”, mentesül mindenféle pénz- és természetbeni közteherrel, csupán a vármegyékre kivetett élelemszolgáltatáshoz kell hozzájárulnia. Az egy kenyéren levők csak annyi kedvezményt kaptak, hogy szekerezéssel őket sem lehet terhelni. A jobbágykatonák háza, ha „csak felesége vagyon otthon”, a földesúrnak „semmi szolgálattal nem tartozik”.¹³⁵

A vetési pátens rendelkezései azonban sem a vitézeket, sem pedig a földesurakat nem elégitették ki. Az egykori végvári katonákban — de a jobbágyokban is — a török korban kiharcolt szabadság megtartására irányuló törekvések éltek. A Rákóczi-szabadságharc korában oly nagy tömegeket mozgósító katonaszabadság történelmi gyökereit a Dunántúlon „a végváriak szabadságában” kell keresnünk.¹³⁶

A tihanyiak — Reyser apát visszaemlékezése szerint — még a török időkben, mikor az apátok távol voltak, hozzászórtak ahhoz, hogy nekik minden szabad, maguknak foglaltak le mindent, s azon a címen, hogy ők végházban laknak, arra is engedélyt szereztek maguknak, hogy kálvinista prédikátort tartsanak. S most ők is a régi szabadság igényével szálltak harcba apát-földesuruk ellen; fittyet hánytak az 1703-ban rájuk kényszerített szerződésnek, nem engedelmeskedtek az apátnak, és úgyszólván minden szolgálatot megtagadtak.¹³⁷

A menekülni kényszerült tihanyi apát a labanc csapatok védelmére bízta magát, s Fehérvárott nyert fegyveres segítséggel tért vissza a félszigetre. A vitézek kapitányát elűzte, és protestáns vallásukban is üldözte őket. Azután német katonai segédlettel rákényszerítette őket a robot, árrenda, dézsma és hegyvám megadására. A tihanyiakat térden állva eskette fel a császár hűségére.¹³⁸

Amint azonban a Dunántúl Bottyán János diadalmas hadjárata révén ismét

¹³³ *Várkonyi Ágnes*: A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Sz. 1952. 2. sz. 413. o. — *Uő*: Vak Bottyán. Budapest, 1951. 32—33. o.

¹³⁴ *Sörös Pongrác*: A tihanyi apátság története. II. Budapest, 1911. 37., 297—298. o. — *Varga János*: 1969. 306. o.

¹³⁵ *Eze Tamás*: 1955. 15—16. o.

¹³⁶ *Benczédi László*: HK 1966. 825. o.

¹³⁷ *Sörös Pongrác*: II. 1911. 301. o.

¹³⁸ *Uo.* 300—301. o.

a kurucok kezére került, Reyser tihanyi apát helyzete megint veszedelmessé kezdett válni. Bírószágot kért, hogy tisztázza magát a „labanckodás” vádjá alól. Rákóczi Esterházy Antal és Csáky István grófot küldte ki az ügy megvizsgálására. Mivel azonban az általuk hozott határozatot Esterházy távolléte miatt nem lehetett végrehajtani, az apát Bottyán Jánost kérte meg kívánságai támogatására. Bottyán meghagyta a tihanyiaknak, hogy a tizedet adják meg az apátnak. A tihanyiak azonban nemcsak a tizedtől, hanem még az árendától is megszabadulni igyekeztek. Az apát — írják Bercsényi Miklósnak — „nagy és szokatlan insolentiát követvén rajtunk, árendát és dézsmát kíván tőlünk, a melyet soha a memoria hominum (emberemlékezet óta) nem adtunk”.¹³⁹

Bercsényi védelmébe fogadta a tihanyiakat, és ismét bírói útra terelte ügyüket. Ekkor az apát egyik szerzetesét, Turnay Ágostot magához a fejedelemhez menesztette, aki 1706. március 6-án Egerben adta át Rákóczinak az apát folyamodványát. Ebben Reyser felajánlotta, hogy a háborús időre elengedi a fegyverben szolgálók évi adóját, s a házaik után teljesítendő munkát, viszont körmöszakadtáig ragaszkodott ahhoz, hogy még azok a tihanyiak is adjanak földjeik és szőlejek után tizedet, akik hadi szolgálatot teljesítenek. Rákóczi a tizedet olyan tehernek tartotta, amelyet a földesúr nem vehet meg, s azért úgy döntött, hogy „míg a háború tart, nem kényszerítheti a praesidiariusokat (végbeli katonákat) minden adózásra, hanem csak ennek utána”.¹⁴⁰

De a katonáskodó tihanyiak annyiban túlmentek a vetési pátensen, hogy — míg az nem tartalmazott a jövőre vonatkozó ígéretet — ők arról akarták magukat „bizonyossá tenni”, hogy a szabadság nemcsak a hadakozás idejére szól, hanem azon túl is osztályrészüik lesz hajdúszabadság formájában. Mivel a fejedelem említett határozatában nem találtak elég biztosítékot arra vonatkozólag, hogy a földesúri szolgálatokat elhagyhatják, Forgách Simon grófhoz fordultak, aki 1706. április 27-én a következőkben vette védelmébe a tihanyiakat: „... esvén értésemre a Tihanyon lakozó lovas és gyalogos vitézlő rendnek privilegiumok ellen sokféle adóztatásokkal, jobbágyi robotoltatásokkal, vagyis munkatételekkel némelyek által való aggrávatások (terheltetések), mivel az nem kevésbé ellenkezik a felvett igaz magyar ügy ellen, a melybe tudni illik a vég helybeliek szabadsága is befoglaltatik, arra nézve manuteneáltatván (megtartván) azon említett Tihanyban lakozó lovas és gyalogos vitézlő rendek közönségesen mindazon szabadságokban, valamelyekkel éltenek akkor, a midőn a török ellen végház volt Tihany vára”.¹⁴¹

A nyugalom azonban korántsem következett be, sőt még csak növekedtek az ellentétek az apát és a tihanyiak között. Az apát panaszkodott, hogy a tihanyiak különböző sérelmeket követnek el vele szemben; embereit, sőt szerzeteseit is bántalmazták, őt magát halálra keresik, borát, szénáját elhordják, kaszáló helyeit élik, s ha mindezek ellen tiltakozik, a katonáskodó nép azzal válaszol: a félsziget az övék!

Rákóczi nem tudott eléggé élni a felkelő nép kezdeti lelkesedésével, s nem követett el mindent a lelkesedés ébrentartására. Midőn Esterházy Antal 1708 januárjában Sümegre összehívta a dunántúli rendek kerületi gyűlését, a nemesség már követelte az engedélyük nélkül katonának állt jobbágyok lefegyverzését, és uraiknak visszaadását, továbbá a még katonáskodó jobbágyok ott-hon maradt családtagjaitól az összes úrbéri szolgáltatásokat. A nemesség uralma jobbágyai felett országszerte megerősödött. Mire a katonáskodó jobbágyok

139 Uo. 298. o.

140 Uo. 299—300., 712—716. o.

141 Uo. 100. o. — OL Neoreg. acta. Fasc. 1060. Nr. 52.

felszabadítását a pataki gyűlésen törvénybe iktatták, a szabadságharc vezetői a régi lelkesedést a legszebb ígéretekkel sem tudták felszítani.¹⁴²

A sümegi kerületi gyűlés szelleme tükröződik abban a megegyezésben is, amelyet Esterházy Dániel 1708. március 10-én az apát és a tihanyiak között fennforgó ellentétek kiegyenlítésére létrehozott. „Azok ugyan a tihanyi lakosság közül in genere, vagyis közönségesen — olvassuk a megegyezés 2. pontjában —, a kik actualiter és personaliter (jelenleg és személy szerint) az ország szabadságának megnyerése mellett fegyvert kötöttek és viselnek, mindaddig, valamediglen sub hac obligatione et actuali exertitione (ezen kötelezettség és jelenlegi katonáskodás alatt) lenni fognak, a törvényes, mindenekből adandó dézsmáknak hason felét, azok pedig, a kik regimentekben vannak a haza szolgálatjában és continuo (állandóan) nem szolgálnak, vagy pedig azok is, kik éppen semmit sem szolgálnak, a törvényes dézsmát plenarie administrálni (teljességgel szolgáltatni) és megadni tartoznak”. A hegyvámot kivétel nélkül (nemine excepto) mindenki köteles megadni az uraságnak.

A nem vitézkedő, hanem házánál maradó minden tihanyi lakos tartozik „akárminémű parancsolt munkára” nyolc napi gyalog robotot teljesíteni. A szerződés záradéka világosan kimondja, hogy a benne foglalt köteleességek, illetve engedmények csak a mozgalom elcsendesüléséig tartanak, — „csak addig, míglen Isten ő kegyelme ezen mostani motusnak örvendetes és békességes consopitióját (elcsendesülését) nem engedi”.¹⁴³

A „vitézlő rend” a Rákóczi-szabadságharc végére szétfelbomlott.¹⁴⁴ Zala megye lakossága a szabadságharc korában szétfutott, s a közeli véghelyekre, vagy a védettebb megyékbe szökött. „Annyira elidegenedett túllünk az föld népe — jelenti egy kuruc tiszt a szabadságharc vége felé —, fut és bujdosik előttünk, mint az ellenség előtt”.¹⁴⁵ Miközben a labanc sereg Sümeget várát ostromolta, a Keszthely környéki nép ismét a futásban keresett menedéket. „Mert ebben a hónapban tértünk vissza öfelsége hűségére — olvassuk a keszthelyi anyakönyv 1709. szeptember 22. után található bejegyzésében —, és kezdtük lakni a várost, egyébként az erdőkben és a Balaton tavának a szigetein lappangtunk.”¹⁴⁶

A török uralom, s a Rákóczi-szabadságharc viszontagságai, a pestisjárvány pusztításai Zala megyét is alaposan visszavetették fejlődésében.¹⁴⁷ A szatmári béke után a mezőgazdaság termelőeri s a mezőgazdasági ártermelés csak úgy bontakozhatott ki, ha kezdetben nem földelvételekkel s a jobbágyrobot növelésével, hanem földadományokkal, robotengedményekkel volt összekötve. Esterházy Pál herceg, az alsólendvai uradalom ura, 1710-ben arra intette csobánci és keszthelyi tisztartóját, hogy „a jobbágyágnak akár vármegyében, akár másutt igazságokig pártjokat fogja s tueálja (oltalmazza) kegyelmed”.¹⁴⁸ A gyér népességű vidékeken a munkaerőhiány miatt az ún. szerződéses (kontraktualista) jobbágyok kedvezőbb körülmények közé kerültek.¹⁴⁹

1715-ben már egy negyed százada megszűnt Zala megye határhelyzete, ám a fegyveres szolgálat tényétől szabad paraszttá vált, privilegizált réteg a katonai

142 *Thaly Kálmán*: Dunántúli vármegyék gyűlése Sümegen, 1708. TT 1899. 193—234. o.

143 *ZmL Processus Sedium Dominalium*. Fasc. 2. Nr. 2. — *Sörös Pongrác*: II. 1911. 301—306. o.

144 *Vö. Bánkúti Imre*: A szatmári béke. Sorsdöntő történelmi napok 6. Budapest, 1981. 107. o.

145 *Eze Tamás*: 1955. 14. o.

146 A keszthelyi plébánia 1709. szeptember 22. után található anyakönyvi bejegyzése: „Nam ista mense ad fidelitatem Suae Majestatis regressi sumus in incolere Oppidum, alias in silvis et insulis Lacus Ballaton latitantes”

147 *Acsády Ignác*: Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. Magyar Statisztikai Közlemények. XII. Budapest, 1896. 391. o. — *Dávid Zoltán*: Az 1715—20. évi összeírás. In: *Kovács József* (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Budapest, 1957. 145—200. o.

148 *Csapódy Csaba*: 1933. 31. o.

149 *Lukács Zsófia*: A szerződéses jobbágyok helyzete hazánkban a XVIII. század folyamán a Mária Terézia-féle úrbérrendezésig. Budapest, 1937. 17. s. köv. o.

kötelezettség eltűnése után is jórészt megőrizte korábbi gazdasági-társadalmi kiváltságait. Az 1715. évi országos összeírás helyzetükről minden volt katonai (presidialis) településen megemlékezik. Mint szabadosok (libertini) és árendások (arendatii) alapvetően csak egy bérösszeg fizetésére voltak kötelezve, anélkül, hogy a szokásos jobbágyi terheket és robotot teljesíteniük kellett volna.¹⁵⁰

A már meglepült, de a Rákóczi-korban elpusztult Kiskomárom 1717-ben kapott újabb megszállólevelet. A lakosok három esztendei szabadságot nyertek minden adó alól. Az újonnan települt lakosok az egy tallér cenzuson kívül „az úr dolgára, vagyis egyéb szolgálatra nem köteleztetnek, hanem minden helyes gazda, mikor az kaszálásnak üdeje eljön esztendőről esztendőre minden hajtogatás nélkül egy-egy kaszást tartozik elől állítani”.¹⁵¹

A szerződéses viszony általában az ország középső és déli, régebben török megszállta területeinek jobbágyviszonyait jellemezte, de ugyanilyen viszonyok közé kerültek többnyire a volt végvári katonák is, akik helyben maradtak (antea praesidarii, nunc vero libertini). A Zichy Imrével 1715-ben kötött szerződés a nagyvázsonyiak számára biztosította a szabad letelepedés és szabad költözés jogát, de a távozási szándék bejelentését a földesúr megkövetelte mindenkitől, aki „az uraság földjére és jószágára adta volt magát”. A helység közösen évi 150 forint fizetését, minden család pedig évi 4 napi munka leszolgáltatását vállalta, némi konyhai ajándékon, évi 6 szekér forsponton és vadászatkor hajtók kiállításán kívül.¹⁵²

Az 1716-ban megújított szerződésben a kapornaki vitézekről Kozó István apát úgy döntött, hogy „valakik most megmaradtak és mint szabad személyek letelepedtek, magokat jobbágyásra nem kötelezik, szabad és jobbágyi kötelesség nélkül való személyek lévén, hanem esztendőnként árendát fognak fizetni”, és az apátságot illeti minden terménynek, továbbá a bárány és sertés kilencede is. „Ha valaki Kapornakról máshova akarna költözni, minden ingó javát magával vihesse, megadván az uraságnak, amivel tartozik”.¹⁵³

A lakosság lélekszámának növekedésével, és a piaci lehetőségek kitágulásával a földesurak emelni kezdték a parasztoktól szedett járadék nagyságát — ezen belül elsősorban a robotot —, továbbá elkerítették a községi földeket, saját használatukba vonták a faluközösség erdeit, elvették a regélékat, s elkobozták az irtásföldeket. A földesúri törekvések nem tettek különbséget falvak és mezővárosok között. A földesurak támadást intéztek nemcsak a szerződéses jobbágyok viszonylag kedvezőbb helyzete, hanem az egykori végvári katonaság szabadsága ellen is. Sor került olyan mezővárosok, mint Zalaegerszeg, Keszthely, Zalaszentgrót, Sümeg, Tihany, Zalavár, Kapornak, Nagyvázsony, Lenti, Lövő stb. török korban kiharcolt jogainak a felszámolására is.¹⁵⁴

Volkra János veszprémi püspök földesúri jogának elismeréseként 1713-ban még csak 50 forint elől követtelt az egerszériektől. 1723-ban Esterházy Imre püspök felújította korcsmáltatási jogát, Acsády Ádám püspök 1726-ban fuvarokat igényelt. Padányi Bíró Márton püspök-földesúr 1746-ban már 160 forintra emelte az árendát.¹⁵⁵

Majd tíz év múlva, 1756-ban Bíró Márton úriszékre idézte meg az egerszegieket. Itt a közeli Keszthely, Lenti, Lendva és Kanizsa — egykori véghegyek —, elsősorban pedig székvárosa, Veszprém normája alapján kívánta az

150 N. Kiss István: HK 1983. 3. sz. 348—350. o.

151 ZmL Processus Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 9.

152 Németh Gábor: 1901. 76—81. o. — Varga János: 1969. 306. o.

153 Nagyfalusi Lajos: I. 1942. 105—108. és II. 179—185. o. — Varga János: 1969. 306. o.

154 Szántó Imre: A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság nagyarányú kisajátításának kezdetei. In: Spira György (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790. Budapest, 1952. 221—299. o.

155 Sebők Samu: 1902. 18—20. o.

egerszegiekkel is rendezni az úrbéri viszonyokat. „Sok véghely volt egykor, mint Kanizsa, Kányavár, Pölöske, Szentgyörgyvár, Lövő, Keszthely — érvelt a püspökség —, amelyek úrbéri alávetségben tartatnak, miért ne lehetne tehát ugyanerre a sorsra juttatni Egerszeget is?”¹⁵⁶ Noha Bíró Márton püspök az úriszéken „fellebb vetetni akart” — vallották az egerszegiek 1768-ban —, de a Felsőes Curia Contractusunknak értelme szerint mostani adózásunkban meg hagyni méltóztatott”.¹⁵⁷

Koller Ignác veszprémi püspök 1768-ban sem az egerszegiekre, sem a sümegeiekre nem vetette rá a „keménykezű” Mária Terézia-féle urbáriumot, hanem továbbra is megtartotta őket korábbi „contractusok és eddig való usus mellett”. Ennek fejében, ha „a szükség úgy hozza magával, a Méltóságos Földes Uraság mellett egy holnapig stipendium (zsoldfizetés) nélkül, többre pedig stipendiumért, fegyverrel szolgálni és katonáskodni kötelesek lesznek”.¹⁵⁸

A keszthelyi „vitélő rend” utódai is sokáig megőrizték régi katonai szabadságuk emlékét, amely később osztályküzdelmek során — új sérelmekkel társulva — újra és újra felszínre tört. A több birtokos sokfelé megosztott és nem egy esetben vitás földesúri joga a XVIII. század elején még nem adott lehetőséget a mezővárossal szemben a határozottabb fellépésre.¹⁵⁹

A Mária Terézia-féle urbárium behozatala előtt a „házülések minéműsége”, vagyis a belsőség nagysága szerint 1—2—3—4—5 napot szolgáltak évenként. Ez a szokás a kuruc háborúk után kezdődött, s tartott 1745-ig, amikor Festetics Kristóf majorsági gazdaságának kiépítésével párhuzamosan igyekezett Keszthely lakosságát korábbi kiváltságos helyzetéből úrbéres színvonalra süllyeszteni. Az urasági tisztartó 1—2—3 gyalog napszámmal feljebb emelte szolgálatakat.¹⁶⁰

Keszthelyen sokan voltak olyanok — nemesek és polgárok —, akik ingatlanokat inscriptionális, azaz zálogjogon szereztek.¹⁶¹ Az ilyen ingatlanokat azonban a földesúr a zálogösszeg kifizetésével visszaválthatta. Amikor Festetics Kristóf a Pethő-örökséggel együtt megszerezte Keszthely mezővárosát, 1739. március 14-én felszólította Borsó Ferenc bírót, és általa az egész várost, hogy adják át neki, mint a Pethő-család jussát öröklő földesúrnak, a régi keszthelyi földesuraktól adott kontraktuális, immunitális, vagy akármely névvel nevezhető szabadságlevelüket.¹⁶²

Festetics Kristóf értelmezése szerint a keszthelyiek kezén levő földek nemesi jószágok, részben irtásföldek, amelyek a várhoz, vagy az előző földesurak allódiuaihoz tartoztak, s amelyeket ők szolgálatok vagy adózások (cenzus) fejében elzalogosítottak, elcseréltek, átengedtek Keszthely nemes és nem nemes lakóinak, sőt másoknak is.¹⁶³ Minthogy vajmi keveseknek volt tényleges privilégium a kezüknél — hisz a végvári őrség privilegizált helyzete általában szokásjogon alapult —, a keszthelyiek nem akarták „a súlyos pernek kétséges kimenetelét” vállalni; inkább visszabocsátották a kezüknél levő jószágokat Festetics Kristófnak.¹⁶⁴

156 ZmL Processus Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 18. Sedes Urbarialis contra Szala Egerszegiensis Anno 1758. 3-a Januarii Sümegh celebrata. — Uo. Acta Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 15.

157 ZmL Processus Sedium Dominalium. Fasc. 13. Nr. 1. Responsum ad Novem Puneta. 1768. május 27.

158 ZmL Processus Sedium Dominalium. Fasc. 13. Nr. 1. — Uo. Acta Urbarialia. Visitae urbariales. Sümeg, 1768. júl. 12. — *Sébők Samu*: 1902. 19—20. o.

159 *Degré Alajos*: 1964. 260. o.

160 OL FCsL Zalađ. Nr. 2890. — ZmL KVL Úriszéki ítélet Keszthely város ellen. 1818. május 4.

161 OL Dicalis conscriptio Comitatus Zaladiensis. Liber XLV. Tom. LIV. 54. Praesidium Kesthel, 1696. (p. 680.) ...territorium ibidem partim ad temporaneum usum, partim vero jure inscriptionali possiderent...”

162 OL FCsL Zalađ. Nr. 1090.

163 OL FCsL P. 275. IV. Községi iratok, 1353. csomószám, 2/g. Keszthely város úrbéri perei. XIX. sz. 1816. szept. 19. — *Bontz József*: 1896. 127. o. — *Koppány Tibor—Péceli Piroška—Sági Károly*: Keszthely. Budapest, 1962. 36. o.

164 *Szántó Imre*: A parasztság kisajátítása és mozgalmái a dunántúli Festetics-birtokokon 1711—1850. Budapest, 1954. 67. o. — ZmL KVL Az T. N. Zala Vármegye kegyes színe elejbe nyújtandó alázatos Instantiája, többféle sérelmek megorvoslása végett Keszthely városi lakosoknak. Zalaegerszeg, 1816. júl. 1.

Igy aztán „a régenten semmi földesuraság hatalma alá nem vettett fegyverrel szolgáló és civilis szabad fundusokon lakó szabad nép” nem tudta megőrizni régi szabadságát, és egykori privilégiumaiban gyökerezett jussait. 1741-ben elkészült a robotjegyzék is, amely azokat a keszthelyi lakosokat, akiket 1715-ben még „fegyverviselő szabadosok”-ként (armigeri libertini) írtak össze, most már örökös jobbágyoknak nevezi.¹⁶⁵

A keszthelyi mezővárosi polgárság gazdasági és jogi alásüllyesztésének végére Mária Terézia urbáriuma tett véglegesen pontot, mely földesúr és úrbéres paraszt között semmiféle más társadalmi kategóriát nem ismert.¹⁶⁶ A mezőváros lakosait az urbárium behozatalakor — a nemeseken kívül — zselléreké minősítették, kilenced- és tizedfizetési kötelezettséggel, évi 18 napi kézi robottal, félévi bormérési joggal. Az uraság mégis annyit könnyítést adott, hogy a zselléreket illető urbáriális szolgálat helyett bizonyos készpénzbeli fizetést vett. Egyesek (főként az iparosok) házhelyeik után — titulo census fundi Domalis — 4 forint 22 krajcárt fizettek, mások pedig „a félrébb való apró-csöprő házakul” ki több, ki kevesebb napszámot szolgált.¹⁶⁷

A Hagymásyak a szentgróti vitézlő rendet a XVII. században megbecsült küzdőtársaiknak tekintették. „De miképpen is eleitül fogva bevett szokás volt, hogy az lakosok magok földjeit és réteit eladhatták, irtásokat szabadon tehettek”.¹⁶⁸ Batthyány Zsigmond 1721-ben elvette a mezőváros földjeit, rétjeit, még az irtásokból is foglalásokat tett. A mezővárosiak még 1735-ben is visszaemlékeztek azokra a nehéz időkre, amikor „azon irtásokat az Török fegyvere miatt nagy félelemmel és fegyveres kézzel munkálták, némelly irtásnak két-három gazdáját is levágta a Török azon helyen”.¹⁶⁹

A Batthyány uraság szőleik után a hegyvámot önkényesen 1300 vödörrel feljebb emeltette, a bírákat gyakran minden ok nélkül bebörtönöztette, tisztartója pedig minden alaposabb ok nélkül kemény bírságot rótt ki rájuk.¹⁷⁰

Sümeg mezőváros katonaszabadságának felszámolása Zala megye többi vég-helyéhez hasonlóan szintén megindult. Esterházy Imre püspök a mezővárossal 1723-ban kötött szerződésében már dézsmát, ajándékot, három szekérral való szolgálatot (lévelhordást) követelt a katonai szolgálat mellett, amelyet egy hónapig „hó pénz nélkül, ezután pedig hópénzért fegyverekkel szolgálni obligáltatik (köteleztetik)”.¹⁷¹ A mezővárosban a házak adásvételét földesúri engedélyhez kötötte. A várost csak félévi korcsmáltatás illette meg, a mézszárszék pedig az uraságé.¹⁷²

Sümeg 1768. július 19-én Koller Ignác püspökkel szerződésre lépett, amelyben a földesúr biztosította ugyan a szabad költözést, de ugyanakkor árendára, tizedfizetésre, ajándékok adására, levélhordásra és katonai szolgálatra kötelezte a lakosokat.¹⁷³

Grasso apát 1722-ben „némely rendetlenségek” megszüntetésére az apátsági jövedelmek pontos megadására bírói intéssel szorította rá a tihanyiakat. A lakosokat eltiltotta, hogy Tihanyban, Apátin, Örvényesen, Aszófőn a földesúr tudta nélkül rétet vagy szántóföldet vegyenek vagy eladjanak, továbbá meg-

165 *Koppány—Péczeli—Sági*: 1962. 263. o.

166 Vö. *Varga János*: 1969. 523. o. — *Wellmann Imre*: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Agrártörténeti tanulmányok 6. Budapest, 1979. 101. o.

167 *ZmL KVL Keszthelyi lakosok instantiája a vármegyéhez*. Egerszeg, 1816. júl. 1.

168 *ZmL Acta Sedium Dominalium*. Fasc. 1. Nr. 8. Acta Sedis Dominalis in Szent Gróth celebratae, die 21. Aug. 1736.

169 *ZmL Acta Sedium Dominalium*. Fasc. 1. Nr. 8.

170 *ZmL Acta Sedium Dominalium*. Fasc. 1. Nr. 8., 1733. ápr. 15. és júl. 13.

171 *Ádám Iván*: Adatok Sümegh történetéhez. Szombathely, 1880. 22., 30. o.

172 *Ádám Iván*: 1880. 22.

173 *ZmL Processus Sedium Dominalium* 5778.

tiltotta a szőlők vételét és eladását is. A lakosságot figyelmeztette, hogy az árendát s a nyolc napi robotot a földesúrnak késedelem nélkül teljesítsék. Az apát az intéssel egyben kártérítésre szólította fel a tihanyi nemeseket, kik az árendával elmaradtak, s már négy év óta elmulasztották az uraságnak járó nyolc napi robotot. Végül az apát tudatta velük, hogy „ha törvényre fakad a városiak dolga”, akkor ő „mind maga fáradságát, mind pedig költségét meg fogja venni a városiakon”.¹⁷⁴

Lécs Ágoston apát 1741-ben újból panaszkodott a tihanyiak engedetlensége, nyakassága miatt. A tizedet a maguk meggyökeresedett rossz szokása szerint adják, a bordézmát és kilencedet nem öntik a pincékhez vitt üres hordókba, hanem mielőtt megadnák, megméri és följegyzik. Azt akarják, hogy az uraság ne eresse marhát a tarlóra, de ők a magukéit ráeresztik, sőt még az urasági sarjút is levágják. Az erdőt is szabadon élík, noha tilalmas. A halászatban sem tartanak törvényt.¹⁷⁵

A majorsági birtok kiterjesztése, a tihanyi apátsági templomépítés az apátot egyre emelkedő szolgáltatások kivetésére készítette. A Zala megyei alispán elnöklete alatt 1743-ban Tihanyban tartott úriszéken az apátság ügyvédje minden előbbi kedvezményt visszavont, s követelte mindazokat a szolgáltatásokat, amelyeket a törvények, az országos szokásjog a földesuraknak jobbágyaik terhére biztosított. Hiába fenyegetőztek a tihanyiak: „Ha mostani facultasunkhoz képest föllebb terhelhetnek, kéntelenek lesznek... mindenüktől megválni, és a helységet pusztán hagyván elszéledni” —, az apát 1743. szeptember 29-én még szigorúbb szerződést vetett rájuk. Ez az „elrontott” örökös szerződés — kisebb változtatással — fennállott egészen a jobbágyság megszűntetéséig.¹⁷⁶

A tihanyiak elfogadták az évi cenzust, 16 napi robotot, vállalták az előfogatot és a levélhordást, bárányt, kappant, pulykát, tojást és jércét adtak, az apátavá-táshoz hozzájárultak. A bormérést megkapták, de csak Szent Mihály-naptól újévig, a halászatot pedig census ellenében. A költözés szabad maradt, de a mezővárosiak telket csak az uraság beleegyezésével, maguk közt ruházhatnak át. A klostrom- és templomépítéshez mindenki évi egy napi robottal járul hozzá. Tizedet gabonából és borból adnak, a szőlők után hegyvámot fizetnek. Tüzi-fát a sziget körül vághatnak és Szent Mihály-nap után szabad sarjút szedniük.¹⁷⁷

III. Károly Zalavárt 1715-ben a göttweigi bencésekre ruházta. Az egykori vég-hely — midőn a göttweigiek birtokába került — népes helység volt, mint a vég-helyek általában. De a földesuraság az 1721. évi úrbérrendezés alkalmával „contractusokon kívül robotra s más munkára” erőtette őket. A lakosok zöme vándorbotot vett kezébe, mikor az uraság a már megszántott földjeiktől is el-tiltotta őket. Azok a lakosok, akik a szárad dereka után telepedtek meg a falu-ban, olyan új beköltözők voltak, akik „azon pusztulás után vették lakásukat” Zalavárra.¹⁷⁸

Békássy Ferenc apát az 1730-as években magánjogi szerződésnek tekintette elődjének, Kozó Istvánnak a kapornakiakkal kötött egyezségét, s csákánnyal hajtotta a lakosokat örökös jobbágyságra és robotra, míg a végváriak utódainak 1740-ben mégis sikerült elismertetniük szabadmenetelű státusukat.¹⁷⁹ Az apát 1740-ben a vármegye segítségével — tanúkihallgatások sorozatával — igazolta,

174 *Sörös Pomgrác*: II. 1911. 306—308. o.

175 *Szántó Imre*: 1960. 319. o.

176 *Sörös Pomgrác*: II. 1911. 308—314. o.

177 *Csizmadia Andor*: Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században. Budapest, 1962. 62. o.

178 *Zml Processus Sedium Dominialium*. Fasc. 1. Nr. 10. — Uo. Fasc. 7. Nr. 1. — *Füssy Tamis*: 1902. 226., 248. o.

179 *Zml Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat. é. n. 94. s. köv. o. — *Varga János*: 1969. 513. o.

hogy Kapornakon laknak örökös jobbágyok, s olymódon módosította a Kozó-féle szerződést, hogy a „contractusba nem értődnek azok, akik (jobbágy-) helyes gazdák, jobbágyok, vagy szolgálók”, ellenben a többiek szabadságát — szabad költözködési jogát — még elismerte.¹⁸⁰ A Mária Terézia-féle úrbérrendezés azonban az örökös jobbágyok szintjére süllyesztette Kapornakon a végbeliek leszármazottait is.¹⁸¹

Lenti belső város lakói még 1768-ban is visszaemlékeztek kiváltságaikra, arra a — Bánffy Kristóffal kötött — szerződésükre, amely szerint „a várhoz való szükséges munkán kívül” egyébbel nem tartoznak szolgálni. Gerdarics Márton tiszttartósága idején azonban már 30 forint árendát fizettek, s az „irtásbul” tizedet adtak. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés azután a belső várost is a jobbágyközségek színvonalára süllyesztette.¹⁸²

Lövő a XVIII. század folyamán éppoly keményen viaskodott a Széchenyiekkel az 1691-i kiváltságlevélben foglaltak megtartásáért, mint a Zala megyei véghegyek bármelyike, de 1767-ben már a szabályos úrbéri tabella minden terhe ránehezedett az egykori praesidiális mezővárosok lakosaira.¹⁸³

Az állandó hadsereg fenntartása — amely mint újabb teher nehezedett a jobbágyosságra —, az egykori véghegyek vagy katonafalvak különleges katonai szolgálatait szükségtelessé tette. Ritka kivételnek számított az olyan eset, mint Egerszegé vagy Sümegé, hogy az alkalmanként kiállítandó püspöki bandériumban kellett fegyverrel szolgálniuk. A földesurak 1730—1750 között egymás után vették revízió alá a különleges katonai feladatok teljesítése ellenében adott XVII. századi szerződéseket.¹⁸⁴

Hiába hivatkoztak gróf Batthyány Ádám szepetneki alattvalói is a régi szabadságukat és katonai szolgálatukat tartalmazó szerződésre, „mely mellett rendes szabadságban és fegyverbéli szolgálatban voltak, táborokra jártak, de jaj, mely rosszul fordult utollára...”¹⁸⁵ A földesúr súlyos robotra fogta őket, irtásföldjeiket elkobozta, sokat közülük kiűzött a helységből, s helyükbe új telepéseket hozatott. Hiába hangoztatták a volt végváriak, „hogy az régi fegyverrel szerzett elejek jószágát nem akarják elveszteni, és hogy az elejek ezen jószágokért a Törökön sok véreket ontották”.¹⁸⁶

A szélnek eresztett végbeliek és utódaik körömszakadtáig védték azt a keveset, amit a katona-generációk sora kivívott a XVII. században; a földesúri hatalomtól független, szabad életet. Sikerre a próbálkozás azonban csak Győr esetében vezetett, mely elnyerte a szabad királyi városi rangot. Veszprém, Kanizsa, továbbá Tata és Pápa mezőváros polgárainak csak a privilegizált oppidum, azaz a szabadosok státusát sikerült elérni.¹⁸⁷

A jobbágyok szabadparasztság irányába törő fejlődését — amely felé a XVII. században kényszerűségből, a végvárak sávjában a hajdúszabadság engedélyezésével utat engedtek —, a földesuraknak kevés kivétellel sikerült megállítaniuk. Falvaikat és mezővárosaikat a XVIII. században lépésről lépésre újra a földesúri járadékok fizetésére kötelezték, és az örökös jobbágyokba szorították.¹⁸⁸

180 *Nagyfalusi Lajos*: 1941. 107. o. — *Csizmadia Andor*: 1962. 61. o.

181 *Nagyfalusi Lajos*: 1941. 112. o.

182 *ZmL Processus Sedium Dominalium* L. 46.

183 *Mohl Adolf*: *Lövő története*. Győr, 1930. 39., 49., 54. o.

184 *Soós Imre*: *Az úrbéri birtokrendszer eredményei Sopron megyében*. Sopron, 1941. 12—13. o.

185 *ZmL Közgy.* jkv. 1766. 67., 270—271. — *Szántó Imre*: 1960. 322. o.

186 *ZmL Processus Sedium Dominalium*. Fasc. 3. Nr. 21.

187 *Thury Etéle*: *TT* 1905. 13—33. o. — *Lukács Pál—Pfeiffer János*: 1933. 20. o.

188 *N. Kiss István*: *HK* 1983. 3. sz. 352. o. — *Galgóczy Károly*: *Magyarország, a Szerb vajdaság és a Temesi bánság mezőgazdasági statisztikája*. Pest, 1855. 86—87. o.

A Zala megyei véghelyek melletti presidiális mezővárosok egy részének még sikerült megtartania viszonylag kedvezőbb — kontraktualista, szerződéses — helyzetét és szabad költözési jogát egészen a Mária Terézia-féle úrbérrendezésig, sőt néhányuk — mint pl. Tihanynak, Sümegnek, Egerszegnek — még ezután is. A XVIII. század azonban fokozatosan korlátozta a XVII. századi paraszt- és mezővárosi társadalom sokszínűségét, s a rusticus társadalom egységesedésének irányában tört utat.¹⁸⁹

A hajdan a végvárak körül szolgáló szabad katonaelem egy része megpróbált ugyan harcolni a lesüllyedés ellen, de sorsukat végül is megpecsételte a Mária Terézia-féle úrbérrendezés, mely földesúr és úrbéres jobbágy között semmilyen más társadalmi kategóriát nem ismert.¹⁹⁰ A szabadparaszti vívmányokat — a hajdúk, taxások, mezővárosok szabadságát — a Habsburg-hatalom és a magyar uralkodó osztály közös összefogással erőszakosan felszámolta.¹⁹¹ Amint megszűntek a hajdúszabadságot szerzett csoportok újratermelését előidéző tényezők, eltűntek a magyarországi társadalomból, anélkül, hogy a feudális viszonyokat fel tudták volna lazítani.¹⁹²

Имре Санто

ПОГРАНИЧНЫЕ КРЕПОСТИ И ПОЛОЖЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛЬСКИХ ГОРОДОВ КОМИТАТА ЗАЛА В XVII—XVIII ВЕКЕ

Резюме

Находившиеся близ пограничных крепостей сельские города юридически можно разделить на две группы. В первую группу входят города, расположенные вблизи таких крепостей, которые правитель перенял от их прежних владельцев и включил в линию обороны. Власть помещиков над сельскими городами, оказавшимися в таком положении, в значительной мере сократилась.

Иначе сложилась судьба сельских городов там, где соседние более мелкие крепости, хотя и попали в линию обороны, но не превратились в королевские крепости, а остались вотчиной землевладельцев. По мере того, как приходила в упадок и преобразовывалась жизнь в пограничных крепостях XVII века: некоторые магнаты и духовные лица высшего сана, обладавшие более широким кругозором, — будучи одновременно и командующими окрестных пограничных крепостей, как например, род Зрини или род Баттьяни — разместили в своих сельских городах, в некоторых случаях в своих деревнях личную армию, воины которой обладали правами свободных крестьян, которые не несли барской повинности, но зато им не нужно было платить постоянного жалованья. Свободы, которые получило население задунайских президиальных сельских городов, были свободами гайдуков.

Население сельских городов, находившихся вблизи королевских пограничных крепостей, слагалось из трех элементов: дворян, военнотружущих (гайдуков) и граждан сельского города. Поскольку государственная казна Габсбургов в XVII веке не могла выплачивать жалованье военнотружущим пограничных крепостей, они, движимые голодом, начали самостоятельно хозяйствовать в прилегающих районах; они занимались либо сельским хозяйством — главным образом содержали крупный рогатый скот и занимались скототорговлей, а также виноделием, либо ремесленным промыслом.

Владельцы латифундий в XVII веке оттеснили товарное производство крестьянства и цивильного населения сельских городов и стремились тормозить развитие городов также и в сфере экономики и права. Однако система пограничных крепостей, построенных для защиты от турецкого нашествия, на некоторое время приостановила и задержала безграничное осуществление политики феодалов.

189 Varga János: 1969. 524. o.

190 Wellmann Imre: 1977. 101. o.

191 Vö. Makkai László: A kései feudalizmus korának története a magyar történelem egyetemi tankönyvében és rövid összefoglalásában. Tsz XI. évf. (1968). 1—2. sz. 127. o.

192 Varga János: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767—1849. Budapest, 1967. 104. o. — *Bánkuti Imre*: 1981. 139. o. — *Uő*: 1975. 88. o.

«Сословие витязей», поселившихся в сельских городах, стало знаменосцем стремлений жителей сельских городов, направленных на расширение своих прав в ущерб правам феодалов и на освобождение от феодального ига.

После того, как оккупированные турками сельские города в бассейне Дуная и в Задунайском крае в начале XVII века — в первую очередь в результате пятнадцатилетней войны — стали деградировать или пришли в полный упадок, их роль взяли на себя сельские города, находившиеся вблизи королевских крепостей пограничной системы. Отклонение от развития городов Западной Европы здесь произошло лишь после изгнания турок, а также после подавления освободительной борьбы, возглавленной князем Ракоци, то есть в первой половине XVIII века.

Государственная власть и правящие классы Венгрии были единодушны в том, что отпущенные из пограничных крепостей массы должны быть вновь возвращены в крепостное состояние. Свободный ранее слой гайдуков, населявший президиальные сельские города, также находился под угрозой того, что он будет вновь ввергнут в пучину крепостных повинностей.

Содержание регулярной армии сделало излишним несение специальных воинских повинностей пограничными поселениями или воинскими деревнями. Вольноотпущенники и их потомки из всех сил старались защитить то немногое, что было завоевано целым рядом военных поколений в XVII веке.

Часть президиальных сельских городов, расположенных близ пограничных крепостей комитата Зала, некоторое время еще сумела сохранить свое относительно более благоприятное положение, но судьба их была решена в конце концов тем изданным императрицей Марией-Терезией указом об урегулировании оброков, который не признавал никакой другой социальной категории между помещиком и крепостным оброчником.

Как только исчезли факторы, вызывавшие воспроизводство социальных групп, получавших гайдуческие свободы, прослойка гайдуков исчезла из венгерского общества, не успев ослабить феодальных отношений.

Imre Szántó

DIE LAGE DER BEVÖLKERUNG DER MARKTFLECKEN UND DER GRENZFESTUNGEN IM KOMITAT ZALA IN DEN XVII-TEN UND XVIII-TEN JAHRHUNDERTEN

Resümee

Die Marktflecken neben den Grenzfestungen können vom juristischen Gesichtspunkt aus in zwei Gruppen eingeordnet werden. Zur ersten Gruppe gehören Flecken neben Festungen, die der Herrscher von den Besitzern übernommen und in die Verteidigungslinie eingesetzt hat. Die Gewalt der Gutsherren über Marktflecken, die in so eine Lage geraten sind, war in großem Maße zurückgedrängt.

Anders war das Schicksal der Marktflecken dort, wo die kleinere Festungen neben ihnen zwar zur Verteidigungslinie gehörten, aber nicht zur königlichen Burg geworden sind, sondern im Besitz der Gutsherren blieben.

Als das Leben in den Grenzfestungen vom XVII.-ten Jahrhundert sich verwandelt hat und im Verfall war, stationierten einige weitblickende Magnaten und hohe Geistigen — die zugleich die Oberbefehlshaber ihrer Grenzfestungen waren, wie zB. die Zrinyis und die Batthyánys — in ihren Marktflecken eventuell in ihren Dörfern, mit freibauerlichen Rechten ausgestattete Privatarmeen, denen gegen dienstfreie Grundstücke kein ständiger Sold mußte bezahlt werden. Die von der Bevölkerung der präsidialen Marktflecken von Transdanubien gewonnene Freiheiten waren die Haiduckenfreiheiten.

Die Bevölkerung der Marktflecken neben den königlichen Grenzfestungen bestand aus drei Elementen: Adeligen, Soldaten (Haiducken) und Marktbürgern. Da der Habsburg-Staatshaushalt im XVII. Jahrhundert die Soldaten der Grenzfestungen nicht bezahlen konnte, begannen die hungrigen Leute in den Grenzfestungen selbstversorgend um die Burgen herum bewirtschaften. Sie beschäftigten sich mit Landwirtschaft — hauptsächlich mit Rindviehzucht, Handel und Weinbau — oder mit Industrie.

Im XVII. Jh. drängte die Großgrundbesitzer-Klasse die Warenproduktion der Bauernschaft und der Bürgerschaft der Marktflecken zurück und würgte die Ent-

wicklung der Städte sowohl auf wirtschaftlichem als auch auf juristischem Gebiete. Die gegen die Osmanen ausgebaute Grenzfestungslinie hat aber die unbeschränkte Geltung der gutsherrlichen Politik für eine Weile angehalten.

Der sich zwischen die Mauern der Marktflecken niedergelassene „Kriegerstand“ wurde zum Bannerträger der Bestrebung, daß die Bewohner der Marktflecken ihre Rechte gegenüber ihrer Gutsherren erweitern oder ihr Joch abschütteln.

Nachdem die — in erster Linie infolge des fünfzehnjährigen Krieges — unter osmanische Besetzung gelangene Marktflecken an der Donau und in Transdanubien am Ende des XVI. Jahrhunderts zurückgefallen oder ganz zugrunde gegangen sind, wurde ihre Rolle von den neben den königlichen Burgen des Grenzfestungssystems liegenden Marktflecken übernommen. Die Abbiegung von der westeuropäischen Städteentwicklung erfolgte hier erst nach der Herausstreibung der Osmanen beziehungsweise nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes Rákóczi in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts.

Die Staatsmacht und die ungarische herrschende Klasse waren einig darüber, daß die aus den Grenzfestungen entlassenen Massen in die Hörigkeit zurückgedrängt werden müssen. Auch die einst freie Haiduckenbevölkerung der präsidialen Marktflecken wurde von der Gefahr gedroht, in die Fronherrschaft zurückgesetzt zu werden.

Die Erhaltung eines ständigen Heeres machte die speziellen militärischen Dienste der einstigen Grenzfestungen oder Soldatendörfer unnötig. Die entlassenen Völker der Grenzfestungen und ihre Nachsprößlinge verfechteten bis aufs äußerste das Wenige, das von Soldatengenerationen im XVII. Jahrhundert erkämpft wurden.

Einem Teil der präsidialen Marktflecken neben den Grenzfestungen im Komitat Zala ist es gelungen, ihre verhältnißmäßig vorteilhafte Lage noch für eine Weile zu behalten, aber ihr Schicksal wurde durch die Regelung des Frondienstes von Maria-Theresia besiegelt, welche Regelung zwischen Gutsherren und Zinsleute keine andere gesellschaftliche Kategorie mehr erkannte.

Als die Faktoren, die die Reproduktion der Haiduckenfreiheiten gewonnenen Gruppen hervorgerufen haben, zurückgetreten waren, verschwanden diese aus der ungarischen Gesellschaft, ohne sie die feudalen Verhältnisse auflockern zu können.

SZAKÁLY SÁNDOR

AZ ELLENFORRADALMI MAGYARORSZÁG (1919—1944) HADSEREGÉNEK FELSŐ VEZETÉSE

Történelmi-statisztikai tanulmány a katonai elitről

A marxista magyar történetírás jelentős eredményeket ért már el az ellenforradalmi Magyarország történetének feltárásában, értékelésében. Kisebb könyvtárnyira tehető azoknak a monográfiáknak, tanulmányköteteknek, tanulmányoknak a száma, amelyek a korszak politika-, gazdaság-, társadalom- és hadtörténelmét tárgyalják. Vannak azonban még mindig olyan területei e korszak történetének (is), amelyekre — különböző okok miatt — kevesebb figyelmet fordított történetírásunk. Ezek közé a kevésbé vizsgált és feltárt területek, illetve kérdéskörök közé tartozik az ellenforradalmi rendszer uralkodó elitjének, a kormányzó hatalmat kezében tartó rétegnek a problematikája. Annak ellenére, hogy e kérdés megoldásának fontosságára immáron húsz éve, hogy felhívta a figyelmet Márkus László „A Horthy-rendszer uralkodó elitjének jellegéről” című tanulmányában¹, nem készült átfogó, az elit különböző csoportjait együttesen vizsgáló, elemző tudományos feldolgozás.

Márkus Lászlónak a kérdés megválaszolásához elméleti megalapozottságot nyújtó tanulmánya, illetve az ahhoz kapcsolódó vita² jelentős impulzust adott az 1960-as évek elején még csak kibontakozóban levő kutatásoknak. A Márkus-tanulmánnyal egyidőben, illetve röviddel megjelenése után több, az ellenforradalmi korszak társadalmának különböző csoportjait, rétegeit vizsgáló tanulmány jelent meg,³ ezek jelentős része azonban szintén elméleti oldalról közelítette meg a problémát. Az első, konkrét vizsgálati eredményeket tartalmazó munkát Sipos Péter—Stier Miklós—Vida István készítette el és tette közzé 1967-ben.⁴

A kezdeti, viszonylag szűk kutatói gárdára épülő vizsgálatok az 1970-es évek közepén megélnékültek, új lendületet vettek. Az ELTE Szociológiai Tanszékének (ma már az ELTE Szociológiai Intézete) koordinálásával alap kutatás szintjén indultak meg az ellenforradalmi Magyarország uralkodó, kormányzó elitjének az összetételére vonatkozó, helyzetének bemutatására irányuló, történelem-

1 Márkus László: A Horthy-rendszer uralkodó elitjének jellegéről. Történelmi Szemle (a továbbiakban — TSz 1965/4. szám, 449—466. o.

2 A vita és a hozzászólások rövid, tartalmi ismertetését lásd: TSz 1965/4. szám, 466—468. o.

3 Szabolcs Ottó: Az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez. (Kandidátusi disszertáció) MTA Könyvtára; Ránki György: Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséről az 1920-as évek elején. TSz 1962/3—4. szám, 353—370. o.; Laczkó Miklós: Vázlat a szélsőjobboldali mozgalmak társadalmi hátteréről Magyarországon az 1930-as években. TSz 1962/5. szám, 449—470. o.

4 Sipos Péter—Stier Miklós—Vida István: Változások a kormánypárt parlamenti képviselőinek összetételében 1931—1939. Századok, 1967/3—4. szám, 602—621. o.

szociológiai igényű kutatások. Ezek a kutatások kiterjednek a korszak arculatát döntően meghatározó politikai, gazdasági, kulturális, egyházi és katonai elitre. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredménye egyelőre még csak körvonalai-ban látszik, az adatok részletes feldolgozása és elemzése hosszabb időt igényel. Az egyes területeken elért, az egyes elitcsoportokra vonatkozó részeredmények publikálása viszont mindenképp hasznosnak tűnhet, márcsak azért is, mert úgy véljük, az esetleges vita újabb impulzusokat adhat a kutatásoknak.

Ez a tanulmány az ellenforradalmi Magyarország katonai elitjére, a katonai felső vezetésre vonatkozó kutatási eredményekről kíván képet adni, jelezve ezzel a kutatások jelenlegi állását, valamint a meglévő problémákat.

Az elit, pontosabban az uralkodó elit, Stier Miklós meghatározása szerint „... olyan alapján politikai-szociológiai természetű kategória, amely átfogja az uralkodó osztály legfelsőbb köreit, ellentétes érdekű rétegeit és csoportjait”.⁵ Ez az elit az ellenforradalmi Magyarországon, Márkus László szerint, három nagy csoportra osztható, éspedig: nagybirtok, finánc-tőke, állami bürokrácia. A katonai elit ezen utóbbi nagy csoport részét alkotta, de véleményünk szerint megközelítőleg sem rendelkezett olyan jelentőséggel és befolyással az ellenforradalmi Magyarországon, mint pl. a politikai vagy a gazdasági elit. Szerepe, befolyása és jelentősége jelentősebb belpolitikai válságok, illetve háború idején növekedett meg (pl. 1919—1921, vagy a második világháború).

Nézzük meg, hogy miként is értelmezhetjük a katonai elit fogalmát és melyek azok a kritériumok amelyek alapján valaki a katonai elitbe tartozónak tekinthető. Úgy véljük, az ellenforradalmi Magyarország katonai elitjére is megfelelőnek tűnik Morris Janowitz megállapítása. Ő a katonai elitről többek között a következőket írja: „Mint bármely más hivatásnál, a katonai hivatásnál is egy kis százaléknyi ember alkotja az elitet. Az elit terminus azokra vonatkozik, akik a tényleges és potenciális hatalmat a kezükben tartják, ha a hatalmat úgy határozzuk meg, mint a mások viselkedése feletti ellenőrzést. A katonai intézmény formális struktúrája miatt a katonai elit a legmagasabb rangú tisztekből áll. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy számos alacsony rangú tiszt nagy hatalommal rendelkezik, vagy azt, hogy a legtöbb magas rangú tiszt alacsonyabb rangú tanácsosokra és specialistákra támaszkodik, akik befolyásolják a katonai döntések meghozatalát.”⁶

Janowitz e megállapítása gyakorlatilag azt jelenti, hogy a katonai elitbe való tartozás kritériuma a rendfokozat és a beosztás, ami legtöbbször fedi egymást, de nem kevés kivétel is akad, illetve akadt az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetésében.

E két kritérium figyelembe vételével 1919—1944 között mintegy 1100 személyt lehet a katonai elitbe tartozónak tekinteni. Ennek az 1100 személynek a közel egynegyedét kitevő 253, a katonai felső vezetés csúcsát képező vezérezredes és altábornagy adatait vizsgáltuk meg részletesen. A rendfokozati kritériumok alól csak a következő esetekben tettünk kivételt: a Kormányzó Katonai Irodájának főnöke, a testőrség parancsnoka, a légierők, a folyami erők parancsnoka, a vámőrség főparancsnoka, a csendőrség felügyelője, vegyesdandár, illetve hadtestparancsnok, az Államvédelmi Központ vezetője, valamint a legfontosabb katonai beosztásokat — Honvédelmi Miniszter, a Honvéd Vezérkar Főnöke — betöltött személyek.

Amint azt korábban már érzékeltettük, a hazai elitkutatás viszonylag szerényebb eredményekkel rendelkezik. Fokozottabban érvényes ez a megállapítás

⁵ Stier Miklós: Uralkodó elit, kormányzati hatalom — kormányzó réteg a Horthy-korszakban. Századok, 1983/2. szám, 438. o.

⁶ Janowitz, Morris: The Professional Soldier. A Social and Political Portrait. London, 1964. 6—7. o.

a katonai elite vonatkozó kutatások esetében. Azonkívül, hogy a már többször említett Márkus-tanulmány feletti vitában L. Nagy Zsuzsa és Ránki György is szükségesnek, illetve fontosnak tartotta a katonai elit szerepének, az uralkodó eliten belüli jelentőségének a hangsúlyozását,⁷ nem történt jelentősebb változás. Az eltelt mintegy húsz év alatt mindössze három olyan tanulmány készült el, és jelent meg közülük kettő, amely az ellenforradalmi Magyarország hadserege tisztikarának összetételével foglalkozott,⁸ illetve a katonai elit egyes szűk csoportjainak elemző vizsgálatát végezte el.⁹ Ezeknek a tényeknek az ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy a tábornoki és tisztikar származási és nemzetiségi összetételéről még napjainkban is a negyvenes—ötvenes években kinyilvánított és elfogadott megállapítások vannak érvényben, amelyek minden tudományosságot, illetve konkrét vizsgálati eredményt nélkülöznek.¹⁰

Ez a rövid tanulmány természetesen nem töltheti be azt a hatalmas űrt, amely ebben a kérdésben — az ellenforradalmi korszak hadserege katonai felső vezetésének kialakulása, összetétele, szerepe stb. — a hadsereg és a korszak történetét tárgyaló munkákban tátong, nem tűzheti ki céljául, hogy teljes és hibátlan képet rajzoljon az ellenforradalmi korszak katonai elitjéről, de kísérlet lehet egy majdani — a mainál — teljesebb és realisabb kép kontúrjainak a meghúzására.

Az itt közöltek hat éves levéltári kutató munka eredményeit tükrözik és korántsem tekinthetők lezártak.¹¹ A további kutatás lehetővé teheti, hogy az

7 Mindkét vélemény a Márkus-tanulmány vitájában hangzott el. Lásd: TSz 1965/4. szám, 466—468. o. L. Nagy Zsuzsa és Ránki György hozzászólása.

8 *Mikics Lajos*: Politika, úriság és becsület Horthy-tisztikarában. Budapest (a továbbiakban — Bp.) 1981. A munka elsődlegesen a becsületügyi iratanyag felhasználásának a segítségével igyekszik képet adni a hadsereg tisztikaráról. A kép annyiban nem helyes — véleményünk szerint — hogy a tartalékos tisztek oldaláról közelíti meg a hadsereget. A könyv értékelését lásd: Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1982/4. szám, 661—663. o.

9 A szegedi ellenforradalmi tiszti csoport 15 tagú körének történet-szociológiai igényű vizsgálatát végezte el *Benze László*, „Az ellenforradalmi katonai elit kialakulásának vizsgálata egy tiszti csoport pályafutásának bemutatásával 1919—1920” című bölcsészdoktori disszertációjában. (Bp. 1972., Kézirat)

A második világháborús magyar katonai felső vezetés (legszűkebb irányító réteget alkotó 35 vezérezeres) összetételéről közölt tanulmányt *Szakály Sándor*, „A második világháborús magyar katonai felsővezetés összetétele” címmel. Valóság, 1983/8. szám, 78—91. o.

10 A hadsereg tábornoki és tisztikaráról általában a következő „megállapítások” vannak jelen a publicisztikában, de néha tudományos igényű munkákban is: „német származásúak”, az uralkodó osztályok soraihoz kerültek ki, képzetlenek, felkészületlenek stb. Lásd pl. *Korom Mihály*: Dálnoki Miklós Béla. Társadalmi Szemle, 1982/11. sz.

11 A kutatás során a következő levéltári forrásokat hasznosítottuk (a teljesség igénye nélkül): Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) (Bp.): Honvédelmi Minisztérium 31. (tiszti személyügyi) osztály 1919.; Honvédelmi Minisztérium 8. (tiszti személyügyi) osztály 1920—1945.; Honvédelmi Minisztérium Elnöki osztály, „Származás igazolások” 1940—1943.; a Ludovika Akadémia iratai 1885—1920 (felvételi kérvények, osztály névkönyvek, osztályozási jegyzékek, avatási lajstromok); A pécsi honvéd hadapródiskola iratai (törédékek). A nagyváradi honvéd hadapródiskola iratai (törédékek); a Hadiakadémia iratai; Tiszti személyügyi anyagok; 1891-ben és korábban születettek; *Kálmán Dániel*: A magyar királyi honvédség a második világháborúban (Kézirat) HL Tanulmánygyűjtemény, 2721. és 2779. szám; *Kéri Kálmán*: A második világháború közötti magyar vezérkar kiképzése és továbbképzése. HL Tanulmánygyűjtemény, 2379. sz. Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára (Bp.): Tiszti személyügyi anyagok — 1891 után születettek.

A levéltári forrásokon kívül a következő lexikonokat, adattárakat, feldolgozásokat, visszaemlékezéseket használtuk: Adeliges Jahrbuch 1936/43. Luzern, 1969., 1944/52. Luzern, 1965., 1953. Luzern, 1953., 1954. Luzern, 1954., 1955. Luzern, 1955., 1958—61. Luzern, 1960., 1962/65. Luzern, 1964., 1966/68. Luzern, 1967., 1972/75. Luzern, 1972., 1976/78. Luzern, 1976., 1976/78. II. Teil. Luzern, 1977. (valamennyit *dr. Barcsay-Amant Zoltán* szerk.). Album der k.k. Theresianischen Akademie (1746—1913). Wien, 1913. *Árokey Lajos*: Az önálló magyar katonai attasé szolgálat létrehozásának előzményei 1918—1919. HK 1983/1. szám, 73—95. o.; *Árokey Lajos*: A rejtett katonai attasé szolgálat első állomáshelyeinek felállítása 1920—1923. HK 1983/3. szám, 356—381. o.; *Árokey Lajos*: A rejtett katonai attasé szolgálat tevékenysége 1923—1928 között. HK. 1983/4. szám, 574—592. o. *Fogarassy László*: Kik vezették az 1919-es magyar Vörös Hadsereget? Borsodi Szemle, 1971/1. szám, 70—78. o.; *Garay Lajos*: A pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskola története. Pécs, 1939.; *Hidvéghy Sándor*: A kőszegi cs. és kir. katonai alreáliskola (azelőtt cs. és kir. katonai felsőnevelőintézet) története 1856—1918. Kőszeg, 1937.; *Hellebronth Kálmán* (szerk.): A Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve. Bp., 1941.; *Hubka, Gustav*: Der Jahrgang 1896/98 der K.u.K. Kriegsschule in Wien. Wien, 1947.; *Kádár Gyula*: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Bp., 1978.; Die K.u.K. Kriegsschule 1852—1902. Wien, 1903.; *Koschowitz Gyula* (szerk.): Magy. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia tényleges állományú tisztképző tanfolyamát végzett növendékek és rendkívüli hallgatók névjegyzéke (1887—1901). Bp., 1917.; *Krebs, Gotthold* (szerk.): Die K. und K. Militär-Oberrealschule zu Mährisch-Weiskirchen. Wien—Leipzig, 1906.; Keresztény Magyar Közéleti Almanach I—II. k. Bp., 1940.; Ki-kicsoda? Kortársak lexikona. Bp., 1937.; *Lakatos Géza*: Ahogy én láttam. (Visszaemlékezések) München, 1981. A legújabb kor lexikona III. jav. kiad. Bp., é. n.; A magyar királyi honvédelmi minisztérium ügybeosztása és névkönyve az 1818. évre. Bp., 1918.; Magyar politikai lexikon (Magyar politikusok) 1914—1929. Bp., é. n.; A Magyar Társadalom Lexikonja. Bp., 1930.; *Nagy Vilmos*: Végzetes esztendő. Bp., é. n.; Nemesi Évkönyv 1923. Bp., 1923.; 1924. Bp., 1924.; 1925—1926. Bp., 1927., 1927—1928. Bp., 1929., 1929—1934. Bp.,

itt felvázolt kép a későbbiek folyamán részletesebb és árnyaltabb legyen, valamint a jelenlegi vizsgálatnál feldolgozott mintegy húsz szempont a duplájára növekedjen. Ezeket a szempontokat három nagyobb csoportba vontuk össze: származás, iskolai végzettség, katonai pályafutás. Ezek a szempontok elégségesnek tűnnek ahhoz, hogy a katonai felső vezetés tagjainak vizsgálat alá vett részéről reális kép alakuljon ki. Egy, a származás kategóriába sorolható szempontot, a *nemzetiséget*, nem vontunk be a vizsgálatba. Ezt a következők miatt tettük: gyakorlatilag mind a 253 személy magyar anyanyelvűnek, illetve nemzetiségűnek vallotta magát¹² még az Osztrák—Magyar Monarchia időszakában felvett katonai anyakönyvi lapok tanúsága szerint is, amikor pedig a nemzeti-ségi szempontnak nem volt különösebb jelentősége a hadseregek tisztikarán belül. A közös (K. u. K.) hadseregben legfeljebb a magyar nemzetiség nem jelentett előnyt. A közös hadsereg tábornoki és tisztikarának nemzetiségét „császári és királyinak” lehet mondanunk, míg a honvédségéét — a horvát, német, szlovák, román származású tisztek és tábornokok ellenére is — magyarnak, pontosabban ezen utóbbiak miatt „magyar érzelműnek”. A tények nem bizonyítják azt a kellőképpen alá nem támasztott és nem is bizonyított, elsődlegesen a nevek elemzése alapján kialakított téves képet, mely szerint a magyar hadsereg német (hangzású) nevet viselő tábornokai és tisztjei „svábok” és így eleve németbarátok, míg a magyar és szláv nevéek (ez utóbbiak is szép számmal voltak a „magyar” tábornokok és tisztek között) magyar érzelműek, sőt mi több németellenesek voltak. Főleg akkor nem fogadható el ez a megállapítás, amikor azt tapasztaljuk, hogy a vizsgálódók az anyák, esetleg a nagyszülők nevére már nem terjesztik ki „kutatásaikat”. Ezen esetekben ugyanis azt tapasztalhatnánk, hogy a legtöbb „magyar” tábornok legalább annyira „sváb” (pl. Nagy Vilmos, Csatay Lajos), mint amennyire a „sváb” „magyar” (pl. Szombathelyi Ferenc, Medvey Aurél). Ugyanakkor kérdés az is, hogy hova sorolandók azok, akik magukat magyarnak vallják, de pl. angol, német, horvát, lengyel, magyar „ősökkel” rendelkeznek (Stomm Marcel)? Úgy véljük, az ellenforradalmi korszak hadserege tábornoki és tisztikara németbarátságának gyökereit nem a nevek elemzésénél, hanem sokkal mélyebben kell keresnünk, mint ahogy azt a felületes szemlélő gondolná, messzebbre nyúlnak azok vissza. Az Osztrák—Magyar Monarchia hagyományosan német orientációs politikája és szövetsége, a tábornoki és tisztikar jelentős részének K. u. K. neveltetése és múltja, az első világháborús osztrák—magyar—német szövetség, a Párizs környéki békeszerződések, a magyar revíziós törekvések német részről történő támogatása, a második világháborús gyors német sikerek, valamint a nemzeti-szocialista eszmékkel való szimpatizálás a „magyar” származású tábornokok és tisztek zömét is a németekhez közelítette. Ennek természetesen nem mond el- lent az, hogy voltak a tisztek és tábornokok körében olyanok, akikből, éppen a fent említettek hatására, kibujt a „sváb”, netán a „szász”. Véleményünk szerint valaki magyarságát nem a nevének hangzása, hanem tettei, a magyarság-

1934., 1935. Bp., 1935. (valamennyit *Daróczy Zoltán* szerk.). Országgyűlési Almanach az 1927—1931. évi országgyűlésre. Bp., 1927., az 1931—36. évi országgyűlésről. Bp., é. n., az 1935—40. évi országgyűlésről. Bp., é. n., az 1939—44. évi országgyűlésről. Bp., 1940., Parlamenti Almanach az 1922—1927. évi nemzetgyűlésre. (Bp., é. n.); *Péterfy Károly*: A soproni m. kir. honvéd főreáliskola története 1898—1921. Sopron, 1927.; *Püsch Jenő*: A magyar királyi honvédségi Ludovika Akadémiából 1890 augusztus 18-án kilépett növendékek 30 éves találkozásának ünnepsége. (Bp., 1920.), *Szvoy Kálmán* titkos naplója és emlékirata 1918—1945. Bp., 1983.; *Svoboda, Johann*: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. I—III. Band. Wien, 1894., 1897.; *Szilák Jolán*: A Magyar Vörös Hadsereg offenzív felderítő tevékenységéről. Belügyi Szemle, 1969/7. szám, 47—58. o.; *Vághó Ignác* (összeáll.): Adalékok a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia történetéhez. Bp., 1899.; *Veress Lajos* (Kiad. és sajtó alá rend.): Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920—1945) I—II. k. München, 1972. Vitézek Albuma. Bp., 1939.

¹² A vizsgálatban szereplő 253 személy közül egyedül Pokorny Hermann vallotta magát cseh és német anyanyelvűnek. HL Családi gyűjtemény, Pokorny Hermann önéletrajza.

hoz való viszonya alapján kell megítélni. „Jó magyar az, aki emberi, jó tagja a magyar közösségnek” — írta Illyés Gyula,¹³ s úgy véljük, megállapításait jelen esetben is elfogadhatjuk.

Mielőtt rátérnénk a konkrét eredmények közlésére és elemzésére, előre kívánjuk bocsátani még azt, hogy az 1919—1944-es időhatárokat „rugalmasan” kezeltük és a vizsgálatba bevontuk azokat a személyeket is, akik a nyilas uralom időszakában (1944. október 15/16—1945. április 4.) kerültek be a katonai felső vezetés tagjai sorába, illetve foglaltak el a korábbinál jelentősebb beosztást, léptek elő magasabb rendfokozatba.

Egy ilyen jellegű vizsgálat esetében mindenképp célszerűnek és hasznosnak látszik a vizsgálatba bevont személyek nevének a közlése. Esetünkben a névsor magában foglalja mind a 253 személy nevét, eredeti nevét, nemesi elővét, vitézi címét és legmagasabb rendfokozatát.¹⁴ A többi konkrét adatot, a pályafutás részletes leírását, a tanulmány második részét képező „Adattárban” közöljük majd, ahol feltüntetjük azokat az ellentmondásos adatokat is, amelyek feloldása egyelőre sikertelennek bizonyult.

1. ABELE Ferenc, vitéz, lilienbergi báró, altábornagy
2. ADORJÁN Ágoston, vitéz, menasági, altábornagy
3. AGGTELEKÝ (Adamik) Béla, vitéz, altábornagy
4. ÁGOTHA Árpád, vitéz, székelyudvarhelyi, altábornagy
5. ÁLGYA-PAP (Álgya) Sándor, alsókománai, altábornagy
6. ÁLGYA-PAP (Álgya) Zoltán, alsókománai, altábornagy
7. ÁNYOS Aladár, vitéz, faiszi és vámosi, altábornagy
8. ARTNER Kálmán, vitéz, fertőszentmiklósi, altábornagy
9. BAJNÓCZY József, vitéz, dési, vezérezredes
10. BAKAY (Baksity?) Szilárd, vitéz, altábornagy
11. BALASSA Béla, vitéz, nemes, altábornagy
12. BÁNFALVY (Birnbauer) István, vitéz, vezérőrnagy
13. BANGHA Imre, nemes, altábornagy
14. BARABÁS (Freyberger) Emil, vitéz, altábornagy
15. BARDÓCZY (Bader) Ferenc, vitéz, altábornagy
16. BARISS Árpád, vezérőrnagy
17. BARTHÁ Károly, vitéz, dálnokfalvi, vezérezredes
18. BARTHA Lajos, sepsiszéki-nagyborosnyói, altábornagy
19. BAUSZERN Ármin, nemes, címzetes vezérőrnagy
20. BÉLDY (Bruckner, Béldi) Alajos, vitéz, vezérezredes
21. BELITSKA Sándor, címzetes vezérezredes
22. BEREGFY (Berger) Károly, vezérezredes
23. BERNÁTSKY Kornél, vitéz, címzetes altábornagy
24. BERZEVICZY Béla, berzeviczei és kakaslomniczi, altábornagy
25. BIFFL Ferenc, vitéz, piliczai, altábornagy
26. BILLNITZER Ernő, altábornagy
27. BISZA Ferenc, altábornagy
28. BOGÁNYI Károly, altábornagy
29. BOGYAY Artúr, várbogyai és nagymádi, ezredes
30. BOR Jenő, halmaji, altábornagy
31. BOROSS Sándor, altábornagy

¹³ *Illyés Gyula*: Ki a magyar. Bp., 1982. 42. o.

¹⁴ A tanulmányban, az egységesség igényét szem előtt tartva, következetesen a honvédségben 1941. augusztus 1-e után érvényben volt táborszernyi rendfokozati elnevezéseket — vezérőrnagy, altábornagy, vezérezredes, tábornagy — használjuk. 1924. augusztus 12-ig a honvédségben a következő táborszernyi rendfokozatok voltak érvényben: vezérőrnagy, altábornagy, gyalogsági (lovassági, tűzérési) táborszernagy (az utóbbi négy rendfokozati elnevezés és rendfokozat az 1941. augusztus 1-e utáni vezérezredesi rendfokozatnak felel meg) vezérezredes, tábornagy. A vezérezredesi rendfokozat megszüntetéséről az 1924. augusztus 12-én kelt I 189/K. I. — 1924. számú Kormányzói elhatározás intézkedett. (HL Kormányzói elhatározások, 1924. augusztus 12.) 1924. augusztusától 1941. augusztusáig a következő táborszernyi rendfokozatok voltak rendszeresítve a honvédségben: táborszernagy, altábornagy, gyalogsági (lovassági, tűzérési) táborszernagy, tábornagy. A rendfokozatok, illetve elnevezések változására lásd: *Zachar József*: A had nagytól a hadnagyig. Élet és Tudomány, 1983/28. szám, 877—880. o.

32. BÖCKL József, altábornagy
33. BRUNSWIK György, korompai, altábornagy
34. CZIBUR András (Andor), altábornagy
35. CSIEGLER Gusztáv, altábornagy
36. CSÁKY Károly, körösszeghi és adorjáni gróf, vezérezredes
37. CSÁKY Zsigmond, körösszeghi és adorjáni gróf, címzetes altábornagy
38. CSATAY Lajos, csataji, vezérezredes
39. CSÉCSI-NAGY Imre, vitéz, altábornagy
40. DÁNI Balázs, vitéz, gyarmati és magyarcsékei, címzetes vezérezredes
41. DÁNI Béla, gyarmati, vezérőrnagy
42. DEÁK Ferenc, vitéz, vezérőrnagy
43. DECLEVA (Dekleva) Zoltán, vezérezredes
44. DEMÉNY Géza, altábornagy
45. DENK Gusztáv, vitéz, kistoronyi, vezérezredes
46. DOMANICZKY Ödön, vitéz nemes, altábornagy
47. DÓMÓTÓR (Schreiber) János, vitéz, altábornagy
48. FÁBRY (Oláh) Dániel, dr. vitéz, nemes, altábornagy
49. FALTA László, vitéz, altábornagy
50. FARAGHO (Faragó, Faraghó) Gábor, vitéz, vezérezredes¹⁵
51. FARKAS Ferenc, vitéz, kisbarnaki, vezérezredes
52. FEKETEHALMY-CZEYDNER (Zeidner) Ferenc, vitéz, vezérezredes
53. FERJENTSIK Ottó (Ottokár), tövisházi, vezérezredes
54. FINTA József, altábornagy
55. FOLKUSHÁZY Lajos, folkusfalvi, altábornagy
56. FRIEDRICH István
57. FUTÓ József, altábornagy
58. FÜLEKY Dezső, vitéz, altábornagy
59. GERBERT Károly, altábornagy
60. GOMBOS Mihály, inczédi, altábornagy
61. GORONDY-NOVÁK (Novák) Elemér, nemes, vezérezredes
62. GÖMBÖS Gyula, vitéz, jákfai, vezérezredes
63. GÖRGEY György, görgői és toporci, vezérőrnagy
64. GRASSY József, vitéz, altábornagy
65. GUILLEAUME Árpád, vitéz, altábornagy
66. GYIMESY (Gross, Gimesy) Ernő, altábornagy
67. GYIMESY (Gross, Gimesy) Frigyes, vitéz, altábornagy
68. GYÓRFFY-BENGYEL (Bengyel) Sándor, vezérezredes
69. HANKOVSKY Gyula, dr., vezérőrnagy
70. HARDY Kálmán, dr. vitéz, nemes, altábornagy
71. HARMOS Zoltán, hihalmi, altábornagy
72. HÁRY László, vitéz, címzetes vezérőrnagy
73. HARTMANN Gaszton, warterschildi lovag, ezredes
74. HEDRY Béla, hedri, címzetes altábornagy
75. HEGEDŰS Pál, altábornagy
76. HELLEBRONTH Antal, vitéz, tiszabéi, címzetes vezérezredes
77. HELLEBRONTH (Krantz) Vilmos, vitéz, altábornagy
78. HENNYEY (Erb) Gusztáv, vitéz, vezérezredes
79. HESZLÉNYI (Heyszl) József, vitéz, vezérezredes
80. HINDY Iván, vitéz, kishindi, vezérezredes
81. HOLLÓSY-KUTHY (Kuthy) László, vitéz, gertenyesi, altábornagy
82. HOMLOK (Holmok) Sándor, vitéz, altábornagy
83. HOMROGDY (Lichtenstein) Pál, vitéz, homrogdi, altábornagy
84. HORTHY István, vitéz, nagybányai, címzetes vezérezredes
85. HORVÁTH Ferenc, vitéz, altábornagy
86. HORVÁTH László, altábornagy
87. HORVÁTH Sándor, vitéz, vezérőrnagy
88. IBRÁNYI Mihály, vitéz, vajai és ibrányai, altábornagy
89. IGMÁNDY-HEGYESSY (Hegyessy) Géza, vitéz, altábornagy
90. ILLY Sándor, vitéz, vezérőrnagy
91. JANKOVICH Szavér Ferenc, jeszeniczei, altábornagy

¹⁵ Faragho Gábor vezérezredesi kinevezésére vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre hiteles adat. Tény, hogy Moszkvában a fegyverszüneti delegáció vezetőjeként, majd később is mint vezérezredes szerepelt. A nyilas vezetés mint altábornagyot fosztotta meg rangjától. Lásd: Honvédségi Rendelet (Személyes ügyek) 1945/4. szám (1945. január 24.).

92. JANKY Béla, bulcsi, altábornagy
93. JANKY Kocsárd, vitéz, bulcsi, vezérezredes
94. JÁNY (Hautzinger) Gusztáv, vitéz, vezérezredes
95. JUHÁSZ László, vitéz, altábornagy
96. JUSTY Emil, vitéz, nemes, vezérezredes
97. KALÁNDY (Kleindin) Imre, vitéz, altábornagy
98. KÁLMÁN Imre, vitéz, kisóczi, albatábornagy
99. KAPUSTYÁK Károly, altábornagy
100. KARÁNSEBESY (Paica) Gyula, altábornagy
101. KÁRPÁTHY Kamilló, vitéz, vezérezredes
102. KARY BÉLA, vitéz, gyergyószentmiklósi, altábornagy
103. KAUNZ János, tannenriedi, altábornagy
104. KENESE Waldemár, vitéz, altábornagy
105. KERESZTES-FISCHER (Fischer) Lajos, vitéz, vezérezredes
106. KISS FERENC, balásfalvi, altábornagy
107. KISS István, vitéz, altábornagy
108. KISS János, vitéz, altábornagy
109. KISS Kálmán, vitéz, altábornagy
110. KISS László, vitéz balásfalvi, altábornagy
111. KOLTHAY (Schreiber) Ferenc, vitéz, altábornagy
112. KONÉK Emil, norvalli, altábornagy
113. KONTZ Sándor, körpényesi, altábornagy
114. KOÓS Miklós, vitéz, békei, altábornagy
115. KOSZMOVSZKY József, vitéz, altábornagy
116. KOVÁCS Aladár, vitéz, nemes, altábornagy
117. KOVÁCS Gyula, vitéz, altábornagy
118. KOVÁTS (Kovács) Béla (Árpád), vitéz, újhordai, altábornagy
119. KOZMA Ferenc, vitéz, altábornagy
120. KOZMA István, vitéz, felsőtornjai, altábornagy
121. KÖLLER György, altábornagy
122. KRATOCHVIL Károly, szentkereszthegyi, altábornagy
123. KREYBIG Rudolf, rittersfeldi és madari, vezérőrnagy
124. KRUCHINA (Krusina) Manó (Emanuel), altábornagy
125. KUBINYI Gyula, felsőkubini és deményfalvi, altábornagy
126. KUDRICZY (Haiser) István, altábornagy
127. KUNCZFALUSY (Kunz) Jenő, altábornagy
128. LAKATOS Géza, vitéz, csíkszentsimoni, vezérezredes
129. LÁNG Boldizsár, báró, altábornagy
130. LÁSZLÓ (Laucek) Dezső, vitéz, vezérezredes
131. LÁSZLÓ Miklós, vitéz, altábornagy
132. LÁZÁR Károly, vitéz, csíktaplóczai, altábornagy
133. LEHÁR Antal, báró, vezérőrnagy¹⁶
134. LENGYEL Béla, vitéz, ebesfalvi, altábornagy
135. LENZ Albin, nagysárosi, altábornagy
136. LÉTAY Gyula, nyirjési, altábornagy
137. LITTAY (Lichtneckert) András, vitéz, vezérezredes
138. LORX Győző, ruszki, vezérőrnagy
139. LUCICH Károly, altábornagy
140. LUDVIG György, vezérezredes
141. MAGYAROSY (Merkovits, Magyarosi) Sándor, vitéz, vezérezredes
142. MAJOR (Mayer) Jenő, vitéz, vezérezredes
143. MAJOR (Mayor) Miklós, száshidvégi, altábornagy
144. MAKAY István, vitéz, makói és geleji, altábornagy
145. MALICZKY Oszkár, altábornagy
146. MARKÓCZY János, vitéz, altábornagy
147. MARSCHALKÓ Kornél, vitéz, nemes, altábornagy
148. MÁTHÉ Kálmán, vitéz, nemes, altábornagy
149. MATOLTSY (Matolcsy) Elek, zilahi, altábornagy
150. MÁTYÁS Sándor, vitéz, pávai, altábornagy
151. MATTYASOVSKY László, matyasóczi, altábornagy

¹⁶ IV. Károly nevezte ki 1921 októberében, a második „királypuccs” idején, amikor már nem rendelkezett semmi féle, így kinevezési joggal sem. V. ö.: Eckartsau nyilatkozat, 1918. november 12.

152. MAXON Lajos, rövidi, altábornagy
153. MEDVEY (Kruttschnitt) Aurél, altábornagy
154. MÉREY László, vitéz, nagyselmeci, altábornagy
155. MÉSZÁROS István, ezredes
156. MÉSZÖLY Elemér, sárbogárdi, vezérőrnagy
157. MIKLÓS Béla, vitéz, lófő, dálnoki, vezérezredes
158. MINA Alajos, altábornagy
159. MÓDLY Zoltán, vitéz, altábornagy
160. MOUILLARD Győző, altábornagy
161. NÁDAY István, vitéz, vezérezredes
162. NAGY Gyula, vitéz, primor, szotyori, altábornagy
163. NAGY (Raics) Károly, vitéz, nagymegyeri, altábornagy
164. NAGY Pál, vitéz, nemes, vezérezredes
165. NAGY Vilmos, vitéz, lófő, nagybacsoni, vezérezredes
166. NAGYÓSZY (Wolf, Nagyószai) Miklós, altábornagy
167. NAGYSZOMBATHY (Zdražilek) Miksa, nagyszombati, altábornagy
168. NÁNÁSSY-MÉGAY (Mégay) Ernő, vitéz, altábornagy
169. NEMEREY (Gross) Márton, vitéz, altábornagy
170. NÉMETH József I, altábornagy
171. NÉMETH József II, altábornagy
172. OLGYAY Károly, altábornagy
173. PACOR József, vitéz, karstenfelsi és hegyaljai, altábornagy
174. PLATTHY Pál, turócvideki és nagypalugyai, altábornagy
175. PLEPLÁR Lajos, staribrodi, címzetes altábornagy¹⁷
176. POKORNY Hermann, altábornagy
177. RÁKOSI Béla, nemes, altábornagy
178. RÁKOSI György, dr. vitéz, altábornagy
179. RAKOVSKY György, nagyrákói és kelemenfalvi, altábornagy
180. RÁNKY (Reinl) József, vitéz, altábornagy
181. RAPAICH Richárd, vitéz, ruhmwerthi, vezérezredes
182. RÁTZ Jenő, vitéz, nagylaki, vezérezredes
183. RÉTHY Zsolt, gálfalvi, vezérőrnagy
184. RÉVY Kálmán, vitéz, dombóvári, altábornagy
185. RIEDL Lajos, altábornagy
186. RIEDL Miklós, altábornagy
187. RÓDER Vilmos, vezérezredes
188. RUBINTHY (Rubint) Dezső, vitéz, altábornagy
189. RUSZKAY (Ranzenberger) Jenő, vitéz, címzetes vezérezredes
190. RUSZKICZAY-RÜDIGER (Rüdiger) Imre, vezérezredes
191. SÁFRÁNY Géza, vitéz, altábornagy
192. SÁRKÁNY Jenő, vitéz, illencfalvi, altábornagy
193. SÁVOLY János, nagyidai, altábornagy
194. SCHILL Ferenc, vezérőrnagy
195. SCHINDLER Szilárd, vezérezredes
196. SCHMOLL Endre, altábornagy
197. SCHNETZER Ferenc, vezérőrnagy
198. SCHNÖRCH Jenő, monostori, altábornagy
199. SCHÖNNER Odiló, vitéz, schöndorni, altábornagy
200. SCHWEITZER István, vezérezredes
201. SEKULICH Szilárd, altábornagy
202. SHVOY István, vitéz, vezérezredes
203. SHVOY Kálmán, dr. vitéz, altábornagy
204. SIEGLER Géza, eberswaldi, altábornagy
205. SILLEY (Siller) Antal, vitéz, altábornagy
206. SIPOS Árpád, vitéz, vezérezredes
207. SIRCHICH Béla, kissirai, altábornagy
208. SOMKUTHY (Schitler) József, vitéz, vezérezredes
209. SOMOGYI Endre, vitéz, altábornagy
210. SOMOGYI Lajos, megyesi, altábornagy
211. SÓNYI (Solarcz) Hugó, vitéz, vezérezredes
212. SOÓS Károly, vitéz, bádoki, vezérezredes

¹⁷ Stari-brodi nemesi előnevét (nemességet kapott 1918. február 16-án) a Belügyminisztérium állásfoglalása szerint nem használhatta, mert a nemesi oklevelét nem váltotta ki. (HL HM 1925. Eln. 8. 7425.) Ennek ellenére használta nemesi előnevét!

213. SÖVÉNYHÁZI-HERDICZKY (Herdiczky) Jenő, altábornagy
214. SRÉTER István, vitéz, szandai, címzetes altábornagy¹⁸
215. STIRLING László, szentgyörgyvári, altábornagy
216. STOMM Marcel, gróf, altábornagy
217. SUHAY Imre, nemes, altábornagy
218. SZABÓ László Gusztáv, vitéz, altábornagy
219. SZÁHLENDER Béla, altábornagy
220. SZEDERJEY (Szederjei) Elemér, altábornagy
221. SZINAY (Sznistsák) Béla, vitéz, szinai, altábornagy
222. SZIVÓ Sándor, bunyai, altábornagy
223. SZOMBATHELYI (Knausz) Ferenc, vitéz, vezérezredes
224. SZTÓJAY (Stojakovics) Döme (Demeter), vitéz, vezérezredes
225. TAKÁCH-TOLVAY (Takács) József, vitéz, kisjókai, nagykürthi és köpösi gróf, altábornagy
226. TAKÁTSY (Takácsy) György, altábornagy
227. TÁNCZOS Gábor, címzetes vezérezredes
228. TARÓCZY (Zmazsenka) Nándor, altábornagy
229. TASNÁDY (Taschler, Tasnádi) Guidó, ezredes
230. TEMESSY (Sekulits) Milán, vitéz, altábornagy
231. TEMESY (Gruber) Béla, dr., altábornagy
232. TERNEGG Kálmán, vezérezredes
233. THAN Károly, vitéz, báró, altábornagy
234. THOTT (Tóth) Gábor, nemes, altábornagy
235. TÓTHVÁRADY-ASBÓTH (Tóthvárady) István, vitéz, nemes, altábornagy
236. TRUNKWALTER Ödön, vezérőrnagy
237. ÚJSZÁSZY István, vezérőrnagy
238. VARGYASSY (Jelič, Vargyassi) Gyula, vitéz, altábornagy
239. VASSEL Károly, altábornagy
240. VASVÁRY (Eisensehr) Frigyes, vitéz, vezérőrnagy
241. VASVÁRY (Eisensehr) József, vitéz, altábornagy
242. VATTAY (Vetter) Antal, vitéz, altábornagy
243. VERESS Lajos, prímor, dálnoki, vezérezredes
244. VOGT Waldemár, vezérezredes
245. VÖRÖS Géza, vitéz, nemes, altábornagy
246. VÖRÖS János, vitéz, nemes, vezérezredes
247. WERTH Henrik, vezérezredes
248. WILLERDING Rudolf, báró, lovag, vezérezredes
249. WULF Olaf, altábornagy
250. ZÁCH (Nack) Emil, vitéz, címzetes vezérezredes
251. ZÁKÓ (Zakó) András, reszneki, vezérőrnagy
252. ZALAY (Zechtenmayer) József, vitéz, címzetes altábornagy
253. ZELENKA Zoltán, kutnai és eörvistyei, altábornagy

A névsort vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg. Az ellefordalmi Magyarország katonai felső vezetése tagjai közül 129 volt tagja a Vitézi Rendnek (50,98⁰/₀). Ennek egyébként véleményünk szerint különösebb jelentőséget nem tulajdoníthatunk, lévén, hogy a Vitézi Rendbe történő felvétel előfeltétele bizonyos számú és „minőségű” világháborús kitüntetés volt. Ezzel az általunk vizsgált 253 személy szinte kivétel nélkül rendelkezett, így amennyiben kérte (volna) felvételét a Vitézi Rendbe, automatikusan be is kerülhetett (volna). Számason viszont nem tartottak igényt a vitézi címre és a néhány tíz holdtól 200—300 holdig terjedő vitézi birtokra. Voltak olyanok is, akik komolytalannak tartották a „vitézkedést” (!), míg mások nem kívánták megváltoztatni a nevüket, miután a magyar hangzású név is feltétele volt a vitézi cím elnyerésének és használatának. Ez alól a feltétel alól csak kevés esetben tettek kivételt.

Amint látjuk a névváltoztatás — beleértve a név írásmódjában történt változásokat is, Ó—O, I—Y stb. — alig valamivel haladja meg a huszonöt száza-

¹⁸ Vitézi címéről és rendfokozatáról is leköszönt. (HL Kormányzói elhatározások. 1926. szeptember 19. 1676/K. I.—1926. szám.)

lékot. Ezek a névváltoztatások zömmel a már jelzett vitézzé avatások következményei.

Nézzük meg először az ellenforradalmi rendszer hadserege katonai felső vezetőinek a rendfokozati megoszlását!

I. tábla

<i>Rendfokozat</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Vezérezredes	53	20,95
Címzetes vezérezredes	6	2,37
Altábornagy	162	64,03
Címzetes altábornagy	6	2,37
Vezérőrnagy	19	7,51
Címzetes vezérőrnagy	2	0,79
Ezredes	4	1,58
Nem hivatásos katona	1	0,40
<i>Összesen:</i>	253	100,00

Azt látjuk, hogy a katonai felső vezetésben a legnagyobb arányban az altábornagyok, majd a vezérezredesek vannak jelen, ami természetes is a rendszeresített tábornoki helyeket figyelembe véve. Érdekesnek az tűnhet, hogy a korszakban a hadseregben rendszeresített legmagasabb rendfokozatot — tábornagy — senki sem érte el. (Elérése csak háborúban volt lehetséges!)

Származás

Korábban már jeleztük, hogy a vizsgálatban alkalmazott szempontokat három nagyobb csoportba vontuk össze. Ezek közül először a „Szärmazás” kategóriába soroltakat (a születés ideje és helye, vallási hovatartozás, a szülők — pontosabban az apák — foglalkozása, mert az anyák foglalkozására egyetlen esetben sem állt adat a rendelkezésünkre [minden bizonnyal a kor „szokásának” megfelelően nem is dolgoztak], a családok anyagi helyzete és nagysága) vizsgáljuk.

II. tábla

<i>A születés éve</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
1858	2	0,79
1859	—	—
1860	—	—
1861	1	0,40
1862	—	—
1863	—	—
1864	2	0,79
1865	1	0,40
1866	2	0,79
1867	2	0,79
1868	9	3,56
1869	8	3,16
1870	7	2,77
1871	10	3,95
1872	2	0,79
1873	4	1,58
1874	10	3,95
1875	8	3,16
1876	7	2,77
1877	10	3,95
1878	5	1,98
1879	5	1,98

<i>A születés éve</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
1880	3	1,19
1881	7	2,77
1882	13	5,14
1883	13	5,14
1884	8	3,16
1885	7	2,77
1886	5	1,98
1887	14	5,53
1888	9	3,56
1889	13	5,14
1890	18	7,11
1891	10	3,95
1892	6	2,37
1893	4	1,58
1894	6	2,37
1895	8	3,16
1896	4	1,58
1897	3	1,19
1898	6	2,37
1899	1	0,40
<i>Összesen:</i>	253	100,00

A táblázatot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 253 személy születési időpontjai harmincnégy évet ölelnek fel és az 1868-as évtől egyenletes megoszlást mutatnak. Az 1868 előtti évfolyamok részesedésének az arányára (11 fő, azaz 4,35%) egyszerű a magyarázat. Azok a táborszereplők és tisztek, akik 1868 előtt születtek, 1919-ben, az ellenforradalmi rendszer létrejöttékor, legkevesebb 52 évesek voltak, és a Károlyi-kormány, majd a Tanácsköztársaság vezetésének az intézkedése nyomán nyugállományba kerültek. Közülük viszonylag keveset reaktivált az ellenforradalmi rendszer és — korukra való tekintettel — őket is csak addig alkalmazta, amíg a katonai felső vezetés „új emberei” elfoglalták beosztásukat, létrehozták a hadsereg szervezeti kereteit, szabályzatait. 1920—1924 között végleg nyugállományba kerültek.

1868 után öt évfolyamot lehet a többihez viszonyítva kiemelkedőnek tekinteni: 1882, 1883, 1887, 1889, 1890. Ez az öt évfolyam a katonai felső vezetés tagjainak 28,06 százalékát (71 fő) jelenti. Magas részesedésükre több magyarázat is adódik. Az egyik: ők azok a személyek, akik a hadsereg gömbösi fejlesztésének éveiben kerülnek be a szűkebben vett katonai elitbe, illetve ők azok, akik a második világháború éveiben a hadsereg vezető posztjait uralják. Természetesen lényeges szempont az is hogy miként alakultak a hadseregben a különböző tábornoki helyek, az egyes években hány ilyen rendszeresített hely volt.

Három évre vannak konkrét adataink, amelyek szintén segítséget adhatnak egyes évfolyamok részesedésének a magyarázatához. 1931-ben a magyar királyi honvédségben a következő tábornoki helyek voltak rendszeresítve: gyalogsági tábornok (3), altábornagy (17), tábornok (64), összesen 84.¹⁹ Ha azt vesszük, hogy pl. az 1871-es évfolyamból 1931-ben többen vezetői beosztásokba kerülnek és ott 3—5 évet eltöltenek, akkor az utánuk következő évfolyamok képviselőinek kisebb az esélyük a kevés számú vezetői posztra való kerülésre, mivel a nyugállományba helyezések zöme — amint a későbbiekben majd látjuk — az 51—54. életévre esik.

1940-ben a hadseregben rendszeresített tábornoki helyek megoszlása a következő volt: gyalogsági tábornok (8), altábornagy (25), tábornok (85), azaz 118.²⁰ 1942-ben ez a következőképp módosult: vezérezredes (8), altábornagy (28), vezérőrnagy (98), azaz 134.²¹ Ugyanekkor kiugróan találjuk az 1889-es, 1890-es, sőt a korábban nem említett 1891-es évfolyamok részesedését (41 fő, 16,21%). Azt is figyelembe kell vennünk, hogy 1938/39-ben jelentős átszervezés indult még a hadseregben, amely újabb magasabb parancsnoki beosztások létrehozását is magával hozta, így bővült a katonai felső vezetők köre!

A „Származás” kategória egyik jelentős szempontjának tekintettük a születési hely kérdését, különös tekintettel a Trianon utáni Magyarországon, illetve az elcsatolt területeken születettek egymáshoz való arányára.

III. tábla

<i>Születés helye</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Magyar Birodalom ²²	234	92,49
Ausztria	6	2,37
Csehország	3	1,19
Nincs adat	10	3,95
<i>Összesen:</i>	253	100,00

¹⁹ HL HM 1931. Eln. 8. 104.236 (többneves).

²⁰ HL HM 1942. Eln. 8. sz. n. (többneves in 5036 csomó).

²¹ Uo.

²² A korabeli hivatalos kiadványokban használatos elnevezést használjuk. A Magyar Birodalomba Horvátország is beletartozik.

A Trianon utáni Magyarország területén	117	46,25
A Trianon utáni Romániához csatolt területen	53	20,95
A Trianon utáni Csehszlovákiához csatolt területen	43	17,00
A Trianon utáni Jugoszláviához csatolt területen	20	7,91
A Trianon utáni Ausztriához csatolt területen	1	0,40
Ausztria (1918 előtti)	6	2,37
Csehország (1918 előtti)	3	1,19
Nincs adat	10	3,95
<i>Összesen:</i>	253	100,00

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetésének tagjai mintegy ötven százalékban a trianoni békeszerződés által Romániának, Csehszlovákiának, Jugoszláviának és Ausztriának juttatott területekről származtak. Nem hagyható figyelmen kívül ez a tény akkor, amikor a hadseregnek, illetve vezetésének a revíziót támogató, sőt bizonyos keretek között azt szorgalmazó álláspontját vizsgáljuk. Annak ellenére, hogy a hadsereg vezetése a revízió híve volt — csakúgy mint a korszak szinte valamennyi pártja, politikai és társadalmi tömörülése stb. — a lehetőségeket és a realitásokat felmérve „óvta” a politikai vezetést a revízió katonai megvalósításától a hadsereg létszámára és felszereltségére való tekintettel.²³ Az, hogy a hadsereg vezetőinek ötven százaléka az elcsatolt területekről származott (ez az arány még inkább növekedne ha a szülők, nagyszülők esetleg a házastársak születési helyét is bevontuk volna a vizsgálatba), erősen rányomta a bélyegét a hadsereg és egyben az ország politikai arculatára 1920 után.

A következő lépésben a katonai felső vezetés, a katonai elit tagjainak a valósi hovatartozását vizsgáljuk, bár ennek a szempontnak nem tulajdonítunk különösebb jelentőséget, mivel a vallási hovatartozás a katonai hivatás választásakor és a későbbiek során — pl. előmenetel — nem játszott jelentősebb szerepet. Érdekesnek az országos arányokhoz történő viszonyítás tűnhet. (Mivel döntően nem befolyásolja az eredményeket, a kilenc külföldön született személy adatait is bevontuk a vizsgálatba.)

²³ A HM VI—1. osztály 1933 nyarán készült összefoglalójából idézi: *Vargyai Gyula: A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években (Bp., 1983.)* című monográfiája 35. oldalán.

IV. tábla

Vallás ²⁴	Szám	Százalék	Magyar Birodalom (1910) ²⁵	Magyarország (1941) ²⁶
Róm. kat.	154	60,87	52,1	52,8
Ág. ev.	48	18,97	6,4	5,5
Ev. ref.	32	12,65	12,6	19,6
Unit.	3	1,19	0,3	0,4
Gör. kel.	3	1,19	14,3	3,5
Gör. kat.	1	0,40	9,7	11,9
Nincs adat	12	4,74		
Összesen	253	100,00		

A vallási táblázat vizsgálatánál azt tapasztaljuk, hogy a katonai elit tagjai között kiemelkedően magas volt a római katolikus vallásúak száma. Arányuk a más vallásúakhoz 154 : 87, és százalékos részesedésük felülmúlta mind az 1910-es, mind az 1941-es országos részesedést. A reformátusok százalékos részesedése megegyezett az 1910-es országos részarányával, míg az 1941-es adatokat figyelembe véve alulreprezentáltak. A római katolikusokhoz hasonlóan magas volt — legalábbis az országos összehasonlítást tekintve — az evangélikus vallású katonai felső vezetők száma. Részesedésük az országos átlagnak közel háromszorosa, mind az 1910-es, mind az 1941-es adatokat tekintve.

Az országos arányokat meg sem közelíti a görögkeleti, illetve a görögkatolikus vallásúak aránya. Meg kell jegyeznünk azonban azt, hogy a görögkeleti, illetve görögkatolikus vallást követők zömmel a Magyar Birodalom azon területein éltek, amelyek a trianoni békeszerződés értelmében az „utóállamokhoz” kerültek, és az ezt a két vallást követők nemzetiségüket tekintve sem tartoztak a magyar nemzetiséghez. A közülük a honvédségben, illetve a közös hadseregben szolgált tisztek, tábornokok töretlenül folytathatták katonai pályafutásukat a jugoszláv, csehszlovák, vagy épp a román hadseregben.

A vallási megoszlás vizsgálata egyébként akkor adhatna reális képet, ha rendelkezésünkre állnának a honvédség, illetve a közös hadsereg vallási megoszlását tükröző adatok pl. 1910-ből.

Nem volt egyetlen egy reprezentánsa sem a katonai felsővezetésben az országos viszonylatban jelentős számú izraelitáknak (országos részesedésük 1910-ben 4,5 százalék, 1941-ben 6,2 százalék).²⁷ Igaz, tény az is, hogy a hadsereg felső vezetésének zsidó származású tagjait vallási alapon nehezen lehetne kimutatni, mivel zömmel kikeresztelkedtek és olyan kivétel, mint a felmérésben nem szereplő vitéz sióagárdi Zöld Márton tábornok, aki izraelita vallását megtartotta, alig akadt.

24 A vallási hovatartozást a korabeli rövidítésekkel jelöltük. Róm. kat. — római katolikus, Ág. ev. — ágostai hitű evangélikus, Ev. ref. — evangélikus református, Unit. — unitárius, Gör. kel. — görögkeleti, Gör. kat. — görögkatolikus.

25 Az adatokat lásd: A m. kir. kormány 1941. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp., 1943. „C” rész 4. o.

26 Uo.

27 Uo.

Egy-egy életpálya alakulásában jelentős szerepe van a családi környezetnek, a társadalmi háttérnek, indíttatásnak, a ténynek, hogy „honnét származik” valaki, jöllehet a származás a katonai elit tagjainál — az egyházi elithez hasonlóan — jóval kisebb jelentőséggel bírt, mint pl. a politikai vagy a gazdasági elitnél. Az ellenforradalmi korszak hadserege katonai felső vezetőire is érvényesnek tartjuk C. Wright Millsnek azon megállapítását, mely szerint „a hivatásos katona jellemzésénél a származásnak és társadalmi háttérnek sokkal kisebb a jelentősége, mint akármelyik más társadalmi típus esetében. A jövő tengernagyának és tábornokának katonai nevelése kora ifjúságában kezdődik, s így egyéniségének alapjaiig hatol: amint az ifjú katona belép az egyenruhák és a szolgálati szabályzat világába, ez a világ totális igénnyel minden mást kizárva határozza meg életformáját. Minél maradéktalanabbul érvényesülnek ezek a feltételek, annál kevésbé játszik szerepet az újdonsült katonatiszt apjának foglalkozása: lehet az akár ács, akár milliomos.”²⁸ Mills ezt a következtetést az USA hadseregének 1950-es állapotából vonta le, de amint látni fogjuk, megállapítása tökéletesen illik az ellenforradalmi Magyarország hadseregének vezető rétegére is.

Nézzük tehát akkor, hogy milyen eredményeket kapunk a 253 vizsgálatba bevont személy apjának a foglalkozását tekintve. 137 esetben rendelkezünk pontos, a foglalkozást megjelölő adatokkal. Mivel azonban ezek nagy szórtságot mutattak, célszerűnek látszott olyan tágabb kategóriák meghatározása, amelyek a reális kép megrajzolásához elégségesek és nem változtatják meg azt.

Az adatok elemzéséből, úgy véljük, nyugodtan megfogalmazhatjuk azt a következtetést, hogy az *ellenforradalmi korszak katonai elitjének a tagjai a XIX. század harmadik harmadának a középrétegek alsó régióiban elhelyezkedő értelmiségi, hivatalnoki családjaiból kerültek ki és jelentős számban van képviseltetve a kispolgárság is. Közöttük is kiemelkedő számúak a katonacsaládokból (katonadinasztiák!?) kikerült személyek, míg nem túl nagy számban vannak jelen a földbirtokosság képviselői, de igen alacsony a paraszti származású katonai vezetők száma is.*

Az értelmiségi, kispolgári származást megerősítheti a családok anyagi helyzetének a vizsgálata, illetve ezen vizsgálatnak az eredménye. A rendelkezésre álló adatok — 79 család, azaz 31,23 százalék — szerint *vagyontalan: 70 család, vagyonos: 9. A kilenc családban a következő vagyoni háttérrel találkozhatunk: 50 és 32 ezer korona értékű lakóház, 40, illetve 24 ezer korona adóssággal terhelve, 48, illetve 40 ezer korona házassági óvadék, 3 ezer korona örökség (3 fiú részére!), 800—1000 korona értékű ingóság, 40 ezer korona (nincs jelölve mit takar). Mindössze két esetben van jelentősebb társadalmi és anyagi háttér. Csáky Károly apja tekintélyes földbirtokkal rendelkezett, továbbá miniszter és a felsőház elnöke is volt,²⁹ míg Láng Boldizsár apja előbb államtitkári majd miniszteri pozíciót töltött be, nagyapja pedig miniszter volt.³⁰*

A jelzett „vagyonok” az 1890—1910-es évekből származnak, amikor is 20—50 ezer korona nem számított jelentős vagyonnak, főleg nem akkor, amikor a család által lakott — és jelentős adóssággal terhelt — házról, lakásról volt szó.

Az apák (keresők) fizetése a századforduló éveiben átlagban évi 1500—4500 korona között mozgott, állami alkalmazottak esetében beleszámítva ebbe az összegbe a lakbért és egyéb pótlékokat is. Ezekből a fizetéséből, miután a

²⁸ Mills, C. Wright: Az uralkodó elit. 2. kiad. Bp., 1972. 196. o.

²⁹ Gróf Csáky Albin, földbirtokos. Vallás- és közoktatásügyi miniszter (1888. szeptember 22—1894. június 10.) a Főrendiház emőke (1900. október 2—1906. február 19. és 1910. június 18—1912. szeptember 24.).

³⁰ Báró (1911-től) Láng Lajos, egyetemi tanár, pénzügyminisztériumi államtitkár (1889. április 19—1893. január 8.), kereskedelemügyi miniszter (1902. május 5—1903. október 3.).

V. tábla

<i>Az apa foglalkozása</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Hivatásos katona	41	16,20
Állami kistisztviselő	17	6,71
Kisiparos, kiskereskedő	11	4,34
Magánalkalmazott	10	3,95
Tanár, tanító	8	3,16
Városi, megyei tisztviselő	8	3,16
MÁV alkalmazott	8	3,16
Ügyvéd	7	2,77
Bíró	7	2,77
Földbirtokos	6	2,37
Mérnök	4	1,58
Falusi kisbirtokos	3	1,19
Orvos, állatorvos	3	1,19
Gyógyszerész	2	0,79
Magánzó	2	0,79
Értelmiségi	2	0,79
Református lelkész	1	0,40
Evangélikus lelkész	1	0,40
Az apa ismeretlen	2	0,79
Nincs adat	110	43,87
<i>Összesen:</i>	253	100,00

családok zöme vagyontalan volt, nem tűnt egyszerűnek a gyerekek közép-, illetve felsőfokú tanintézetekben történő taníttatása. Ezért is fordult — többek között — az alacsony jövedelmű középrétegek és a kispolgárság érdeklődése a katonai iskolák — így a katonai hivatás — felé, mivel azokban az alapítványi és az állami ingyenes helyek lehetővé tették — a felvételi vizsgán történt megfelelés esetén — a biztos továbbtanulás lehetőségét. A taníttatás költségeinek az érzékeltetésére csak egy adat: a század elején a soproni Honvéd Főreáliskolában az egy évi tandíj teljes összege 400 korona volt! Úgy véljük, ez az egy adat is érzékelteti, hogy amennyiben a fentebb jelzett rétegekből kikerülő gyerekek nem kaptak (volna) állami vagy magán ösztöndíjat, nem tudtak (volna) még a katonai iskolákba sem bekerülni, figyelembe véve az (átlag) 3—5 gyermekes kispolgári, értelmiségi családok (átlag) évi 2500—3000 koronás

jövedelmét. A középrétegek bizonyos köreibben, illetve a kispolgárságnál itt (is) kell keresnünk a katonai hivatás iránt érzett „vonzalom” okát!

A következőkben nézzük meg a családok nagyságára vonatkozó adatokat, valamint lehetőség szerint a testvérek pályaválasztását is.

VI. tábla

<i>A családban lévő gyerekek száma</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
1	1	0,40
2	25	9,88
3	12	4,74
4	17	6,72
5	6	2,37
6	6	2,37
7	4	1,58
8	4	1,58
9	1	0,40
Nincs adat	177	69,96
<i>Összesen:</i>	253	100,00

Miután jelen esetben az adatok csak kis számban álltak a rendelkezésünkre, nem lenne helyes, ha „végső következtetéseket” vonnánk le belőlük. Az mindenestre látszik, hogy az átlagos a 2—6 gyermekes család volt. Mivel a testvérek foglalkozására vonatkozó adatok is viszonylag szegényesek, csak bizonyos tendenciákat érzékeltethetünk. Mégpedig azt, hogy a testvérek zöme is a „klasszikusnak” tekintett értelmiségi pályák — hivatásos katona (52 fő), tanár, tanító (7 fő), jogász (6 fő), mérnök (4 fő), pap (1 fő) — felé vonzódott, illetve ilyen irányban volt számukra adott a továbbtanulás lehetősége. A felsorolt foglalkozások mellett még a következőkkel találkozhatunk a fiútestvérek esetében: gyógyszerész, községi jegyző, orvosi műszerész, cukrász, városi tisztviselő, egyetemi hallgató (zömmel jogász), középiskolai tanuló. A lánytestvérek esetében számos alkalommal csak annyit tüntettek fel a korabeli iratokon, hogy: férjnél, illetve otthon. A férfiek foglalkozása általában a következő volt, a rendelkezésünkre álló kis számú adat szerint: tanító, tanár, ügyvéd, jegyző, megyei tisztviselő.

Említést érdemel még az a tény is, hogy a vizsgálatba bevont személyek közül a katonai tanintézetekbe történő beiskolázás idején — 10—18 éves korban — 25-en (9,88%) árvák, illetve félárvaak voltak. Ezekben a csonka családokban a szerény nyugdíjak, illetve a gyámok jóindulata biztosította a megélhetést, a gyerekek továbbtanulási lehetőségét. Természetes tehát, hogy a cél — lehetőségek szerint — a katonai iskolákba való bekerülés volt, ahol az ingyenes helyen való tanulás esetén mindössze az évi 24—36 korona „zsebpénzt” kellett biztosítani a növendékek számára. Az iskolai végzettség kérdésének a taglalá-

sánál kitérünk majd arra is, hogy a 253 személy közül hányan végeztek ingyenes helyeken a katonai tanintézetekben.

Iskolák

Egy-egy életpálya, karrier alakulásában — a családi, társadalmi háttérhez hasonlóan — jelentős szerepe lehet az iskoláknak, az iskolákban eltöltött éveknek és az ott megszerzett ismereteknek, kapcsolatoknak. Tanulmányunk második részében azt vizsgáljuk, hogy milyen polgári és katonai iskolákat végeztek az ellenforradalmi Magyarország hadseregének katonai felső vezetői. Jelenthetett-e bizonyos előnyt a katonai karrier alakulásában egy-egy katonai iskolatípus elvégzése, illetve el nem végzése? Volt-e olyan katonai iskola, amelynek elvégzése szinte követelmény volt, pontosabban előfeltétele volt a katonai elitbe történő bekerülésnek? Megfigyelhető-e bizonyos összefüggés, törvényszerűség a katonai előmenetel és a katonai iskolai végzettség között?

Vegyük először a polgári iskolákat! A vizsgálatba bevont személyek a XIX. század harmadik harmadának és a századforduló éveinek három ismert középfokú iskolatípusából — polgári iskola, főreál, gimnázium — kerültek a katonai pályára. Táblázatunkban nem tüntettük fel részletesen e három különböző iskolát, mivel ennek gyakorlatilag nem volt jelentősége a pályaválasztásra. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a legtöbben a gimnáziumok 1—4., 1—5., 1—6., 1—7., 1—8. osztályait végezték el. Azt figyeltük inkább, hogy hányan végezték el a polgári középiskolák 1—4., 1—5., 1—6., 1—7. osztályait és kerülhettek — ennek megfelelően — eleve meghatározott katonai iskolákba (katonai főreál, illetve hadapródiskola).

VII. tábla

<i>Iskolatípus (polgári)</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Polgári, főreál, gimnázium 1—7. osztály ³¹	116	45,85
Főreál, gimnázium 1—8. osztály és érettségi	62	24,51
Nincs adat	44	17,39
A jelzett polgári középiskolák 1—4. osztályának megfelelő katonai iskolát (katonai alreál) végzett	31	12,25
<i>Összesen:</i>	253	100,00

A táblázat adatainak az elemzése azt bizonyítja, hogy az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetőinek jelentős százaléka (70,33 százalék, azaz 147 fő) már 10—17 éves korában a katonai hivatás mellett kötelezte el magát — illetve választotta számára ezt a pályát a család — és a későbbiek során ennek megfelelően végezte tanulmányait! Ez azt jelenti, hogy már igen fiatalon bekerült egy olyan „gépezetbe”, amely „totális igénnyel minden mást kizárva határozza meg életformáját”.³²

³¹ Nem jelöltük külön az 1—4., 1—5., 1—6. és 1—7. osztályt végzetteket és ugyanígy nem jelöltük külön a polgári, a főreál és a gimnáziumi iskolatípusokat.

³² Mills: i. m. 196. o.

A következőkben nézzük a katonai iskolákat,³³ részletes bontásban!

VIII. tábla

<i>Iskolatípus (katonai)</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Katonai alreál	31	12,25
Katonai főreál	53 ³⁴	20,95

K. u. K. hadapródiskola	36	14,23
K. u. K. katonai akadémia	82	32,41
Honvéd hadapródiskola	21	8,30
Ludovika Akadémia ³⁵	85	33,60
Egyéves önkéntes	8	3,16
Nem volt hivatásos katona	1	0,40
Nincs adat a katonai iskola típusára nézve	20	7,91
<i>Összesen:</i>	253	100,00

Hadiiskola (Bécs) —1918-ig	104	41,11
Felsőbb tüzér, illetve hadmérnöki tanfolyam (Bécs) —1918-ig	14	5,53
Hadiakadémia (Budapest) 1920-tól	65	25,69
Nincs adat a vezérkari iskola „típusára”	7	2,77
Nem végzett vezérkari iskolát	8	3,16
Nem volt hivatásos katona	1	0,40
Nincs adat	54	21,34
<i>Összesen:</i>	253	100,00

A katonai iskolák típusaira vonatkozó adatokat vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy nincs különösebb eltérés a hadapródiskolákat, illetve katonai akadémiákat végzett katonai felső vezetők száma között! Hasonló az arány a „közös” illetve a honvédségi katonai iskolákat végzettek számát tekintve is. Ezt látva felmerül az a kérdés — főleg annak a ténynek az ismeretében, hogy a Ludovika Akadémia hosszú ideig csak gyalogos és lovas, míg a honvéd hadapródiskolák (Nagyvárad, Pécs) csak a gyalogos (később lovas) fegyvernem számára képeztek tiszteket, így annak, aki pl. a tüzér, vagy a műszaki fegyvernemet választotta, eleve közös katonai iskolában kellett tanulnia —, hogy hol van az a nagy arányeltolódás a katonai felső vezetésben a „közös” tisztek ja-

33 A katonai iskolákat három csoportra osztottuk, 1. a polgári középiskoláknak megfelelő, de katonai ismereteket is nyújtó iskolák, 2. tisztképző iskolák, 3. magasabb képzettséget biztosító vezérkari, illetve annak megfelelő iskolák.

34 Ebből húsz fő a soproni honvéd főreáliskolában végzett.

35 A Ludovika Akadémia 1897-ig, mint négy évfolyamos hadapródiskola, a magyar tisztképzés egyetlen intézményeként működött. 1898-tól három évfolyamos katonai akadémivá szervezték át. A felmérésben nem jelöltük külön a négy, illetve a három évfolyamot végzett „ludovikásokat”.

vára, amelyről a visszaemlékezők munkáiban, illetve a publicisztikában oly gyakorta olvashatunk.³⁶

Véleményünk szerint az ellenforradalmi korszakban nem annak a ténynek volt döntő szerepe a katonai karrier alakulásában, hogy ki végzett „közös” és ki végzett „csak” honvédségi iskolát. Sokkal nagyobb jelentősége volt a vezérkari végzettségnek, vezérkari szolgálatnak! A rendelkezésünkre álló adatok szerint a 252 hivatásos katoná közül mindössze 8 olyan található a katonai felső vezetés tagjai között aki nem rendelkezett vezérkari iskolai végzettséggel, míg 190-en megszerezték a legmagasabb katonai képzettséget biztosító vezérkari iskolá(k) végbizonysítványát. Az, hogy a katonai felső vezetés tagjai között szinte kizárólagosan vezérkari iskolákat végzetettek találunk, természetes, hiszen a hadsereg és az állam, a politikai vezetés közös érdeke, hogy a legjobban képzett katonák alkossák a katonai felső vezetést és a hadsereg hierarchikus felépítése lehetővé is teszi a szelektálást, a képességeknek és a felkészültségnek megfelelő rendfokozati és beosztási „előrehaladást”.

A katonai felső vezetés tagjainak közel kétharmada szerezte vezérkari képzettségét az Osztrák—Magyar Monarchia vezérkari iskolájában (Kriegsschule — Wien), míg kb. egyharmada 1920 után, a honvédségben (Hadiakadémia — Budapest). Ez az arány egyébként „természetes”, hiszen az ellenforradalmi korszak hadseregének elitjét alkotó tábornokok, törzstisztek zöme az első világháború időszakában százados-alezredes. A hadiiskolára történő beiskolázás pedig főhadnagy-századosi rangban történt, így ezek jelentős része már az első világháború éveiben végzett és egyben képzett vezérkari tiszt volt, jobbra vezérkari beosztásokban, a frontokon. Egyébként a Hadiakadémiát végzett 65 fő közül kb. 30—40-en az első világháború éveiben részt vettek vezérkari tanfolyamokon (Laibach, 1917, Belgrád, 1918), de mivel ezek nem értek fel a hadiiskolai végzettséggel — ennek ellenére a vezérkari tanfolyamokat sikeresen elvégzettek zöme átkerült a vezérkari testületbe — 1920 után elsőként végezték el a Hadiakadémiát.

Úgy véljük az iskolai végzettség vizsgálatánál egy törvényszerűséget fedezhetünk fel, konkrétan azt, hogy a katonai elitbe, a felső vezetésbe való bekerülés elengedhetetlen előfeltétele volt a vezérkari iskolai végzettség, vezérkari képzettség, amely alól, az adatok szerint, ritkán tettek kivételt.

Korábban említést tettünk már, a „Szármaszás” vizsgálata során, az ingyenes tanulási lehetőségekről. Nézzük meg most azt, hogy miként jelentkezett ez a vizsgálatba bevont 253 személy esetében. Konkrét adataink csak a Ludovika Akadémiát végzett 85 főre vonatkozóan vannak (bár úgy véljük az itt kapott eredmény a katonai felső vezetés egészére is vonatkoztatható!) és ezek a következőt mutatják:

IX. tábla

<i>Ludovika Akadémiát végzett 85 fő közül:</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Ingyenes helyen tanult	67	78,82
Félfizetéses helyen tanult	8	9,41
Fizetéses helyen tanult	4	4,71
Nincs adat	6	7,06
<i>Összesen:</i>	85	100,00

³⁶ Az emlékiratok közül pl. *Kádár Gyula*: A Ludovikától Sopronkőhidáig Bp., 1978.; *Nagy Vilmos*: Végzetes esztendőnk Bp., é. n.; a publicisztikában legújabbban: *Nemeskürty István*: Tél, csend, hó, halál. Mozgó Világ, 1983/9. szám, 35—47. o.

X. tábla

Nyelv	Ismeretének foka									
	Tökéletes		Jó		Gyenge		Nincs min.		Összesen	
Német	206	81,42%	10	3,95%	2	0,79%	12	4,74%	230	90,91%
Francia	29	11,46%	16	6,32%	19	7,51%	26	10,28%	90	35,57%
Olasz	6	2,37%	6	2,37%	6	2,37%	9	3,56%	27	10,67%
Angol	13	5,14%	3	1,19%	3	1,19%	7	2,77%	26	10,28%
Szlovák	5	1,98%	3	1,19%	4	1,58%	8	3,16%	20	7,91%
Horvát	7	2,77%	—	—	6	2,37%	1	0,40%	14	5,53%
Román	1	0,40%	7	2,77%	3	1,19%	3	1,19%	14	5,53%
Szerb	2	0,79%	2	0,79%	8	3,16%	1	0,40%	13	5,14%
Orosz	1	0,40%	1	0,40%	4	1,58%	2	0,79%	8	3,16%
Lengyel	4	1,58%	—	—	1	0,40%	1	0,40%	6	2,37%
Cseh	1	0,40%	—	—	—	—	3	1,19%	4	1,58%
Bolgár	1	0,40%	—	—	1	0,40%	2	0,79%	4	1,58%
Ruszin	—	—	—	—	1	0,40%	—	—	1	0,40%
Török	—	—	—	—	1	0,40%	—	—	1	0,40%

Mielőtt rátérnénk az utolsó „szempontcsoport”, a katonai pályafutás vizsgálatára, úgy véljük nem haszontalan ha megnézzük a katonai felső vezetés tagjainak idegen nyelv ismeretére vonatkozó — az iskolai végzettséggel csak részben összefüggő — tényeket. Előre kell bocsátanunk, hogy nagyon jó eredményeket kaptunk! 158 személyre (62,45%) vonatkozóan rendelkezünk konkrét, az idegen nyelv ismeretének fokát is feltüntető adatokkal. 73 személy esetében (28,85%) csak a német nyelvű katonai iskolák elvégzése nyújtott támpontot, illetve néhány személy esetében Kéri Kálmán szíves közlésére kellett hagyatkoznunk, amiért ezúton is szíves köszönetet mondunk. Természetesen ezen 73 személy esetében csak egy idegen nyelv — a német — ismeretét fogadtuk el, annak ellenére, hogy a katonai iskolák nyelvtanítási gyakorlatának ismeretében feltételezhető lenne egy másik idegen nyelv — a francia — ismerete is. Mivel azonban ez idáig is csak konkrét, forrásokkal alátámasztható adatokat használtunk, nem kívántunk eltérni, ettől a gyakorlattól. 22 személyre (8,70%) vonatkozóan nem rendelkezünk semmiféle hiteles, vagy annak tűnő adattal. (X.tábla!)

Mielőtt értékelnénk ezeket az eredményeket, nézzük meg azt is, hogy egy-egy személy hány idegen nyelvet ismert, használt!

XI. tábla

<i>Nyelvek száma</i>	<i>Személyek száma</i>	<i>Százalék</i>
Hét	1	0,40
Hat	6	2,37
Öt	8	3,16
Négy	10	3,95
Három	36	14,23
Kettő	57	22,53
Egy	113	44,66
Nincs adat	22	8,70
<i>Összesen:</i>	253	100,00

Amint a táblázatokból kitűnik, tizennégy nyelvet ismertek, használtak a katonai felső vezetés tagjai, ezek közül is elsősorban a németet — szinte kivétel nélkül — és a franciát. Jóval alacsonyabb az angol és az olasz nyelvet ismerőknek a száma, meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezen utóbbi két nyelv főleg a két világháború közti időszakban kezdett teret hódítani Európában, így Magyarországon is, a magyar katonai felső vezetés tagjai pedig idegennyelv-ismeretüket a századforduló körüli években, 14—30 éves korukban szerezték.

Meglepően alacsonyak azoknak a katonai felső vezetőknek a száma, akik a környező országok — Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia — nyelveit ismerték, bár amikor az említett személyek idegennyelv-ismeretüket megalapozták, katonai pályafutásuk indult, még nem léteztek a Trianon utáni értelemben vett

szomszédállamok. A közös hadseregben a német, a honvédségben a magyar és a horvát volt a szolgálati, vezényleti nyelv, így ezen nyelvek ismeretében gyakorlatilag az egész Monarchia területén biztosított volt a kommunikáció lehetősége. Az 1920-as években egyébként a nyelvkérdésben bizonyos változás következett be a hadseregben. A fiatal vezérkari tiszteknek ugyanis kötelező volt a kisantant államok valamelyikének a nyelvét elsajátítani, úgy, hogy a hadsereg román, cseh, szlovák, szerb-horvát nyelvismeret-„szükséglete” lényegében biztosított volt.

A katonai felső vezetés tagjainak 50 százaléka beszélt kettő, vagy több idegen nyelvet, míg a másik 50 százalék egyet. (Ha azonban figyelembe vesszük, hogy 73 esetben csak a német nyelvű iskolák illetve Kéri Kálmán közlése alapján ismerjük és fogadjuk el a nyelvismeretet [— egy nyelv, német —] feltételezhetjük, illetve nem zárhatjuk ki, hogy több nyelvet is ismert, használt ez a 73 személy.)

Katonai pályafutás

A katonai pályafutás, amely általában 35—40 évet fogott át egy-egy hivatásos katona életéből az ellenforradalmi korszakban, a katonai tanintézetekbe történő beiskolázástól a nyugállományba helyezéssig tartott. A katonai pályafutás kezdetét és befejezését jelentő két esemény között számos olyan, a katonai karrier szempontjából fontos „elem” található, amelyeknek az elemzése vizsgálatunk végeredményének a kialakításához jelentősen hozzájárulhat.

Nézzük meg először, hogy az egyes fegyvernemek képviselői milyen arányban voltak megtalálhatóak a katonai felső vezetésben!

XII. tábla

Fegyvernem ³⁷	Szám	Százalék	Megjegyzés
Gyalogos	157	62,06	2 fő repülő, 1 fő hadbiztos lett
Tüzér	32	12,65	
Lovas	32	12,65	2 fő repülő lett
Műszaki	14	5,53	1 fő repülő lett
Tengerész	7	2,77	Később értelemszerűen folyami erők
Nem hivatásos katona	1	0,40	
Nincs adat	10	6,72	

Amint látjuk, a fegyvernemi megoszlás nagyjából megfelel a Monarchia, illetve később az ellenforradalmi korszak hadserege fegyvernemei egymáshoz való arányainak. Nem tapasztaljuk, hogy a katonai felső vezetésben kiemelkedően magas lenne az „elit fegyvernemnek” tartott lovasságtól (huszárság) származók száma, és ugyanez vonatkozik a másik „elit fegyvernemre”, a tüzérségre is. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a tisztikaron belül nem lett volna bizonyos rivalizálás a különböző fegyvernemek képviselői, tisztjei között.

37 Az eredeti fegyvernemeket jelöltük, csak a repülő, illetve hadbiztosi változást jelöltük.

de ennek hatása — véleményünk szerint — nem érződik a katonai felső vezetés összetételén.

A fegyvernemi „indíttatásnál” sokkal jelentősebb az a kérdés, hogy a katonai felső vezetés tagjai közül hányan teljesítettek vezérkari szolgálatot, voltak „vkszt.,” illetve „vk.” tisztek.

XIII. tábla

Vezérkari tisztt volt	190 fő	75,10%
Csapattiszt volt	35 fő	13,83%
Nincs adat	27 fő	10,67%
Nem volt hivatásos katona	1 fő	0,40%
<i>Összesen:</i>	253 fő	100,00%

Ez az eredmény alátámasztani látszik az iskolai végzettség vizsgálatánál már jelzett véleményünket, mely szerint a katonai felső vezetésbe való bekerülés lényeges előfeltétele volt a vezérkari iskolai végzettség, illetve a vezérkari szolgálat. A kivételek egy része a nyilas uralom időszakában ért el olyan rendfokozatot, illetve beosztást, hogy ebbe a vizsgálatba bekerülhetett.

A következő lépésben azt vizsgáljuk, hogy miként alakult az 1918 előtt a honvédségben, illetve a közös hadseregben szolgálatot teljesítettek aránya az ellenforradalmi korszak katonai felső vezetőinek a körében.

XIV. tábla

1918-ig csak a Honvédségben teljesített szolgálatot	69 fő	27,27%
1918-ig csak a közös hadseregben teljesített szolgálatot	90 fő	35,57%
1918-ig mindkettőben teljesített szolgálatot	75 fő	29,64%
1918-ig a Landwehrben és a közös hadseregben teljesített szolgálatot	1 fő	0,40%
Nem volt hivatásos katona	1 fő	0,40%
Nincs adat	17 fő	6,72%
<i>Összesen:</i>	253 fő	100,00%

Az adatok, a tények azt mutatják, hogy ez a megoszlás — csakúgy mint az iskolai végzettség esetében — közel azonos! A Honvédségnél hosszabb-rövidebb ideig 144 fő (56,92%) teljesített szolgálatot, míg a közös hadseregben 166 fő (65,61%). Ha figyelembe vesszük, hogy a két hadsereg — honvéd, illetve közös — tisztikarának létszáma lényegesen eltért egymástól és a közös hadseregben legalább annyi „magyar” teljesített szolgálatot, mint a Honvédségben, akkor megállapíthatjuk, hogy a „honvédtisztek” legalább olyan arányban voltak jelen a katonai felső vezetésben mint a „közös tisztek”. Az emlékiratok és a publi-

cisztika állításai — a honvédtisztek háttérbe szorítása stb. —, úgy tűnik, nem állják meg a helyüket! Érzékeltetésül csak néhány név azok közül, akik honvéd iskolákat végeztek, illetve a Honvédségnél szolgáltak: Shvoy István vezérezredes — a Honvédség Főparancsnoka (1935—1936), Lakatos Géza vezérezredes — hadseregparancsnok, miniszterelnök (1944), Náday István vezérezredes — hadseregparancsnok, Nagy Vilmos vezérezredes — honvédelmi miniszter (1942—1943), Rátz Jenő vezérezredes — a Honvéd Vezérkar Főnöke (1936—1938), honvédelmi miniszter (1938), Róder Vilmos — a Honvéd Vezérkar Főnöke (1930—1935), honvédelmi miniszter (1936—1938), Jány Gusztáv vezérezredes — hadseregparancsnok ... a sort hosszan lehetne folytatni!

Érdekes és rendkívül fontos vizsgálati szempontnak tekintettük az ellenforradalmi korszak katonai felső vezetése tagjainak az első világháború befejezése utáni forradalmi, illetve ellenforradalmi mozgalmakban, azok hadseregeiben való szerepvállalását. Természetesen ebben az esetben is csak a biztos, forrásokkal alátámasztható adatokat vettük figyelembe.

XV. tábla

<i>Hadsereg</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Vörös Hadsereg (1919. III. 21—1919. VIII. 1.)	51	20,16
Nemzeti Hadsereg (1919. VI. 6—1919. VIII. 1.)	17	6,72
Egyikben sem szolgált ³⁸	50	19,76
Nincs adat ³⁹	135	53,36

Az arányok — 3:1 a Vörös Hadsereg javára — elgondolkoztatóak! Természetesen nem kell azt feltételeznünk, hogy a forradalmi lendület, a kommunista eszme iránt érzett vonzalom vitte ezeket, az akkor még zömmel fiatal, főhadnagyi-őrnagyi rendfokozatú vezérkari és csapattiszteket a Vörös Hadsereg soraiba. Sokkal inkább a következő okok:

1. A Tanácsköztársaság politikai és katonai vezetése egyaránt vállalta az országot, a hon védelmét, amelyet ezek a fiatal tisztek is magukénak éreztek, és jelentős részük a később Romániának, Jugoszláviának (ekkor még SHS Királyság) és Csehszlovákiának juttatott területekről származott.

2. Óriási katonai karrier lehetősége csillant meg a fiatal főhadnagyok, századosok, őrnagyok előtt, hiszen a polgári demokratikus kormányzat nemcsak a tábormokokat, de 1919. január 1-ével zömmel az ezredek is nyugállományba helyezte. A fiatal tisztek így olyan beosztásokba kerülhettek és kerültek is, amelyek elérésére „normális” körülmények között még hosszú évekig kellett volna várniuk.

3. Egyéni egzisztenciális problémák. Az igazolási eljárások során leggyakrabban ezt bizonygatták a Vörös Hadseregben szolgált tisztek, ez volt a visszatérő védekezés — az igazoló bizottságok ezt szinte minden esetben méltányolták is. Voltak mindazonáltal olyan tisztek is — ha nem is nagy számban — mint pl. az akkor még csak Bengyel Sándor (később Györffy-Bengyel vezérezredes, közellátásügyi tárca nélküli miniszter, 1941—1942), aki a Szocialista-Kommu-

38 A „nem szolgáltak” jelentős része hadifogságban, illetve külföldön, valamint nyugállományban volt.

39 Nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy akár a Vörös, akár a Nemzeti Hadseregben szolgáltak.

nista Munkások Magyarországi Pártjának is tagja volt és nem kívánt tovább a hadseregben (Nemzeti Hadsereg) szolgálni.

A teljesség igénye nélkül egy rövid névsor⁴⁰ az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetésének azon tagjairól, akik a Vörös Hadseregben szolgáltak, zömmel 1919. augusztus 1-ig, illetve Stromfeld Aurél lemondásáig (1919. június 29.): Beregfy Károly, Gyórfy-Bengyel Sándor, Hennyey Gusztáv, Jány Gusztáv, Kovács Aladár, Littay András, Náday István, Nagy Vilmos, Pokorny Hermann, Szombathelyi Ferenc, Sztójay Döme, Werth Henrik... (Beosztásaik: hadosztály-, hadtest-vezérkari főnök, dandárparancsnok, a Hadsereg Főparancsnokság osztályainak vezetői stb.)

Ezek az adatok és tények — mint már említettük — elgondolkoztatóak; felvetik a Vörös, illetve a Nemzeti Hadsereg tisztikara összetétele vizsgálatának szükségességét és létjogosultságát. Egyébként, ha részletesen és alaposan megvizsgálánk a Nemzeti Hadsereg, és a különítmények összetételét, akkor azt tapasztalnánk, hogy a „Szegedről indultak” jelentős része nem hivatásos, hanem tartalékos tiszt, és közülük számosan nem kerültek be az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetésébe. A tartalékos tisztekkel kapcsolatban meg kell jegyeznünk azt is, hogy nem ők határozzák meg egy hadsereg arculatát, annak ellenére, hogy háború esetén a tartalékos tisztek száma — és egyben jelentősége is — ugrásszerűen megnő.

Az ellenforradalmi Magyarország mindenestre megbocsátott a „vörös szolgálatokért” és lehetővé tette a katonai pályafutás folytatását, sőt, amint a felmérésbe bevont személyek esetében látjuk, a karrier töretlen maradt. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a „vörös múlt” ne okozott volna kisebb-nagyobb problémákat az 1920-as évek elején az egyes személyeknek és a hadsereg egységes tisztikarát kialakítani kívánó katonai és politikai felsővezetésnek, de hogy nem súlyosat, az tény. Viszonylag rövid idő alatt kialakult az egységes honvéd tisztikar, amely magába olvasztotta a K. u. K., a honvéd, a vörös, a fehér, a hivatásos és a tartalékosként indult tiszteket egyaránt.

Mivel a tanulmány az ellenforradalmi korszak hadserege felső vezetésének az összetételéről készült, lényegesnek tartottuk megvizsgálni a különböző tábornoki rendfokozatokba történő előlépések kérdéseit életkor és idő szerinti bontásban.⁴¹ (L. a következő oldalon levő XVI. sz. táblát!)

A táblázat adatait vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy mindhárom tábornoki rendfokozat elérése bizonyos életkorokhoz kapcsolódott. A fiatalabb, illetve idősebb korban elért tábornoki rendfokozat hatással volt a későbbi pályafutásra is. Minél fiatalabb korban lett valaki vezérőrnagy, altábornagy, annál nagyobb volt az esélye, hogy a következő tábornoki rendfokozatot is elérhesse. (Nem volt jellemző, hogy a vezérőrnagy rendfokozatot 59 évesen elérő személy az altábornagy rendfokozatba előlépjen.)

A vezérőrnagy rendfokozatot a legtöbbben a 46., 47., 48., 49. és 50. életévükben érték el. A 248 vezérőrnagy rendfokozatot elért tábornok 54,03 százaléka (134 fő) lépett elő ezekben az életkorokban. A fiatalabb, illetve idősebb korban vezérőrnaggyá kinevezettek száma 75 (30,24%), közülük is legjelentősebb a 44., 45., illetve 51., 52. és 53. életévükben kinevezettek aránya. A „túl fiatal”, 42—43 éves vezérőrnagyok ugyanúgy nem voltak jelentős számban képviselve az ellenforradalmi korszak katonai felső vezetői között, mint az 56. életévükben, illetve még idősebb korokban előlépett tábornokok.

40 A névváltoztatások utáni nevükön szerepelnek azok a személyek, akik 1919 után változtatták meg a nevüket

41 A rendfokozatoknál nem jelöltük külön a címzetes, illetve szolgálaton kívüli viszonyban történt kinevezéseket

XVI. tábla

<i>Életkor</i>	<i>Vezér- őrnagy</i>	<i>Százalék</i>	<i>Al- tábornagy</i>	<i>Százalék</i>	<i>Vezér- ezredes</i>	<i>Százalék</i>
42	1	0,40	—	—	—	—
43	1	0,40	—	—	—	—
44	6	2,37	—	—	—	—
45	14	5,53	1	0,40	—	—
46	21	8,30	2	0,79	—	—
47	23	9,09	3	1,19	—	—
48	20	7,91	13	5,14	—	—
49	34	13,44	12	4,74	—	—
50	36	14,23	21	8,30	—	—
51	17	6,72	25	9,88	1	0,40
52	13	5,14	34	13,44	2	0,79
53	11	4,35	35	13,83	7	2,77
54	3	1,19	15	5,93	19	7,51
55	4	1,58	15	5,93	7	2,77
56	2	0,79	5	1,98	9	3,56
57	—	—	1	0,40	7	2,77
58	2	0,79	1	0,40	2	0,79
59	1	0,40	2	0,79	1	0,40
60	—	—	—	—	—	—
61	—	—	2	0,79	1	0,40
62	—	—	1	0,40	—	—
63	—	—	—	—	1	0,40
64	—	—	—	—	1	0,40
Nem volt	4	1,58	25	9,88	193	76,28
Nincs adat	39	15,42	39	15,42	1	0,40
Nem volt hivatásos katona	1	0,40	1	0,40	1	0,40
<i>Összesen:</i>	253	100,00	253	100,00	253	100,00

Az altábornagyi rendfokozat elérésére a legnagyobb esély az 50—53. életévben adódott (125 fő, az összes altábornagy 55,07 százalék), bár viszonylag magas a 48., 49., 54. és 55. életévükben altábornaggyá előlépett katonai felső vezetők száma (55 fő, azaz 24,23 százalék) is.

A vezérezredek között kiugróan magas az 54. életévükben kinevezettek száma (19 fő, 32,20 százalék), mellette még az 53., illetve 55. és 56., 57. életév „képviselteti” magát 30 fővel (50,85 százalék). Az 54. életévében előlépett 19 személy jelentős hányada a második világháború éveiben neveztetett ki vezérezredessé, amikor is nagymértékben lerövidült az egyes rendfokozatok közötti várakozási idő és jelentősen megnőtt az előlépések lehetősége.

Az életkor szerinti kinevezések vizsgálata után, úgy véljük, mindenképp hasznos megnéznünk az előléptetések évek szerinti megoszlását is, különös tekintettel az 1944. október 15/16-a utáni időszak kinevezéseire, valamint arra, hogy — a katonai elitbe való tartozás kritériumának a vezérőrnagyi rendfokozatot tekintve — hányan tartoztak a 253 személy közül már 1918. november 3. előtt a katonai elitbe.

XVII. tábla

Év	Vezér- őrnagy	Százalék	Al- tábornagy	Százalék	Vezér- ezredes	Százalék
1914	2	0,79	—	—	—	—
1915	1	0,40	—	—	—	—
1916	4	1,58	—	—	—	—
1917	10	3,95	2	0,79	—	—
1918	2	0,79	1	0,40	—	—
1919	1	0,40	1	0,40	—	—
1920	12	4,74	7	2,77	—	—
1921	3	1,19	4	1,58	4	1,58
1922	6	2,37	7	2,77	1	0,40
1923	5	1,98	4	1,58	—	—
1924	9	3,56	5	1,98	—	—
1925	13	5,14	6	2,37	3	1,19
1926	5	1,98	4	1,58	2	0,79
1927	6	2,37	9	3,56	1	0,40
1928	6	2,37	8	3,16	—	—
1929	4	1,58	—	—	1	0,40
1930	5	1,98	2	0,79	1	0,40
1931	—	—	2	0,79	—	—
1932	1	0,40	3	1,19	1	0,40
1933	2	0,79	1	0,40	1	0,40
1934	6	2,37	3	1,19	—	—

Év	Vezér- őrnagy	Százalék	Al- tábornagy	Százalék	Vezér- ezredes	Százalék
1935	3	1,19	10	3,95	2	0,79
1936	8	3,16	6	2,37	3	1,19
1937	7	2,77	8	3,16	—	—
1938	11	4,35	7	2,77	4	1,58
1939	6	2,37	7	2,77	—	—
1940	22	8,70	9	3,56	4	1,58
1941	8	3,16	12	4,74	6	2,37
1942	27	10,67	13	5,14	3	1,19
1943	10	3,95	14	5,53	4	1,58
1944	8	3,16	34	13,44	16	6,32
1945	—	—	1	0,40	1	0,40
Nem volt	4	1,58	25	9,88	193	76,28
Nem hivatásos katona	1	0,40	1	0,40	1	0,40
Nincs adat	35	13,83	37	14,62	1	0,40
Összesen:	253	100,00	253	100,00	253	100,00

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a katonai felső vezetés tagjainak vezérőrnagyi, altábornagyi és vezérezredesi kinevezései zömmel az 1938—1944 közti időszakra esnek. A 248 vezérőrnagyi rendfokozatot elért személy közül ebben az időszakra 92-en — 37,10 százalék — kapták meg a tábornoki lapaszt. A 227 altábornagyi rendfokozatot elért személy közül 96-an — 43,17 százalék — léptek elő, míg az 59 vezérezredes közül az adott időszakban 37-en — 62,71 százalék!! — szerezték meg a harmadik tábornoki csillagot. Hogy miért ez a hat év a kiemelkedő, arra egyszerű a magyarázat. Mint már korábban említettük, ezekben az években indult meg a hadsereg nagyarányú fejlesztése, ami a tábornoki helyek számának a növelésében is megmutatkozott. A honvédségben rendszeresített tábornoki helyek száma 1931-ben 84, 1942-ben 134 volt.⁴² Ezen kívül a második világháború is egyre több tábornokot „követelt”. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a nyilas uralom idejében — 1944. október 15/16 — 1945. április 4. — jelentős változás következett be a katonai felső vezetésben is, és a Szálasi-kormány számos altábornagyot, vezérezredest nevezett ki. Ugyanekkor azt látjuk, hogy az ellenforradalmi korszak katonai felső vezetői közül — a már jelzett tábornoki kritérium szerinti — az Osztrák—Magyar Monarchia fennálltáig mindössze tizenkilencen tartoztak a katonai elitbe. Ez azt is jelenti, hogy az ellenforradalmi rendszer új, számára megbízható — vagy legalábbis annak tűnő — katonai felső vezetést hozott létre!

A következőkben az előléptetésekhez, kinevezésekhez hasonlóan — tehát életkor és idő szerinti bontásban — vizsgáljuk meg a katonai pályafutás be-

⁴² Lásd a 19., 20. számú jegyzetet.

fejlesztését jelentő nyugállományba helyezéseket. Ennél a vizsgálati szempontnál külön figyelmet fordítunk Gömbös Gyula miniszterelnöki (1932. október 1—1936. október 6.) és honvédelmi miniszteri (1929. október 10—1936. szeptember 2.) éveire, mivel a történeti irodalomban az ő nevét a hadsereg felső vezetésében végrehajtott, radikálisnak tekintett változtatásokkal kapcsolják össze. Megpróbáljuk összehasonlítani a „gömbösi” hét évet, más kiragadott hét-hét évvel.

XVIII. tábla

<i>Életkor</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>	<i>Megjegyzés</i>
43	1	0,40	Gömbös Gyula, 43 évesen reaktiválva
44	1	0,40	Lehár Antal
45	1	0,40	Bogyay Artúr
46	1	0,40	Csáky Károly, 50 évesen reaktiválva
47	—	—	
48	1	0,40	
49	—	—	
50	3	1,19	Grassy József, 50 évesen reaktiválva
51	6	2,37	
52	12	4,47	Feketehalmy-Czeydner Ferenc, 54 évesen reaktiv.
53	23	9,09	Magyarosy Sándor, 53 évesen reaktiválva
54	17	6,72	
55	24	9,49	Kenese Waldemár, Nemerey Márton 56, Werth Henrik 57 évesen reaktiválva
56	18	7,11	Csáky Károly másodszer, végleg
57	21	8,30	Kenese Waldemár végleg, Nagy Pál 57, Shvoy István 59 évesen reaktiválva
58	5	1,98	
59	4	1,58	
60	4	1,58	Shvoy István, Werth Henrik másodszer, végleg
61	1	0,40	Nagy Pál végleg
62	1	0,40	Jánky Kocsárd
63	1	0,40	Horthy István
64	1	0,40	Hellebronth Antal
Meghalt	8	3,16	Berzeviczy Béla, Falta László, Gömbös Gyula, Gyórfy-Bengyel Sándor, Lorx Győző, Makay István, Schill Ferenc, Siegler Géza
Nem ment nyugdíjba	63	24,90	
Nem hivatá- sos katona	1	0,40	Friedrich István
Nincs adat	36	14,23	

Amint látjuk, a nyugállományba helyezések döntő többsége az 52., 53., 54., 55., 56. és 57. élet évekre esett. 52—57 éves korban a katonai felső vezetés tagjainak mintegy 40 százaléka került nyugállományba. Közülük ugyan néhányat később reaktívtáltak és 1—3 évvel később kerültek végleg nyugállományba. Az 52—57 éves korban történt nyugdíjazásoknak egyszerű a magyarázata: a honvédségben a szolgálati időt 36 évben állapították meg, és ennek az elérése, betöltése általában az 52—57. élet évekre esett, a katonai pályafutás kezdetétől függően, így azokat a személyeket, akik ezt a 36 évet „leszolgálták”, szinte kivétel nélkül (!), automatikusan nyugállományba helyezték.

A fiatalabb, illetve az idősebb életkorban történt nyugállományba helyezések száma jóval alacsonyabb. (57 éves korukban többen kerültek nyugállományba mint 58—64 éves korban együttvéve!) Az 52. életévüket nem betöltött katonai felső vezetők nyugállományba helyezéseire általában saját kérésre — Gömbös, Csáky —, kényszerből — pl. Lehár, Grassy —, vagy egészségügyi okok miatt került sor. Ugyanakkor az 57. életévük betöltése után nyugállományba helyezettek zöme az 1920-as évek, illetve az 1930-as évek eleje katonai felső vezetésének a tagja, míg Werth Henrik a Honvéd Vezérkar Főnöke volt. Általában a három legjelentősebb katonai beosztás — honvédelmi miniszter, a Honvédség Főparancsnoka, a Honvéd Vezérkar Főnöke — esetében hagyták figyelmen kívül a 36 éves szolgálati idő jelentette „kényszert”, bár esetenként más beosztásokban is előfordult ez.

Harminchat személyre vonatkozóan nem rendelkezünk a nyugállományba helyezésre, illetve az életkorra vonatkozó konkrét adatokkal, ugyanakkor adataink szerint 63 olyan személy található a katonai felső vezetés tagjai között, akik 1945. április 4-ig nem kerültek nyugállományba. (Természetesen jóval kisebb a Szálasit kiszolgálók száma, hiszen a nyilas vezetés több katonai vezető rendfokozatát megvonta és őket „hűtlenség” vádjával a hadseregből eltávolította.)⁴³

Az életkor szerinti nyugállományba helyezések vizsgálata után nézzük meg azt, hogy miként oszlott meg a nyugállományba helyezések aránya az egyes években.

XIX. tábla

Év	Szám	Százalék	Megjegyzés
1919	2	0,79	Lehár és Csáky. Csáky 1923-ban reaktíválva és mint honvédelmi miniszter szolgálaton kívüli viszonyba helyezve
1920	2	0,79	1 fő, Gömbös Gyula 1929-ben reaktíválva és szolgálaton kívüli viszonyba helyezve
1921	7	2,77	1 fő, Nagy Pál ugyanezen évben reaktíválva
1922	2	0,79	
1923	4	1,58	
1924	4	1,58	
1925	10	3,95	1 fő, Nagy Pál másodsor, végleg
1926	2	0,79	
1927	5	1,98	

⁴³ A honvédségből „kicsapottak” és rendfokozatuktól megfosztottak egy részének névsorát lásd: Honvédségi Rendelet (Személyes ügyek) 1945/4. szám, (1945. január 24.).

Év	Szám	Százalék	Megjegyzés
1928	8	3,16	
1929	2	0,79	1 fő, Csáky Károly másodsor, végleg
1930	6	2,37	
1931	—	—	
1932	2	0,79	
1933	3	1,19	1 fő, Shvoy István 1935-ben reaktíválva
1934	1	0,40	
1935	6	2,37	
1936	6	2,37	1 fő, Shvoy István, másodsor, végleg; 1 fő, Werth Henrik 1938-ban reaktíválva
1937	6	2,37	
1938	9	3,56	
1939	3	1,19	1 fő, Kenesse Waldemár 1941-ben reaktíválva
1940	9	3,56	
1941	7	2,77	1 fő, Werth Henrik, másodsor, végleg
1942	11	4,35	1 fő, Kenesse Waldemár másodsor, végleg; 1 fő, Feketehalmy-Czeydner Ferenc 1944-ben reaktíválva
1943	16	6,32	2 fő, Bisza Ferenc és Nemerey Márton 1944-ben reaktíválva
1944	6	2,37	2 fő, Grassy József és Magyarosy Sándor ugyan-ezen évben reaktíválva
1945	5	1,98	
Meghalt	8	3,16	
Nem ment nyugdíjba	63	24,90	
Nem hivatásos katona	1	0,40	
Nincs adat	31	12,25	

A táblázatot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a nyugállományba helyezések viszonylag egyenletes megoszlást mutatnak a különböző években. (Ez a hadsereg hierarchikus jellegét és sajátosságait tekintve természetes is, egy esetleges, a teljes katonai felső vezetésre irányuló „csere” számos, hosszabb időre kiható problémát vehetett volna fel.) Mindössze három évet lehet kiemelni a huszonhétből, amely kiugrik a többi közül. Ez két „háborús év” — 1942, 1943 — 11, illetve 16 nyugállományba helyezéssel, valamint egy „békeév” — 1925 — 10 nyugállományba helyezéssel —, ezeken kívül még az 1938-as és az 1940-es év érdemel említést a 9—9 nyugdíjazással.

Gömbös honvédelmi minizsoltárségének, illetve minizsoltarlnökségének hét évére összesen 24 nyugállományba helyezés esik,⁴⁴ legalábbis a tanulmányban sze-

44 Ugyanekkor 1919—1925 között pl. 31 a nyugállományba helyezésék száma, 1937—1943 között ez a szám 61.

replő 253 személy nyugdíjazási évét tekintve. Nem mutat különösebben kiugró eredményt a történetírásban a hadsereg vezetése szempontjából jelentősnek tekintett 1935-ös esztendő sem. Tény, hogy 1935. január 16-án felmentették beosztásából Kárpáthy Kamillót (59 éves!), a Honvédség Főparancsnokát valamint Róder Vilmost (54 éves!), a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportfőnökét (a Honvéd Vezérkar Főnöke) és nyugállományba helyezték őket. Ugyanakkor nem tapasztaltunk változásokat olyan magasabb parancsnoki posztokon, mint a vegyesdandár parancsnokságok! Meg kell jegyeznünk azt is, hogy mind Kárpáthy Kamilló, mind Róder Vilmos Gömbös honvédelmi miniszterségének második évében (1930) került előbb említett beosztásába. Nem vonjuk kétségbe, hogy 1935-ben jelentős változások mentek végbe a katonai felső vezetésben — Kónya Sándor írja, hogy Gömbös, mint miniszterelnök, jelentős személycseréket hajtott végre a hadsereg vezetésében 1935. január elsején, „... 22 tábornokot nyugdíjaztatott és új hadseregfőparancsnokot, új vezérkari főnököt (helyesen a Honvéd Vezérkar élére új főnököt — Sz. S.) nevezetett ki”⁴⁵ (ez a hadsereg tábornoki karának kb. 25 százalékát jelentette 1935-ben — Sz. S.) — és a változásoknak politikai összefüggése is lehetett, de úgy véljük, a kérdés alaposabb feltárását, elemzést kívánna, amire ez a tanulmány nem vállalkozhat.

Végezetül rátérnénk a hadsereg felső vezetését, illetve annak összetételét is jelentősen érintő 1944. október 15/16-i események és az azt követő nyilas uralom időszakának — tanulmányunk szempontjából lényeges — vizsgálatára.

A magyar történetírás és a közvélemény 1944. október 15/16-át, mint a második világháborúból való kiválás (ami adott esetben a németekkel való fegyveres szembefordulást jelentette volna) utolsó, elszalasztott lehetőségét tartja számon.⁴⁶ A sikeres kiugrás, csatlakozás az antifasiszta koalícióhoz, sokat jelenthetett volna Magyarország sorsának későbbi alakulásában. Az elvetélt, szervezetlensége miatt már eleve kudarcra ítélt kísérlet azonban nem a háborúból való kilépést, az ország területének a harcoktól való megkímélését és egy esetleges kedvezőbbnek tűnő békelehetőséget hozott meg Magyarországnak, hanem az emberek tizezreit, nemzeti értékeink ezreit elpusztító, dühöngő nyilas terrort.

Nézzük meg, hogy milyen helyzetben találta 1944. október 15/16-a a katonai felső vezetés tanulmányban szereplő tagjait.

XX. tábla

Nem szolgál (meghalt, nyugállományban stb.)	185	73,12%
Szolgálaton kívüli viszonyban (politikai funkciót tölt be) ⁴⁷	4	1,58%
Ténylegesen szolgál	62	24,51%
Szovjet hadifogságban van ⁴⁸	1	0,40%
Német fogságban van ⁴⁹	1	0,40%
Összesen:	253	100,00%

45 Kónya Sándor: Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Bp., 1968. 134. o.

46 Az 1944. október 15/16-i eseményekre lásd részletesen: Rozonyói Ágnes: A Szálasi-puccs. Bp., 1977. 2. átdolg. kiad.; Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon 1944. október 15/16—1945. április 4. Bp., 1974.; Vigh Károly: Ugrás a sötétbe. Bp., 1979.

47 Csataj Lajos — honvédelmi miniszter, Henney Gusztáv — külügyminiszter, Lakatos Géza — miniszterelnök (mindhárom vezérezredes), Szabó László — szkv. altábornagy, követ a Salói Köztársaságban.

48 Stomm Marcel altábornagy. (A másik szovjet fogságban levő tábornok, dr. Deseő László vezérőrnagy, nem szerepel a felmérésben.)

49 Bakay Szilárd altábornagy [1944. október 15-i állapot].

A következő táblázatban arra keressük választ, hogy milyen volt a ténylegesen szolgálatban álló, a katonai felső vezetésben helyet foglaló 62 személy rendfokozati megoszlása, és milyen szerepet vállaltak 1944. október 15/16-a után (szolgált, nem szolgált).

XXI. tábla

Rendfokozat	Szám	Százalék	Szálasi alatt szolgált		Szálasi alatt nem szolgált		Nincs adat	
Vezérezredes	7	11,29	1	14,29%	6	85,71%	—	—
Altábornagy	29	46,77	20	68,97%	8	27,59%	1	3,45%
Vezérőrnagy	23	37,10	22	95,65%	1	4,35%	—	—
Ezredes	2	3,23	2	100,00%	—	—	—	—
Alezredes	1	1,61	1	100,00%	—	—	—	—
Összesen:	62	100,00	46	74,19%	15	24,19%	1	1,61%

A XXI. tábla adatait vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az 1944. október 15/16-án tényleges szolgálatban álló katonai felső vezetők közül 46-an vállaltak szolgálatot Szálasi nyilas rendszere alatt (közülük többen ennek „köszönhetik”, hogy e felmérésbe bekerültek, hiszen már korábban jeleztük, hogy az időhátarokat rugalmasan kezelve 1945 áprilisáig vizsgáljuk e kérdéskört), míg 15-en tagadták meg a további szolgálatot. Nem vállalt továbbá szolgálatot a négy politikai funkcióban levő katona közül három. Feltétlenül figyelmet érdemel az a tény, hogy a legmagasabb rendfokozatot viselő katonák, illetve a politikai funkcióban levők nem vállalták a nyilas hatalom kiszolgálását. A tíz tényleges és szolgálaton kívüli viszonyban levő vezérezredes közül mindössze egy, Beregfy Károly vállalta és szolgált Szálasi kormányát! Ugyancsak nem vállalt szolgálatot az altábornagyok több mint 30 százaléka! (Közülük többen, mármint a szolgálatot teljesítők közül, 1944 decembere és 1945 februárja között beteg jelentettek, illetve rövid szolgálat után nyugállományba kerültek 1945 elején.)

Rendkívül magas, majdnem száz százalékos a szolgálatvállalás a vezérőrnagyok és ezredesek esetében. Nem kívánjuk egyértelmű bizonyítéknak és magyarázatnak tekinteni a következő táblázat eredményét, de mindenesetre jelentőséget tulajdonítunk neki a Szálasi-kormányzat alatti szolgálatvállalásban. Azt nézzük meg ugyanis, hogy miként változott a 46 szolgálatot vállalt tábornok és törzstiszt rendfokozata 1944. október 15/16-a után. „Mégválta-e” — és ha igen, milyen módon — a nyilas vezetés a Horthyra tett eskü megszegését?

XXII. tábla

Időszak	Rendfokozati megoszlás					
	Alezredes	Ezredes	Vezérőrnagy	Altábornagy	Vezérezredes	
1944. október 15/16-án	1 2,17%	2 4,35%	22 47,83%	20 43,48%	1 2,17%	
1944. október 15/16-a után ⁵⁰	— —	1 2,17%	6 13,04%	31 67,39%	8 17,39%	

50 A kinevezések jelentős része 1944. november 1-i, de van 1945 februári előléptetés is (Billnitzer, Hindy).

Amint látjuk, jelentős változások álltak be a rendfokozati megoszlás tekintetében. A hatalomra jutott nyilas vezetés ugyanis a szolgálatot nem vállalt katonai felső vezetők helyére új embereket nevezett ki és ezek nagy részét magasabb rendfokozatba is előléptette. Ez a szolgálatot vállalt 46 személy esetében a következőket jelentette: az alezredes ezredessé lépett elő, a két ezredes vezérőrnagy lett, a 22 vezérőrnagyból 17 altábornaggyá, (közülük egy, Makay István, a halála után), 1 pedig vezérezredessé lépett elő. A 20 altábornagy közül hatan kapták meg a vezérezredesi, harmadik tábornoki csillagot.

A nyilas vezetés természetesen nem csak a tényleges szolgálatban álló tábornokok között kereste hadserege felső vezetőit, hanem a nyugállományban levő egykori katonai felső vezetők közül is számosat reaktivált, akik természetesen örömmel fogadták ezt. Így lett újra tényleges állományú és lépett elő vezérezredessé, a rendfokozatától korábban megfosztott Feketehalmy-Czeydner Ferenc.⁵¹ Ugyancsak vezérezredes lett a nyugállományú altábornagy, Magyarosy Sándor.⁵² Nyugállományú vezérőrnagyból lett tényleges állományú altábornagygyá Bisza Ferenc,⁵³ Grassy József.⁵⁴ Ismét tényleges állományba került Nemerey Márton altábornagy. Barabás Emil nyugállományú altábornagy Szálasi katonai tanácsadója lett. Az altábornagyi rendfokozatról a nyugállományban lemondott Ruskay Jenő megkapta a vezérezredesi címet és jelleget.⁵⁵ Szálasi és kormányzata nem fukarkodott az előléptetésekkel, kitüntetésekkel. Voltak akik ezért korábbi énjüket tagadták meg — pl. az anglofilként ismert Farkas Ferenc — és vállalták a szolgálatot.

A Szálasi hatalomra kerülése után szolgálatot nem vállalt tábornokok, továbbá azok a nem tényleges egykori katonai felső vezetők, akik bizonyos nyilas- és németellenesség csíráit hordozták magukban, vagy egyszerűen hüek maradtak esküjükhöz, Horthyhoz, nyilas, illetve német fogságba kerültek.⁵⁶

Visszatérve 1944. október 15/16-ára, megállapíthatjuk, hogy a katonai felső vezetés jelentős része — a katonai és politikai beosztásokban levő vezérezredek, ide számítva az igencsak kétes szerepet játszó Vörös Jánost is — szinte kivétel nélkül elfogadta és megpróbálta teljesíteni — a maga módján — a Legfelsőbb Hadúr, Horthy Miklós kormányzó megfelelően elő nem készített és így már eleve kudarcra ítélt „kiugrási parancsát”. Az már más kérdés, és nem tartozik a tanulmány keretei közé, hogy a parancsokat miként hajtották végre, pontosabban miként szabotálták el a katonai iskoláikat zömében már 1919 után (!) végzett középszintű katonai vezetők, akik már nem az Osztrák—Magyar Monarchia abszolút tekintélyt tisztelő, politikamentes hadseregeiben nőttek fel és komoly nyilas befolyás alatt álltak.

Úgy véljük, a tanulmányban feldolgozott adatok, a táblázatok eredményeinek ismeretében összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetésének tagjai a XIX. század harmadik harmadának és a századfordulónak a középrétegek alsó régióiba tartozó értelmiségi, kispolgári családjaiból kerültek ki. Azokból a családokból, amelyek anyagi helyzetüket tekintve sem tartoztak a kimondottan magas jövedelmű rétegek, osz-

51 Az „újvidéki események” miatt hadbírói eljárás folyt ellene, az igazságszolgáltatás elől Németországba szökött és az SS-ben szolgált.

52 1944. október 1-vel helyezték nyugállományba, vezérezredessé 1944. november 1-vel lépett elő.

53 1943-ban mint vezérőrnagy került nyugállományba, 1944. november 1-vel reaktiválták és kinevezték altábornaggyá.

54 Az „újvidéki események” miatt 1944-ben nyugállományba helyezve, 1944. november 1-vel reaktiválva és altábornaggyá előléptetve.

55 Ruskay Jenő 1944 őszén, a nyilas hatalomátvétel után kapta meg a vezérezredesi címet és jelleget.

56 A katonai felső vezetés tagjai közül — a teljesség igénye nélkül — a következők voltak nyilas, illetve német fogságban: Csataj Lajos, Lakatos Géza, Hennyey Gusztáv, Veress Lajos, Bély Alajos, Vattay Antal, Lázár Károly, Bajnóczy József, Szombathelyi Ferenc, Nagy Vilmos, Keresztes-Fischer Lajos, Ruskiczay-Rüdiger Imre...

tályok soraiba. A tanulmányban vizsgálat alá vett 253 személy jelentős részének pálya-, pontosabban hivatásválasztását erősen befolyásolta az ingyenes továbbtanulás lehetősége, valamint a társadalmi és anyagi helyzetükben várhatóan bekövetkező pozitív előjelű változás lehetősége, amelyet a tisztii hivatás biztosíthatott számukra. Ragaszkodásuk az adott társadalmi viszonyok fenntartásához egyértelmű, hiszen egy társadalmi rendszerváltozás teljes egzisztenciális romlást idézett volna — és idézett is — elő soraikban. A változatlanosság viszont biztosította — volna — számukra az uralkodó osztályokhoz való tartozást, a hatalomban való részesedést. Azokhoz az uralkodó osztályokhoz, amelyeknek bizonyos körei — pl. a született arisztokrácia, bizonyos pénz- és iparmágnás csoportok — nemigen fogadták be a hozzájuk képest sok esetben túlzottan alacsony társadalmi rétegekből felemelkedett katonai vezetőket. A katonák, a katonai elit tagjainak esetében ugyanis erőteljes különbséget kell tennünk a katonai hivatásnak, az egyenruhának kijáró társadalmi megbecsülés és elismerés, valamint az ellenforradalmi Magyarországon sokkal jelentősebb társasági be-, illetve elfogadtatás között!

A katonai felső vezetés tagjainak jelentős része származási, vallási stb. hovatartozásra való tekintet nélkül elfogadta és támogatta az 1919 után kialakult társadalmi rendszert és hűségeseinek bizonyult Horthy Miklós kormányzóhoz, a Legfelsőbb Hadúrhoz. Neveltetésük, a századelő politikamentes Honvéd és közös hadseregében eltöltött évek a parancsok feltétlen végrehajtását, az abszolút tekintélytiszteletet sulykolták beléjük. Ez egyben azt is jelentette, hogy önálló cselekvésre még sorsdöntő helyzetekben is képtelenek voltak. Jól bizonyítja ezt 1944. október 15/16-a, amikor is — önálló döntés helyett — állandóan Budapestről várták az utasításokat, megerősítéseket. Nem voltak képesek túllépni azokon a politikai és társadalmi korlátokon, amelyek előttük tornyosultak, amelyek egykoron eléjük állítottak. Megelégedtek a passzivitással, sorsuk vállalásával.

A második világháború befejezése után nagy részük a demokratikus átalakulás lázában égő Magyarországon maradt, közülük néhányan a megalakuló demokratikus honvédségnek is tagjai, vezetői lettek (Kozma István, Plaththy Pál, Vörös János [!] stb.). Közülük került ki a demokratikus Magyarország első miniszterelnöke, Miklós Béla, és kormányának két tagja, Faragho Gábor,⁵⁷ valamint Vörös János.⁵⁸ Azokat a katonai felső vezetőket, akiket a Népbíróságok háborús bűnösnek találtak, elítélték. Ugyancsak sokakat ítétek el közülük a koncepciók perének időszakában a katonai bíróságok. A nyugatra távozottak egy része az emigránsok politikamentes életét élte, míg mások — elsődlegesen a nyilas hatalom kiszolgálói — aktív, Magyarországgal szembeni tevékenységet fejtettek ki és fejtenek ki ma is. Azokat a tábournokokat, akik szolgálatot vállaltak a Szálasi-kormány hatalomra kerülése után, a demokratikus magyar honvédség soraiból „kicsapta” és rendfokozatuktól megfosztotta.

57 Közellátásügyi miniszter az Ideiglenes Nemzeti Kormányban (1944. december 22—1945. július 21.).

58 Honvédelmi miniszter az Ideiglenes Nemzeti Kormányban (1944. december 22—1945. november 15.)

Шандор Сакай

ВЫСШЕЕ РУКОВОДСТВО АРМИИ КОНТРРЕВОЛЮЦИОННОЙ ВЕНГРИИ
(1919—1944 ГГ.)

Резюме

В контрреволюционной Венгрии значительную роль в становлении контрреволюционного режима сыграла армия, высшее руководство которой в период 1919—1945 годов составляло около 1100—1200 человек. На основании данных, касающихся 253 человек, автор статьи исследует состав высшего военного руководства Венгрии.

Обследование охватило всех министров обороны, главнокомандующих армии, начальников генерального штаба и генерал-полковников, а также почти всех без исключения генерал-лейтенантов этого периода.

Обследование показывает, что члены руководящего слоя высшего военного руководства являлись выходцами из семей интеллигенции и мелкой буржуазии, занимавшей положение в нижней прослойке средних слоев населения страны. Выбор ими военного призвания, направление их на военное поприще происходили примерно, когда им было 10—18 лет. Почти пятьдесят процентов их были уроженцами территорий, которые по Трианонскому мирному договору были отторгнуты от Венгрии, что в значительной мере повлияло на их облик.

Их военная карьера началась в период австро-венгерской монархии, как правило во время первой мировой войны, в должности капитанов — подполковников в большинстве случаев в составе генерального штаба. Они почти все без исключения имели образование штабистов и служили также в органах генерального штаба.

Многие члены высшего военного руководства периода контрреволюции сражались в армии Венгерской Советской Республики, которая вела справедливую оборонительную войну против интервенционистских войск. Однако, надо отметить, что этот факт не сломал их военную карьеру.

На военную карьеру членов высшего военного руководства Венгрии наложили отпечаток такие факторы, как развитость армии, её численный состав. Вследствие этого некоторые возрастные контингенты были представлены в высшем военном руководстве в более значительном численном составе, особенно в период второй мировой войны.

Значительным событием в Венгрии в период второй мировой войны была попытка «выскочить» из войны, совершенная 15—16 октября 1944 года. В неудаче этой попытки значительную роль сыграли и члены высшего военного руководства, самые выше чины которого не рехались взять на себя роль в период незаконного правления Салаши.

Sándor Szakály

DIE HÖHERE FÜHRUNG DER ARMEE DES GEGENREVOLUTIONÄREN
UNGARNS (1919—1944)

Resumee

In der Entsehung des gegenrevolutionären Ungarns spielte die Armee, deren höhere Führung im Zeitabschnitt zwischen 1919 und 1944 etwa 1100—1200 Mann zählte, eine beutende Rolle. Die Studie untersucht die Zusammensetzung der ungarischen höheren militärischen Führung aufgrund Angaben von den 253 Personen, die die engere führende Schicht gebildet haben.

Zur Studie wurden alle Verteidigungsminister, Armeeeoberkommandanten, Generalstabchefs und Generalobersten, beziehungsweise fast ohne Ausnahme alle Feldmarschalleutnanten der Zeitperioden herangezogen.

Die Forschungen beweisen, dass die Mitglieder dieser führenden Schicht der höheren militärischen Führung aus den im letzten Drittel des XIX-ten Jahrhunderts in den interen Regionen der ungarländischen Mittelschichten stehenden intellektuellen, kleinbürgerlichen Familien stammten. Sie wurden zur militärischen Laufbahn im Alter von 10 bis 18 Jahren gelenkt, dann haben sie den Offiziersberuf gewählt. Etwa fünfzig Prozent von ihnen stammten aus den, durch den Friedensvertrag von Trianon, von Ungarn abgetrennten Gebieten, welche Tatsache ihre Einstellung bedeutend bestimmte.

Ihre militärische Laufbahn begann zur Zeit der Österreichisch—Ungarischen Monarchie; während des ersten Weltkrieges waren sie im allgemeinen Oberleutnanten,

Oberstleutnanten, meistens im Generalstab. Fast alle absolvierten den Kurs des Generalstabs.

Viele Mitglieder der höheren militärischen Führung der gegenrevolutionären Zeitperiode kämpften in der Armee der Ungarischen Räterepublik, die einen Landesverteidigungskampf gegen den Interventionstruppen führte. Dies bedeutete überigens keinen Bruch in ihrer militärischen Karriere.

Der Entwicklungsstand und Stärke des Heeres drückte seinen Stempel der Laufbahn der Mitglieder der geprüften Gruppe auf. Demzufolge beteiligten sich gewisse Altersklassen — hauptsächlich zur Zeit des zweiten Weltkrieges — in grösserer Anzahl in der höheren militärischen Führung.

In der Zeit des zweiten Weltkrieges war der 15 16-te Oktober 1944, der „Loslösungsversuch“ ein bedeutendes Ereignis in Ungarn. In seiner Erfolglosigkeit spielten die Mitglieder der höheren militärischen Führung eine große Rolle, von denen dann die den höchsten Dienstgrad trasenden keine Rolle zur Zeit der ungesetzlichen Szálasi-Regierung übernommen haben.

HÁNCSS ERNŐ

**A POLITIKAI FŐCSOPORTFŐNÖKSÉG ÉS A POLITIKAI TISZTI
INTÉZMÉNY LÉTREHOZÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI
A MAGYAR NÉPHADSEREGBEN
(1948 ÁPRILIS—1949 FEBRUÁR)**

A hadsereg szocialista átszervezésének és fejlesztésének megkezdése

Az 1947 végét és 1948 első felét kitöltő néhány hónap nyitánya volt egy új korszak megszületésének, amelynek jelentősége, főleg az azóta eltelt évtizedek eredményeinek történelmi mérlegén mérve, túlszárnyalta népünk korábbi sorsfordulóit. Nem volt látványos a változás, hiszen több éven át tartó céltudatos politikai harc lépésről lépésre elért vívmányait összegezte. Kisebb-nagyobb küzdelmek sorozatából született meg a győzelem, melynek eredményeként a munkásosztály vezette dolgozó nép lett a hatalom birtokosa, s megkezdődött a szocializmus építése hazánkban.

Ezt az időszakot a fordulat évének tekintjük a Magyar Néphadsereg életében is. Társadalmunk szocialista átalakulásával egyidőben, annak részeként, az ország fegyveres erőinél is elkezdődött a változás folyamata, melynek során honvédségünk népi jellege kiteljesedett, s a demokratikus néphadsereg szocialista néphadsereggé vált. E történelmi jelentőségű változás kezdetét pontos dátummal jelölni a hadseregnél sem lehet, néhány időpont azonban elválaszthatatlanul összefügg vele. Ezek közül elsőként a Magyar Kommunista Párt Katonai Bizottságának 1948. április 5-i ülését kell megemlíteni, amely lényeges megállapításokat tett a változással kapcsolatban. A napirend előadója Pálffy György altábornagy, a honvédség felügyelője volt, aki beszámolójában — melyet a bizottság valamennyi tagja ellenvetés nélkül elfogadott — megállapította, hogy a „... honvédségen belül a hatalmi kérdés eldőlt. A vezetés teljesen a mi kezünkben van, mennyiségben és minőségben egyaránt rendkívül megerősödtünk, ennél fogva szükséges, hogy befolyásunkat a hadsereg egészére kiterjesszük.”¹

E jelentős megállapítás és a vele kapcsolatos határozat néhány nap múlva javaslatként a Politikai Bizottság elé került, amely azt április 22-én megtartott ülésén szintén elfogadta. A javasolt napirendi témát itt is Pálffy György altábornagy terjesztette elő és indokolásként részletesebb írásos magyarázatot is fűzött az előző megállapításokhoz. Ebben — de most már az egész Katonai Bizottság nevében — kifejtette, hogy: „A honvédségen belül a politikai fejlődés híven visszatükrözte az országos fejlődést, de úgy, hogy nem kullogott az orszá-

¹ Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban — HL). A honvédség felügyelőjének iratai (a továbbiakban — Honv. fű. ir.) I. csomó (cs.) 69. o.

gos események mögött, hanem lépést tartott vele — a fordulatok egyidőben értek meg. Tisztában vagyunk azzal, hogy elsősorban az országos politikai fejlődés tette lehetővé a honvédségen belül a mai helyzet kialakulását — de pártunk a honvédségen belül általában idejében készítette elő az eseményeket, ismerte fel a lehetőségeket és hajtotta végre az akciókat. A honvédség is minőségi változáson esett át. Ma már nem az a harc folyik, amelyikben mi küzdötünk a hatalomért többé-kevésbé kívülről, a döntő befolyásért és amelyben egyik elért eredményt a másikra rakva javítottuk mennyiségileg pozícióinkat aránylag szűk káderekre támaszkodva, hanem a hatalmon belül, szélesebb káderekre támaszkodva verjük vissza harcban a burkolt, leplezett támadásokat.”² Az egyetértő határozat itt is egyhangúlag született meg és egyben az a döntés is, hogy a néphadsereg megváltozott helyzetének és az ebből fakadó feladatoknak a megvitatását országos katonai konferencia elé kell vinni.³

Az Országos Katonai Konferencia 1948. május 8-án kezdte meg munkáját és két napon át ülésezett. A főreferátumot Nógrádi Sándor miniszterelnökségi államtitkár tartotta, aki az általános politikai helyzet értékelése mellett a hadseregben végbement hatalmi változásról többek között elmondta, hogy: „A III. katonai konferenciától eltelt időben az elvtársak ténylegesen jó munkát végeztek... És azzal, hogy megtisztították a hadsereget az oda nem való elemektől, legalábbis a vezető helyeken, hogy új szellemet alakítottak ki, megnőtt az MKP befolyása a hadseregbe. Ez döntő jelentőségű a demokrácia jövője számára.”⁴

A hadseregben végbement hatalmi változásról a mérvadó vélemények részletesebb ismertetését a tájékoztatáson túl az teszi szükségessé, hogy az elmúlt időszakban több olyan publikáció is megjelent, amely szerint társadalmunknak ezen a területén a fordulat az országos átlagnál előbb, már 1947 nyarán megtörtént. Ezt a véleményt azzal indokolják, hogy egyrészt az 1947 augusztusi országgyűlési választásokon az MKP-ra adott szavazatok aránya a hadseregben jóval az országos átlag fölött volt, másrészt, a katona párttagok létszáma — arányait tekintve — szintén meghaladta az országos átlagot. Ezek természetesen valóságos tények, de a statisztika az adott kérdésnek csak az egyik oldalát mutatja. A másik oldalára vonatkozóan hadd álljon itt az eltérő vélemény is. „Miben különbözik a honvédségi helyzet az országostól? — tette föl a kérdést Pálffy György a Politikai Bizottság részére készített felterjesztés indoklásában. — A hadsereg jellegét nem az évente, most részben még gyakrabban is változó légénységi tömegek adják meg, akik visszatükrözik a dolgozók politikai állapotát, hanem a tisztí és tiszthelyettesi kar. Ez pedig minden kedvező változás ellenére is, elsősorban a régi tisztek osztályhelyzeténél fogva, távolról sem olyan szilárd alap, mint országos politikai helyzetünkben a munkásosztály és a szegényparasztság.” A Katonai Bizottságnak az országos konferenciáról készült írásos értékelése pedig — amely komoly elismeréssel szól az elért eredményekről — megemlíti, hogy: „... a tiszthelyettesi karban eddig csak létszámot tudtunk produkálni, de kádereink alig vannak. A tisztikar fejlődése jelenleg ott tart, hogy nagyrésztük már meggyőződéses, szóval nem opportunisták, viszont a pártmunkában még passzív.”⁵

Mindehhez természetesen figyelembe kell venni, hogy az 1947 augusztusi választások után a hadseregben olyan kedvező helyzet alakult ki, amelyben fel-

2 Uo. 73. o.

3 Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban — PI Arch.) 274. MKP PB F. 654.

4 PI Arch. 274. f. 11/83. Őrzési egység (6. e.).

5 HL Honv. fű. ir. 1. cs. 92. o.

gyorsult az a már 1945-ben megindult folyamat, amely a legénységi állományúak meggyőzése mellett elvezetett a hivatásos katonák többségének megnyeréséhez is. Ekkor már a honvédség irányító posztjainak nagy részét kommunisták töltötték be és a pártszervezetek is zavartalanul fejthették ki nevelő tevékenységüket. S annak ellenére, hogy az egyre javuló statisztikával a minőségi fejlődés nem tudott lépést tartani, azért a hadseregben a párt akarata érvényesült és a hatalom megszerzésével egyidőben a hadsereg is felkészült a szocializmus ügyének szolgálatára.

Ez a győzelem a honvédségen belül azoknak a kommunistáknak állít emléket, akik már 1945 óta a párt és a szocializmus elkötelezettjeiként, főleg a kezdeti időszakban, igen nehéz körülmények között végezték nap, mint nap — esetenként kudarccal is végződő — munkájukat. Közéjük sorolhatjuk mindenek előtt a vezető posztokon dolgozó, szakmailag jól képzett katonai kádereket, akik közül többen a későbbi koncepciós perek áldozatai lettek és a nevelőtiszteknek — az ezen a területen tapasztalt jelentős fluktuáció közepette mindvégig kitartó — mintegy félszáz főre tehető csoportját. Munkájukban akadtak hiányosságok is, amelyek részben saját politikai gyermekbetegségeikből, de főleg a körülmények szabta nehézségekből adódtak. A feladatot azonban, amelyre vállalkoztak, becsülettel, sikeresen teljesítették.

A dolgozók hatalmának megteremtése új módon vetette fel a hadsereg helyét, szerepét a társadalomban. Mindenekelőtt arról volt szó, hogy jellegét az új, a megváltozott hatalom jellegéhez kellett igazítani, szocialista típusú hadsereggé kellett változtatni. Ez a feladat egyben minőségi és mennyiségi fejlesztéssel is együtt járt. Mielőtt azonban ezek részletes ismertetésére rátérnénk, tekintsük át röviden, milyen volt ekkor a Magyar Néphadsereg, az az alap, amelyre a feladatok végrehajtását építeni lehetett.

A jellemzéshez a legrövidebb, s egyben a legszemléletesebb képet a Katonai Bizottság április 19-i ülésén elfogadott értékelés adja. Az ülésen készült jegyzőkönyvből — amely a napirend előadójának, Sólyom László altábornagy, katonai főcsoportfőnöknek az előterjesztését szó szerint tartalmazza — az alábbiakat olvashatjuk: „... az ország védelmi felkészültsége jóformán semmivel egyenlő. A honvédség még békefeladatait sem tudja ellátni, nem felel meg a legegységesebb háborús követelményeknek sem. Pusztán belső karhatalomnak és fejlesztési magnak tekinthető. Mindemellett a honvédségen belüli helyzetre és a honvédségen kívül megoldandó honvédelmi feladatra is meg lehet állapítani, hogy a népi demokrácia jelenlegi fejlődési fokozatában minden alapfeltétele megvan annak, hogy az országot védképes állapotba helyezhessük.”⁶ Mindebből szükségszerűen következett, hogy első tennivalóként a legfontosabb személyi kereteket kellett megteremteni, amely nélkülözhetetlen feltétele volt a következő ütemben soron levő feladatok megvalósításának. Ekkor már természetesen alapvető követelményként szerepelt, hogy olyanok kerüljenek újonnan a hadsereg hivatásos állományába, főleg vezető beosztásokba, akik származásuknál és politikai meggyőződésükénél fogva megtestesítői voltak a népi hatalom jellegének. Ezzel még csak a fejlesztés alapozása kezdődött meg, de néhány jeltől már következtetni lehetett arra, hogy egy ütőképes, korszerű szocialista néphadsereg megteremtése néhány éven belül valósággá válik. Erre utalt többek között Rákosi Mátyásnak a IV. Országos Katonai Konferencián elhangzott felszólalása is, melynek során leszögezte, hogy „... a magyar demokrácia figyelme most a honvédség felé fordul. És amit ez a kis ország anyagilag és társadalmilag biztosítani

6 Uo. 78. o.

tud a néphadseregnek, a dolgozó hadsereg szükségletét, azt ez a hadsereg meg is fogja kapni.”⁷ Hasonló szellemben foglalt állást a két munkáspárt egyesítő kongresszusának programnyilatkozata, melyben az áll, hogy a párt „... erős, demokratikus néphadsereg kiépítését és korszerű felszerelését szorgalmazza.”⁸ A kommunista párt Katonai Bizottsága pedig már az év kezdete óta többször is napirendre tűzte a hadseregfejlesztés feladatait és ehhez több tervet, javaslatot készített. Ezekből megállapítható, hogy 1948 októberéig a hadsereg létszámát 5000 fővel 20 000-re kívánták felemelni és 4—5 év távlatában 70 000 fős néphadsereg létrehozásával számoltak.⁹ A tervezés során a tiszti szükségletet is meghatározták, amit a honvédség — akkori elgondolások szerinti — teljes létszáma esetére 7500 főben jelöltek meg. Tekintettel arra, hogy 1948 tavaszán a tiszti létszám 1500 fő volt, a hiányzó 6000-ból 5000-et a Kossuth Akadémiára jelentkező, zömmel munkás és paraszt származású leendő tisztekkel, a további 1000—1500-at pedig a politikai szempontból alkalmasnak ítélt régi tisztek visszahívásával tervezték kiegészíteni.¹⁰

A fenti elgondolások szellemében született az új feladatok sorába tartozó első hadrend is, amely 1948. április 15-én lépett érvénybe és a „Pilis” fedőnevet kapta. A szervezési rendelet bevezetője már azzal kezdődött, hogy a Honvédelmi Minisztérium „... 5000 fő önként jelentkező újoncot szándékozik behívni április 15-ére, hogy ezekből a megfelelőket kiválogatva a honvédség tiszti, tiszt-helyettesi karának utánpótlásához megfelelő anyag álljon rendelkezésre. A behívottak mielőtt a Kossuth Akadémiára kerülnének, alap- és tisztesképzésben fognak részesülni, de ahhoz, hogy az ilyen nagy létszámú újoncot a honvédség fel tudjon venni, a kiképzést végző alakulatok átszervezése szükséges.”¹¹ A hadsereg átszervezése tehát a hivatásos káderállomány növelését kívánta ekkor elősegíteni. A rendelkezés végrehajtása nem igényelt jelentősebb csapatmozgást, lényegében csak az alárendeltségi rendszerben történt változás. Ennek alapján az 1. hadosztály kapta meg a létező mindhárom lövészászlóját, s összlétszáma 2429 fő volt, a 6. hadosztály pedig ettől kezdve a három tábori tüzér üteggel és egy híradó zászlóaljjal rendelkezett 2020 fő összlétszámmal. A határőrség továbbra is 15 zászlóaljból és összesen 7795 főből állott. Ugyanakkor megszüntették a műszaki kiképző tábort (a korábbi műszaki hadosztály, majd műszaki vezetési törzs utódját) és létrehoztak egy új műszaki hadosztályparancsnokságot, alárendelve számára az 1. műszaki zászlóaljat. A három akadémia — „Kossuth” Akadémia (szervezetében a Nevelő Tiszti Tanfolyammal), a Hadiakadémia és Hadbiztosi Akadémia — összesen 1066 fővel végezte tevékenységét. A négy katonai kerület, valamint a különböző intézetek, szertárak, raktárak, kórházak, gazdaságok stb. összesen mintegy 4000 főt foglalkoztattak. Szólni kell még a HM közvetlen alárendeltségébe tartozó repülő osztályról, hadihajós osztályról és az 1. önálló rádió felderítő századról is. Összességében — az 1462 fős minisztériummal együtt — ezek alkották a hadsereget, amelynek akkori nagyságrendjét és társadalmi súlyát az állami költségvetésben elfoglalt helye is mutatja. Összehasonlításképpen említjük meg, hogy az adott pénzügyi évben a Honvédelmi Minisztérium 150 milliós költségvetésével szemben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium 460 millióval, a Belügyminisztérium 450 millióval rendelkezett.¹² A fenti honvédségi szervek mellett, bár más tárcát terheltek, a Ma-

7 PI Arch. 274. f. 11/83. 6. e.

8 Az MKP és SZDP határozatai. Budapest, 1967. 603. o.

9 HL Honvédelmi Minisztérium (HM) 1950/1007. doboz (dob.) 358. o.

10 Uo. 375. o.

11 HL HM 10.000/eln. szerv.—1948.

12 HL HM 28.813/eln.—1947.

gyar Néphadsereghez kell sorolni még a 2. utász zászlóaljat, az aknakutató zászlóaljat, a testőrséget és a parlamenti őrséget is. Ez volt tehát a „Pilis” hadrenddel módosított alap, amelyről elindulva megkezdődött a Magyar Néphadsereg mennyiségi, minőségi fejlesztése.

A fordulat évével a hadsereg ismét a párt politikájának előterébe került, s ugyanúgy a legfontosabb feladatok között kapott helyet, mint 1945-ben, a háború befejeződése előtti időszakban. A közbeeső években súlya, szerepe ugyan csökkent, de a katonák megnyeréséért folyó politikai harc soha nem szünetelt, amit végső soron a fordulat évére elért eredmény is bizonyít. A pártnak mindig megvoltak azok a szervezeti lehetőségei, eszközei, csatornái, amelyeken keresztül a hadsereggel kapcsolatos kérdésekben, személyi állománya politikai nevelésében befolyását érvényesítette. Amikor a fordulat évével a befolyás érvényesítése helyett a hadsereg közvetlen pártirányításának megvalósítása került napirendre, ezeknek az eszközöknek, csatornáknak, módszereknek némelyike tovább élt, vagy megváltozott, illetve újabbak léptek a megszűntek helyére. Mivel a szocialista típusú hadsereg megteremtéséhez a közvetlen pártirányítás a legfontosabb tényező, ezért elengedhetetlen, hogy néhány területen nyomon kövessük ezek funkcionálását, illetve változásuk folyamatát.

Közöttük először a párt Katonai Bizottságáról kell megemlékeznünk, amely 1946 tavaszától 1948 szeptemberéig lényegében állandó feladattal és személyi összetétellel működött. Elnöke mindvégig Farkas Mihály volt, tagjai pedig azok a vezető beosztású katonák, akik mind politikai felkészültségük, mind pedig katonai szakképzettségük alapján át tudták tekinteni a hadsereg egészét és képesek voltak a mindenkori helyzetről a szükséges következtetéseket levonni. Feladatát tekintve a párt Politikai Bizottságának tájékoztató, javaslattevő szerve volt, s egyben a központi párthatározatok honvédségre vonatkozó részének végrehajtó és irányító szerepét is betöltötte. Tevékenységének ideje alatt a hadsereggel kapcsolatos minden lényegesebb kérdés a bizottság üléseiről indult el útjára, hogy azután a párt legfelső vezető szervei részéről mint konkrét feladat kerüljön vissza a katona párttagok egyes csoportjai, vagy egésze elé. Fennállásának közel két és fél éve alatt tevékenysége nem mindig volt rendszeres, de a hatalom közvetlen megszerzése és az azt követő növekvő feladatok időszakában a Politikai Bizottság alárendeltségében működő tényleges irányító szervvé vált. 1943 elejétől már rendszeresen hetente ülésezett, s a napirendjére tűzött kérdések felölték a hadsereg történetének erre a korszakra vonatkozó valamennyi fontosabb problémáját. A Katonai Bizottság súlya, szerepe megkívánja, hogy bepillantsunk saját munkája és egyben az egész hadseregben folytatott politikai munka területére. Ebből a szempontból külön figyelemre méltó az 1948. március 1-i ülésen elhangzott referátum, amelyet Illy Gusztáv vezérőrnagy, kiképzési és nevelési csoportfőnök, a pártéletről, a pártmunka stílusáról, módszeréről tartott. Beszéde bevezető részében a hatalom megszerzéséig terjedő időszak munkamódszerét tárgyalja, amelyben többek között ez áll: „A párt szervezése 1945-ben majdnem a semmiből indult, nehéz belpolitikai helyzetben. A belpolitikai helyzet alapvetően csak 1947 második felében változott meg, addig az erőviszonyok állandó hullámváltozása jellemezték. Érthető tehát, hogy miután nehéz és állandóan változó helyzetben kellett a pártépítést, a honvédség politikai megtisztítását, a káderek kiválasztását, nevelését végrehajtani és ugyanakkor a konkrét feladatokat megoldani, a módszerek is különlegesek voltak és csak akkor lehettek helyesek, ha a különleges helyzethez rugalmasan alkalmazkodtak... és így még a pártszerűtlenség látszatát is vállalva... vállalni kellett a maximális centralizációt, annak összes hátrányaival együtt...

Szorosan kézbe vett, feltétlen végrehajtókkal kellett dolgozni.” Majd rátér annak taglalására, hogy a megváltozott hatalmi helyzetben már a korábbi módszerek károsá válhatnak, mivel: „A vezetés a kollektivitás lehetőségét nem használja ki, vagyis a jó káderek a vezetésbe nincsenek bevonva és így, a legnagyobb részük kihasználatlan, tájékozatlan és önállótlan, tehát a konkrét feladatok mögött lemarad. A vezetés így alulról diktatórikusnak látszik, a szervilizmus, és a kritikátlanlanság fokozódik... a párt fogalma a tagság felé összemossódik egy, vagy több személy fogalmával... A fetiszizmus kezd lábrakapni, annak minden hátrányával, vagyis nagy és kis fétisek rendszere van kialakulóban, következmény a nem gondolkodó és kritikátlan végrehajtó tagság...”¹³ Ezek a referátumból kiragadott részek természetesen sűrítve adják a mondani való tartalmát, de a megállapítások — melyekkel az ülés résztvevői akkor valamennyien egyetértettek — a későbbi évek politikai torzulásait tekintve mindenképpen figyelmet érdemelnek.

Amiről a következőkben szólni kell, az a párt központi vezetősége keretében működő Katonai Osztály, amely szintén a Katonai Bizottság javaslata alapján született. Ez a javaslat még az 1948. január 26-i ülésen hangzott el, amelyen többek között részt vett Rákosi Mátyás és Gerő Ernő is. Korábban a honvédségi pártügyeket a rendőrségekkel együtt a párt Karhatalmi Osztálya intézte, de a hadsereg soron levő fejlesztésére, a feladatok nagymérvű megnövekedésére hivatkozva úgy ítélték meg, hogy szükség van külön Katonai Osztályra. A Politikai Bizottság által elfogadott javaslat indoklása további — és nem kevésbé feltűnő — részletet is tartalmaz. „A honvédségi osztály foglalkoznék a honvédségi pártszervezetek működésének irányításával és ellenőrzésével, illetve a pártszervezetek közeli megszüntetése után (!) a pártmunka irányításával és ellenőrzésével. Feladata még a honvédségi káderek nyilvántartása a káderosztállyal együttműködve.”¹⁴ Ezt követően már ide futottak be a hadseregszerte működő kádermegbízottak jelentései is, akiknek az volt a feladata, hogy figyelemmel kísérjék a pártkáderek tevékenységét, név szerint a szimpatizánsokat, s a hadseregbe nem való egyéneket. Az osztály feladatköre később fokozatosan kiszélesedett, amiben szerepet játszott, hogy a Katonai Osztály vezetőjévé dr. Elek Tibor alezredest nevezték ki, aki egyben továbbra is ellátta a Katonai Bizottság jegyzői teendőit, annak minden adminisztrációs feladatával és ügyintézésével együtt. Létszáma kezdetben kettő, majd négy fő lett, s a későbbiek folyamán tovább növekedett.

A párt befolyásának, majd közvetlen irányító tevékenységének megvalósításában jelentős szerepet töltöttek be az országos katonai konferenciák, amelyek a hadsereg mindenkori időszerű kérdéseit tűzték napirendre, elemezték az adott körülményeket és a vita során kialakították a hadsereggel és személyi állománya politikai nevelésével kapcsolatos feladatokat. Ezekben a konferenciákon a kommunista párt érintett vezető személyiségei mellett részt vettek a hadsereg kommunista parancsnokai, nevelőtisztjei és elhárítói, valamint a legénységi állományú párttagok jelentős létszámú képviselői. Minden évben tartottak országos katonai konferenciát, és közöttük sorban a negyedik 1948. május 8-án kezdte meg két napos munkáját a későbbi Honvédség Házában. Első napirendi pontként — amint arról már szó volt — Nógrádi Sándor miniszterelnökségi államtitkár mondta el időszerű politikai kérdésekről szóló beszámolóját. A második napirendi pont előadója Pálffy György volt, aki referátumában a hon-

¹³ HL Honv. fű. ir. 1. cs. 17. o.

¹⁴ HL HM 1950/1007. dob. 359. o.

védségi pártmunka átszervezéséről beszélt. Ezt a programban megjelölt hivatalos felszólalások követték, melynek során Jánosi Ferenc a „Kossuth Körök”-ről és a nevelőmunka új módszereiről, Elek Tibor a pártmunka új formáiról, Súlyom László a honvédség fejlesztéséről, Illy Gusztáv a tiszti és tiszthelyettesi utánpótlásról adott tájékoztatást, amelyet még néhány hivatalos hozzászólás, majd vita követett. Nem érdektelen megjegyezni, hogy az ülésteremben Sztálin és Rákosi képe mellett Titó képe is fő helyen volt, ami a formaságok mellett arra utal, hogy a konferencia munkájában még a Tájékoztató Iroda ismert határozatának megjelenése előtti politikai légkör uralkodott. A konferencia, annak ellenére, hogy néhány hiányosság is felszínre került, a Katonai Bizottság már említett értékelése szerint lényegében betöltötte feladatát. „Sikerült a konferencia központi problémáját kihangsúlyozni: a honvédség ideológiai és politikai egységének megteremtését, ezzel kapcsolatban a Kossuth Körök megalakítását, valamint a nevelés és a pártszervezés új módszereinek alkalmazását.” Az értékelés emellett még külön kiemeli, hogy a „... konferencia egyik legfontosabb eredménye annak tudatosítása volt, hogy az előttünk álló feladatok megoldásáért a kommunisták felelősek.”¹⁵

Az eddigieknél bővebben kell szólni a tárgyalt időszak fő mondanivalóját képező politikai nevelőmunka irányításáról, szervezéséről, illetve ennek szerveiről, módszereiről és káderproblémáiról. Előjáróban meg kell említeni, hogy a hadseregben folyó politikai nevelőmunka irányításának kezdettől fogva két központja volt. Az egyik, a hivatalos, a Honvédelmi Minisztérium Kulturális és Oktató Osztálya, élén dr. Jánosi Ferenc egykori protestáns tábori lelkésszel, aki ekkor már tagja volt a kommunista pártnak. A másik, a tényleges, a kommunista párt központja, ahol Révész Géza — később a Karhatalmi Osztály vezetője — foglalkozott ezzel a feladattal. A Kulturális és Nevelő Osztály érdemi munkáját a minisztérium akkori vezetői jelentősen korlátozták. Ezért is történt többek között, hogy a nevelőtiszti intézmény hivatalos létezését és működését szentesítő okmány csak 1946 nyarán jelenhetett meg. Mindezt felismerve, a párt vállalta, hogy kezébe veszi — természetesen saját politikáját követve — a nevelőtisztek munkájának irányítását, ami könnyen megvalósulhatott, mert a nevelőtisztek zöme, főleg a vezető beosztásúak, a párt tagjai voltak. Magától értetődött akkor, hogy a kommunisták ellen az antifasiszta, demokratikus hadseregben politikai bizalmatlanság nem merülhet fel és emellett a más pártokhoz tartozókkal, illetve pártonkívüliekkel szemben a nevelő munkához szükséges bizonyos ismeretekkel is rendelkeztek. Ami a párt irányító munkáját illeti, az természetesen nem alkothatott egységes, szervezett rendszert, hanem személyes kapcsolatok alapján folyt. A gyakorlati munka végrehajtásában pedig messzeemenően érvényesült az egyes nevelőtisztek magatartása, felkészültsége, aktivitása. Éppen ezért kiemelkedő szerepet töltek be a hadosztályoknál, jelentősebb szerveknél létrejött és a pártközponttal közvetlen kapcsolatban álló nevelő törzsek, nevelő osztályok. Ezek a munka irányításának egymástól független központjai, bázisai voltak a hadseregben és alakulatuk hivatalos lehetőségeit is felhasználva viszonylag nagy önállósággal végezték tevékenységüket. Ide tartoztak mindenekelőtt a 6. és az 1. hadosztály nevelőtörzsei, dr. Szeremlei Gyula, illetve dr. Tarján Imre irányítása alatt. 1946 tavaszától pedig a határőrparancsnokság nevelő osztálya, melynek leghosszabb ideig Lóránt Imre volt a vezetője, majd ősztől a Nevelő Tiszti Tanfolyam dr. Felkai Dénes parancsnokkal az élén. Az 1947 őszen létrehozott Kossuth Akadémia nevelő osztályának hatása pedig

15 HL Honv. fü. ir. 1. cs. 92. o.

— amelynek Nagy Gábor lett a vezetője — már az egész hadseregére kisugárzott.

A fordulat évét követően a tárgyalt időszak periódusában továbbra is a nevelőtiszti intézmény végezte hivatalosan a személyi állomány körében folyó politikai nevelő munkát. E munka irányításában azonban lényeges változás történt. A továbbiakban már nem volt szükség két irányító központra, s ettől fogva az erre a feladatra létrehozott hivatalos szerv lett egyben a tényleges irányító is. Mindezt legkézzelfoghatóbb módon az 1948. április 15-én életbe lépett hadrend mutatja, melynek során a Nevelő Osztályból Nevelői Alcsoportfőnökség lett és létszámát 12 főről 100 főre emelték. Ez az óriási létszámemelés már előre vetette árnyékát, s lényegében megalapozása volt az 1949. február 1-ével létrehozott Politikai Főcsoportfőnökségnek. Az ilyen nagy arányban megnövelt létszámkeretet egyszerre feltölteni természetesen nem lehetett, mert abban az esetben a nevelőtisztek zömét az alakulatoktól elvonták volna. Ezért először csak három osztályt hoztak létre, s ezek: Elvi Osztály, Kulturális és Propaganda Osztály, valamint Nevelő Ellenőrző Osztály, sorrendben Lóránt Imre alezredes, Szigeti Pál őrnagy és dr. Szeremlei Gyula alezredes vezetésével. Később a helyek folyamatos feltöltésével az osztályokat alosztályokra bontották, átcsoportosították, míg szervezete végül is megközelítette a későbbi Politikai Főcsoportfőnökség szervezetét. Az alcsoportfőnökség létrehozásával a vezető továbbra is dr. Jánosi Ferenc lett, akit ebből az alkalmából ezredessé léptettek elő. Az előjáró pedig Illy Gusztáv vezérőrnagy, kiképzési és nevelési csoportfőnök maradt, akihez a Nevelői Alcsoportfőnökségen kívül még a Kiképzési Osztály és a Személyügyi Osztály tartozott.

A Nevelői Alcsoportfőnökség feladatát hivatalosan kiadott „ügyköri leírás” határozta meg. Ebben az osztályok ügykörének elhatárolását, s egyben tervezett munkájuk főbb irányait is megjelölték. A kezdeti időszakban azonban az alcsoportfőnökség legfontosabb feladata a néphadsereg személyi állománya politikai nevelésének új alapokra helyezése, átfogó reformjának megteremtése volt, melyet a pártközpont Oktatási Tanácsának irányításával és közreműködésével végzett. Ez pontosan azt jelentette, hogy a tudományos szocializmusra épülő nevelő munkát, amely addig a kommunista pártszervezetek propagandájának és oktató tevékenységének keretében folyt, hivatalos állami szintre kellett emelni és az abban való részvételt, pártkülönbségre való tekintet nélkül, az egész személyi állományra kötelezővé kellett tenni. Tartalmában tehát a demokratikus nevelés helyébe a szocialista nevelés lépett, ami természetes következménye volt a hatalom jellegében bekövetkezett fordulatnak. A tartalmi változás a nevelőtisztek számára nem okozott nehézségeket, mivel szinte mindegyikük régebbi idő óta a kommunista párt tagja volt és a korábbi, hivatalosan demokratikus nevelés időszakában is mint pártszervezetük vezetője, vagy aktivistája már a szocialista nevelés tevékeny harcosaként dolgozott. A reform másik fontos elemét a politikai nevelő munkát végzők körének kiszélesítése alkotta. Amíg korábban ezt a munkát kizárólag a nevelőtisztek és a nevelők feladatának tekintették és valójában azok is végezték, a reform során született intézkedés ezt szintén, pártkülönbségre való tekintet nélkül, az egész hivatásos állomány feladatául szabta, figyelembe véve természetesen a különböző beosztásokat. Mindez azonban nem lehetett egyszerű adminisztratív intézkedés eredménye, hanem olyan politikai kérdés volt, melynek során messzemenően számolni kellett az adott körülményekkel. 1948 tavaszán, a gyökeres politikai erőeltolódás ellenére, még mind a négy koalíciós párt létezett és a lakosság jelentős részére is tekintettel szükség volt közvetett célú, ideiglenes megoldások al-

kalmazására. Hazánkban a hatalom megszerzése, majd megszervezése hosszabb folyamat eredménye volt, melynek során az átmeneti megoldások, a többszöri változtatások az előrehaladás szükségszerű részeként jelentkeztek és a fordulatot követően még több éven át jellemezték társadalmunkat, benne a Magyar Néphadsereget is.

A politikai nevelés reformjának életbe léptetését alapos felmérő, elemző és tervező munka előzte meg. A feladat megoldása ebben a kérdésben is a Katonai Bizottság üléséről indult el, majd a pártközpont Oktatási Tanácsa útmutatásai alapján vált konkrét munkatervvé és végül a honvédelmi miniszter, illetve a nevelői alcsoporthónök rendeletei tették hivatalossá. A felmérés először a hivatásos nevelők helyzetét vizsgálta, mindenekelőtt a soron levő feladatok végrehajtása szempontjából. Eszerint 1948 tavaszán 60 nevelőtiszt és 77 nevelő tiszthelyettes volt a hadseregben, akik közül az akkori megállapítás alapján 70—75 fő volt alkalmas feladata ellátására, a többi csak „erős irányítás mellett szükségszerűen” volt „használható”.¹⁶ A jól dolgozók felét is a központi szervezetek (Nevelői Alcsoporthónökség, Nevelő Tiszti Tanfolyam, Kossuth Akadémia, a hadosztályok nevelőtörzsei stb.) alkalmazták, s így a személyi állománnyal közvetlenül foglalkozók számaránya, főleg a reform során megnövekedett feladatokat figyelembe véve, már eleve elégtelennek bizonyult. Ugyanakkor a nevelői káderállományt tekintve a nevelőtiszti tanfolyam befejeződéséig, illetve az újabb hadrend bevezetéséig a meglévő létszámmal és az állománytáblák meglévő nevelői szervezetével számoltak, amihez éppen ezért azt is hozzá fűzték, hogy ennek a periódusnak „... fő jellegzetessége az igen erős kaderszükséglet lesz, aminek áthidalása szükségmegoldások alkalmazását vonja maga után.”¹⁷ A megnövekedett feladatokat tehát lényegében ezzel a meglévő nevelői apparátussal kellett megoldani, amelynek szervezeti felépítése a már ismertetett alcsoporthónökségen kívül az alábbi volt.

Az 1. és 6. hadosztályok nevelőtörzseinek létszáma a „Pilis” szervezés bevezetésével 5 fő lett, s vezetőjük akkor Horváth Viktor őrnagy, illetve Dobos József százados volt. A határőr főparancsnokság nevelő osztályának létszámát a korábbi 55 főről 30 főre csökkentették (6 tiszt, 10 tiszthelyettes és 14 legénységi állományú). Vezetőjévé 1948 nyarán Lukács László százados nevezték ki. Ezredék ebben a szervezési rendszerben nem voltak. A zászlóaljknál és önálló századoknál, illetve ütegeknél nevelőtisztek teljesítettek szolgálatot, akik erre az időre már többségében tiszti rendfokozattal is rendelkeztek. A kötelékben levő alosztályokhoz pedig általában tiszthelyettesi rendfokozatban levő nevelőket osztottak be. A határőr zászlóaljok nevelőtisztjei mellett segítőként még egy nevelő is szerepelt az állománytáblán. A kerületi parancsnokságoknál az új hadrenddel ugyan nevelő osztályokat rendszeresítettek, de feltölteni nem tudták azokat, így az ott szolgáló nevelőtisztek továbbra is a parancsnokok közvetlen alárendeltségébe tartozó önálló előadóként végezték feladatukat. Külön meg kell említeni az ideiglenesen bevezetett megbízott nevelőtiszti, illetve nevelői rendszert, amit a már említett káderhiány tett szükségessé. A megbízott nevelőtiszteket és nevelőket e feladatra alkalmas párttagokból jelölték ki, akik a rendszeresített beosztásuk mellett végezték ezt a munkát, s ezért illetménykiegészítést kaptak. A megbízott nevelőtisztek vagy nevelők alkalmazása főleg a kiegészítő parancsnokságoknál, a HM-közvetlen intézeteknél, szertáraknál volt

¹⁶ Uo. 373. o.

¹⁷ Uo.

gyakori és nem ideiglenes jelleggel a határőr őrsökön.¹⁸ A műszaki hadosztály-
nál — amely mindössze egy alárendelt zászlóaljjal rendelkezett — a nevelő-
tiszt teendőket a zászlóalj nevelőtiszt látta el, első alkalommal Asztalos János
százados. A Kossuth Akadémia és a keretében működő tanfolyamok nevelői
kara — amelynek létszáma időközben növekedett — lényegében a káderkép-
zésre összpontosította erejét.

A nevelési reform végrehajtásához a részben feltöltött Nevelői Alcsoportfő-
nökség erre az apparátusra támaszkodhatott. Mindenekelőtt ezért kellett elő-
ször a csapattiszteknek és tiszthelyetteseknek — akiknek 70—75%-a volt párt-
tag — a politikai nevelőmunkába való bevonásával kiszélesíteni a feladat sike-
res végrehajtásához nélkülözhetetlen személyi bázist. Közülük csak a jobbakat
kiválogatva már is elérték, hogy a politikai foglalkozások előadói és hallgatói
között a létszámarány jelentősen megjavult. Így már lehetővé vált, hogy a ne-
velőtisztek egy további részét fokozatosan a központba vigyék és hozzákezd-
jenek a terv végrehajtásához. Ebben lefektették, hogy: „A legjobb nevelői ká-
dernek a központba való bevonásával egyrészt ki akarjuk dolgozni a honvéd-
ségi nevelés irányelveit, rendszerét, globális anyagát, kiértékelni a nevelési
módszereket, másrészt hetenként előre részletes anyagot akarunk adni a neve-
lést végzők kezébe. Ugyanakkor a honvédségi kulturális nevelés központi irá-
nyítását és anyagellátását is meg akarjuk valósítani, emellett a honvédségi saj-
tó- és propagandamunka (film, fotó stb.) nevelésbe való beépítését is meg akar-
juk indítani. A központi ellenőrző osztály felállításával pedig az irányelvek, a
kiadott anyag, a megszabott módszerek helyes kiértékelésére, a hibák azonnali
felfedezésére és kijavítására törekszünk.”¹⁹ A továbbiakban a terv 7 pontban
foglalja össze a politikai oktatásra, a pártoktatásra, a kulturális munkára, a
sajtópropagandára, a munkaversenyre, a tiszti, tiszthelyettesi továbbképzésre
vonatkozó részletesebb elgondolásokat.

Mindezzel összefüggésben jelent meg már április közepén a 20 000-es rende-
let, amely a kiképzés egyéb feladatai mellett részletesen ismerteti a nevelési
reform célját, rendszerét és a végrehajtására vonatkozó konkrét tennivalókat. Eb-
ben külön rész foglalkozik a nevelőtisztek és nevelők, valamint a csapattisztek
és tiszthelyettesek politikai nevelési feladataival. A rendelet a bevezetőjében
leszögezi, hogy a: „Jelen utasítás érvénye kiterjed valamennyi parancsnokságra,
alakulatra, intézetre, kieg. pság.-ra stb.” A legénységi oktatásra vonatkozó rész
pedig pontosan előírja, hogy: „Valamennyi alakulatnál a nevelő órákat minden
reggel 7—8-ig kell megtartani. Ezenkívül minden hétfőn, szerdán 17—17,30-ig,
pénteken 14—14,30-ig általános műveltségi előadást, kedden, csütörtökön 17—
17,30-ig, szombaton 14—14,30-ig politikai tájékoztatást kell beiktatni. Hétfőn és
csütörtökön 18—19 h-ig terjedő idő fele-fele arányban népi énekek és táncok
tanítására fordítandó.” Külön pont foglalkozik azzal, hogy: „Mind a nevelő
órák, mind az általános műveltségi előadások, valamint a politikai tájékoztatás
alapját a kik. és nevelői csf.-ség által szerkesztett kiadványok képezik.” Az egyik
leglényegesebb pont pedig arról szól, hogy: „A nevelő órát, a politikai tájékoz-
tatást és az általános műveltségi előadást is a nevelő tiszt támogatása és ellen-
őrzése mellett a szakasz (vagy a megfelelő) parancsnok tartsa meg.” — továbbá
a „... napi nevelő óra 45 percét tegye ki a kiadott anyag, míg a fennmaradó
negyedórát az aznapi kiképzés politikai megértetésére kell felhasználni.” Kü-
lön foglalkozik a rendelet a tiszti, tiszthelyettesi politikai foglalkozásokkal,
amelyek megtartását minden héten szerdán 18 órától 21-ig írja elő, s ezek veze-

18 HL Kossuth Akadémia 3. dob. 1253. o.

19 HL Honv. fő. ir. 1. cs. 373. o.

tésére a nevelőtiszteket kötelezi. Azok számára pedig, akik nevelő órákat is tartanak, ezen kívül még „... a nevelőtiszt hétfőn és csütörtökön 18—19 h-ig tartson értekezletet, ahol a pk-ok számoljanak be a neveléssel kapcsolatosan szerzett tapasztalataikról. A nev. ti. pedig ismertesse a következő nevelői anyagot.” A politikai oktatásban mindenkire kötelező részvételt külön intézkedéssel a Honvédelmi Minisztérium dolgozóira is kiterjesztették. Általában osztályonként hoztak létre egy-egy oktatási csoportot, amelyek a hét szabadon választott egyik munkanapján 8—9,30-ig tartották foglalkozásaikat. A csoportok előadói, vitavezetői a Nevelői Alcsoportfőnökségen kaptak rendszeres eligazítást. A július 19-én kezdődő oktatási ciklus tematikája az alábbi volt: „A magyar népi demokrácia gazdasági és politikai fejlődése. Népidemokráciánk társadalmi keresztmetszete. A néphadsereg kérdése. Állam és egyház. Tervgazdálkodás és munkaverseny. Parasztkérdés. Munkásegység és az új Függetlenségi Front. A Szovjetunió kialakulása. A Szovjetunió politikai és gazdasági képe. A világ imperialista és demokratikus erői.”²⁰

A nevelési reformmal kapcsolatos kérdések az itt tárgyalt időszaknál azonban jóval korábban felmerültek és szélesebb körre terjedtek ki. Az 1947 augusztusi országgyűlési választáson elért sikerek, a két munkáspárt egyesülésének egyre realisabb perspektívája, s mindezzel együtt a honvédségen belül a kommunista párt folyamatosan növekvő szerepe már napirendre tűzték a hadsereg közvetlen pártirányítása és vele együtt az egész személyi állomány szocialista eszmei alapon nyugvó politikai egysége megteremtésére irányuló feladatokat is. Ettől kezdve a Katonai Bizottság ülésein ezek a kérdések rendszeresen szerepeltek, ahol mind a nemzetközi tapasztalatokat, mind a hazai körülményeket figyelembe véve igyekeztek kimunkálni a kitűzött célok eléréséhez vezető utat. A megoldásra vonatkozóan mind a bizottság tagjai, mind a párt vezetői egyetértettek abban, hogy a hadsereg pártirányítását és a személyi állomány szocialista eszmei alapon nyugvó politikai egységét oly módon kell megvalósítani, hogy ez ne sértse a többi koalíciós párt jogait és a marxizmus—leninizmus szellemében folyó politikai nevelőmunkával szemben a más pártokhoz tartozók, illetve a pártonkívüliek körében ellenállás ne alakulhasson ki. A kommunista párt Politikai Bizottsága 1948. február 22-én megtartott ülésének jegyzőkönyve is ebben a szellemben rögzítette a tennivalókat. „Célunk a kommunista befolyás alatt álló demokratikus néphadsereg, amelynek egységes, népidemokratikus tiszti és tiszthelyettesi kara van... Meg kell tehát teremtenünk a tiszti és tiszthelyettesi kar politikai egysége kialakításának korszerű, népidemokratikus szervezeti formáját, amely biztosítja az egész tiszti és tiszthelyettesi kar, ezen keresztül az egész honvédség marxista—leninista nevelését népi demokratikus formák között, biztosítja a döntő kommunista befolyást kommunisták és nem kommunisták számára egyaránt. Ez új szervezeti forma megteremtése útjából le kell bontanunk az akadályokat, jelen esetben az egyes pártoknak a honvédségen belüli külön, önálló pártszervezeteiket, a mi pártunk pártszervezeteit pedig át kell szerveznünk.”²¹ Végül is közel fél esztendő múlva lényegében ez a program valósult meg. A kommunista párt terve szerint 1948. július 2-án jelent meg a honvédelmi miniszternek az „Utasítás a Honvéd Kossuth Körök megszervezésére” című rendelete, s ezzel létre jöhetett az a „népidemokratikus szervezeti forma”, amely a személyi állomány szocialista eszmei alapon álló egységének kialakításához és a marxizmus—leninizmus szellemé-

20 HL HM 26.790/eln. nev.—1948.

21 PI Arch. 274. MKP PB F. 654.

ben folyó politikai nevelés legszélesebb körű kiterjesztéséhez mindenki számára elfogadható keretet adott.²² Ugyancsak a kommunista párt kezdeményezésére ezen a napon jelent meg a honvédelmi miniszter másik rendelete is, amelyben előírja, hogy „... a honvédség tagjai honvédségi pártszervezeteket nem alkothatnak.”²³ Ezt követően — már az egyesítő kongresszus után — a Magyar Dolgozók Pártja is beszüntette a hadseregben meglévő szervezeteinek működését, illetve átszervezte tevékenységüket. A rendeletek megjelenését azért időzítették a két munkáspárt egyesítése utáni időszakra, mert így egyszerűbbé és alaposabbá teheték a tervezett átszervezést, s addigra a Nevelői Alcsoportfőnökség is több tapasztalatot tudott szerezni a politikai munka megnövekedett feladatainak ellátásához.

A „Kossuth Kör”-ök szerepét a párt és a hadsereg vezetői tehát abban látták, hogy a politikai nevelőmunka reformját konfliktusoktól mentes megoldásokkal elősegítse. Feladatát, működési rendjét is ennek megfelelően úgy alakították ki, hogy részben központi, részben helyi irányítással minden honvédségi szerv egész személyi állományának — politikai állásfoglalásra való tekintet nélkül — megfelelő művelődési, szórakozási, sportolási lehetőséget nyújtson, de elsősorban a politikai és kulturális továbbképzésnek, a bajtársi élet kollektív megnyilvánulásainak a tervezett célt szolgáló fóruma legyen. A rendelet egyébként előírta, hogy ennek a szervezetnek „... valamennyi honvédszemély, továbbá minden honvéd közigazgatás körében szolgáló kinevezett és szerződéses alkalmazott kötelezően tagja.” Működésére a rendelkezés úgy intézkedett, hogy általában laktanyánként, vagy intézményenként hoztak létre egy „Kossuth Kör”-t, amelynek elnöke mindenütt a rangidős parancsnok, titkára a nevelőtiszt és rajtuk kívül még egy-egy tiszt, tiszthelyettes és legénységi állományú személy alkotta a vezetőséget. A szakosztályok élére természetesen hozzáértőket jelöltek ki, akik aktívákat gyűjtve maguk köré irányították és végezték a munkát. A rendelet közművelődési, kulturális, társadalmi és sportszakosztály létrehozását írta elő, és tevékenységükben a részvétel az első kivételével önkéntes volt. A legfontosabb tevékenységi formák azonban a „honvéd napok” és a „demokratikus továbbképző tanfolyamok” voltak, amelyeken a megjelenés kötelező volt. Mindkettő programján központilag megküldött, vagy előírt téma alapján hetente egy-egy másfél-kétórás politikai előadás szerepelt, s az előadók között a polgári élet neves közéleti személyiségei is helyet kaptak.

A honvédségi pártszervezetek működésének beszüntetésére intézkedő miniszteri rendeletet az érintett pártok hivatalosan is megkapták. E rendelet bevezetője röviden vázolja a honvédség hagyományos feladatát, majd tömören kifejti, hogy: „Honvédségünk ezt a hivatását csak úgy tudja betölteni, ha mind demokratikus politikai meggyőződése, mind szakképzettsége tekintetében teljesen egységes. A szakképzettség egységének biztosítására a szükséges intézkedések megtörténtek. Az egységes politikai nevelőmunkát viszont, amely általában eredménnyel folyik a honvédségben, erősen akadályozza az a tény, hogy a honvédség tagjai az egyes demokratikus pártok honvédségi pártszervezeteibe tömörülve széttagolódnak, gyakran ellentétbe jutnak egymással. Ez viszont a honvédség demokratikus politikai egysége kialakításának akadályozásán túl a szolgálat és a fegyelem, valamint a szolgálati titok megőrzésének rovására megy.”²⁴ Ez a szigorú megítélés nem annyira a valóságos tényeket rögzítette, inkább a rendelet indokolásához kívánt nyomatékokat adni.

²² Honvédségi Közlöny 1948. 267. o.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

Mindehhez még figyelembe kell vennünk, hogy a honvédségi kommunista pártszervezetek átalakításának indokai mellett további, a pártélet belső rendjéből fakadó szempontok is felmerültek. Erről a pártközpont akkori Katonai Osztályának vezetője — mint a honvédségi pártszervezetek munkájának irányítója — visszaemlékezésében azt írja, hogy a hadseregbeli pártszervezetek „... nem maradhattak mentesek olyan komoly problémákat magukban hordozó ellentmondásoktól, mint amilyen például a hadsereg szervezetének adminisztratív centralizmusa és a hadseregbeli kommunista pártszervezetek demokratikus centralizmusa közötti ellentmondások. Ugyanazon személyek viszonyán belül jelentkezik egyfelől az áthághatatlan alá- és fölérendeltség, másfelől a párton belüli egyenjogúság: egyfelől a kritizálás elvi lehetetlensége és a parancsnoki tekintély támogatása, másfelől a kommunista kritika gyakorlásának és bátorításának szükségyszerű következménye.”²⁵ Ezek a szempontok azonban csak másodlagos szerepet játszottak és arra engednek következtetni, hogy a hadseregben végbement fordulatot követő új helyzetben még nem találták meg a pártélet, a pártmunka megfelelő formáit, szervezeti rendszerét és módszereit.

A párt érintett vezető szerveinek ülésein a fenti elhatározások kialakítása természetesen nem vita nélkül folyt. Sólyom Lászlónak még a határozat meghozatala előtt is az volt a véleménye, miszerint „... arra a kérdésre, hogy szükséges-e a felosztatás, csak a gyakorlat tud feleletet adni.” Az ország politikai eseményeinek további alakulását ismerve már levonhatjuk azt a következtetést, hogy a pártszervezetek legális működésének beszüntetése az adott körülmények között elkerülhető lett volna. A pártszervezetek létezése és tevékenysége miatt a hadsereg egységének féltése túlzott aggodalomnak bizonyult. Mindez azonban nem ad okot az olyan, még ma is fellelhető nézet létjogosultságára, mely szerint a pártszervezetek felosztatása egyenlő volt a párt hadseregbeli szükségességének tagadásával. Néhány más népi demokratikus országban sem ment egyszerűbben a hadsereg közvetlen pártirányításának és a soraiban végzett marxista—leninista politikai munka monopolhelyzetének megteremtése. A pártot és szervezeteinek tevékenységét egyébként sem szüntették meg, csak visszaállították lényegében azt a rendszert, ami a korábbi években volt. Erre már az MKP Politikai Bizottsága február 22-i ülésén megszületett az elképzelés, mely szerint: „A honvédségi szervezetek párttagjai hivatalosan a helyi polgári pártszervezetek tagjaivá válnak. A honvédségen belül pedig a párttagokat a tagkönyvcseré során kialakult tízes csoportok, az ezek élén álló bizalmiak fogják össze. A tízes csoportok bizalmijait a honvédség szervezeti tagozódásához simulva századmegbízott fogja össze. A szd-megbízottak a zlj. megbízottal és a zlj. kommunista parancsnokával együtt zlj. pártbizottságot képeznek. A zlj. pártmegbízottak együtt a hadosztály pártmegbízottal és a ho. kommunista parancsnokával hadosztály pártbizottságot alkotnak.”²⁶ A honvédelmi minisztériumban is működtek bizalmiak, akiket osztályonként, vagy nagyobb szervezeti egységenként pártszervezők irányítottak. A Nevelői Alcsoportfőnökség pártszervezője Orphanides Lukács őrnagy volt. A honvédelmi minisztérium pártszervezőit — mint a minisztérium pártbizottságának tagja, s egyben pártszervezője — Gyémánt András százados fogta össze. Az egész szervezeti rendszer élén pedig a pártközpontban székelő már korábban ismertetett Katonai Osztály állt. Kétségtelen, hogy e szervezeti rendszer kiépítésében és vele együtt a pártmunkában voltak hiányosságok, de végeredményben azzal, hogy — az

25 Új haza, új hadsereg. Budapest, 1970. 196. o.

26 PI Arch. 274. MKP PB F. 654.

áprilisi kimutatás szerint — a tisztek 71,7⁰/₀-a, a tiszthelyettesek 80,2⁰/₀-a a légénységi állomány 45,3⁰/₀-a, a polgári alkalmazottak 48,1⁰/₀-a volt párttag²⁷, a nevelési reform megvalósításához a párttagság az átszervezéssel okozott nehézségekkel együtt is felbecsülhetetlen segítséget nyújtott.

Időközben folytatódott a káderfeladatok megoldása is. A Kossuth Akadémiára áprilisban behívott közel 5000 fiatal még az alakulatoknál csapatszolgálatát töltötte, de az 1947 őszén kezdődött egy éves tanfolyam hallgatói — ahova főleg jól képzett tiszthelyetteseket vettek föl — már az avatásra készültek. A 2. zászlóalj hallgatói, akik a rendes, 3 éves tanulmányi idő első évét töltötték, természetesen még nem részesülhettek ebben az örömben. Az avatáson a magyar társadalom vezető személyiségei csaknem kivétel nélkül megjelentek, s az Akadémia felelős hangvételű meghívója arról tájékoztatta vendégeit, hogy „Az 1848-as forradalom centenáriumának évében, 1948. augusztus hó 19-én, Kossuth Lajos nevenapján délelőtt 11 órakor a Kossuth Akadémia parkjában avatja tiszté a Köztársaság Elnöke azokat a munkás, paraszt és értelmiségi származású ifjakat, ... akik a Honvéd »Kossuth« Akadémia első 1 éves tisztiiskoláját sikeresen elvégezték. Ezen ünnepség nemcsak demokratikus honvédségünk néphadsereggé fejlesztésében, hanem a magyar népi demokrácia történetében is jelentős állomás, mert 100 év után most sikerült valóra váltani Kossuth azon tervét, hogy a »Magyar Hadi Főtanoda« felállításával népi magyar tisztikart állítson csapataink élére.”²⁸ A felavatottak az ilyenkor hagyományos szabadság letöltése után zömmel szakaszpáncsnoki beosztásba kerültek. A hadsereg fejlesztése azonban megkívánta, hogy alosztályok, osztályok, sőt magasabb szintű alakulatok vezetésére felkészült káderek is rendelkezésre álljanak. Ezért július közepén 7 hetes időtartammal főtiszti, majd törzstiszti tanfolyamot hoztak létre, úgy időzítve befejezésüket, hogy a tanfolyamot végzetek az októberre tervezett újabb hadrend bevezetésével már beoszthatók legyenek.

Az újonnan kiképzett csapattisztek mellett ugyanakkor gondot fordítottak a „régiek” nevelésére is. Az 1945 vége óta rendszeresen megszervezett „Demokratikus Átképző Tanfolyam”-okon gyakorlatilag a hadsereg valamennyi szolgálatot teljesítő régi tisztje és tiszthelyettese részt vett. Ezek tananyaga óraszám-beli eltéréssel azonos volt az egy évvel később felállított Nevelő Tiszti Tanfolyam politikai anyagával, katonai szaktárgyaik azonban nem voltak. 1948 tavaszán pedig egy újabb, a „Kísérleti Tanfolyam”-ok sorozata kezdődött meg. Ide a korábban elbocsátott, s most a hadsereg fejlesztésével fellépő szakemberhiány miatt visszahívott régi tisztek és tiszthelyettesek kerültek, hogy az egyhónapos tanfolyamon — ahol lényegében csak társadalomtudományi tárgyak szerepeltek — elbírálják politikai alkalmasságukat. Ezek a tanfolyamok nem kevés munkát adtak a nevelőtiszteknek és egyben lehetőséget is a személyek megítélésében esetenként előforduló balos hibák elkövetéséhez.

A Nevelő Tiszti Tanfolyam — amely lényegében a néphadsereg elsőként létrehozott tisztképző iskolája volt — 1946 októberében kezdte meg működését. Hallgatói a sikeres vizsgák letétele után tiszti rendfokozatot kaptak, s ez jó lehetőséget teremtett arra, hogy az addig zömmel még mindig tiszthelyettesekből és tisztesekből álló nevelői apparátus tagjai hivatásos tisztek legyenek. Hallgatói közé azonban elméleti továbbképzésre tiszti rendfokozatú nevelőket is vezényeltek. Tananyagában a társadalomtudományi tárgyak mellett, a rendfokozattal járó szakmai műveltség megszerzése céljából, hangsúlyt kaptak a katonai tárgyak is. A Nevelő Tiszti Tanfolyam a minisztérium Kiképzési és Nevelési

27 HL Honv. fű. ir. 1. cs. 83. o.

28 HL HM 32.495/eln.—1948.

Osztályának közvetlen alárendeltségében a korábbi Ludovika Akadémia épületében kezdte meg működését. Megalakulásakor azonban az addig önálló Demokratikus Átképző Tanfolyamot is a Nevelő Tiszti Tanfolyam parancsnokának rendelték alá és ennél fogva oktatói, illetve nevelői állományuk közös lett. Egy év múlva, a Kossuth Akadémia létrehozásával, szervezeti rendszere ismét változott. Teljes személyi állományát az Akadémia szervezetébe sorolták és csak a vezetése maradt önálló. Ugyanakkor a nevelőtisztek, akik egyben a társadalomtudományi tárgyakat is oktatták, az egész Akadémián egy munkaközösséget alkottak.

Erre az időszakra tevődött az utolsó egy éves nevelőtiszti tanfolyam, amely párhuzamosan futott az Akadémia első egy éves tanfolyamával. Hallgatóik avatása is, augusztus 19-én együtt volt. Összesen 39 fő végzett (ebből 9 rendőr) és közülük a korábban tisztte előléptetetteket leszámítva, tizennyolcan kaptak tiszti rendfokozatot ezen a napon. A végzettek létszáma messze elmaradt attól, hogy megoldják vele a hadsereg nevelői apparátusában mutatkozó kádergondokat, s ezért, a fejlesztési feladatokat figyelembe véve, megszületett az önálló nevelőtiszti akadémia létrehozásának terve. Az új akadémiát Bem tábornok seregének példaként szolgáló lelkesítőjéről, Petőfiről nevezték el. A szükséges káderek munkába állításával azonban nem lehetett várni, amíg az új akadémia végzettjei beoszthatók lesznek, sőt a leendő tiszttek képzéséhez is egyelőre az akadémia előadói helyeinek feltöltése volt az elsődleges feladat. Ezzel az MDP Oktatási Tanácsa is foglalkozott és az 1948. július 12-i ülésén az alábbi határozatot hozta: „Döntő feladat a Kossuth Akadémia számára 50 olyan előadóról gondoskodni, 1948. október 1-ig, akik a 4 hetes pártiskolák előadóinak színvonalát ütik meg; 15 olyan előadóról, akik a 3 hónapos iskolai előadó szinten vannak. Továbbá a Petőfi Akadémia számára 1948. október 1-ig 12 olyan előadóra van szükség, aki a 3 hónapos pártiskola előadói színvonalát eléri.²⁹”

Az idézetben szereplő igények kielégítésére és más kulcsfontosságú helyek betöltésére számosan pártutasításra jelentkeztek a hadseregbe, de voltak egyéni behívások is. A bevonulókat — akiknél szükséges volt — tisztte léptették elő, átvették hivatásos állományba, s egyben beosztásba helyezték. Így lett a Magyar Néphadsereg hivatásos tisztje Asztalos János, Deszkás János, Devecseri Gábor, Kránitz Béla, Otta István, Piszker Tibor, Sziklai Sándor, Szigeti Pál és még számos ismert személy is. A súlyos káderproblémák azonban még ezzel sem szűntek meg. A további gondokon úgy kívántak enyhíteni, hogy miniszteri rendelettel egy 3 hónapos nevelőtiszti tanfolyamot állítottak fel, amely 1948. július 8-án kezdte meg működését. Az eredeti tervek 250 hallgatóval számoltak, de valamennyiük kiképzésére nem voltak meg a feltételek, és végül is 70 fős létszámmal indult meg az oktatás. A hallgatók fele még semmiféle katonai kiképzésben nem részesült, a másik fele is zömmel tiszt, vagy honvéd volt. A tanfolyam végén 54 fő felelt meg a követelményeknek, akiket október 1-én avattak, illetve helyezték egyidejűleg beosztásba. Közülük később többen is a néphadsereg közismert politikai munkásai lettek.

A hadsereg fejlesztését szolgáló feladatok végrehajtásával egyidőben nem kevés figyelmet kellett fordítani a személyi állományt legközvetlenebbül érintő mindennapi politikai teendők ellátására. Ezek egy részét a kiképzési és nevelési tervek foglalták magukban, más részüket pedig olyan kérdések alkották, amelyek esetenként az egész ország lakosságát, s benne természetesen a katonákat

29 HL Hon. fü. ir. 1. cs. 380. o.

is, foglalkoztatták. Az utóbbiak között a legfontosabb időszerű politikai kérdésekkel együtt ide kell sorolni az 1848/49-es forradalom és szabadságharc százéves évfordulójának megünneplését, amelynek mozgósító ereje újabb lendületet adott a soron levő feladatok megoldásához. A centenáriumi ünnepségek 1948. március 15-én kezdődtek és 1949. október 6-án fejeződtek be, s a megemlékezések időben nyomon követték a száz év előtti eseményeket. A rendezvénysorozatnak a Magyar Néphadsereg az egyik főszereplője volt. Ez a megtisztelő és nem kevés munkát kívánó feladat jelentős mértékben elősegítette, hogy a dolgozó tömegek jobban megismerjék a hadsereget, s egyben magukévá is fogadják. A párt és a hadsereg vezetői egyébként erre tudatosan is törekedtek és a katonák centenáriumi programját ennek megfelelően állították össze.

Å legnagyobb rendezvény 1948. március 15-én a centenárium nyitánya volt, amelyen számos külföldi delegáció is részt vett. Április elején a felszabadulás megünneplése is részben a centenárium jegyében zajlott. Szovjetunió ebből az alkalomból adott vissza 203 történelmi zászlót — közöttük már másodízben az 1848/49-es honvédség 51 zászlaját —, s ezeket az ereklyéket ünnepélyes katonai külsőségek között vitték és helyezték el a Nemzeti Múzeumban. A hadsereg szempontjából a legjelentősebb esemény a „100 éves a Honvédség” program keretében megtartott rendezvénysorozat volt, amely 1948. szeptember 11-től 19-ig zömmel a fővárosban zajlott. A számos rendezvény közül az egyes fegyvernemek margitszigeti bemutatója, s egyben kulturális és szórakoztató műsora, valamint a Hősök terén rendezett díszszemle volt a lakosság körében a legnépszerűbb. Ekkor szállították át a történelmi zászlókat — szintén katonai díszkísérettel — új helyükre, a Hadtörténelmi Múzeumba, amely Budavár visszafoglalásának 100. évfordulóján nyitotta meg kapuját először a nagyközönség előtt. Külön kell megemlíteni a pákozdi csata évfordulójának ünnepségét, amit akkor a helyi vezetők szerveztek és a hadsereget hivatalosan egy tíz tagú küldöttség képviselte. Az ünnepség leglátványosabb része az 1. hadosztály csapatzászlóval és zenekarral kivonult díszszázadának tisztelgése volt a száz év előtti győztesek dicső emléke előtt. A hadsereg mindvégig maradéktalanul eleget tett a centenárium alkalmából ráháruló megtisztelő kötelezettségnek, ezért tagjai közül a legérdemesebbek — közel ezerötszázán — külön erre az alkalomra alapított emlékérem kitüntettjei lettek.

Változások a hadsereg pártirányításában

1948 nyara már az új, népi hatalom fönnállása jegyében telt el. A közben elmúlt rövid idő is elegendő volt arra, hogy ennek a hatalomnak életrevalóságát bizonyítsa, sőt az egyre szélesedő tömegbázisa, az iránta megnyilvánuló növekvő bizalom még tovább szilárdította erejét, tekintélyét. A dolgozó tömegek sok évtizedes reményeik megvalósítóját látták benne, s létrejötté addig nem tapasztalt lelkesedést és optimizmust keltett országszerte. Ez volt az a legszilárdabb társadalmi politikai alap, amelyre a szocialista rendszer megteremtését és védelmére az új típusú néphadsereg létrehozását építeni lehetett. Egy korszerű, ütőképes szocialista néphadseregre elengedhetetlenül szükség is volt. A történelmi események bebizonyították, hogy korunkban, amikor még létezik a tőkés világrendszer, a szocializmus építése csak a védelemmel együtt lehetséges. Ennek az alapelvnek érvényességét akkor, az egyre élesedő nemzetközi helyzet, a kialakuló hidegháborús légkör még inkább aláhúzta.

A hadsereg napirenden levő mennyiségi, minőségi fejlesztésére azonban a fenti objektív körülmények mellett nem kevés kritikával fogadható szubjektív

tényezők is hatottak. A párt politikájában 1948 nyarán végbement változás következményei — amelyek csak fokozatosan váltak érzékelhetővé — nem csak a társadalom szocialista átalakításában, a népgazdaság fejlesztésében, a politikai normák és módszerek alkalmazásában éreztették hatásukat, hanem a hadsereg építésében is. Ennek során elkövetett hibák, törvénytelenések sok kárt okoztak a fejlődő hadseregeknek, s vele együtt az egész társadalomnak. A leszűrt tanulságok azonban nem vezethetnek olyan következtetésre, amely végső soron megkérdőjelezi a szocialista néphadsereg létrehozásával járó óriási erőfeszítések szükségességét, különösen az akkori hidegháborús viszonyokat figyelembe véve. A nemzetközi reakció a szocialista rendszerek megdöntését tűzte ki célul — amit az Egyesült Államok katonai doktrínája írásban is rögzített — függetlenül attól, hogy az egyes kommunista pártok milyen politikát folytattak. Ugyanakkor nem lehet egyetérteni a másik végletet jelentő szemlélettel sem. A nem sokkal későbbi hivatalos állásfoglalás ugyanis a hadsereg fejlesztése során elért eredményeket kizárólag a személyi kultusszal kialakult politika sikerének, sőt e politikát irányító vezetők személyes érdemeinek tüntette fel. Ezzel együtt élesen elhatárolta a dolgozók hatalmának megteremtéséhez vezető korábbi időszakot, lebecsülte annak eredményeit és hallgatott a párttagság, a katonatömegek mindennapi hősi erőfeszítéseiről. Ez a politikai szemlélet szülte azt a még ma is fellelhető nézetet, hogy a szocialista néphadsereg létrehozása csak 1948 őszével kezdődött. Valójában azonban a párt politikájában történt a változás és a hadsereggel kapcsolatos számos kérdés ennek következtében vetődött fel más-ként, mégpedig nagyjából ugyanazoknak a vezető személyeknek a megnyilatkozásaiban, akik korábban is az irányadó állásfoglalás meghatározói voltak.

Erre az első és egyik legszemléletesebb példát Farkas Mihály miniszterre történt kinevezésének másnapján, szeptember 10-én összehívott Katonai Bizottság ülése szolgáltatta. Ezen ülésen is — most már honvédelmi miniszterként — Farkas Mihály elnökölt, s bevezetőjében a korábbi megnyilvánulásaihoz képest szokatlan tartalmú és hangvételű megállapításokat tett. Mondanivalóját mindjárt a következőkkel kezdte. „Eddig a HM-nek nem volt gazdája, a Katonai Bizottság tulajdonképpen a minisztert helyettesítette. Ez a gazdátlan állapot most megszűnt. A gazdátlan állapotnak káros következményei vannak. A vezető katona elvtársak külön-külön akartak gazdák lenni és így ellentétek keletkeztek közöttük. Csírájában érezhető volt a hatalomért való tülekedés. Tisztaban kell lenni azzal, hogy mindenkiből a munkásosztály, illetve annak élcsapata: a Párt csinált vezetőt és mindenki csak addig marad vezető, ameddig a munkásosztály érdekében dolgozik, ameddig a Párt utasításait teljesíti. Az elvtársaknak szerényen és az eddiginél sokkal pártszerűbben kell dolgozniuk. A Katonai Bizottságon belül megbonthatatlan, pártszerű egységnek kell lenni. Aki ez ellen vét, az a Párt és a munkásosztály ellen vét.”³⁰ Néhány sorral lejjebb pedig a jegyzőkönyv az alábbiakat tartalmazza „A Katonai Bizottság tagjainak példamutató fegyelemmel kell viselkedniük és semmi körülmények között sem szabad megsérteni a főle- és alárendeltségi viszonyt.” Ezek a megállapítások a mindenkor érvényes általános igazságok mellett néhány jogos észrevételt is tartalmaznak. Ezzel együtt azonban figyelmeztetést is arra, hogy a bizottság tagjai a párt legszűkebb vezető körének feltétlen engedelmességgel tartoznak és állásfoglalásait nem vitathatják. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint ezt a további üléseken elhangzott felszólalások jellege is igazolja. Ezután a szervezeti változtatás bejelentése következett, amelyet a jegyzőkönyv az alábbiak szerint öröki-

tett meg: „A Titkárság határozata értelmében a Belügyi Bizottság és a Katonai Bizottság Államvédelmi Bizottsággá egyesül, amelynek elnöke Rákosi elvtárs. A Katonai Bizottság tehát az Államvédelmi Bizottságnak az albizottsága lesz, amely a katonai szakkérdésekben kidolgozza a javaslatait és azokat az Államvédelmi Bizottság elé terjeszti.”³¹ Ezek a bevezetőként elhangzott megállapítások és bejelentett szervezeti változtatások nem napirendi pontként szerepeltek, hanem tájékoztató jellegűek voltak, amit a jelenlevők tudomásul vettek és a továbbiakban azokhoz igazodva végezték munkájukat. Az így újonnan létrejött Katonai Albizottság személyi összetétele az elődjéhez képest nem változott, jogköre azonban csökkent. Ennek ellenére közel fél éves fennállása alatt javaslataival, a feladatok kidolgozásával és végrehajtásuk ellenőrzésével jelentősen hozzájárult a hadsereg további építéséhez. A fejlesztés elvi kérdéseiben azonban a párt vezetői a továbbiakban már a közben létrehozott tanácsadó testület ajánlásaira támaszkodtak, hogy ezzel is elősegítsék a szovjet tapasztalatok minél eredményesebb alkalmazását a Magyar Néphadseregben.

A hadsereg irányításának átszervezésével egyidőben merült fel ismét a párt helye, szerepe és működésének szervezeti rendszere a honvédségen belül. A kérdés napirendre tűzését mindenek előtt a korábbi megítélés következményeinek mielőbbi megszüntetése és nem kis mértékben a párt politikájának centralizáltabb irányítására való törekvés sürgette. Emellett számításba kell venni a többi koalíciós párt tényleges tevékenységének időközben történt megszűnését is. Kezdetben csak a Katonai Albizottság ülésein szerepeltek az ezzel kapcsolatos kérdések és közel kéthónapos előkészítés után vitték azokat a honvédségi párttagokat képviselő országos konferencia elé. Arra viszont már szeptemberben döntés született, hogy a „... honvédségben meg kell indulnia Pártunk népszerűsítésének, vezetőszerpe megmagyarozásának. Fokoznunk kell Pártunkhoz való ragaszkodást, népszerűsíteni kell Pártunk vezetőit, elsősorban Rákosi elvtársat.”³² A legelső tennivaló természetesen az adott helyzet elemzése, a felmerült kérdések tisztázása volt. Erre a feladatra Pálffy György, Jánosi Ferenc és Elek Tibor részvételével már szeptember elején munkacsoportot hoztak létre, amely gondos és körültekintő megfogalmazással elkészült jelentését a Katonai Albizottság 30-án megtartott ülésén terjesztette elő. A jelentés tartalmában és stílusában teljesen megfelelt a kibontakozó személyi kultusz politikájára jellemző ismérveknek. Különösen feltűnő benne, hogy az egykori Katonai Bizottság katonai tagjai a honvédségi pártszervezetek legális működésének megszüntetéséért teljes mértékben magukra vállalták a felelősséget, mintha az erre vonatkozó döntés joga őket illette volna. „Megállapíthatjuk, hogy a honvédségi Pártszervezetek megszüntetése a vezető katonai elvtársak által elkövetett súlyos hiba volt.”³³ — olvasható a jelentésből, amely a közel tíz oldalnyi terjedelmének nagyobb részében további keményen megfogalmazott önkritikát tartalmaz. Ennek során a magukra vállalt hibák legfőbb okának az alábbiakat tünteti fel: „... nem értettük meg teljes egészében, s ezért alábecsültük Pártunk vezetőszerepét általában és a honvédségen belül különösen. Nem értettük meg, hogy a népi demokrácia útján a szocializmus felé haladva a jelenlegi periódusban az osztályharc általában és így a honvédségen belül is nem hogy csökken, hanem ellenkezőleg: egyre kiéleződik.”³⁴ A jelentés további része a javasolt feladatokkal foglalkozik és ezek kizárólag a honvédségi pártszervezetek vissza-

31 Uo.

32 HL HM 1950/1007. dob. 497. o.

33 HL Honv. fü. ir. 1. cs. 220. o.

34 Uo.

állítására vonatkozó teendőket foglalják magukban. A feladatok végrehajtásában a legfontosabb szerepet a pártközpontban székelő és létrehozásától kezdve mindvégig eredményesen működő Katonai Osztály kapta, amelyre a szervezeti változtatás szintén kiterjedt. Létszámát megnövelték, vezetőjét pedig más besztásba helyezték. Helyére a pártapparátusból behívott és alezredessé előléptetett Deszkás János került.

Ezt követően a tervnek megfelelően folyt a hadseregben a pártszervezetek visszaállítására irányuló feladatok végrehajtása. Ennek a munkának külön lendületet adott az MDP KV Szervező Bizottságának a Katonai Albizottsághoz küldött, 1948. október 4-én kelt levele, amely arról tájékoztatja, hogy e központi testület szintén megvizsgálta a honvédségi pártszervezetek ügyét és állást is foglalt a vele kapcsolatos kérdésekben. Véleménye nem tért el a Katonai Albizottság szeptember 30-i ülésén elfogadott megállapításaitól, de a hibák elkövetéséért a felelősök körét lényegesen kibővítette. A Szervező Bizottság saját nevében megfogalmazott levelének alábbi szövegéből ez ki is derül. „... a pártszervezetek megszüntetése súlyos politikai hiba volt. Elintézettnek véltük a honvédségen belüli osztályharcot, ezért azt nem vívtuk tovább következetesen, nem számoltunk annak további kieleződésével.”³⁵ A tennivalókra vonatkozóan pedig a Szervező Bizottság az alábbiakat jelölte meg: „... első feladatunk, hogy a honvédségben működő pártszervezeteket újból helyreállítsuk, illetőleg megszervezzük. Biztosítani kell ezeknél a pártmunkának nyílt, eleven, az országos fejlődéssel lépést tartó működését.”³⁶ Néhány sorral lejjebb a levél ezeknek az alapszervezeteknek a feladatát is körvonalazta, mely szerint „... el kell végeznük mindazt a munkát, amit a Párt alapszervezetei általában is elvégeznek, ezen belül döntő feladatként a marxista—leninista nevelést. Ezen felül azonban olyan speciális feladatokat is, ami a katonai szolgálattal függ össze: maximális támogatást kell nyújtaniok az alakulat parancsnokságának a kiképzési és egyéb szolgálati tevékenység jó végrehajtásában, a katonai fegyelem megerősítésében, az éberség fokozásában, a személyi kérdések megoldásában, az imperialistaelenes szellem megteremtésében és állandó ébrentartásában, ösztönözniük kell az elvtársakat a katonai tudományok elsajátítására, ápolniok kell a Szovjet Hadsereggel való őszinte jó viszonyt és tudatosítaniok kell a Szovjet Hadsereg és fegyvereinek magasabbrendűségét.”³⁷

A Szervező Bizottság levelében foglaltak megtárgyalását a Katonai Albizottság az október 19-én megtartott ülésén tűzte napirendre. Itt, a tárgyalás eredményeként, már egy részletes munkaterv készült, amely pontos határidővel, a felelősök megjelölésével egymás utáni sorrendben tartalmazta a pártszervezetek visszaállítására vonatkozó feladatokat, s ezt a Politikai Bizottság is jóváhagyta. Legelső lépésként azonban a hadseregben működő pártszervezetek létesítésének jogi akadályát kellett elhárítani, ami a honvédségi pártszervezetek működését korábban megtiltó miniszteri utasítás rendeleti úton való hatálytalanításával október 20-án meg is történt. Ezt követően már törvényesen is megkezdődhetett a munkatervben lefektetett előkészítő feladatok végrehajtása. Ebben a munkában a pártközpont Katonai Osztálya mellett jelentős szerepet kaptak a területi pártszervek is, mivel akkor még nem merült fel a polgári élettől elkülönülő pártapparátus kiépítésének szükségessége a hadseregben. Bizonyos változás a július előtti helyzethez képest azonban már megmutatkozott. A honvédségi párttagok nyilvántartásának, alakulataik megnevezésének, területi elhelyezésé-

35 HL HM 1950/1007. dob. 574. o.

36 Uo.

37 Uo.

nek titkossága miatt a vidéken létesítendő katonai pártbizottságokat az illetékes megyei, a budapestieket pedig a nagybudapesti pártbizottság közvetlen alárendeltségébe utalták. Ennek figyelembe vételével a Katonai Osztály először meghatározta hol legyenek a hadseregben alapszervezetek és pártbizottságok, majd az illetékes területi pártszervekkel egyetértésben kijelölték az alapszervezetek ideiglenes titkárait és a pártbizottságok tagjait. Ezt követően a kijelölt személyek összeírták a párttagokat és megalakították az alapszervezeteket. Mindez november első napjaiban fejeződött be. Ezután a területi szervek képviselőinek részvételével mindenütt aktívátérkezeteket hívtak össze, ahol felolvasták, majd megtárgyalták a Szervező Bizottság már ismertetett és hozzájuk is megküldött levelét, s ezzel újra megkezdődött a legális pártélet a Magyar Néphadseregben.

A pártszervezetek visszaállításával kapcsolatos legkiemelkedőbb esemény azonban az 1948. november 13—14-én a Honvédség Házában megtartott V. Országos Katonai Konferencia volt. Résztvevőinek létszáma — amely fele volt az előző konferencián megjelentekének — megközelítette a 250 főt. Személyi összetételét az újonnan létrehozott pártszervezetek delegátusai, valamint a hadsereg és a pártközpont illetékes vezetői alkották. A konferencián — hasonlóan mint az előzőn — megjelent és felszólalt Rákosi Mátyás, az MDP főtitkára is. Összehívását olyan elgondolás szülte, hogy a honvédségi pártszervezetek visszaállításának szükségességét ugyanaz a fórum mondja ki, amely előzőleg ezek legális működésének beszüntetését megszavazta. A honvédségi pártszervezetek visszaállítása tehát hivatalosan az V. Országos Katonai Konferencia nevéhez fűződött. A tanácskozás első napján Farkas Mihály és Pálffy György mondta el referátumát, s mindkettő után vita következett. A második napon vitával folytatódott a program, majd Jánosi Ferenc referátuma került napirendre, amit szintén megvitattak. Ezt követően a felmerült kérdésekre adott válasszal és a zárszóval fejeződött be a két napos tanácskozás. Mind az elhangzott referátumok, mind a felszólalások tartalmát két fő csoportra lehet osztani. Az elsőbe az elkövetett hibák taglalása, s nem egy esetben keményen megfogalmazott ostromozása tartozik, a másodikba pedig az újonnan létrehozott pártszervezetek, s egyben a hadseregben folyó politikai munka feladatainak ismertetése sorolható. Külön figyelmet érdemel, hogy ez volt az első olyan tanácskozás, amelyen az egész hadsereg képviselői előtt hangzottak el a hadsereg valamennyi területét magában foglaló politikai munka követelményei. Mindez a honvédelmi miniszter referátumában az alábbi megfogalmazásban található: „... nevelési munkánk professzoros objektivizmusban szenved, hiányzik belőle a harcos, támadó szellem. Nevelőtisztjeink inkább nyugodtan magyarázó tanárok, mint harcos politikai tisztek. Ezen a helyzeten feltétlenül változtatni kell és változtatni is fogunk!”³⁸ Néhány bekezdés után a pártszervezetek feladatairól pedig a következőket mondta. „Pártszervezeteinknek tudniuk kell, hogy a hadsereg építése terén milyen döntő feladatok várnak megoldásra. Erre azért is szükség van, hogy a pártszervezeteink erejük teljes bevetésével támogathassák a hadsereg vezetőit, a parancsnokokat ezeknek a feladatoknak sikeres megoldásában.”³⁹ A következőkben öt pontban sorolta fel, hogy melyek ezek a megoldásra váró feladatok. Elsőként a korszerű kiképzést jelölte meg, amely „nélkülözhetetlen az ütőképes és hadrafogható hadsereg megteremtéséhez.”⁴⁰ Majd az új, politikailag

³⁸ Farkas Mihály: A béke arcvonalán. Budapest, 1949. 362. o.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

megbízható és a korszerű katonai igényeknek megfelelő tisztikar kialakításának fontosságát hangsúlyozta, mivel annak „... jelenlegi összetétele sem politikai, sem katonai szempontból nem felel meg a szükséges követelményeknek.”⁴¹ Harmadik feladatként az alábbiak szerepeltek a referátumban: „A politikai nevelés gyökeres átalakítása, a harcos szellem biztosítása a hadseregben.”⁴² A következőkben a vezérkar munkájának jó megszervezését, fejlesztését és tekintélyének növelését, s végül az elhárítás támadólagos jellegének kialakítását jelölte meg a feladatok között. A fentiekén kívül szólni kell még a kétnapos konferencián uralkodó hangulatról is. A korabeli megemlékezések a tanácskozást végigkísérő forró lelkesedéstről számolnak be. A referátumokat és a felszólalásokat gyakran szakította meg a résztvevők tapsa, a pártot és vezetőit éltető kórusa, és a konferencia is ebben a lelkes hangulatban ért véget.

Az V. Országos Konferenciát követő napokban mindenütt alapszervi taggyűlést hívtak össze, amelyek napirendjén a konferenciáról szóló tájékoztatás és a végleges vezetőség megválasztása szerepelt. Ezután a pártbizottságok megválasztása következett. Ezekben a pártrendezvényeken mindenütt részt vettek a Katonai Osztály tagjai, illetve vezető beosztású megbízottjai és a területi pártbizottságok képviselői, akik segítettek, és ahol kellett, irányították a megadott feladatok végrehajtását. A terveknek megfelelően alapszervezetek alakultak a századoknál (ezen belül a határőr őrsökön pártcsoportok), amelyeket a zászlóalj pártbizottságok, s ezeket pedig a hadosztály, illetve a határőrség pártbizottsága fogta össze. A Kossuth Akadémián a zászlóaljak helyett az októberben felállított ezredeknél hozták létre az alapszervezeteket irányító pártbizottságokat, s ezek fölött az Akadémia pártbizottsága állt. Az újonnan létrehozott Petőfi Akadémián a tanfolyamonként megalakított alapszervezeteket közvetlenül az Akadémia pártbizottsága irányította. A minisztériumban négy alapszervezet jött létre, élükön a HM-pártbizottsággal. A katonai kerületeknél szintén működtek pártbizottságok, s ezek az alárendelt intézetek, raktárak, kiegészítő parancsnokságok pártalapszervezeteinek élén álltak. A pártközpont Katonai Osztálya tehát közvetlenül a hadosztályok, határőrség, kerületi parancsnokságok, akadémiák és a Honvédelmi Minisztérium élén álló pártbizottságokat irányította. A polgári pártszervezetekben működő tízes bizalmi rendszert a hadseregben nem alkalmazták, mert azt nem lehetett a katonai kislevegek felépítéséhez igazítani.

A honvédség keretében ismét létrejött pártszervezetek a katonai konferencia által megadott irányelvek szellemében kezdték meg munkájukat. Mindez már a Katonai Osztály munkatervének elvi bevezetőjéből kiderül, amelyben az alábbiakat olvashatjuk: „A honvédségen belül működő pártszervezeteknek döntő feladatuk, hogy minden erejükkel és munkájukkal, a Párt egész tekintélyével a kommunista példamutatással elősegítsék a hadsereg ütőképességének elérését, jó kiképzését és a fegyelem megszilárdítását. A Párt erejét, szervezettségét és a pártmunkát ezeknek a céloknak a szolgálatába kell állítani.”⁴³ Gyakorlati megvalósításuk azonban nem ment könnyen. A hadsereg újonnan megválasztott pártapparátusa, s vele együtt az egész párttagság, nem rendelkezett a pártmunkának olyan tapasztalataival, mint amelyeket az új követelmények támasztottak. A pártmunkát már nem aszerint kellett végezni, mint ahogyan az a legális szervezetek megszűntetése előtt folyt. Az egyik fő hiányosság is ebből a tapasztalatlanságból fakadt. A konferencián elhangzott és a határozatban is

41 Uo.

42 Uo.

43 HL Honv. fű. ir. 1. cs. 356. o.

megfogalmazott igényeket az apparátus különböző szintjén nem tudták megfeleleően, a mindennapi munka apró feladataira felbontani, ami éppen a végrehajtás területén, az alapszervezetekben okozott a legnagyobb gondot. Így a követelmények egy része jelszó maradt és esetleg a körletek dekorációját gazdagította. Számos nehézséggel járt továbbá a pártszervezetek és a nevelőtisztek munkájának megfelelő elhatárolása, mivel a kitűzött feladatok mindkét terület számára ugyanazok voltak. A munkaterületek nagyobb arányú összesomosódásának elkerülése végett központi utasítás tiltotta, hogy nevelőtisztet párttitkárnak megválasszanak. Hasonlóképpen gondot okozott a honvédségi pártszervek kettős irányítása. Kezdetben a sajátosan katonai kérdésekben a párt Katonai Osztálya irányította a munkát, s minden más a területi szervekhez tartozott. Az ebből fakadó nehézségeket azonban korán felismerték és ennek eredményeként 1949. január 6-án a Politikai Bizottság úgy határozott, hogy a honvédségi pártszervek formálisan továbbra is a területi szervekhez tartoznak, de az egész pártmunkát a KV Szervező Bizottságának utasításai alapján a Katonai Osztály irányítja.⁴⁴ A fentiek szerint tehát a honvédségi pártszervezetek napirenden levő kérdései egyelőre elrendeződtek.

Эрнэ Ханч

ПРЕДПОСЫЛКИ СОЗДАНИЯ ГЛАВНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО
УПРАВЛЕНИЯ И ИНСТИТУТА ПОЛИТИЧЕСКИХ ОФИЦЕРОВ
В ВЕНГЕРСКОЙ НАРОДНОЙ АРМИИ
(АПРЕЛЬ 1948—ФЕВРАЛЬ 1949 ГГ.)

Резюме

Статья посвящается тем наиболее важным военным событиям и военно-политическим вопросам, которые в течение почти целого года были определяющими в жизни Венгерской Народной Армии. Автор показывает первые шаги социалистической реорганизации, развития армии, различные способы поиска пути развития. Достоверно раскрывая по мере возможностей события и факты, приводя оригинальные документы, исследователь стремится ознакомить читателя с этим одним из многосложных и в то же время наиболее спорных периодов.

Автор статьи фактами подтверждает, что социалистическое преобразование и развитие Венгерской Народной Армии начались уже в период завоевания власти пролетариата. Подробно освещает он вопрос о роспуске партийных организаций, действовавших в армии, и удостоверяет, что эта мера основывалась на решении высшего руководства коммунистической партии, принятом с учетом конкретных условий того времени.

Автор статьи рассматривает влияние, оказанное на армию изменениями в политике партии, происшедшими летом 1948 года. В ходе этого автор показывает первые проявления политики культа личности, а также те последствия, которые проявились в дальнейшем в партийном руководстве армией, в процессе социалистической реорганизации армии и в запланированном темпе и масштабе её развития.

Автор показывает изменения, происшедшие в содержании, организации и методах политико-воспитательной работы, проводимой в Венгерской Народной Армии, показывает развитие всей деятельности, а также последний период существования и функционирования института офицеров-воспитателей. Автор характеризует всё более возрастающие в ходе этой работы требования и те усилия, которые проявлялись в выполнении задач со стороны офицеров-воспитателей.

Отдельный раздел посвящается истории формирования института политических офицеров и создания Главного политического управления, призванного руководить политической работой, проводимой в армии. Исследователь вскрывает те трудности, ошибки, недоразумения, которые имели место в переходный период, показывает также и одушевление и энтузиазм, которые проявлялись будущими политическими офицерами в этой трудной обстановке.

Ernö Háncs

DIE VORGESICHTE DER AUFSTELLUNG DER POLITISCHEN
HAUPTVERWALTUNG UND DER EINRICHTUNG DER POLITISCHEN
OFFIZIEREN IN DER UNGARISCHEN VOLKSARMEE (APRIL 1948 BIS
FEBRUAR 1949)

Resumee

Die Studie befaßt sich mit den wichtigsten militärischen Ereignissen, militärpolitischen Fragen, die dies fast ein ganzes Jahr im Leben der Ungarischen Volksarmee bestimmen. Sie legt die ersten Sritten der sozialistischen Umorganisation und Entwicklung der Armee und die Suche nach den richtigen Wege dar. Durch die möglichs wahrheitstreue Aufdeckung der Tatsachen und Ereignisse und mit der Beweiskraft der originalen Dokumenten versucht der Verfasser die Erkenntnis dieser abwechslungsreichen und zugleich oft umsrittenen Zeitperiode zu erleichtern.

Er beweist durch Tatsachen, daß die sozialische Umorganisation und Entwicklung der Ungarischen Volksarmee schon in der Zeit der Erkämpfung der Arbeitermacht begonnen hat. Er macht die Frage der Auflösung der in der Ungarischen Volksarmee funktionierenden Parteiorganisationen ausführlich bekannt und beweist, daß diese Lösung auf der die obwaltenden Umstände in Rücksicht genommenen Entscheidung der höchsten Leitung der Kommunistischen Partei beruhte.

Er befaßt sich mit der auf die Armee ausgeübte Wirkung der sich in der Politik der Partei im Sommer 1948 abgespielten Veränderungen. Dadurch stellt er die ersten Anzeichen der Politik des Persönlichkeitskultus dar, sowie die Entwicklungen, die sich in der weiteren Führung der Armee durch die Partei im Laufe ihrer sozialistischen Umorganisation im Terminplan und in der Größenordnung der Entwicklung gezeigt haben.

Der Verfasser legt die inhaltlichen, organisatorischen und methodischen Veränderungen der politischen Erziehungsarbeit in der Ungarischen Volksarmee, die Entwicklung der ganzen Tätigkeit, die letzte Periode der Funktion der Einrichtung der Erziehungsoffizieren dar. Er macht die während dieser Arbeit auftauchenden immer größeren Anforderungen und die Anstrengungen, die die Erziehungsoffizieren während der Erfüllung der Aufgaben gemacht haben, bekannt.

Er erörtert in separatem Kapitel die Geschichte des Zustandebringens der Einrichtung der politischen Offizieren und der Politischen Hauptverwaltung, deren Aufgabe die Leitung der politischen Arbeit in der Armee ist. Er enthüllt die Schwierigkeiten, Fehler, Mißverständnisse, die in der Übergangsperiode auftraten, aber schildert auch die Begeisterung, die von den werdenen politischen Offizieren unter diesen schweren Umständen gezeigt wurde.

KÖZLEMÉNYEK

CHÖVEK ISTVÁN

AZ 1876-OS SZERB—TÖRÖK HÁBORÚ HATÁSA AZ OROSZ KÖZGONDOLKODÁSRA*

Az utóbbi időben mind a marxista, mind pedig a polgári történeti irodalomban megszorodtak azok a munkák, melyek a társadalomfejlődés objektív törvényszerűségeinek feltárása mellett nagy jelentőséget tulajdonítanak a mintegy katalizátorként működő szubjektív faktor, a közvélemény szerepének is.¹ Ennek a területnek a megismeréséhez alapvető forrásként használják az újságokat, melyek jól ismert korlátaik ellenére alkalmasak arra, hogy betekintést engedjenek a társadalom egy-egy rétegének kül- és belpolitikai kérdésekkel kapcsolatos elképzeléseibe. Hogy az így kirajzolódó kép mennyire hiteles, azt csak a más forrásokkal való egybevetés során állapíthatjuk meg, melyek közül erre a célra a legalkalmasabbak a kifejezetten nem publikálásra szánt dokumentumok, levelek, naplók, memoárok, s ezek mellett a szintén nem a publicitás igényével készült hivatalos anyagok, az archívumok különböző fondjaiban.²

Jelen munkánk célja, hogy ilyen forrásanyagra támaszkodva bemutassa, milyen hatással volt Oroszország közvéleményére az 1876-os szerb—török háború,

* Jelen közlemény egy készülő, terjedelmesebb mű része. A magyar hadtörténelemhez csak áttételesen és érintőlegesen kapcsolódik, megjelentetését mégis indokoltnak találtuk a hazai szakirodalomban még nem általános, újszerű módszertani megközelítés és a mindeddig ismeretlen forrásbázis feldolgozása miatt. — A Szerk.

1 A közvéleménnyel foglalkozó munkák közül felsorolunk néhány említésre méltó marxista és polgári munkát. *Marxista munkák: Alekszejev, B. K.—Doktorov, B. Z.—Firszon, B. M.*: Izucsenyije obscsesztvennogo mnyenyija. Voproszi organizacii isszledovanyija. Szocialnije isszledovanyija. (Szoc. isszled.) Moszkva, 1981. №. 1. 78—85. o.; *Üök*: Izucsenyije obscsesztvennogo mnyenyija. Opit i problemi. Szoc. isszled. Moszkva, 1979. №. 4. 23—24. o.; *Bajdak, L. Sz.*: Informirovannoszty i obscsesztvennoje mnyenyije. V kn.: Ideologicseszkaja rabota i formirovanyije obscsesztvennogo mnyenyija. Moszkva, 1977. 6—20. o.; *Fedotova, L. N.*: K isztorii isszledovanyij obscsesztvennogo mnyenyija. Szoc. isszled. Moszkva, №. 4. 161—169. o.; *Gorskov, M. K.*: Obscsesztvennoje mnyenyije i jego gyejsztvityelnoszty. Politjicseszkoje szamoobrazovanyije. Moszkva, 1981. №. 4. 28—35. o.; *Üök*: „Obscsesztvennoje mnyenyije” kak szociologicseszkaja katygorija. Szoc. isszled. Moszkva, 1980. №. 4. 49—58. o.; Izucsenyije obscsesztvennogo mnyenyija v razvitom szocialisztjicseszkom obscsesztve. (Metodologicseszkaja osznova, metogyika i opit empiricseszkoje isszledovanyija.) Moszkva, 1980.; *Kuserec, V. I.*: K voproszu ob upravljicseszkih szvojsztvah obscsesztvennogo mnyenyija. Voproszi naucsnoho kommunizma. Kijev, 1979. vt. 43. 89—97. o.; *Vojnova, V.—Csernakova, N.*: Iz opita kompleksznogo izucsenyija obscsesztvennogo mnyenyija. Obscsesztvennije nauki, Moszkva, 1981. №. 5. 140—146. o.; *Vetrov, A. I.*: Politjicseszkaja agitacija v szisztjeme formirovanyija i izucsenyija obscsesztvennogo mnyenyija. Avtoferat. Moszkva, 1980.

Polgári történetirők: American Social Thought. Sources and Interpretations. Red. *Mc. Giffert* and *R. A. Skotheim*. Massachusetts, California, London, Ontario, 1972.; *Cantrie, H.*: Public Opinion Surveys. London, 1944.; *Carlson, R. O.*: Communications and Public Opinion. London—Prága, 1975.; *Childs, H. L.*: Public Opinion (Nature, Formation, and Role). London, 1965.; *Christenson, R. M.* and *Mc. Williams*: Voice of the People: Readings in Public Opinion and Propaganda. London, 1967.; *Crotty, W. J.*: Public Opinion and Politics. New York—London, 1970.; *Dezter, L. A.* and *White, D. M.*: People, Society and Mass Communications. New York—London, 1964.; *Erikson, R. S.*: American Public Opinion. Its Origins, Content and Impact. New York, 1973.; *George, M. D.*: English Political Caricature: A Study of Opinion and Propaganda. Oxford, 1960.; *Gooch, G. P.*: Germany and the French Revolution. London, 1965.; *Halloran, J. D.*: Control or Consent? A Study of the Challenge of Mass Communication. London, 1963.; *Harvey, J.*, *Smith W. P.*: Social Psychology. Saint Louis, Mosby, 1977.; *Honenberg, J.*: Between Two Worlds: Policy, Press and Public Opinion in Asian-American Relations. New York, 1967.; *Horowitz, I. L.*: Philosophy, Science and the Sociology of Knowledge. New York, 1961.; *McKinnon, W. A.*: Public Opinion to 1828. On the Rise, Progress and Present State of Public Opinion in Great Britain and other Parts of the World. London, 1971.; *Lippman, W.*: Public Opinion. New York—London, 1965.; *Schettler, C.*: Public Opinion in American Society. New York, London, 1960. *Tucker, N.*: Understanding the Mass Media. London, 1966.

2 *Kan, A. Sz.*: Isztoosnyikovegyenyije. Teoretjicseszkiye i metodologicseszkiye problemi. Moszkva, 1969.

mely egész Európa határozott kívánsága ellenére tört ki, jelezvén a keleti kérdés³ újabb fázisának kezdetét is.

A XIX. század hetvenes éveinek derekára az oszmán birodalom csak totális erőszak árán volt képes összetartani széthullófélben levő szervezetét. Az oszmán-török állam történelmének legnagyobb válsága, 1875-ben, egy jelentéktelennek tűnő antifeudális felkelésből bontakozott ki, melynek kiindulópontja Hercegovina, illetve Bosznia volt. A felkelés fokozatosan fegyveres felszabadító mozgalommá terebélyesedett. Az 1876-os bolgár események már kifejezetten felszabadító jelleget viseltek, melyeknek bestiális vérbe fojtása egész Európa közvéleményét a török birodalom ellen hangolta. Ebben a nemzetközi légkörben a török birodalom félfüggetlen tartománya, az autonómiával rendelkező Szerbia, 1876. június 30-án hadat üzent a török kormánynak, bízva abban, hogy Oroszország, amely addig is minden lehetséges módon támogatta a szerb függetlenség ügyét, feltétlenül beavatkozik az eseményekbe, hiszen az orosz—török konfliktus kirobbanása már egyébként is várható volt. A hadüzenethez július 1-én Montenegró is csatlakozott, mely ugyan szintén török felségterület volt, gyakorlatilag megközelíthetetlen hegyei rejtekén azonban egész történelme során viszonylag sikeresnek mondható ellenállást fejtett ki az oszmán-török birodalommal szemben.

Érdeemes futó pillantást vetni Szerbia sajátos történelmi fejlődésére, mely végül arra predesztinálta, hogy ezt az egész Európát lázba hozó lépést megtegye.⁴ A XIV. században még virágkorát élő szerb államot 1389-ben a rigómezei csatában súlyos vereség érte az ekkor még bizánci zsoldban harcoló törökök révén, melynek következményeként az addig csaknem a fél Balkán-félszigetet uraló szláv államot vazallus fejedelemséggé tették. A Hunyadi János Magyarországgal történő szövetkezésre tett kétségbeesett szerb kísérletek okot adtak a törököknek arra, hogy teljesen bekebelezzék ezt az államot is. Ettől kezdve egészen a XVIII. század elejéig Szerbia az oszmán-török birodalom egyik nem túl fontos tartománya, és semmi több. A török terjeszkedés elakadása azonban arra a reményre jogosította a balkáni szláv népeket, hogy a rég várt függetlenséget visszaszerezhetik, és ebben Szerbia járt az élen.

A napóleoni háborúk a Balkánra is elhozták a változások szükségességének gondolatát, és III. Szelim szultán komolyan fontolóra vette bizonyos reformok bevezetésének lehetőségét, különösen az 1789 és 1791 között zajló orosz—osztrák—török háború után, mely ugyan török győzelmet hozott, de a szultán ennek ellenére jelentős kiváltságokat adományozott a belgrádi tartománynak, mely a háború idején komoly segítséget nyújtott a császári-királyi osztrák csapatoknak. Ezzel elejét kívánta venni a káros következményekkel járó feszültségnek, mely a birodalom egysége szempontjából kellemetlen következményeket eredményezhetett. A szultánnak azonban nem volt ereje, hogy érvényt is szerezzen intézkedésének a janicsárok akarata ellenében, akik Belgrádban boszszúból 72 kenézt kivégeztek. A szerbek jogos önvédelmi harcának vezetését egy Karadjordje nevű volt katona vállalta magára, a mozgalom pedig az 1793—1794-es kiváltságok visszaállítását tűzte ki célul. Harcukat az orosz kormány ekkor pénzzel támogatta. A szkupstina — a szerb nemzetgyűlés — összehívásával az önálló szerb állam kiépítése kezdetét vette. Nagy segítséget jelentett, hogy 1806-ban Oroszország háborút indított Törökország ellen, s egy év múltán létrejött a hivatalos orosz—szerb szövetség is. A megszilárdult helyzetben

3 L.: *Diószegi István*: Klasszikus diplomácia, modern hatalmi politika. Budapest, 1967. 261—277. o.

4 L.: *Niederhauser Emil*: Forrongó félsziget. A Balkán a XIX—XX. században. Budapest, 1972.

Karadjordjét örökös fejedelemmé választották, aki hat miniszterrel kormányt alakított. Az európai politikai helyzet azonban nem kedvezett a szerbek törekvéseinek. Napóleon és I. Sándor 1807-es békéje lehűtötte a szerb—oroszcsofolatokat, és bár az orosz—török háborút lezáró 1812-es bukaresti béke tartalmazta, hogy a Portának szavatolnia kell Szerbia függetlenségét, az időközben meginduló napóleoni intervenció Oroszország minden erejét igénybe vette, s a bukaresti béke II. Mahmud „erős kezében” jelentéktelen papírdarab maradt csupán.

Karadjordje kénytelen volt elmenekülni, de II. Mahmud a közvetlen megtorlások után visszaállította az 1790-es állapotokat, s Karadjordje egyik vetélytársát, Obrenović Milošt nevezte ki főkenézzé. Miloš egyelőre elfogadta a status quót, és Oroszország Napóleon felett aratott győzelme után csak autonómiát kért Szerbiának, de ezt is csak 1820-ban szentesítette a szultáni akarat. 1835-ben azonban felkelés robbant ki Miloš patriarchális abszolutizmusa ellen, és gazdaságilag, valamint politikailag háttérbe szorított ellenfelei 1838-ban alkotmány kiadására kényszerítették, melynek lényege az volt, hogy a szkupstina helyett egy 17 tagú tanács bevonásával kellett volna kormányoznia a fejedelemséget. Ő azonban nem tudott, és nem is akart változtatni módszerein, ezért egy év múlva inkább lemondott. Fia és utódja Mihály 1842-ben követte apja példáját.

Az „alkotmányvédők” ekkor Karadjordje fiát, Karadjordjević Sándort hívták meg a trónra. Az új fejedelem a belpolitikában szabad kezet biztosított az őt megválasztó „alkotmányvédőknek”, mivel érdeklődését főként a nagyszerb államról szóló elképzelések kötötték le. Az 1848-as forradalmak és a krími háború eseményeibe nem avatkozott be Szerbia, de ez a passzivitás Sándor trónjába került: 1858-ban — engedve a felháborodott ellenzék követelésének — kénytelen volt összehívni a nemzetgyűlést, és lemondani.

A trónutódlás kérdését igen nehezen eldöntő huzavona után is felemás megoldás született; visszahívták Obrenović Milošt, aki ott folytatta tevékenységét, ahol húsz esztendeje abbahagyta, s csak egy év múlva hirtelen bekövetkező halála mentette meg Szerbiát az újabb politikai bonyodalmaktól. Utódja újra Mihály lett, aki elsősorban a külpolitikára koncentrált erejét. Szerbia teljes függetlenségének kivívását tekintette fő feladatának, majd ez után a balkáni vezető szerep megszerzését. A Porta ekkor már nem volt abban a helyzetben, hogy megakadályozza a tervek valóra váltását. Mihály elérte, hogy 1867-ben az utolsó török erődítményt is kiürítették az évszázados elnyomók, Szerbia függetlenítette magát.

Amennyire sikeresnek mondható Mihály külpolitikája, annyira szerencsétlenül alakult az ország belső életét alakító tevékenysége. A hatalomra éhes burzsoázia Jovan Ristić vezetésével lemondásra akarta bírni a fejedelmet, de az nemet mondott, ezért meggyilkolták, majd kiskorú unokaöccsét, Milánt ültették a trónra, aki helyett egy háromtagú régenstanács gyakorolta a hatalmat nagykorúsága eléréséig. Ezután pedig a legfontosabb miniszteri tárcák birtokosai lettek. J. Ristić például a külügyminiszteri posztot szerezte meg. A régenstanács Mihály impozáns balkáni politikáját kívánta volna folytatni, de a belső problémák megoldása sürgető szükségszerűségként jelentkezett, s mivel őket is ez a hullám hozta felszínre, tudták, hogy bizonyos lépéseket tenni kell. 1869-ben új alkotmányt, 1873-ban pedig iparfejlesztési törvényt adott ki Milán, mindkettő erősen konzervatív jelleget viselt magán. Elkerülhetetlen volt egy újabb ellenzék kialakulása, melynek szervezeti keretet a Radikális Párt adott. Veze-

tője Svetozar Marković lett, akinek programjában már az utópikus szocializmus elemei is fellelhetők.

Ilyen körülmények között kapta a hírt Milán a hercegovinai és boszniai felkelésről, majd a bolgárok megmozdulásáról. Mindenki világosan látta, külső segítség nélkül ezek a mozgalmak nem tarthatják fenn sokáig magukat, Milán tehát meglehetősen nehéz helyzetbe került. Eleinte Európa nagyhatalmainak példáját követve semleges maradt, illetve a várakozás álláspontjára helyezkedett. De a bolgár felkelés bestiális vérbe fojtását követő belső és külső erkölcsi nyomás olyan súlyos volt, hogy nem tudott előle kitérni. Ugyanakkor Európa hivatalos véleménye továbbra is az volt, hogy ez a török állam belügye, melyet magának kell megoldania.

A Milán fejedelem addigi, semlegességet eredményező politikájára ható erőteljes külső erkölcsi pressziót azonban kompenzálta, sőt időlegesen el is halványította az a belső feszültség, mellyel szemben tehetetlennek mutatkozott a szerb fejedelem. A közvélemény sürgető nyomásának negligálása, a török birodalom szláv népei elkeseredett harcának további tétlen szemlélése trónjába kerülhetett. Másrészt az aktív politika Szerbia régi egyesítési szándékát sem kerestezte, tehát elvi akadályá szintén nem volt a fegyveres beavatkozásnak. Gondot csak a gyakorlati megvalósítás okozhatott, hiszen Szerbia — a szakértők egybehangzó állítása szerint — korántsem volt felkészülve a háborúra, s Milán számára a vesztes háború is rendkívüli kockázatot jelentett: az ország addigi státusának megszűnését hozhatta magával, visszatérést a török középkorba. A szerb fejedelem kedvezőtlen fordulat esetén nyilvánvalóan támogatásra számított Oroszország részéről, melynek adott politikáját, a „semleges szlávbarátságot”, ideiglenes kényszerhelyzetnek tekintette, amelyből — szerinte — Oroszország is várta a kitörés lehetőségét. Erre a feltételezésre alapot szolgáltatott az a kétségtelen, szlávokat támogató össznépi demonstráció, mellyel az orosz kormánynak is számolnia kellett, ha nem akart súlyos következményekkel járó belső problémákba bonyolódni.

A dinasztikus orosz külpolitika valamennyi addigi Törökország elleni háborújában a stratégiailag rendkívül fontosnak tartott Konstantinápoly és a tengerszorosok megszerzését tekintette fő feladatának, mindaddig azonban kudarc kísérte próbálkozásait. Most pedig, az újabb alkalom küszöbén, a három császár szövetsége kötötte meg a kezét, s nem kevéssé járult hozzá tétovázásához a krími háború szinte sokkoló hatása sem. Ezért úgy döntött, hogy a balkáni szlávok törökellenes harcába történő nyílt beavatkozást igen alaposan elő fogja készíteni mind diplomáciai, mind pedig katonai téren. Ezért eleinte titokban, később egyre nyíltabban támogatta mozgalmait, ideológiai alapként a szláv egység gondolatát használva. Szerbia tehát nem minden alap nélkül reménykedett Oroszország aktivizálódásában. Az orosz beavatkozás veszélyes következményei sok politikust és közéleti személyiséget visszariasztottak a háború gondolatától Oroszországban, de látva a belső szlávbarát mozgalom erőteljes, fokozódó nyomását, ők is latolgatni kezdték a különböző alternatívákat.

Ismeretes, hogy felsőbb körökben a bosznia—hercegovinai felkelés kirobbanásától kezdve nem volt egység Oroszország balkáni politikájának megítélését illetően. Leegyszerűsítve a kérdést, a cselekvők és a békés rendezés híveinek pártját lehetett elkülöníteni közöttük.

Az aktívabb külpolitikai kurzus kialakítását sürgette például Alekszandr Alekszandrovics nagyherceg trónörökös (a későbbi III. Sándor), Konsztantyin Nyikolajevics nagyherceg, a cár testvére, N. P. Ignatyev, a konstantinápolyi

orosz követ, A. Sz. Jonin, a Raguzában akkreditált orosz konzul, a cárné és környezete, valamint jó néhány ismert közéleti személyiség. A békés rendezés elvének primátusát hangoztatta maga A. M. Gorcsakov kancellár, M. H. Reiter pénzügyminiszter, D. A. Miljutyin hadügyminiszter mindaddig, míg a hadseregreform meg nem valósul elképzelései szerint; P. A. Valujev, az állami javak minisztere, volt belügyminiszter, A. Je. Tyimasev belügyminiszter, Je. P. Novikov volt bécsi követ, P. A. Vjazemskij herceg, szenátor, az államtanács tagja, stb.⁵

„Mindaz, ami itt a keleti kérdés ürügyén történik — írta pl. P. A. Vjazemskij herceg sokszor és sokak által idézett levelében —, az egy rejtélyes lidércnyomás... Minden gátat áttörve tombol az áradat, és terjed mindenfelé... De a háború számunkra nemcsak káros lehet, hanem a véget is jelentheti.”⁶

Őt még a krími háború sokkhatása tartja ebben a mereven elutasító állapotban, de ha figyelmesen tanulmányozzuk egyéb indokait, hamarosan rábukkunk egy racionális érvre is, mely szerinte egyértelműen a háború ellen szól.

„Még mindig jobb, ha a szomszédunk egy gyenge, öreg, rozoga Törökország — írja —, mint egy fiatal, erős, demokratikus Szlávia”⁷ — és ezzel az elképzelésével nem állt egyedül Oroszországban.

A szerbek és montenegróiak azonban bizonyára nem ezekre a körökre számítottak, amikor Belgrád június 30-án, Cetinje pedig július 1-én — Oroszország és Ausztria-Magyarország hivatalos figyelmeztetése ellenére — hadat üzent a Fényes Portának. Ezt a konfliktust ugyanis már csak elvben lehetett Törökország belügyének minősíteni, gyakorlatilag nemzetközi bonyodalom volt, melynek veszélye 1875 nyara, a bosznia—hercegovinai válság óta Damoklesz kardjaként függött Európa békéje felett.

A hadüzenettől kezdve Oroszország is kénytelen volt nyíltabb lapokkal játszani, nem követhette azt az addigi gyakorlatot, mely szerint titokban támogatja a felkelőket, hivatalosan pedig a békés rendezés elvét vallja.

Oroszországon kívül azonban mozgásba hozta diplomáciai gépezetét Európa szinte valamennyi nagyhatalma, mivel a balkáni problémák végső rendezésébe valamennyien beleszólást reméltek.

A szláv nagyhatalom balkáni terjeszkedése elsősorban Anglia törökországi érdekeltségéit veszélyeztette, piaci lehetőségeit, a tengerszorosokon való áthajózást, de kétségessé tette Földközi-tenger feletti uralmát is. Az angol diplomácia ezért minden erejével támogatta a török birodalmat, és minden egyéb megfontolást háttérbe szorítva szembe helyezkedett az orosz cár által támogatott balkáni felszabadító mozgalmakkal.

Hasonló volt az Osztrák—Magyar Monarchia álláspontja is a keleti kérdésben, hiszen a felszabadító harcok sikere esetén mind belső stabilitása, mind pedig katonai helyzete veszélyben forgott. Nemkívánatos volt számára déli határai mentén egy orosz támogatással létrejövő erős szláv állam szomszédsága.

Nem volt közömbös az sem, hogyan foglal állást a keleti kérdést illetően Európa legerősebb katonai potenciáljával rendelkező állama, Németország, mely közvetlenül még nem volt érdekelt a Balkánon, de abban igen, hogy az iniciatívájára létrejött három császár szövetsége ne bomoljon fel, mivel Franciaország ellen irányuló tervei csak két keleti szomszédjának jóindulatú semlegesége esetén járhattak sikerrel. Ezért részben örült, hogy azok ellentétei a Balkánon ütköznek, másrészt igyekezett ezeket az ütközéseket tompítani, melynek

⁵ L.: *Palotás Emil*: A Balkán-kérdés az orosz diplomáciában a XIX. század végén. Budapest, 1972.

⁶ *Tatyiscsen, Sz. Sz.*: Imperator Alekszandr II. Jego ziszny i carsztvovanyije. Szankt-Petyerburg, 1903. t. 2. 312—313. o. (A levélrészletet a könyvből idéztük.)

⁷ Uo. 319. o.

látványos eredményeként 1876. július 8-án az Osztrák—Magyar Monarchia és Oroszország megegyezett az oszmán birodalom balkáni területeinek sorsában. II. Sándor ezt a megállapodást komolyan vette, és 1876 augusztusában Felix Sumarokov-Elston gróf Bécsben ajánlatot tett arra nézve, hogy a Monarchia szállja meg Boszniát és Hercegovinát, Oroszország pedig ezzel egyidőben Bulgáriát.

A szerb-montenegrói—török háború bármilyen kimenetelének a törökországi status quo felbomlását kellett eredményeznie, mivel „döntetlenre” nem végződhetett, mint egy sakkjátszma. Márpedig a Balkánon mindenfajta változás azzal a veszéllyel járt, hogy a nagyhatalmak addigi, ugrásra kész szemlélődését energikus lépések sorozata váltja fel, s ez Oroszország számára igen előnytelen situációt eredményezett volna, mivel presztizisvesztéség nélkül nem mutatkozhatott erőtlennek sem Európa, sem a balkáni szlávok, sem pedig Törökország szemében. Döntenie viszont igen rövid idő alatt kellett jövőbeni politikáját illetően, mivel már augusztus folyamán kiderült, hogy Montenegro a hadszíntereken bizonyos sikereket elkönnyvelhet ugyan, de a szerb front nem tudja fel tartóztatni az Oszmán Birodalom szinte teljes egészében ránehezülő katonai gépezetének nyomását, még az 5000 főnyi orosz önkéntes és M. G. Csernyajev tábornok, a turkesztáni győző lelkes főparancsnoki tevékenysége ellenére sem.

Augusztus 26-án a szerb kormány fegyverszüneti tárgyalások közvetítésére kérte fel az európai nagyhatalmokat, melyet azok sietve teljesítettek is, de a törökök súlyos békefeltételei elfogadhatatlanoknak bizonyultak Szerbia számára. A meginduló alkudozásban Anglia játszotta az irányító szerepet, nyilván Gladstone ügyes „bolgár politikája” következtében, de javaslatai nem nyerték meg sem a felkelők, sem pedig A. M. Gorcsakov, az egyébként „békepárti” orosz kancellár tetszését, így a kérdés nem mozdult el a holtpontonról.

A törökök, megunva a diplomáciai huzavonát, újra támadásba lendültek, és sikert sikerre halmozva vonultak Belgrád felé. Október 30-án, a szerb sereg Džunić melletti veresége után Szerbia külügyminisztere, J. Ristić, a következő táviratot küldte Oroszországba:

„A haza nagy veszélyben forog, ha a fegyverszünetet 24 órán belül nem sikerül megkötni. A törökök tíz napon belül — közben mindent elpusztítva — Belgrádot is beveszik . . . Meg kell állítani az ellenség előrenyomulását, másként a katasztrófa elkerülhetetlen. Ne vesztegessenek tovább egyetlen percet sem!”⁸ És ekkor az orosz kormány — nem késlekedve — október 31-én ultimátumban szólította fel a Portát, hogy kössön 4 vagy 6 hetes fegyverszünetet Szerbiával, s a nagyobb nyomaték kedvéért egyidejűleg mozgósított húsz hadosztályt is, mely eléggé meggyőző érvnek bizonyult II. Abdul Hamid szultán számára. Közben Oroszország — párhuzamosan a mozgósítással — még egy kísérletet tett a kérdés békés rendezésére, melynek eredménye az 1876. december 11-én megnyíló konstantinápolyi konferencia lett, ahol az európai államok megegyezésén alapuló balkáni rendezés már-már elérhető közelségbe került. Ekkor azonban a szultán teljesen váratlanul alkotmánnyal „ajándékozta meg” alattvalóit, ezzel adva értésére a nagyhatalmak képviselőinek, hogy nem tart igényt további közreműködésükre.

Ez a lépés komoly zavart keltett a klasszikus diplomácia művelőinek táborában. Leghamarabb Bismarck ocsúdott fel, s latba vetve minden tehetségét, igyekezett Oroszországot a törökök elleni háborúba mielőbb behajszolni, annyira, hogy megígérte a háború esetére Bécs semlegességének szavatolását is, és látva

⁸ Az idézett részlet *Karaszen, V. G.*: *Burzsoázno-nacionalnije revolucii balkanszkih narodov, vosztocsnij krizisz szeregyni 70-h godov XIX. v. i russzko-tureckaja vojna 1877—78.* gg. című munkájából való. (Moszkva, 1979. 183. o.)

Oroszország és Anglia mindenki számára egyértelmű közeledését, 100 millió rubelnyi kölcsönt is kilátásba helyezett, melyet Oroszország végül is nem utasított vissza, bár nem ez döntötte el a hadbalépés tényét.

Ez a külpolitikai eseményekben bővelkedő időszak Oroszországban a közvélemény fokozódó aktivitásának periódusát is jelentette. A szerb hadüzenet várható következményeit mindenki a maga szempontjából értékelte, végiggondolta, és ennek megfelelően állást is foglalt. Az alapvető szlávbarát tendencia az eltérő vélemények ellenére is domináló volt. Új vonása azonban ennek a korszaknak, hogy egyre fokozódott az orosz kormányra gyakorolt nyomás, mely a szerbek egyre nyilvánvalóbb erőtlensége láttán Oroszország beavatkozását szorgalmazta, de a beavatkozás módját illetően továbbra is két elképzelést közvetített. Az egyik — egyre halkuló tendencia — a diplomácia hatékonyabb lépéseit igényelte, míg az erőteljesebb kurzus a cselekvő beavatkozás gondolatát propagálta a legkülönbözőbb formákban. Ez utóbbi tendencia fejezte ki a társadalom egyre szélesebb rétegeinek elképzelését, melynek ékesszóló bizonyítéka volt a Szerbiába vonuló önkéntesek számának ugrásszerű növekedése is. Érdekes adat, hogy míg a bosznia—hercegovinai felkelés cselekvő támogatására mindössze 50—60 fő vállalkozott,⁹ Szerbia háborújában már 5000 főnyi orosz önkéntes vett részt.¹⁰

Az aktív támogatásnak azonban nem csak ezzel a formájával találkozhatunk. Zajlottak rokonszenv-tüntetések, melyekről a lapok színes tudósításokban számoltak be, mint például augusztus 28-án a Szmolenszki pályaudvaron történekről a Moszkovszkije Vedomosztyi. „Tízezer főnyi tömeg jött kikísérni a Szerbiába induló önkénteseket. Az állomás széles peronja, a szemben levő tér és utca zsúfolva volt lelkes emberekkel...”¹¹ A vonat elindulása után a tömeg extázisban vonult végig az utcákon, hangos szóval hirdetve a szerbek harca iránti szimpátiáját. Egészségügyi személyzet kiutazása, pénzadományok gyűjtése és egyéb segítségnyújtások útra indítása révén nyilvánult meg többek között az orosz társadalom tenniakarása. A pénzadományok gyűjtése igen jelentős mértékben segítette a harcolókat, hiszen Oroszország nehéz anyagi és diplomáciai helyzete hasonló jellegű, nyílt támogatást nem nagyon tett lehetővé.¹² I. Sz. Akszakov erről a következőképpen számolt be: „Az adakozás mértéke a társadalmi ranglétrán elfoglalt hellyel fordított arányban állt: minél magasabban állt valaki, annál szegényesebben, erőtlenebbül járult hozzá a segítségnyújtás e konkrét formájához”.¹³ Egy másik helyen pedig arra mutat rá, hogy, „... az adományok kétharmadát... a szegény, nélkülözésektől elcsigázott egyszerű nép adta.”¹⁴ Belőle fegyvert, ruhaneműt és élelmiszert vásároltak a felkelőknek, sőt például a tulai fegyvergyár Szerbiába egy egész műhely felszerelését küldte, a benne dolgozókkal és mesterekkel együtt.¹⁵ Igen jelentős segítséget jelentett a szerb-montenegrói—török háború ideje alatt az orosz egészségügyi önkéntesek tevékenysége is, akik közmegebecsülésnek örvendtek a hátországból és a frontokon egyaránt.¹⁶

Elmondható tehát, hogy az orosz társadalom szinte minden lehetőséget meg-

⁹ Oszvobozszenyija Bolgarii ot tureckogo iga. Dokumenti v 3-h tomah. Moszkva, 1961. 1. 1. 48. o.

¹⁰ Groszul, V. J.: Vosztocsnij krizisz 70-h godov XIX. v. i rosszijszkoje obcsesestvo. Moszkva, 1970. 142. o.

¹¹ Moszkovszkije Vedomosztyi, 1876. augusztus 28.

¹² Kiperman, A. Ja.: K voproszu ob obcsesestvennom podjome v Rosszii v szvjazi sz balkanszkimi szobitijam 1875—1878 gg. Ucson. zap. Sujszk. gosz. ped. insztyituta. Sujszkij, 1960. Vip. IX. 82—83. o.

¹³ Akszakov, I. Sz.: Szlavjanszkij voprosz 1860—1886. Moszkva, 1886. 228. o.

¹⁴ Akszakov, I. Sz.: Szocsinyenija. Moszkva, 1886. t. 6. 233. o.

¹⁵ Jakovlev, N. N.: Ucsasztyije russzkogo naroda v osvobogityelnaj borbe balkanszkij szlavjan v 1876—1878. gg. Avtoréf. dissz. dokt. iszt. nauk. Moszkva, Insztyitut szlavjanovegyenija. 1964. 13. o.

¹⁶ Hítrova, N. I.: O russzkaj pomoscsi Csernogorii v period vosztocsnego krizisza 1875 — 1878. gg. (Razvityije kapitalizma i nacionalnije dzviszenija v szlavjanszkij sztranah). Moszkva, 1970. 208—209. o.

ragadott és kiaknázott, mellyel úgy vélte, segíthet a szerbeknek, bosnyákoknak, és valamennyi harcoló szláv népnek.

„Az orosz társadalomban Napóleon 1812-es hadjárata óta egyetlen egyszer sem volt ilyen egyöntetű a lelkesedés, ilyen általános a hév”¹⁷ — írta a kor egyik ismert publicistája, A. N. Pipin a *Vesztnyik Jevropi* hasábjain. Ezt a kijelentést megerősíti J. Ristić is, aki csak szuperlatívuszokban nyilatkozik Oroszország ez irányú tevékenységéről, és egyenesen kijelenti, hogy olyan segítséget, mint amelyet Oroszország, és az orosz nép nyújtott a szerbeknek függetlenségükért folytatott küzdelmeik során, még nem ismert a történelem.¹⁸

Bármilyen sok fórum foglalkozott is azonban a szlávok ügyével, lehettek az egyéni reakciók erőteljesek és határozottak, a fő propagandaeszköz elsősorban a sajtó volt, melynek determináló szerepét kénytelenek voltak elismerni a kormánykörök, sőt maga II. Sándor is. Ez azért érdekes, mert Oroszország vitathatatlanul Európa egyik legkonzervatívabb állama volt, s mint ilyen, a sajtóval szemben nem mutatkozott különösebben megértőnek, de ez esetben tehetetlennek bizonyult vele szemben.

Erre utal a pszkovi kormányzáság rendőrfőnökének egyik jelentése hivatali felettesének, N. V. Mezenecvnek, melyben így ír erről a jelenségről: „Augusztus közepétől szeptember végéig a Balkán keresztény lakosságnak megsegítésére irányuló agitáció tetőpontjára hágott a szinte mindennapos, gyújtó hangú újságcikkek következtében.”¹⁹

Ezt a hangulatot elsősorban a Moszkovszkije Vedomosztyi szította, melynek népes olvasótábora főként a moszkvai és a különböző kormányzásági közép- és kishivatalnokok köréből került ki. A nemzeti, illetve pánszláv érzelmeket tápláló középérték számára — a kortársak szerint — a Moszkovszkije Vedomosztyi olvasása „... legalább olyan fontos volt, mint hivatali kötelességének teljesítése”²⁰ — írja V. A. Tvardovszkaja, a kor ideológiai kérdéseivel foglalkozó egyik szovjet történész. Ez a lap merte július végén elsőként nyíltan kijelenteni, dacolva a hivatalos cári kurzus passzivitásával, hogy Oroszországnak mégis fegyveres erővel kell segítségére sietnie a függetlenségükért harcoló szláv népeknek, a három császár szövetségének ellenkező elvei ellenére is.²¹

„Az európai konceret hamissá vált”²² — írta Katkov lapjában, de hozzátette, hogy ebben elsősorban Anglia és a vele szimpatizáló Ausztria-Magyarország a bűnös, és Oroszországnak nem szabad többé részt vennie a velük „közös előadásokon”, mert ezt „... sem méltósága, sem pedig tekintélye nem engedi meg”²³. De nem csak Katkov orgánuma pengetett ilyen hurokat, hanem a bolgár felkelés iránt annak idején szinte teljes közönyt tanúsító pétervári polgári lap, a *Golosz* is. Eleinte még megpróbált reális képet rajzolni a szerb hadsereg felkészületlenségéről, Oroszország előre látható problémáiról, de szinte teljes értetlenséget tapasztalt olvasói részéről, így hamarosan csatlakozott a többséghez, és egyre inkább szószólójává vált az aktívabb cselekvésnek. Közölte például a Moszkvai és Pétervári Szláv Bizottságok felhívásait,²⁴ sőt egyik cikkében odáig ment, hogy kijelentette: „Jelenleg a legfontosabb napi teendőnk a déli szlávok és a törökök között folyó harc támogatása.”²⁵ Ez a lap is — mint ahogy a moszkvai konzervatív körök vezető orgánuma, a Moszkovszkije Ve-

17 *Vesztnyik Jevropi*, 1876. №. 10. 80. o.

18 *Karaszev, V. G.*: i. m. 179. o.

19 *Oszvobozszenyije Bolgarii*... i. m. t. I. d. 330., 469. o.

20 *Tvardovszkaja, V. A.*: *Ideologija poreformennogo szamogyerzszavija*. Moszkva, 1979. 64. o.

21 Moszkovszkije Vedomosztyi, Moszkva, 1876. július 26.

22 Uo. 1876. augusztus 4.

23 Uo. 1876. augusztus 20.

24 *Golosz, Sz.-Petyerburg*, 1876. július 1., 1876. július 4.

25 Uo. 1876. július 4.

domosztzyi — Anglia bűnéül róttá fel a Balkánon történeteket, és még a bolgár kérdésben kiéleződött angol parlamenti vitát is csak a cinizmus színjátékának minősítette, azon oknál fogva, hogy Disraeli válaszbeszédében „elkerülhetetlenek” nevezte a Bulgáriában zajló török bosszúhadjáratot.²⁶ Hogy Anglia presztízst rontsa, szinte napról napra közölt — igaz, más lapokból átvett — híreket a bulgáriai fejleményekről. Hangneme egyre izgatottabbá vált, amikor Szerbia katonai erőtlensége kiderült, és feltételezhető lett a török hasonlóan kegyetlen fellépése a vesztes Szerbiával szemben is. Július közepétől ez a hang egyben sürgetést is jelentett Oroszország kormánya számára, hogy tegyen valamit a várható véres következmények ellen.²⁷

A Golosznak ennek ellenére vitája támadt a sokkal radikálisabb programmal fellépő, szintén polgári hátterű Russzkij Mirrel és a Novoje Vremjával, s a vita eredménye súlyos vádak hangoztatása lett. A kialakult szópárbajt a közvélemény mélységesen elítélte. Feltette a dédelgetett szlávbarát eszme tisztaságát ettől a „háborúskodástól”, de kifejezésre jutott benne az a gondolat is, hogy felesleges tápot adni a külföldi ellenfeleknek az amúgy is eleven oroszellenes sajtórezonanciához.

Egyértelműen a Goloszt ítélték el a polémia miatt, és „... ezért a tanuló ifjúság körében, de főként a Sebész Akadémia hallgatói között van olyan szándék is — jegyzi meg egy jelentés —, hogy kollektív tiltakozásukat fejezzék ki a Golosz tevékenységével kapcsolatban.”²⁸ Pedig mi volt a bűne a Golosznak? Az, hogy elsőbbséget biztosított a diplomáciai tevékenységnek Oroszország várható háborúba lépésével szemben. A. D. Gradovszkij így fogalmazta meg ezt a programot egy alkalommal: „Oroszország egyetlen dolgot követel: energikus európai pressziót azzal a céllal, hogy véget vessenek Törökország minősíthetetlen dühöngésének, és hogy rákényszerítsék, adja meg a keresztényeknek mindazokat a jogokat, melyek nélkül nem élhet egyetlen ember sem. Ezek a mi hatalmas népünk és kormányunk elképzelései”.²⁹ Ha ez nem történik meg — fenyegetőzött a Golosz —, Oroszország kénytelen lesz erővel érvényesíteni elképzelését. Károsnak és szerfölött kínosnak ítélte a további halogatást. A Golosz „hazafiatlansága” tehát abban nyilvánult meg, hogy Európa felé irányult fenyegető hangja, míg egyik ellenfele, a Novoje Vremja pl. kifejezetten az orosz kormánynak címezte hasonló jellegű kijelentéseit. „A késlekedés — írta Szuvorin nevezetes orgánuma — a Balkán-félsziget valamennyi szláv népének teljes megsemmisüléséhez vezethet.”³⁰

A Novoje Vremja magatartásáról viszont a következőket olvashatjuk egy Szuvorin megfigyelésével foglalkozó cári ügynök jelentésében: „A Novoje Vremja harcias hangja, mely felkorbácsolja a szenvedélyeket, olyan mértékben hathat a közvéleményre, hogy az egyértelműen a háború követelése mellett fog fellépni. Ebben a tekintetben a Novoje Vremja már jelentékeny sikereket könyvelhet el.”³¹

Hasonló hangnemben reagált a helyzetre a konzervatív Petyerburgszkaja Gazeta is, mely első tudósításától kezdve híve volt a szerbek és montenegróiak háborújának, de eleinte igen óvatosan nyilatkozott Oroszország lehetséges alternatíváiról. „Nincs ma olyan igaz orosz ember, aki ne érezne együtt a szlávokkal... Magától értetődik azonban, hogy jelenleg csak a társadalom együtt-

26 Uo. 1876. július 5.

27 Uo. 1876. július 15., 1876. július 16. stb.

28 Centralnij Goszudarsztvennij Archiv Oktyabrszkaj Revoljucij Szovjetszkogo Szozjuza. (a továbbiakban — CGAOR SzSzsZR) f. №. 109. op. №. 1. jegy. hrany. №. 2049. 1.: 24.

29 Golosz, Sz.-Petyerburg, 1876. július 30.

30 Novoje Vremja. Sz.-Petyerburg, 1876. augusztus 23.

31 CGAOR SzSzsZR f. №. 109. op. №. 1. jegy. hrany №. 2049. 1.: 22.

érzésére gondolunk, és nem elemezzük az orosz hivatalos politika viszonyát a szerb—török problémához.”³² Inkább tehát az európai államok állásfoglalását vette fontolóra, de ebben közvetve Oroszország szerepe is mérlegre került. Egyik cikke többek között megállapította, hogy „... Szerbia részvétele igen hasznos lehet a szláv ügy számára, ha Ausztria hajlandó megőrizni semlegességét.”³³ Ennek feltétele viszont Oroszország be nem avatkozása, ami egyre lehetetlenebbnek tűnt a szláv nagyhatalom presztizsvesztesége nélkül.

„Minden együttérzésünk mellett — írta a lap —, mellyel a szerb nép hazafias és hősiességét támogatjuk, nem tagadhatjuk le azt a szomorú igazságot, hogy Szerbia Oroszországot szembe állította azzal a sorsdöntő kérdéssel: mit tegyünk a keleti kérdés újabb fejleményeivel kapcsolatban?”³⁴ Egyelőre azonban megelégedett azzal, hogy csatlakozott az Oroszország balkáni érdekeltségeit hangsúlyozók táborához, bár elképzelései kissé naivan hatottak: „Kereskedelmi szempontból Konstantinápolynak számunkra nincs olyan jelentősége, mint hadászati szempontból — írta. — Sőt, ... hadászati érdekeink azt tennék kívánatosná, hogy legyen lehetetlen mindenféle hadiflotta számára a Fekete-tengerre való bejutás, hiszen akkor nem lenne szükségünk arra, hogy felfegyverezzük a tenger partján levő támaszpontjainkat... De mint főváros sem alkalmas Oroszországnak, mert legalább a fél Balkánt hozzá kellene csatolni ahhoz, hogy izolált helyzete megszűnjön.”³⁵

A lap ezzel egyidejűleg rendkívül élesen támadott a Golosz mellett másik két polgári orgánomot, a Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyit és a Birzsevije Vedomosztyit is, a szláv kérdéssel kapcsolatos sajátos véleményük miatt.³⁶

A Goloszról, melynek álláspontja fokozatosan változott, már esett szó. A Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi azonban még július közepén is következetesen ragaszkodott a békés rendezés elvéhez, és lelkesen üdvözölte a reichstadi találkozót, melyen a lap szavait idézve „... mindkét fél részéről őszinte erőfeszítéseket tesznek az összeütközés elkerülésére.”³⁷ Azt a lap sem tekintette problémának, hogy az „őszinte erőfeszítésnek” mozgató rugója a világosan megfogalmazott területszerzési igény volt mindkét tárgyaló fél részéről. Ugyanakkor lelkesen számolt be arról is, hogy a szerbek a háború bizonyos szakaszaiban sikereket értek el, melyek ugyan nem vezettek el a remélt győzelemhez, de ennek ellenére nem agyalt Oroszország beavatkozása mellett. „A törököt a szláv népek páni félelembe kergették — írja kissé eltúlozva a dolgot a lap —, és meggyőzték Európát arról, hogy azok az emberek, akik mindent feláldoztak a szabadság oltárán, nem maradhatnak tovább a muzulmánok rabjai.”³⁸ Ezeket a lelkes hangú tudósításokat minden valószínűség szerint egy P. Monteverde nevű, Csernyajev szerb seregében szolgáló nyugalmazott orosz ezredes szállította a helyszínről a Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyinak és a Russzkij Mirnek is.³⁹ A szerkesztőség cikkei ugyanakkor nem győzték hangsúlyozni, hogy „Európa hisz még a békés megoldás lehetőségében a jelenlegi bonyodalmak ellenére is, de ezzel egyidejűleg készül a háborúra is.”⁴⁰ A Petyerburgszkaja Gazetának azzal a már idézett gondolatával is egyetértett, hogy „... a jelenlegi komplikációk előidézésében Anglia a bűnös. Ha ő nem utasítja el a berlini

32 Petyerburgszkaja Gazeta, Sz.-Petyerburg, 1876. július 17.

33 Uo. 1876. július 18.

34 Uo. 1876. július 22.

35 Uo. 1876. június 25.

36 Uo. 1876. június 20., 1876. június 22. stb.

37 Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi, Sz.-Petyerburg, 1876. június 27., július 29.

38 Uo. 1876. június 28., július 10.

39 CGAOR, SzSzsZR f. №. 109. op. №. 1. jegy. hrany. №. 1825. 1.: 34.

40 Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi, Sz.-Petyerburg, 1876. június 28., 1876. július 10.

memorandumhoz való csatlakozást, akkor ez a helyzet nem állt volna elő⁴¹ — írta a lap. A Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi álláspontja tehát csak abban tért el a Petyerburgszkaja Gazetáétól, hogy július közepén még mindig bízott a békés, kompromisszumos megoldás lehetőségében. Ez utóbbi pedig makacsul állította, hogy „... kétséges, miszerint Ausztria felhagyna tradicionális politikájával. Sokkal inkább várható az, hogy valamilyen közvetett megoldáshoz fog folyamodni, mivel a megállapodást mindenáron meg akarja majd kerülni.”⁴²

A burzsoá és nemesi lapok viszonya a szerbek és montenegróiak török ellen vívott harcához tehát elvileg azonos volt, ha a gyakorlati megoldások megítélésében mutatkoztak is eltérések, és ebből fakadó viták közöttük. Ugyanez a kettősség jellemezte a demokratikus sajtóorgánumok egymáshoz és a szláv kérdéshez való viszonyát is. Az erősödő tömegmozgalom hatására és idején azonban bizonyos változás figyelhető meg a demokraták ismert lapjainál is. P. L. Lavrov, a Vperjod című kiadvány szerkesztője, kezdettől fogva úgy vélte, hogy a szláv kérdés előtérbe kerülése elvonja a figyelmet Oroszország súlyos belső problémáiról, ezért ő maga lapja hasábjain szinte alig foglalkozott a kérdéssel. Számára a zömében szocialista érzelmű, Szerbiába vonuló önkéntesek „... olyan rabok, akik megrészegülnek mások szabadságvágyának hallatára is, és készek beállni a garibaldisták, kommünárok vagy szlávok közé, csak azért, hogy részt vehessenek valami olyasmiben, ami hasonlít a történelemre, s melyben otthon nem lehet részük.”⁴³

N. K. Mihajlovskij az Otyecesztvennije Zapiszki szerkesztője, aki kezdetben lelkesen nyilatkozott a balkáni eseményekről, immár részben revideálta régebbi nézeteit, és már ő is helytelenítette az önkéntesek Szerbiába vonulását. Nem a szlávok iránti forró lelkesedése hűlt ki, hanem a tények készítették bizonyos kérdésekben gondolkodásra. „Esküszöm önöknek — írja egy helyen —, jobban kívánom a szlávok szabadságát, és sokkal inkább tudatosan, mint azok a kedves és jószágos hölgyek, akik csoportosan járnak az állomásokat és vasúti kocsikat; erősebben és tudatosabban, mint sok rétor az újságoknál... A lelkesedés általános... Engem azonban izgat az a kérdés, hová tűnnek majd ezek az emberek, ha egyszer a történelem valamilyen formában véget vet a szláv—török problémának.”⁴⁴

Mihajlovskij meglátta ennek a népi felbuzdulásnak a demokratikus mozgalomra káros hatását, tudta, hogy ez a lelkesedési hullám a kisebb ellenállás irányába taszítja az orosz társadalomban felgyülemlett forradalmi energiát, s végül olyan vitorla fogja majd be ennek a mozgalomnak a szelét, mely korántsem a megfelelő irányba viszi Oroszország hajóját. A szlávok nemes ügyéből így lesz majd tengerszorosok és balkáni érdekeltségek megszerzéséért vívott küzdelem — az orosz nép véraldozata árán. Mihajlovskij tudta, hogy az orosz kormány nem fogja ezt a lehetőséget elszalasztani, mivel ez legalább két gondot vesz le majd a válláról: a balkáni probléma rendezését, és a belső forradalommal fenyegető helyzet megnyugtató megoldását. Ezért a narodnyik tábor két vezető orgánumának hangja szinte teljesen elhalkult a szláv testvériség eszméje hangos, kampányszerű kiteljesedésének e csaknem mindenkit magával ragadó áradatában.

41 Uo.

42 Petyerburgszkaja Gazeta, Sz.-Petyerburg, 1876. június 29.

43 Vperjod, Sz.-Petyerburg, 1876. №. 42. 593—594. o.

44 Otyecesztvennije Zapiszki, Sz.-Petyerburg, 1876. t. IV. 288—289. o.

Egészen más okok miatt ugyan, de volt még egy periodika, a Vesztnyk Jevropi, mely nem a „divatos” hangnemben foglalkozott a szláv kérdéssel. A liberális értelmiség alkotmányos monarchiáért harcoló rétegeit maga köré tömörítő lap látta a paradoxont: Oroszország, az önkényuralom fellegvára akar riadót fűjni a török birodalom kis szláv népeinek alkotmányos jogaiért. Nem a szlávok harcának igazságában kételkedett, hanem Oroszország őszinte segítségnyújtási szándékában — tegyük hozzá: joggal. Jól látta, hogy Oroszország számára akár győztes, akár vesztes háborúról lenne szó, az az alkotmányos monarchia létrejöttét egyaránt késleltetné. Ezért viselkedtek továbbra is kimérten és megfontoltan a lap munkatársai, ha a háború lehetőségéről elkerülhetetlenül nyilatkozni kellett. „Nem tulajdonítunk különösebb jelentőséget a manifesztációknak — írta az újság —, és nem vagyunk hajlandók arra, hogy ezekből bármiféle következtetést levonjunk.”⁴⁵

M. M. Sztaszjulevics — a pétervári egyetem volt professzorából lett laptulajdonos — orgánumának nyugodt hangneme októberben már a kormány mérsékelt ellenzékét jelentette, hiszen ekkorra a cár eldöntötte, hogy végső megoldásként a fegyveres beavatkozástól sem fog visszariadni. A Vesztnyk Jevropi állásfoglalása nem segítette sem a kormányt, sem az uralkodót döntése meghozatalában. „Teljesen a kormányra tartozik, hogy háborút akar-e, vagy békét”⁴⁶ — írta egy alkalommal az ismert mérsékelt liberális lap. Látta ugyan, hogy ebben az esetben a közvélemény nyomását nem lehet figyelmen kívül hagyni, de ő maga nem kívánt részt venni ennek a hatásnak a fokozásában. Ezért aztán közte és az ellenkező vélgletet képviselő Moszkovszkije Vedomosztyi között továbbra is fennállt az ellentét, hiszen Katkov, a reakciós moszkvai „sajtókirály”, nem egy alkalommal adott hangot annak a véleményének, mely szerint „Európa elvont fogalom... Európa egy eszme, nem pedig határozott, cselekvő erő... Törökországot sem Európa tudja felelősségre vonni, hanem egyik állama. S ha eljön a cselekvés ideje, melyik lehet ez az állam, ha nem Oroszország?”⁴⁷ — kérdezi nem kevés önbizalommal.

Október végén, a szerb hadsereg teljesen egyértelmű veresége után, Katkov is érzekelte, hogy a döntés elodázhatatlan, II. Sándor október végi beszéde után pedig, melyben a konstantinápolyi konferencia sikertelensége esetére kilátásba helyezte az önálló lépéseket, a Moszkovszkije Vedomosztyi kijelentette: „... sikerült végre kiszakadni a diplomácia bűvös köréből.”⁴⁸ A török fővárosban tartandó konferenciával kapcsolatban kezdettől fogva nem voltak illúziói, „... nem képes arra, hogy bármit is tegyen”⁴⁹ — állapította meg róla, s a látványos kudarcot ilymódon teljesen törvénytörőnek tekintette.⁵⁰

A konstantinápolyi konferenciával valóban véget ért a keleti válság azon szakasza, melyben Oroszország szövetségeseivel együttesen kívánt fellépni a konfliktus békés rendezése érdekében. Ebben a periódusban a sajtó, mely — néhány ismert kivételtől eltekintve — az uralkodó osztály befolyása alatt állt, igen jelentős szerepet játszott az orosz társadalom politikai közgondolkodásának alakításában, illetve a politikai aktivitás megnyilvánulásainak közvetítésében, minden előzetes cenzúrázás, tilalom, megszorítás, figyelmeztetés, betiltás, elkobzás, stb. ellenére is.

Mégsem uniformizálhatjuk azonban az elképzeléseket, hiszen még a sajtó sem tudta teljesen átformálni az emberek egyéni élményeken alapuló érték-

45 Vesztnyk Jevropi, Sz.-Petyerburg, 1876. október, 800. o.

46 Uo. Szeptember, 1876. 351. o.

47 Moszkovszkije Vedomosztyi, Moszkva, 1876. szeptember 11.

48 Uo. 1876. november 2.

49 Uo. 1876. december 8.

50 Uo. 1877. január 4., 7., 8.

ítéletét. Erre érdekes példa N. Szvesnyikov ellentengernagynak P. I. Alandszkij-hoz, a kijevi egyetem egyetemes történeti tanszékének professzorához írott levele, amelyben — többek között — így nyilatkozott a mindenki által a szlávok, következésképpen Oroszország ellenségének is tekintett magyarságról: „Jártam Magyarországon, és el vagyok ragadtatva ellenségeinktől, akik a szláv ügynek is ellenségei, de rendkívül szimpatikusak. Igen nemesnek tartom állameszméjüket, lángoló szeretetüket a Magyar Állam iránt... Csodálatos hősök, nyílt, becsületel ellenség. Bár lehetnének majd egykor barátaink!”⁵¹

A magyarságra nézve rendkívül kedvező megállapítást ezután követi egy éles, Oroszországban meglehetősen szokatlan franciaellenes kirohanás, melynek oka, hogy Franciaország nem támogatta a szláv mozgalmakat. „A franciák egy söpredék. Engem még itthon csodálatba ejtett a pétervári franciák ellenséges magatartása a szlávokkal szemben, de miután jártam Párizsban, arra a következtetésre jutottam, hogy a franciánál unalmasabb, rutinosabb és pogányabb ember nincs a földön. Semmit nem értenek — de vajon mit is érthetnének a doktrinérek és rutinemberek?”⁵²

A franciákkal kapcsolatos megállapítása kissé túlzásnak hat, hiszen aki olvasta Victor Hugo híres pamfletjét, melyben kemény vádakkal illeti Európa kormányait a szláv kérdésben tanúsított közömbösségük miatt,⁵³ vagy Emile Girardin „Európa szégyenét”, a török birodalmat ostromozó kiadványát,⁵⁴ annak nem lehet ilyen egyértelműen negatív képe az egész francia társadalomról, mint a levélíró Szvesnyikovnak. Az általunk vizsgált közvélemény-problematikába azonban az ilyesfajta szélsőséges reakciók is beletartoznak. Egy dolog azonban a levél írójának koncepciójában is azonos az általános tendenciával: a szláv ügygel való szimpatizálása. Szélsőséges reakciója azonban felhívja rá a figyelmét, és a cár saját kezűleg írja a III. Ügyosztály cenzúrabizottsága által elé terjesztett levélrészletre: „Figyelni kell ezt az embert”.⁵⁵

Az adott időszak egyik jellemző vonása volt, hogy a helyzet viszonylagos áttekinthetlensége miatt tág tere nyílt az egyéni kezdeményezéseknek is, és ez esetben nemcsak az önkéntesek ezreire, az adományokra vagy hasonló megmozdulásokra gondolunk, hanem a politikai és főként a diplomáciai élet megélénkülésére, melynek egyik mozgatóereje N. P. Ignatyev volt, a konstantinápolyi orosz követ. Ő a balkáni események egyik központi alakja, akinek sajátos módszerei és extrém viselkedése előtt mind a kortársak, mind pedig az utókor kissé értetlenül áll, pedig elgondolásai sok esetben jóval megelőzték a hivatalos kurzus vonalát, amely, mire szinkronba került velük, már aktualitásukat veszítették.

Visszaemlékezéseiben elmondja, hogy a szerb háború kitörésekor igen nehézé vált a helyzete Konstantinápolyban, sőt, veszélyessé, (s ha a Szalonikiban meggyilkolt konzulokra gondolunk, meg kell állapítanunk, hogy nem túloz), mivel Csernyajev és az orosz önkéntesek megjelenése után a török kormány Oroszországot ellenségének tekintette annak ellenére, hogy az orosz kormány határozott tilalma ellenére utazott a tábornok 1876 júniusában Szerbiába.⁵⁶ „A helyzet tragikus volt”⁵⁷ — jegyezte fel lakonikus tömörséggel. A véleges megoldásra a lehetőségek közül ő kezdettől fogva a háborút javasolta. „Orosz-

51 CGAOR SzSzsZR f. №. 109. op. №. 4. jegy. hrany. №. 160. 1.: 1.

52 Uo.

53 V. Hugo: Pour la Serbie. Oeuvres Complètes. Actes et paroles depuis l'Exile, 1876—1881. Párizs, é. n.

54 E. Girardin: La honte de l'Europe. (Oroszul: Zsivarden, E.: Pozor Jevropi. Szankt-Petyerburg, 1887.)

55 CGAOR SzSzsZR f. №. 109. op. №. 4. jegy. hrany. №. 160. 1.: 1.

56 Ignatyev, N. P.: Zapiszki (a továbbiakban — Ignatyev). Közli az Isztorieszkij Vesztnyik, folytatásokban. 1914. №. 4. 55. o.

57 Uo. 56. o.

országnak vagy egyedül kell cselekednie, de határozottan, ... vagy meg kell egyeznie a többi állammal abban, hogy együttes hatással elérik a vérontás azonnali megszüntetését, majd pedig a keresztények helyzetének tényleges rendezését Törökország részéről”⁵⁸ — írja.

Ő maga azonban addig is mindent elkövetett a diplomácia terén, hogy hozzájáruljon a megoldáshoz. Az ősz folyamán például sajátos módon igyekezett lord Salisburyt, a konstantinápolyi konferencián Angliát képviselő konzervatív politikust megnyerni a török elleni együttes fellépés ügyének, s ehhez minden lehetséges eszközt igénybe vett. Visszaemlékezéseiben olvashatunk ezzel kapcsolatban egy érdekes epizódot, melynek röviden az a lényege, hogy Salisbury sokáig nem adott hitelt azoknak a híreknek, melyek a bolgárokkal szembeni kegyetlenkedéseket ecsetelték. Ignatyev felajánlotta, hogy konferencián nyújtandó támogatása ellenében bebizonyítja neki, hogy Konstantinápoly sikátoriban keresztény nőket és gyerekeket árulnak rabszolgaként a cserkeszek és basibozukok jóvoltából a gátlástalan török kereskedők. Egy dagesztáni orosz ezredes segítségével az akciót siker koronázta, Salisbury — állítólag — kapott egy keresztény gyermeket a konstantinápolyi rabszolgapiacról és ez rendkívül megdöbbentette. S ha nem is ez volt elsődleges oka, de nagymértékben hozzájárult Salisbury más meggyőződésből eredő állásfoglalásához a konferencia egész ideje alatt, mellyel támogatta a közös irányvonalat.⁵⁹

Ignatyev e korszakbeli magatartására az is jellemző volt, hogy az angol diplomácia mellett egyéb lehetőségeket is számba vett, melyek segítségére lehettek Oroszországnak a fegyveres konfliktus esetén. „Állandóan azt hajtogattam — írja —, hogy a félmegoldások károsak Keleten, és csak a muzulmánok fanatizmusát szítják ... Oroszország nem vághat bele egyedül az azonnali katonai fenyegetés realizálásába a Portával szemben, mert ez egy teljesen haszontalan háborúba sodorna minket.”⁶⁰ A krími háború kísértete elől tehát ő sem tudott menekülni, amikor felmerült az önálló cselekvés gondolata. Ugyanakkor azt is mérlegelte, hogy a háborúra Oroszország számára soha nem kínálkozik ennél megfelelőbb alkalom, és soha nem fogja a társadalom egésze ennél egyöntetűbben támogatni az önkényuralmi rendszer háborúját idegen földön. „Oroszország közvéleménye követeli — írja —, hogy mindaz, amit a szerbek eddig saját és orosz testvéreik vére árán megszereztek, maradjon az övék, s az utóbbi hónapokban a szerbek által hozott hatalmas áldozatok, melyeket honfitársaink támogatása tesz még értékesebbé, ne legyenek hiábavalók.”⁶¹

Ignatyev szavára a cári külpolitika teljhatalmú irányítója, Gorcsakov kancellár nem fordított különösebb figyelmet, az belevegyült az általános hangoskodás zajába, mely azonban egyre inkább eljutott a hivatalos politikát irányítók füléhez.

A Miniszterek Bizottságának elnöke, a konzervatív Valujev azonban úgy érezte, nem szabad komolyan foglalkozni vele. Ő sorscapásnak tekintette a háborúnak még a gondolatát is. Néhány nappal kitörése előtt ezeket a mondatokat jegyezte fel naplójába: „A keleti horizont nem tisztul. Úgy látszik, Anglia biztatására Törökország Szerbiára és Montenegróra készül csapást mérni. Ez közvetve csapás ránk is. Sikerült elérnünk.”⁶² Amikor pedig kitört a háború a Balkánon, így folytatta a megkezdett gondolatot: „Szerintem a körülmények

58 Uo. 61. o.

59 A történetet A. A. *Basmakornak* mondta el Ignatyev, aki mint lehetséges verziót közölte Ignatyev feljegyzéseihez kapcsolódó jegyzeteiben. *Isztoriczeszkij, Vesztnyik*, 1914. №. 4. 55. o.

60 *Ignatyev*: 58. o.

61 Uo. 65. l.

62 *Dnyevnyik P. A. Valujeva*, minisztra vnutrennyih gyel (1861—1876) v 2-h tomah. (a továbbiakban — *Vatujev*) Moskva, 1962. 2. t. 372. o., 1876. június 13.

lehetetlenné tették, hogy szerencsésen kijussunk a bajból. We are drifting... valószínűleg... into war. Mindenesetre úgy néz ki, hogy nem magunk megyünk, hanem belesodornak bennünket...⁶³

Az ő naplója tartalmaz néhány érdekes megjegyzést azzal kapcsolatban is, hogyan hatott ez a feszültség a cásra, és közvetlen környezetére. II. Sándor — és ezt sok egyéb feljegyzés is megerősíti, más forrásokból — „... sokkal sápadtabb, fáradtabb, és soványabb volt, mint eddig bármikor... Gorcsakov herceg pedig ezzel ellentétben olyan korát meghazudtolóan friss és magabiztos, mint eddig még soha.”⁶⁴ Ez utóbbi megjegyzést A. Je. Tyimasev belügyminiszter leveléből idézte naplójában. Neki magának a kancellárról egész más benyomásai voltak. Igaz, Tyimasev nyilvánosság előtt látta szerepelni Gorcsakovot, a cár Pétervárra érkezésekor, Valujev pedig egy magánbeszélgetés után vetette papírra gondolatait: „Gorcsakov herceget először láttam szellemileg gyenge állapotban. A vele folytatott beszélgetés során az az érzésem támadt, hogy a herceg nem von határt a szavak és a tettek között, vagyis a szavakat a tettek ekvivalensének tekintti... Most vettem észre azt is, hogy Gorcsakov herceget rendkívüli módon foglalkoztatja az a kérdés, mit mond róla az a szlavofiloskodó társadalom, melyet ő azonosít Oroszországgal.”⁶⁵

Így már érthető, miért látja a két politikus, Tyimasev és Valujev ugyanazt a Gorcsakovot különbözőnek. Gorcsakovnak hiúsága nem engedi, hogy gyengének mutakozzon a nehéz helyzetben a „nép” előtt. II. Sándornak azonban nincs szüksége arra, hogy tettebbe magát, az ő tekintélye nem szenvedhet csorbát attól, ha az emberek látják rajta, hogy szíven viseli országa sorsát. Egyébként nagyon érdekes momentumok kerültek felszínre ezekből a naplórészletekből. II. Sándor például, az abszolút uralkodó, a végső döntések meghozatala előtt szinte minden érdekeltet többször is megkérdezett, és mint látni fogjuk, még a közvélemény érvelése is lényeges volt számára. Külpolitikai elhatározásaiban azonban Gorcsakov kancellár szava volt a mérvadó, de ez bizonyos veszélyeket rejtett magában, mivel Gorcsakov idős kora ellenére még mindig minden szálát maga akart kézben tartani, és mindent egyedül kívánt elintézni. Valujev jól látta ennek a hátrányait az adott szituációban. „A kancellár és az uralkodó elképzelései közel sem azonosak — írja. — A kancellár néha üres frázisokkal csapja be az uralkodót. Egyiküknél sincsenek azonban határozott és világosan megfogalmazott tézisek. Az eredmény pedig nem más, mint az a sok ellentmondás, mely mindenkinek szemet szúr a cár és a kancellár szavait hallgatva, vagy Ignatyev táviratait olvasva és cselekedeteit látva... Veszélyes játék.”⁶⁶

Valujevet tehát a szlávok sorsa nem tudta annyira meghatni, hogy Oroszország beavatkozását megsegítésük ürügyén indokoltnak vélte volna, és nem izgatták a várható gazdasági előnyök sem, melyeket az esetleg sikeres háború jelenthetett. „Aki úgy ismeri a helyzetünket, mint ahogy — szerencsétlenségemre — én ismerem, az egy pillanatig sem ingadozhat abban a meggyőződésben, hogy nem folytathatunk háborút. Esztelenség mindent kockára tenni, a szláv népeket pedig olyan tévhitben ringatni, hogy együtt tudunk működni velük — egyenesen bűn.”⁶⁷ Csernyajejjel szembeni ellenszenvé szinte naplójának minden lapjáról árad, nem táplál különösebb illúziókat hadjáratával kapcsolatban. Egy alkalommal például megállapítja: „A háborús színterekről semmilyen határozott hír nincs. Csernyajej szerb hadjárata kezd humbuggá (sic!)

63 Uo. t. 2. 373. o., 1876. július 28. („Az ár... valószínűleg... a háborúba sodor minket.”)

64 Uo. t. 2. 373. o., 1876. július 2.

65 Uo. t. 2. 374. o., 1876. július 2.

66 Uo. t. 2. 374. o., 1876. július 2.

67 Uo.

válni.⁶⁸ De a szerbek harcias magatartását is erősen hiányolja, lényegesen többet várt tőlük, ha már egyszer ők üzentek hadat. „Folyik a vér (bár a szerbek egyáltalán nem olyan lelkesedéssel mennek harcba, mint ahogy azt nálunk gondolják és remélték), és az európai kormányokra háruló felelősség egyre súlyosabb...⁶⁹ Ezt a felelősséget nem veheti le róluk még az a lelkes társadalmi együttérzés sem a szlávok iránt, mely főként Oroszországban öltött eddig nem tapasztalt méreteket, s melyről Valujevnek igen lesújtó a véleménye. „Gyakorlatilag mindenütt csak hazugsággal és hazugsággal találja magát szemben az ember... Hull a vér, pusztulnak ennek a különböző indíttatású, becsvágyó, önimádó és felelőtlen játéknak a szerencsétlen áldozatai. Felháborító és rendkívül visszataszító dolognak tartom, hogy senki nem gondol rájuk, nem érez velük póz vagy személyes érdek nélkül. Szerbekről, montenegróiakról beszélnek, adományokat gyűjtenek, tépést csinálnak, szidják a törököt, Angliát, vagy Ausztriát — de mindenütt csak az látszik és hallatszik: MI, nem pedig az, hogy OK.”⁷⁰

Ez a megállapítása különösképpen rokon vonásokat mutat a demokratikus tábor gondolataival, bár ez felszíni jelenség, hiszen Valujev a szláv népek küzdelmét értelmetlen, céltalan vérontásnak minősíti, melynek kiváltó okai szorinte csalóka ábrándok. Szánja őket, sikereket kíván harcukhoz, de minden különösebb meggyőződés, vagy lelkesedés nélkül, és Oroszországot elhatárolja a részvételtől. „Ma híreket kaptunk a montenegróiak tényleges sikereiről. Őt ágyú, háromszáz fogoly — akik között egy bizonyos Oszman pasa is van. Adjon az isten további sikereket nekik is és a szerbeknek is. Nekünk azonban tudnunk kell, hogy a törökökhöz semmi közünk, kizárólag az oroszok, és nem a szerbek vagy montenegróiak iránt vannak kötelezettségeink.”⁷¹ Ebben a meggyőződésében semmi nem tudja megingatni, még a mindenki által előre látott fordulat sem a hivatalos külpolitikai kurzusban. Szeptember 26-án ezt írja: „Tartózkodom a találgatásoktól. Csak egyet tudok, hogy sem világos gondolat, sem pedig erős kéz nyomát nem látom. Így hát legalább saját ügyeimet veszem kézbe.”⁷²

Október elején a tiltakozás hangját nála is felváltja a szelíd beletörődés, de semmiképp nem a helyeslés hangja. „A nép érzéseit többé-kevésbé mesterséges úton ugyan, de felszították. Sok ártatlan áldozatot hoztak a bolgárok. De most már nem lehet diplomáciai jegyzékekkel megelégedni.”⁷³ Ugyanakkor egyáltalán nem lelkesedik a gondolatért. Nem tudja más belátásra bírni II. Sándor október 30-i, a Kremlben elmondott beszéde sem, melyben a cár a moszkvai nemesség és a város képviselői előtt először jelentette ki hivatalosan, hogy Oroszország kész a legvégsőig elmenni Törökországgal szemben annak követelésében, hogy oldja meg keresztény alattvalói problémáit. „Ha ez nem történik meg — jelentette ki a cár —, és azt látom, hogy nem tudjuk megszerezni azokat a garanciákat, melyeket a Portának kellene biztosítania jogos követeléseink teljesítése érdekében, akkor feltett szándékom, hogy önállóan fogok cselekedni, és biztos vagyok benne, hogy ez esetben Oroszország válaszolni fog a felhívásomra.”⁷⁴ Ezek után Valujevet csak jóneveltsége tartja vissza attól, hogy valami felségsértőt ne írjon naplójába. Még így is közel kerül ahhoz, hogy olyasmit vessen papírra, amit nem szeretne maga sem. „Úgy érzem, hogy bolondok házába ke-

68 Uo. t. 2. 375. o., 1876. július 6.

69 Uo. t. 2. 376. o., 1876. július 9.

70 Uo. t. 2. 376. o., 1876. július 9.

71 Uo. t. 2. 377. o., 1876. július 18.

72 Uo. t. 2. 390. o., 1876. szeptember 23.

73 Uo. t. 2. 392. o., 1876. október 8.

74 *Tatyiscsev, Sz. Sz.: Imperator Alekszandr II ... t. II. 310. o.*

rültem. Már alig olvasok újságot... És nem írok le semmit. Semmi mást, csak az esztelenség krónikáját.”⁷⁵ De ezt már nem részletezzük a továbbiakban. Eddig is csak azért idéztük Valujev gondolatait ilyen részletesen, mert a háborút ellenzők táborából ezt tartjuk a legkiforrottabb nemesi álláspontnak. Egy egész társadalmi réteg elképzelései jutnak kifejezésre naplójának lapjain, melynek szavai azonban már nem állíthatják meg a megindult lavinát.

Valujev megtehetette, hogy kitért a háború igenlése elől, hiszen a külügyek felelőssége nem nyomta a vállát, így az ország belső problémáira koncentrálhatott, melyek objektív számbavétele valóban kétségessé tehetette a háború kimeneteletét. Ugyanez a szemléletmód egy hadügyminiszter esetében azonban megengedhetetlen volt, s valószínűleg pozíciójának elvesztését is eredményezte volna. Ez tehát az egyik oka annak, hogy D. A. Miljutyin már a bulgáriai események óta, melyekbe nem kívánt beleavatkozni, egyre inkább az aktív cselekvést sürgetők oldalára állt. Ezt a lépését számos külső és belső tényező motiválta. Ugyanakkor a fordulat nem látványos módon zajlott le nézeteiben, hanem fokozatosan érett, alakult az események nyomása alatt. A helyzet pikantériáját fokozta, hogy D. A. Miljutyin hadügyminiszter volt a cári kormány egyetlen mérsékelt liberális nézeteket valló tagja. Ismert politikai nézetei ellenére II. Sándor egyik legmegbízhatóbb tanácsadója, az orosz hadügyi reform végrehajtója is volt. Intelligens, széles látókörű politikus hírében állott, akinek tevékenysége a korabeli Európában — főként Németországban — rendkívüli érdeklődésre tartott számot.

Próbáljuk meg naplója segítségével nyomon követni azt a folyamatot, mely egyrészt demonstrálja egy hadügyminiszter állásfoglalásának változását, másrészt tartalmaz olyan általános igazságokat is, melyek annak a rétegnek a szemléletváltozására jellemzőek, amelyek fokozatosan jutott el a háború tagadásától annak igenléséig. Július 22-én naplójába a következőt jegyzi be: „Most már egyre inkább úgy néz ki, maga a cár sem biztos benne, hogy meg lehet őrizni az európai békét. A dologban az a legveszélyesebb, hogy minket is háborúba fognak sodorni akarataink ellenére. Ezt a lehetőséget sugallja Cserkasszkij herceg nyilatkozata is, aki úgy tesz, mintha a moszkvai közvéleményt képviselné. Pedig tulajdonképpen azért jött, hogy kipuhatolja, mi történik nálunk, a felsőbb állami vezetés körében.”⁷⁶

V. A. Cserkasszkij herceg mérsékelt liberális beállítottságú államférfi volt az adott időszakban, aki a „második főváros”, Moszkva politikai életében játszott jelentős szerepet. Miljutyin azonban egyre inkább úgy vélte, ha a közvélemény támogatása ilyen erőteljes, talán van lehetőség a sikeres beavatkozásra. Ezért aztán egyre jobban bosszantották azok a hírek, melyek a hadsereg készületlenségéről kaptak lábra. „Komor hangulatomnak nem kevésbé oka a személyes bosszúság, melyet a hozzám is eljutó, állandóan szállingózó hírek okoznak arról, hogy állítólag nem vagyunk felkészülve a háborúra, nincs se hadseregünk, se puskaporunk, se fegyverünk. Nem fér a fejembe, honnan eredhetnek ilyen hírek.”⁷⁷

Főként a Novoje Vremja terjesztette ezeket a híreket nagy előszeretettel, ezért Miljutyin eléggé haragudott is a lapra. Hogy megcáfolja a híreszteléseket, megbízta a Russzkij Invalid, a hadügyminisztérium orgánuma szerkesztőségét azzal, hogy szerezzen információkat a jelenlegi orosz katonai helyzetről (!), s

75 Valujev, t. 2. 396. o., 1876. november 12.

76 Dnyevnyik D. A. Miljutyina 1876—77. t. II. (a továbbiakban — *Miljutyin*) Moszkva, 1949. 60. o., 1876. július 22.

77 Uo. 64. o., 1876. július 27.

hasonlítsa össze ezt az 1853-as viszonyokkal. „Utastítottam őket, hogy ezek után ajánlják fel az anyagot közlésre egy másik lapnak, például a Golosznak. Végére is kell valamit válaszolni a hazug, és politikai helyzetünkre kifejezetten hátrányosan ható híresztelésekre”⁷⁸ — írja naplójában. Ez a tény olyan szempontból figyelemre méltó, hogy a hadseregbe vonatkozó kérdések a „tiltott témák” között szerepeltek a sajtótörvény értelmében, s kevéssel később, novemberben, egy ágensi jelentés éppen arról számolt be, hogy a Novoje Vremja és a Birszevije Vedomosztyi ellen eljárás indult, mivel ezek a lapok „... megsértették annak a titkos körlevélnek az intézkedését, mely megtiltotta, hogy bármiféle hírt közöljenek a háborús előkészületekről, a katonaság mozgósításáról és felvonulásáról, stb...”⁷⁹ Egy másik hasonló jelentésben olvashatjuk az említett körlevélnek a lényegét is: „A jelenlegi politikai körülmények között — szögezi le a jelentés — (...) olyan intézkedések születnek, melyek hozzájárulnak ahhoz, hogy Oroszország hadi készülődése titokban maradjon. Ez év november 3-án ennek megfelelően az előzetes cenzúra nélkül megjelenő lapok szerkesztőinek írásban kellett beleegyezniük, hogy semmiféle hírt nem publikálnak a hadseregirányítás intézkedéseivel, és különösképpen a hadsereg diszlokációjával és átcsoportosításával kapcsolatban.”⁸⁰

Igaz, Miljutyin előbb teszi ezt a lépést, de szokatlan, hogy éppen a sajtót használja fel a számára kellemetlen hírek megcáfolására, és hogy Oroszország „hadititkait” éppen ő hozza nyilvánosságra, nem sokkal a háború kitörése előtt. Ugyanez, a Miljutyin viselkedését jellemző kettősség figyelhető meg a hadsereg tisztjei körében is. Akik úgy gondolták, hogy cáfolniuk kell a szállongó híreket, készek voltak akár valódi hadititkok közlésére is. „Néhány tiszt — jelenti egy ügynök — a Főparancsnokságról és a hadseregirányítás más hivatalaiból javaslatot tett arra, hogy ellátja a lapokat olyan hírekkel, melyeket azok hivatalos úton nem tudnának megszerezni.”⁸¹ A tisztek másik csoportja és a hadsereg vezetése szemében pedig ugyanez árulásnak minősült, büntetendő cselekedetnek, sőt, ha még az is bebizonyosodott, hogy ugyanezt az ajánlatot a tisztek külföldi lapoknak is megtették — hazaárulásnak is tekinthették, mely a legsúlyosabb büntetést is maga után vonhatta. A tisztek azonban betartották a konspirációs szabályokat, kiletükre — tudomásunk szerint — nem derült fény.⁸²

Miljutyint, a hadügyminisztert, s a főtiszték egy csoportját tehát a közvélemény hangja inspirálta erre a szokatlan lépésre — és a bizonyítás vágya. Ez a jelenség eléggé nehezen illeszthető bele az orosz önkényuralmi rendszerről eddig ismert képbe. A közvélemény hatását ebben az időszakban még a feltétlen tekintélynek örvendő Gorcsakov kancellár is negatív előjellel érezte. „A közvélemény Oroszországban egyre hangosabban mondja ki elégedetlenségét diplomáciánk tétlensége láttán. A kancellár népszerűsége és dicsősége komoly veszélyben forog”⁸³ — írja naplójába Miljutyin. S ennek mintegy alátámasztására a Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyiban a jól ismert liberális zszurnaliszta V. P. Burenin (ez esetben Nyina álnéven) egy ágensi jelentés szerint olyan cikket tett közzé, mely „... nem helyénvaló... gúnyolódást tartalmaz a konzervativizmusról és általában diplomáciánk jelenlegi módszereiről, különösen hangsúlyozva a keleti kérdés megoldásának sikertelen orosz kísérletét.”⁸⁴

78 Uo. 65. o., 1876. július 30.

79 CGAOR SzSzSzR f. №. 109. op. №. 1. jegy. hrany. №. 2. 188. 1876. november 26. 1.: 1.

80 Uo. №. 2049. 1.: 31.

81 Uo. 1.: 31.

82 Uo. 1.: 11.

83 *Miljutyin*, 65. o., 1876. július 30.

84 CGAOR SzSzSzR f. №. 109. op. №. 1. jegy. hrany. №. 2188. 1.: 1.

A Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi „bűnébe” Miljutyin is beleesik, bár ő csak naplójában veti papírra ezeket a gondolatokat. „Az utóbbi napokban Varsóban, majd a Jaltába való utazás egész ideje alatt gyakran volt alkalmam együtt lenni Gorcsakov herceggel, hallgatni magyarázatait a diplomáciai konsz-tellációkról a keleti kérdésben, olvasni a különböző helyekről érkező táviratokat, híreket. Ezekből a beszélgetésekből, mindabból, amit olvastam és láttam, azt a következtetést tudom csak levonni, hogy a jelenlegi helyzet egyáltalán nem sugallja diplomáciánk sikeres tevékenységének gondolatát.”⁸⁵

Miljutyin egyébként nem kedvelte különösebben a kancellárt, mivel politikai nézeteik eléggé távol állottak egymástól. A hadügyminiszter ismert mérsékelt liberális nézetei nem tették lehetővé a Gorcsakovval való közeli kapcsolatot, inkább hivatali teendőik közössége parancsolt tiszteletet bennük egymás iránt. De ahol lehetett, ott nem felejtették el, hogy megfricskásszák a másikat. Miljutyin egy alkalommal például ezt írja Gorcsakovról: „Azzal dicsekszik, hogy az ő diplomáciai táviratai egymaguk képesek megvédeni Oroszország érdekeit, hadsereg és pénzügyi támogatás nélkül. De alig kezd élesedni a diplomáciai levelezés tónusa, vagy csak megváltozni a hangneme, ugyanez a Gorcsakov herceg hangosan kezd kiabálni, hogy miért nem áll készenlétben állandóan a hadsereg olyan céllal, hogy amikor szüksége van rá, a segítségére siessen.”⁸⁶

Ez a kritikus helyzet hamarosan elő is állt, s a Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi kertelés nélkül szemére vetette a kancellárnak, hogy „... levelezése Európa kormányaival nem más, mint a jóllakott ember beszélgetése az éhes-sel”⁸⁷ — de ez a kijelentése az archívum cenzúraanyagát bővítette csak, nyilvánosság elé nem kerülhetett.

Miljutyin nem tette ki magát hasonló kellemetlenségeknek, igyekezett minden oldalról fedezni magát. A közvéleménynek egyre hangosabban ismételtette, hogy Oroszország felkészülten várja a háborút, ugyanezt II. Sándornak is több ízben előadta, de nem sietette döntése meghozatalában, sőt, igyekezett visszatartani a túl korai beavatkozástól. Szeptemberben a cár egy heves ki-robbanása után, amikor azzal fenyegetőzött, hogy azonnal aláírja a hadüzenetet, Miljutyin ezt jegyezte naplójába: „Ez a hirtelen sietség ebben a fontos kérdésben igen megijesztett engem... Igyekeztem helyzetünk minden előnyét ecsetelni, de azt is kifejtettem, hogy tengernyi ellenség vesz körül bennünket, és legalább Ausztria szándékát nem ártana ismerni...”⁸⁸

Még egy igen érdekes adalékot tartalmaz Miljutyin naplója 1876 őszére vonatkozóan. Szeptember végén ugyanis felkereste őt egy Porohovscsikov nevezetű moszkvai polgár, aki az ottani Szláv Bizottság tagja, a Szerbiába induló önkéntesek toborzásának egyik lelkes aktivistája volt, az orosz társadalom szlávbarát felbuzdulásának cselekvő részese. Előadta Miljutyinnak, hogy látogatásának oka a nép iránt érzett felelősségtudata, mely arra készíti, hogy nyíltan megmondja: a további határozatlanság a kormány tekintélyét alaposan meg fogja nyirbálni, lépjen tehát a kérdésben határozottan. Porohovscsikov ugyan-ezzel a gondolattal felkereste Miljutyinon kívül Gorcsakovot, Ignatyevet, sőt, II. Sándort is! Miljutyin megdöbbenése határtalan. „Mikor volt az lehetséges, hogy egy kormánykörökben teljesen ismeretlen nevű személy felkeresse a kormány tagjait, netalán magát az uralkodót azzal a szándékkal, hogy az orosz nép követelésének hangot adjon, vagy tanácsokkal lássa el őket? De a mostani helyzetben — ez előre látható — a Porohovscsikovok frázisai és beszédei igen

85 *Miljutyin*, 73. o., 1876. augusztus 31.

86 Uo. 74. o., 1876. augusztus 31.

87 CGAOR. SzSzSzR f. №. 109. op. №. 1. jegy. hrany. №. 2188. 1.: 1.

88 *Miljutyin*, 77. o., 1876. szeptember 3.

nagy hatást válthatnak ki.”⁸⁹ És ezt a megállapítást az orosz kormány legliberálisabb szellemű minisztere jegyezte fel naplójában!

Ugyancsak furcsának tartotta, hogy II. Sándor nem akarta észrevenni, hogy a trónörökös (a későbbi III. Sándor) a legaktívabb tagja a „cselekvők” táborának. „Ilyen kettősség mellett lehet-e bármiféle határozott tervet számonkérni?”⁹⁰ — teszi fel keserűen a kérdést.

Ugyanezt bizonyítja I. Sz. Akszakov, a szlavofil nézetéről ismert publicista egyik kijelentése is, aki a Moszkvai Szláv Bizottság elnökeként igen jól tudta, hogy a Bizottság anyagi helyzetének stabilitásához nagymértékben hozzájárultak azok a nagy volumenű adományok, melyeket — mivel nyíltan nem lehetett — ezúton bocsátottak Szerbia rendelkezésére az orosz kormánykörök. Pénz, fegyver (még ágyú is!) áramlott ezen az úton Szerbiába, s Akszakov lelkes kijelentése megalapozottnak tűnt: „A Szláv Bizottság háborút visel a Török Birodalom ellen!”⁹¹

Miljutyin úgy vélte, a kormányzat és az uralkodó ezen magatartásának kialakulásában igen nagy szerepet játszott Porohovcsikov „szószátyársága”, mely „... kétségtelenül nagy hatással volt a cásra”.⁹²

Ha ezt a hadügyminiszter, a racionálisan gondolkodó államférfi így látta, nekünk sincs okunk kételkedni abban, hogy a „nép” állásfoglalása ez esetben valóban befolyásolta II. Sándort döntései meghozatalában. Újra megkérte Miljutyint, mondja el véleményét a kialakult helyzetről, mivel „... ő már elveszítette a reményt a kollektív megoldást illetően — írta Miljutyin —, és sajnálatos tudomásul az izolált cselekvés elkerülhetetlen tényét. — En határozottan kijelentettem, hogy magam sem látom a további diplomáciai tárgyalások sikerét biztosítottak, és nyilvánvaló, hogy Anglia és Ausztria—Magyarország háborúba akar minket sodorni, egyedül ránk hárítva minden felelősséget. Fel kell, hogy készüljünk a háborúra, de addig még a diplomáciának vannak kötelességei: biztosítani kell, hogy a háború számunkra a legkedvezőbb feltételek között kezdődjön.”⁹³

Miljutyin tehát fokozatosan jutott el a háború igenléséig, és argumentumai többé-kevésbé jellemzőek a kormány szinte valamennyi, hasonló utat bejárt tagjának gondolkodásváltozására. Ugyanakkor naplója révén az abszolutizmus kulisszái mögé is betekinthetünk, és konstatálhatjuk, hogy korántsem volt olyan abszolút ez a hatalom, mint amilyennek külsőleg kinézett. Idézzünk fel ennek illusztrálására még egy visszaemlékezést Gorcsakov előadásában, egyetlen momentummal, a szerbek segélykérő táviratával kapcsolatban. A Russzkaja Sztarinában megjelent visszaemlékezésében mondja el a kancellár, hogy mihelyst megkapta a táviratot, azonnal továbbította a cárnak. Az uralkodó által egybehívott tanácskozáson mindenkinek állást kellett foglalnia. Gorcsakov utolsóként kívánt hozzászólni. „Mindenki, — még D. A. Miljutyin is — mély együttérzéssel nyilatkozott a szerb népet ért szerencsétlenségről, de egyikük sem — Miljutyin sem — javasolt határozott lépéseket testvéreink megsegítése érdekében. Én ekkor felálltam, és teljes határozottsággal kijelentettem, (...) hogy most nem a szavak és a sajnálkozás ideje van, hanem a tetteké. És elővettem a már előre megfogalmazott táviratot, mely konstantinápolyi követünk számára tartalmazott utasítást.”⁹⁴

Az orosz társadalom jelentős rétegei azonban inkább Miljutyin óvatosságá-

89 Uo., 83—84. o., 1876. szeptember 15.

90 Uo. 86. o., 1876. szeptember 23.

91 Voszpominanyija *Borisza Nyikolajevicsa Csicsserina*. Zemsztvo i Moszkovszkaja Duma. Moszkva, 1934. 78. o.

92 *Miljutyin*, 87. o. 1876. szeptember 23.

93 Uo. 88. o., 1876. szeptember 25.

94 *Russzkaja Sztarina*, 1883. október, 178—179. o.

hoz csatlakoznak és nem tanúsítanak ilyen egyértelmű határozottságot — sem akkor, sem később — a háború lehetőségét vagy hasznosságát illetően. A. V. Nyikityenko professzor, a belügyminisztérium volt tagja, a lelkes szlávpárti irodalmár például szeptemberben még maga sem tudja, mit mondjon. „Jobb kétségek között vergődni, határozatlanságot tanúsítani néhány magasabb szempontot képviselő kérdésben, mint ignorálni, vagy tagadni fontosságukat, jelentőségüket az emberiség szempontjából”⁹⁵ — írta. Október elején azonban már úgy látta, feltartóztathatatlanul sodródik Oroszország a háborúba, melynek kérdése — úgy tűnik — végleg eldőlt. „Aki most nálunk bármiről is véleményt akar alkotni, megbocsáthatatlan hibát követ el. Mindenütt pokoli a lárma, a kiabálás, a hangoskodás, mely minden értelmes hangot elnyom. Ez a mindent elnyomó terror egyik formája”⁹⁶ — jegyezte meg kiábrándultan A. V. Nyikityenko gondolataiban, akinek állásfoglalásai a boszniai felkelés idején még telve voltak lelkes szlavofil nézetekkel, elég komoly változást regisztrálhatunk.

De nemcsak az értelmiség és az uralkodó osztály egy része ment át ilyen pálforduláson. Kezdeti lelkesedés után, a tömegmozgalom fokozódásával, a papság egy jelentős része is retirált és a békét hirdető oldalára állt, mivel félt az előre látható következményektől. Az archívum megőrizte számunkra a Russz-kije Vedomosztyi egy cenzúrázott cikk-részletét, melyben a lap kazányi tudósítója arról számol be, hogy „... az egyházmegyei előjáróság a polgári hatóság javaslatára körlevélben utasította a kazányi egyházmegyében a papságot, hogy ne tartson gyászszertartásokat a háborúban elesett szerb és orosz katonák emlékére, ne tegyen közzé adományozásra szóló felhívásokat a szlávok megsegítésére.”⁹⁷ Majd ugyanezen tudósítás nehezményezi azt, hogy a helyi hatóságok megnehezítik a Szerbiába készülő önkéntesek kiutazását azzal, hogy nem adnak számukra útlevelet, ezért kénytelenek Kazányból Moszkvába utazni, és a Szláv Bizottság közbenjárását kérni.⁹⁸

Milyen következtetések levonását teszik lehetővé a fentiekben elemzett tények? Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy Oroszországban a hetvenes években létezett közvélemény, olyan, mely nem feltétlenül egyezett a hivatalos politikai kurzussal, s ez a közvélemény teljesen legális formában hangot adhatott szavának. Ami azonban tovább finomítja a képet az, hogy ebbe az ellenzékbe nem csak a demokraták tartoztak bele, hanem a burzsoázia nagy részén kívül a hatalmon levő uralkodó osztály bizonyos rétegei is. Ezek együttes fellépése olyan hatást volt képes kiváltani, mely számottevően hozzájárult a dinasztikus orosz külpolitika irányának megváltozásához.

A szerbek válságosra forduló helyzete arra készítette az orosz közvéleményt, hogy a fegyveres harc kedvezőtlen kimenetelétől komolyan tartó uralkodót mégis megpróbálja rávenni az aktív politikára. Ebből a megmozdulásból nyilván kimaradtak mindazok, akik az adott időszakban Oroszország belső gondjainak megoldását tekintették a fő feladatnak. Ezek között első helyen kell említeni a demokrata értelmiséget, az alkotmányos monarchia híveinek táborát, és a legfelsőbb állami vezetés bizonyos rétegét, mely elsősorban az ország belügyeiért volt felelős.

A szerb—török háború kimenetele olyan helyzetbe hozta az orosz uralkodót, melyből csak egy út kínálkozott: megpróbálni a maga javára fordítani a kialakult helyzetet. Nyilvánvaló volt, hogy ilyen lelkes és erőteljes társadalmi tá-

95 Nyikityenko A. V.: Dnevnyik v 3-h tomah. Moskva, 1955—56. 3 tom. 396. o. 1876. szeptember 23.

96 Uo. 398. o., 1876. október 8.

97 CGAOR SzSzSzR f. №. 109. op. №. 4. jegy. hrany. №. 481 1.: 2.

98 Uo.

mogatásra nem számíthat akkor, ha egy katonai és diplomáciai szempontból esetleg alkalmasabb időpontra vár, s közben a lelkesedés alábbhagy. Pedig egy újabb orosz—török háborúhoz erre igen nagy szükség volt.

Az orosz közvélemény nagyobbik részének ezen állásfoglalása abból a szempontból is érdekes volt, hogy az akuttá vált belső problémákról időlegesen elvonta a figyelmet, s az óvatosság arra intette a cárt, hogy inkább ebben az irányban tegyen engedményeket, semmint hogy újra a belső gondok megoldásába kelljen elmélyednie, hiszen azok rendezésére még annyi esélye sem volt, mint egy esetleges sikeres háborúra akár egész Európa ellenében is.

A közvélemény hatása tehát kimutatható II. Sándor cár külpolitikai kurzusának alakulásában; korántsem vonjuk kétségbe, hogy végül is a cári akarat döntötte el a végleges lépéseket, de sok tényező utal arra, hogy számos kérdésben finomítani kell még a 19. század egyik európai nagyhatalmának belső működési mechanizmusáról kialakított eddigi — meglehetősen hézagos ismereteken alapuló — elképzeléseinket. Különösen hangsúlyozni kell II. Sándor érájának viszonylag felszabadultabb légkörét, mely I. Miklós és III. Sándor despotikus és korlátolt módszerei és szemléletmódja között még európai mércével mérve is konszolidált időszakot jelent, melyben a cár meghallja a közvélemény hangját, és döntései meghozatalában ez a vélemény nagymértékben befolyásolja, mivel bízik a tettekben megnyilvánuló támogatásban is.

Ez a koncepció meghozta ugyan a kívánt katonai sikert az 1877—1878-as orosz—török háborúban, de ahhoz már kevésnek bizonyult, hogy annak diplomáciai következményeit is saját javára fordíthassa. A berlini kongresszus után újra áthidalhatatlan szakadék tátongott az elkeseredett közvélemény, s a legalább annyira elkeseredett orosz uralkodó között, akinek újra szembe kellett néznie az ország addig mellőzött belső kérdéseivel.

DOMOKOS GYÖRGY

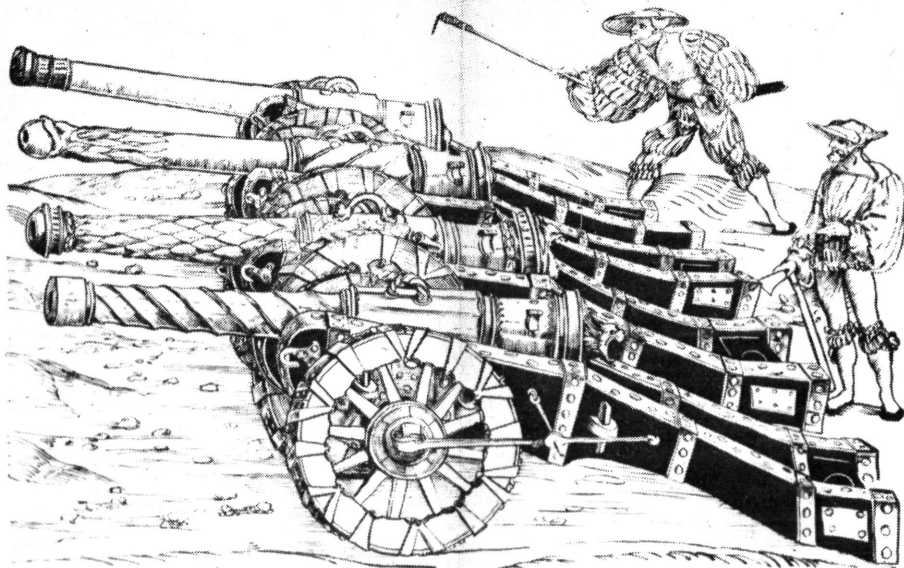
ADALÉKOK A TÖRÖKKORI MAGYAR TŰZÉRSÉG KATEGÓRIA- ÉS TÍPUSPROBLÉMÁIHOZ

A törökellenes harcokban a haditechnika fejlődésével egyre nagyobb szerep jutott a tüzérség eszközeinek, elsősorban természetesen a várak védelmében, de a nyílt ütközetekben is. E tüzérségi eszközök osztályozása és kategóriákba sorolása igen nagy nehézségekbe ütközik. Történetírók sora kísérte meg az egyes típusok elhatárolását, azonban ahány szerző, annyi vélemény. A probléma gyökerét talán abban lehet keresni, hogy maga a kor sem mindig tudott eligazodni a tűzfegyverek sokféleségén, amely adódott nemcsak az egységesítés hiányából — az ilyen irányú kísérletek rendszerint csődöt mondtak —, de a korabeli gyártási technológia korlátaiból is. Azonban az egyes várak tüzérségi erőinek megállapításához, a váraknak a törökellenes harcokban elfoglalt fontos helye folytán, szükséges a tűzfegyverek valamiféle rendszerezése, a források és az eddigi irodalom alapján.*

* A dolgozat és a Mellékletek jegyzetapparátusában feldolgozott irodalom:

Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. I—II. Budapest, 1895. (a továbbiakban — *Bárczay*, 1895.); *Boheim, Wendelin*: Handbuch der Waffenkunde. Seemann, Leipzig, 1890. (*Boheim*, 1890.); *Czuberka Alfréd*: Kuruc-kori fegyverek. Budapest, 1906. (*Czuberka*, 1906.); *Demkó Kálmán*: Magyarország hadi erje a XVI. században. HK 1916, 1917. (*Demkó*, HK 1916.); *Demmin, August*: Die Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwicklungen von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Eine Encyclopädie der Waffenkunde. Gera-Untermhaus, 1891 (*Demmin*, 1891.); *Dolleczek, Anton*: Geschichte der Österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Wien, 1887. (*Dolleczek*, 1887.); *Gottrich László*: A tüzérség fejlődése a XVII. század végéig. HK 1960. (*Gottrich*, 1960.); *Illustrierte Geschichte der k.u.k. Österreichische Armee*. I—II. Wien-Amger, 1898—1900. (*Illustrierte Geschichte*, 1898.); *Iványi Béla*: A tüzérség története Magyarországon a kezdetől 1711-ig. HK 1926. 1927. 1928. (*Iványi*, HK 1926, 1927., 1928.); *Iványi Béla*: A magyar tüzérség fejlődésének vázlatja a XV—XVI. században. Debrecen, 1916. (*Iványi*, 1916.); *Kálmár János*: Régi magyar fegyverek. Natura, Budapest, 1971. (*Kálmár*, 1971.); *Meynert, Hermann*: Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa. I—III. Wien, é. n. (*Meynert*, é. n.); *Nagy László*: Magyar fegyverek, 1630—1662. Temesvár, 1911. (*Nagy*, 1911.); *Rakovszky István*: Adalékok a magyar ágyúk történetéhez. Sz 1875. (*Rakovszky*, Sz 1875.); *Szendrei János*: Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. Budapest, 1896. (*Szendrei*, 1896.); *Szendrei János*: Váraink rendszere és felszerelése a XVI—XVII. században. HK 1888. (*Szendrei*, HK 1888.); *Takáts Sándor*: Magyar tüzés- és lövészerszámok. Sz 1908. (*Takáts*, Sz 1908.); *Thallóczy Lajos*: Magyar ágyú a XVI. századból. A É 1880. (*Thallóczy*: A É 1880.)

Források a forrást közlő személyek betűrendjében: *Fehérváry László*: Érsekújvár ágyúi 1685-ben. Sz. 1877. (*Fehérváry*, Sz 1877.); *Geöcze István*: Tüzérségi és hadiszer állomány Magyarországon 1577-ben. HK 1894. (*Geöcze*, HK 1894.); *Jurkovich Emil*: Harctéri tudósítás az esztergomi táborból 1594-ből. TT 1902. (*Jurkovich*, TT 1902.); *Kárfy Ödön*: Kassa város fegyvertárának összeírása. 1650. TT 1902. (*Kárfy*, TT 1902.); *Kárfy Ödön*: Kassa város tüzérségi felszerelése (1552, 1557). TT 1901. (*Kárfy*, TT 1901.); *Kárfy Ödön*: Eger 1690-iki tüzérsége, HK 1915. (*Kárfy*, HK 1915.); *Kemény Lajos*: Kassa fegyvertára a XVI. és XVII. században. TT 1890. (*Kemény*, TT 1890.); *Kemény Lajos*: A semptei vár felszerelése 1639-ben. TT 1905. (*Kemény*, TT 1905.); *Komáromy András*: Sempte és Galgóc hadifelszerelése 1622-ben. Sz 1889. (*Komáromy*, Sz 1889.); *Koncz József*: A huszti vár lövészszerelméinek leltára. HK 1892. (*Koncz*, HK 1892.); *Lukinich Imre*: Huszt várának leltára 1667-ből. HK 1913. (*Lukinich*, HK 1913.); *Merényi Lajos*: Kassa tüzérségi felszerelése 1640-ben. HK 1916. (*Merényi*, HK 1916.); *Merényi Lajos*: A felső-magyarországi végházak munitiója 1661-ben. HK 1895. (*Merényi*, HK 1895.); *B. Radóvánszky Béla*: Huszt várának leltára. 1688. május 20. In: *B. Radóvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. k. Budapest, 1879. (*Radóvánszky*: 1879.); *Rómer Flóris*: A azon ágyúk, mozsarak és vetágyúk inventáriuma, melyek Buda bevételé után 1686-ban az állásokon találtak. AK 1878. (*Rómer*, AK 1878.); *Sebestyén József*: Magyarvár felszerelése. HK 1922—23. (*Sebestyén*, HK 1922—23.); *Szabó Károly*: Az egri vár hadi szereinek és más szerelméinek összeírása. 1562-ből. TT 1881. (*Szabó*, TT 1881.); *Szendrei János*: Az eszedi vár 1619-ben. HK 1890. (*Szendrei*, HK 1890.); *Szendrei János*: Tokaj várának hadifelszerelése 1649-ben. LAK 1888. (*Szendrei*, LAK 1888.); *Thallóczy Lajos*: A sárospataki ezekházban és bástyákon levő öreg ágyúk, taraczkok és egyéb hadakozó szerelméinek a ahhoz való eszközöknek inventáriuma. Anno 1642. die 26. novembris. TT 1879. (*Thallóczy*, TT 1879.); *Thaly Kálmán*: Régi ágyúnevek és föllíratok. Sz 1870. (*Thaly*,

Az elnevezések azonosítására Iványi Béla tett kísérletet nagy terjedelmű cikkében, munkája rendkívül alapos, hatalmas forrásapparátusra támaszkodik.¹ Sajnos, írása igen kevés technikai adatot tartalmaz. Hasznosnak bizonyult Takáts Sándor cikke, aki elsősorban a magyar gyártású lövegekkel foglalkozott.² Ezen kívül megemlíteném Demkó Kálmán és Szendrei János írásait.³ A modern irodalomból Kalmár János „Régi magyar fegyverek” c. könyvének vonatkozó részei érdemelnek figyelmet.⁴

A külföldi szakirodalomból az osztrák művek lényegesen számunkra, mivel ezek törökkori részei többször megemlékeznek a tüzérség magyarországi szerepéről, minthogy a korabeli magyar tüzérség szorosan kapcsolódott az osztrákhoz. Itt mindenekelőtt Anton Dolleczek és Hermann Meynert múlt századi nagyszerű munkáit kell kiemelni.⁵

Forrásként a korabeli várinventáriumok szolgálnak. Munkámban kizárólag a már nyomtatásban is közreadott, különböző szerzők által interpretált, vagy lefordított leltárakat használtam. Ezek kisebbrészt forrásgyűjteményekben, nagyobbrészt történelmi tárgyú folyóiratokban jelentek meg, s mintegy 5—600 ágyúról tartalmaznak adatokat.

Felhasználásuk legfőbb nehézsége abból adódik, hogy az egymástól eltérő — német, latin, vagy magyar — nyelven készült összeírások elnevezéseit szinte

Sz 1870.); *Thaly Kálmán*: Az egri vár ágyúi és löszerei. Sz 1872. (*Thaly*, Sz 1872.); *Thaly Kálmán*: Inventarium über die in den Schlos Mungacz sich befindende Pasteyen, Batterien, Stuckh, Mörscher, ... In: Késmárki Thököly Imre napló, leveleskönyvei és egyéb emlékeztes írásai. II. k. Közli: Thaly Kálmán. Budapest, 1873. Magyar Történelmi Emlékek II. o. Írók. 24. (*Thaly*, 1873.); *Thaly Kálmán*: Régi ágyúk a munkácsi várban. AK 1878. (*Thaly*, AK 1878.) *Thaly Kálmán*: A munkácsi fegyverek és löszerek lajstroma. 1704. TT 1884. (*Thaly*, TT 1884.); *Weiss*: Tudóstás Belgrad elfoglalásáról 1688-ban. TT 1895. (*Weiss*, TT 1895.)

Rövidítések Jegyzéke: AÉ = Archeológiai Értesítő; AK = Archeológiai Közlemények; HK = Hadtörténelmi Közlemények; LAK = Ludovica Académia Közleményei; Sz = Századok; TT = Történelmi Tár.

1 *Iványi*, HK 1927. 1—30. o.

2 *Takáts*, Sz 1908. 2. közl., 130—145. o.

3 *Demkó*, HK 1917, 186—218. o.; *Szendrei*, HK 1888. 617—631. o.

4 *Kalmár*, 1971. 160—171. o.

5 *Dolleczek*, 1887; *Meynert*, é. n.

lehetetlen *pontosan* megfeleltetni egymásnak. Hasonlóan megnehezíti helyzetünket, hogy a fordítások különbözőképpen értelmeznek azonos kifejezéseket.

Tekintsük át röviden, hogy a szakirodalom a magyar tüzérség szerkezeti technikai felépítését illetően milyen általános érvényű tételeket állított fel. Megállapították, hogy a legtöbb típust a németek különítik el, és a németek által felvett inventáriumok általában jóval pontosabbak és részletesebbek, mint a magyar, vagy latin nyelvűek, amelyek csak részben követik a német tipizálást.⁶ Ezen felül ez utóbbi jegyzékek készítői nem mindig voltak tüzérségi szakemberek, ezért az összeírások elnevezései, adatközlései sokhelyütt megbízhatatlanok, pontatlanok,⁷ s általában következtelenek is (ez megmutatkozik a sokféle és önkényes jelzőhasználatban).⁸ Az inventáriumokban leírt lövegek típusukat tekintve többé-kevésbé megfelelnek a német kategóriáknak, azonban az előbbi okok folytán elnevezéseik csak annyiban hasonlóak a németekéhez, hogy az ágyúknak hulló-, vagy madárnevet, esetleg tulajdonosa, öntetője nevét adták.⁹ Ezen felül ki kell emelni azt a tényt, hogy azonos nevű és típusú magyar és német lövegek között nagyságbeli eltérések mutatkoznak a németek javára.¹⁰ Természetesen nem lehet mindig megállapítani, hogy az egyes ágyúkat ki, mikor és hol öntötte, ha csak az inventárium nem közli ezt pontosan.

Bonyolítja a helyzetet, hogy az ágyúk technikai jellemzőinek közlése is következtelen, a mértékegységek bizonytalanok (bár a szakirodalom szerint nürnbergi mértékeket használtak).¹¹ A leggyakoribb az ágyú űrméretének fontban történő megadása, emellett esetenként a lövegcső súlya fordul elő. Míg az előbbi adat önmagában kevés a típus meghatározásához, a két jellemző együtt már lehetővé tesz bizonyos következtetéseket. Persze a golyó lehet kőből, vasból vagy ólomból, ami más-más csőfurat-átmérőt eredményez. Szükséges, bár ritkábban előforduló adat a lövegcső hossza, amelyet vagy kaliberhosszban, vagy rőfnyi (sing), vagy lábnyi hosszúságban adtak meg.¹²

*

A török korban a magyar tüzérség — követve a német tipizálást — három alapvető kategóriára oszlott. Mindenekelőtt elkülönítették az *ostromágyúkat* (Belagerungs-, oder Breschgeschützen), és a *tábori* vagy *mezei lövegeket* (Feldgeschützen). Általánosságban az előbbieket nagy űrméretű, nehéz cső, ennek megfelelően kis kaliberhossz, míg az utóbbiakat kisebb űrméretű, hosszú cső, nagy kaliberhossz és nagyobb hordtávolság jellemezte.¹³ A tűzgyorsaság is, a könnyebb kezelhetőség folytán, a tábori lövegeknél volt a nagyobb. Teljesen külön kezelik az ún. „vetágyúkat”, vagy „pattantyúkat” (Wurfgeschützen), ehhez a típushoz a *mozsarak* (Mörser, Pöller) tartoztak.¹⁴

Az *ostromágyúk* legnagyobb fajtáját a német kategorizálásban a *Mauerbrecher(in)* képviselte, amelynek ugyan nevében és típusában megfelelt a magyar faltörő ágyú (bombarda murifraga),¹⁵ azonban nagyságában annál kevésbé.

6 Iványi, HK 1927. 7—8. o.

7 Takáts, Sz 1908. 140. o.

8 Iványi, HK 1927. 15. o.

9 Takáts, Sz 1908. 141. o.

10 Uo. 142. o.

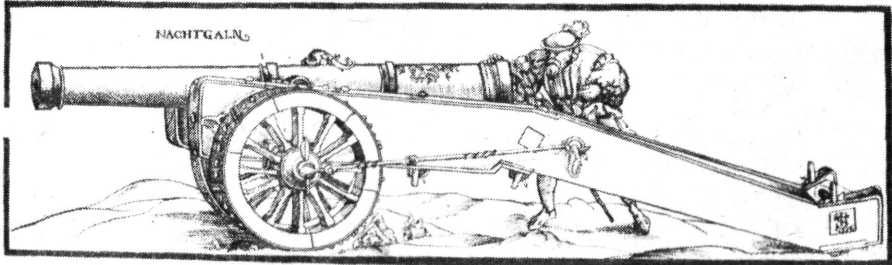
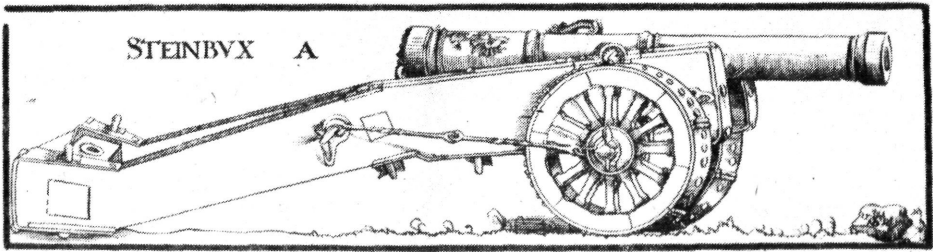
11 Dollezek, 1887. 88—89. o.; Meynert, é. n. I. k. 393—394. o. a szisztéma eredetét fejt ki. Kalmár, 1971. 171. o., valamint Iványi, HK 1927. 23—30. o. a szisztéma magyar vonatkozásait ismerteti részletesen.

12 A kaliberhossz azt jelenti, hogy az adott ágyú lövedéke hányszor fért bele a csőfuratba. Ebből azért származnak pontatlanságok, mert ez a hosszérték nem foglalja magába a porkamrát, és a cső hátsó falát. (A hosszértékre vonatkozólag l.: Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig.)

13 Dollezek, 1887. 106—107. o.

14 Uo. 84—87. o., 106—107. o.; Meynert, é. n., I. k. 390—393. o.

15 Iványi, HK 1927. 4. o.

Ugyanígy, a hasonlóan nagyméretű német *Karthaune*-nak¹⁶ is csak típusában felel meg a magyar öregágyú (bombarda magna),¹⁷ technikai jellemzőit tekintve viszont kisebb annál. Emellett azonban mindkét magyar elnevezés használatos a másik német lövegfajtára, sőt néha a kettő együtt, mint öreg faltörő. Ezért tehát nem tekinthető élesen elváló típusnak az ostromlővegek e két magyar fajtája. Az említettekén túl a források és a szakirodalom alapján a nehézágyúkhöz sorolható még a *Singerin* (énekes, cantatrix), illetve a *Nachtigall* (fülemüle) típus,¹⁸ amelyek neve egyéni lövegelnévadásokból alakult ki, s míg az előbbi a *Karthaune* egy kisebb változata, az utóbbi annál nagyobb méretű kategóriát képvisel. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ezekből a lövegekből igen kevés volt (egy 1577-es országos felmérés 14 Carthauet, és 21 Singerint sorol fel a megmaradt végvárakban),¹⁹ s ez körülményes előállításukból és magas áruból adódott. De ezek a tények magyarázzák azt is, hogy egy-egy nehézlőveg többször is előfordul az inventáriumok lapjain, azonosításukat „személyes” nevük, és adataik teszik lehetővé (l. a táblázatot).²⁰

Ezek után ismertetem a fent említett típusoknak a források és a szakirodalom által megadott technikai jellemzőit.

A magyar *öregágyú*, illetve *faltörő* löveg kaliberében nem mutat különösebb eltérést egymástól. Az előbbire 10–40 (kivételként egyhelyütt 65) fontot adnak meg a források (18 adat), az utóbbira 25–50 fontot (5 adat), míg az „öreg faltörő” név alatt említett lövegeknél 20–40 fontos (6 adat) értékekkel találkozunk.²¹ Az egyéb jellemzők ismerete hiányos, eltekintve az 1642-es pataki inventáriumtól, ahol a három 30 fontos öregágyú súlyát is megadják: 65 mázsza 56 font, lövegenként.²²

Vessük most össze ezeket a számokat az összeírásainkban német nevükön

16 A. év eredetére vonatkozólag l.: *Dolleczek*, 1887. 85. o.

17 *Idényi*, HK 1927. 7. o.; *Meynert*, é. n. I. k. 390. o.

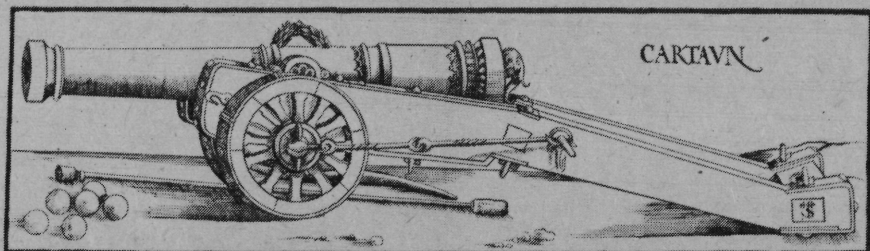
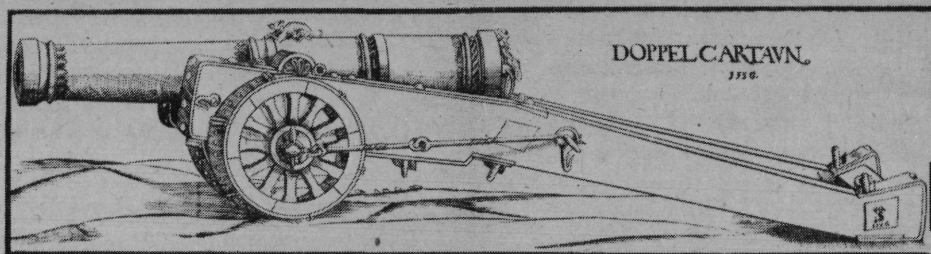
18 *Dolleczek*, 1887. 85. o.; *Meynert*, é. n. I. k. 390–393. o.

19 *Gébeze*, HK 1894. 699–715. o.

20 L. pl. a kassai inventáriumokat (pontos adatok és hivatkozások a mellékletben).

21 Hivatkozások a mellékletben.

22 *Thallóczy*, TT 1879. 155., 168. o.

említett ostromlövegekkel. Magát a *Mauerbrechert* sehol sem leltem föl az általam feldolgozott inventáriumok lapjain, csak az Iványi által többször idézett szebeni jegyzék ír le két példányt ezen a néven.²³ Ezzel szemben a *Karthaune* elég gyakori. E típusnak több alváltozatát ismerjük. A legnagyobb ezek közül a szakirodalom alapján a *Doppel*(kettős)*karthaune*,²⁴ azonban ez sem szerepel az összeírásokban. A források legtöbbször egyszerűen Karthaunét írják, csak néha említik meg, hogy egész-, háromnegyed-, vagy félkarthaunéről van-e szó.

A *Karthaune* pontosítás nélküli megnevezésénél — a technikai adatok tükrében — az „egész”, vagy „Ganze” jelző maradt el. Ilyen előfordulásai közül a kassai inventáriumokban szereplő darabokat emelném ki, mivel az összeírásokból valamennyi adatuk rekonstruálható, illetve a méretek többszöri azonos említése hitelessé teszi e közléseket. Az ismételten előforduló három löveg (Bauer-tancz, wildte Mann, Ochs) 40—38—38 fontos, 93—80—78 mázsás, 22,5—20—21-szeres kaliberhosszú (a továbbiakban — L) darabok.²⁵ Mindössze egyszer említik, de valamennyi jellemzője ismeretes az ugyancsak kassai illetőségű „Rébay” nevű Karthaunénak 1640-ből, amely 42 fontos vasgolyót lőtt, súlya 40 mázsa, kaliberhossza 20-szoros volt.²⁶

Ennyi adat azonban kevés az egész kategória mérethatárainak megállapításához, legyenek bár e méretek hitelesek, mivel a többi ismert példánynak csak a kalibere áll rendelkezésre, ezek harminchárom fonttól negyvennyolcig terjednek.²⁷ Mégis, a technikai határok rugalmas kezelésével talán elfogadható az a tétel, hogy ha a kassai lövegek ürmérete a többi Karthaune kaliberhatárai közé esik, feltehetően ugyanez érvényes lehet az egyéb technikai jellemzőkre is. (A tétel bizonyítása további kutatásokat tesz szükségessé.) Mindezek alapján azt mégis leszögezhetjük, hogy kaliberét tekintve a magyar öregagyú-kategória kisebb, mint az összeírásainkban szereplő Karthaune-típus.

A szakirodalom nem foglalkozik külön az öregagyúkkal, hanem az ostrom-

²³ Iványi, HK 1927. 6., 23. o.

²⁴ Dolleczek, 1887. 91. o.; Kalmár, 1971. 169—171. o.

²⁵ Kassa 1640. évi inventárium: Merényi, HK 1916. 423. o.; Kassa 1650.: Kárfy, TT 1902. 453. o.; 1. még Takáts, Sz 1908. 132., ill. Szendrői, HK 1888. 627. o.

²⁶ Merényi, HK 1916. 423. o.

²⁷ Pontos adatok és hivatkozások a mellékletben.

lövegek általánosabb kategóriájában vizsgálja őket, amelyben leggyakrabban a Karthaunét ismertetik elsőként. Ezekben a művekben azonban rendszerint nem „-tól -ig” határokkal találkoztam, pedig ezt a korabeli gyártási technológia által okozott méretbeli szórás indokolttá tenné, hanem konkrét adatokkal. Ezzel nem tudok egyetérteni. A rövidség kedvéért táblázatba foglalom az (egész) Karthaune adatait:

— A források legkisebb értékei:	C: 33 font	m: 54 mázsa	L: 20
— A források legnagyobb értékei:	48 font	83 mázsa	22,5
— A források átlagértékei:	40 font	76 mázsa	21,2
(számítások általam — D. Gy.)			
— A. Dolleczek véleménye: ²⁸	48 font	3020 kg (54 q)	18
— Kalmár J. véleménye: ²⁹	—	50 mázsa	18

Csak Eger 1687—88., illetve 1890. évi inventáriumai említ *Dreiviertel*(háromnegyed)-*karthaunét*.³⁰ Átmeneti típus lehetett, nagyobb darabjait feltehetően az egész Karthaunéhoz, a kisebbeket a feles Karthaunéhoz számolták. Az 1687—88-as összeírás két 38 fontosat említ, az 1690-es egy 36, és egy 34 fontosat, valamint a tönkrement lövegek közt két 40, és három 30 fontos darabot. Fenti állítást bizonyítja, hogy a 40 fontos példányok a korábbi inventáriumokban még „nagy karthaunként” szerepelnek, s a 30 fontosakat a feles Karthaunéhoz sorolták.³¹ A szakirodalom is mostohán bánt ezzel a típussal, kevés helyen fordul elő.³²

A Karthaune következő, már gyakorló változata a *Halbe*(feles)-*karthaune*, amelyet néhol Singerinként is emlegetnek. Megint a kassai inventáriumok szolgáltatnak pontosnak tekinthető adatokat, amikor pl. 1640-ben így írják le a típust: „Középső carthauna, avagy Szingerin nevű álgyú, vet 26 fontot”; 1650-ben „Singerin oder halbe Cartaunen” néven fordul elő, s az inventárium szerint a két löveg „schiessen zugleich iede 25 Pfund eisen, wigt jede 48 Cent. Elln lang 5 1/8.”³³ Feles Karthaunék ezen kívül a már említett egri inventáriumokban fordulnak elő, de itt csak kaliberadatok olvashatók. Amint a háromnegyed Karthaune leírásánál már említettem, a két jegyzék ellentmond egymásnak az egyes lövegek megítélésében, ugyanis az 1687—88-as összeírás három-három 30, illetve 28 fontost, valamint egy 23 fontost ír le, az 1690-es mindössze egy 24 fontost.³⁴ Ezen felül 1690-ben Szendrőn egy-egy 28 és 24 fontos,³⁵ Kanizsán egy 32 fontos,³⁶ 1704-ben Szatmáron egy 24 fontos feles Karthaune található.³⁷ Megállapítható tehát, hogy a feles Karthaune űrmérete 30—20 font között mozgott. Ezt tulajdonképpen a szakirodalom is megerősíti, amely — mechanikusan felezve az egész Karthaune 48 fontos kaliberértékét — 24 fontos űrméretet ad meg.³⁸ Sajnos a többi jellemzőkre vonatkozólag ismét fel-

²⁸ Dolleczek, 1887. 91. o. A táblázatot Dolleczek *Diego Ufano*: Archeley c. művéből veszi át, de ír 25 fontos értéket is a típusra, no. 85. o.

²⁹ Kalmár, 1971. 169—171. o.; három adatot találtam nála: az egész Karthaunéra 48, ill. 30 font, a pusztai Karthaune név alatt 25 font értéket.

³⁰ *Thaly*, Sz 1872. 339. o.; *Kárfy*, HK 1915. 417. o.

³¹ Pontos adatok és hivatkozások a mellékletben.

³² *Kalmár*, 1971. 169. o.; az általa megadott kaliberérték 36 font.

³³ *Merényi*, HK 1916. 424. o.; *Kárfy*, TT 1902. 453. o.

³⁴ L. a 30. jegyzetel.

³⁵ *Takáts*, Sz 1908. 142. o.

³⁶ *Thaly*, Sz 1870. 418. o.

³⁷ Uo.

³⁸ Dolleczek, 1887. 91. o.; *Kalmár*, 1971. 169. o.; viszont *Takáts*, Sz 1908. 142. o. szerint a típus 50 fontos kaliberű volt.

tételezésekre kell hagyatkoznunk, feltehetőleg ezek a kassai feles Karthaunék értékei körül mozoghattak.³⁹

A *Singerin*ről is van — Iványi Béla jóvoltából — egy pontos leírásunk, ugyanis ő említ 1584-ből egy Homonnay Miklósné által eladott 12 fontos, 45 mázsás, L 26-os példányt.⁴⁰ Ugyancsak Iványi ír le 1550-ből egy murányi illetőségű 30 fontos cantatrixet, vagyis *Singerint*.⁴¹ Két helyütt is említik, hogy „Gergely deák 1554-ben Egerre 20 fontos *Singerineket* (sex falconetas maiores Zyngeryn germanice dictas, jacentes globos 20 libros . . . stb.) kért . . .”⁴² Eme néhány adat alapján annyit mindenesetre leszögezhetünk, hogy nem lehet egyértelműen azonosítani a feles Karthaunét és a *Singerint*, hiszen, mint láttuk, „nagyobb falkonéta” néven is említik.

Érdekesen alakul a *Singerin* megítélése a szakirodalomban. A magyar szakírók közül Iványi elfogadja a *Singerin* és a feles Karthaune egyezését, és az egész Karthaunénál kisebb lövegfajtának tartja.⁴³ Ez utóbbi álláspont Kalmár táblázataiból is kitűnik.⁴⁴ Az osztrák szakmunkák azonban nem osztják ezt a véleményt. Dolleczek a *Singerint* (50 font) a *Nachtigall*al együtt a Karthaunénál (25 font) nehezebb kategóriába sorolja,⁴⁵ s a Meynert által idézett német források is többségükben ezen az állásponton vannak.⁴⁶ Úgy vélem, hazai viszonylatban inkább Iványi és Kalmár állításait kell elfogadnunk, s főképp a magyar források is ezt támasztják alá. A vélemények ilyen eltérése azonban bizonyítékként fogható fel a magyar, illetve német kategorizálású lövegek közti különbség igazolásánál. Azt természetesen minden szerző egyöntetűen állítja, hogy a *Singerin* az ostromlövegekhez tartozott.

Az ostromágyúk közül utoljára maradt a német *Nachtigall*, magyarul fülemüle. A típus német nevén csak egy helyütt fordul elő az általam feldolgozott inventáriumokban („Bombardae noviter fusae, vna karthaum, altera *Nachthyal* appellatae.”⁴⁷ — kiemelés tőlem — D. Gy.), és Iványi említi még Mauerprecherként (50 font, 43 mázsa).⁴⁸ Érdekes, hogy a szakirodalom a mezei lövegek és az ostromágyúk kategóriájába is helyezi.⁴⁹ Véleményem szerint az elnevezés magyar használatában csak annyi hasonlóság volt, hogy általában nagyobb kaliberű típusokat neveztek így el. Tudomásunk van pl. arról, hogy Patakon 1642-ben volt egy Rákóczi György-féle 15 fontos és 50 mázsás,⁵⁰ Tokajban 1649-ben egy szintén Rákóczi által öntetett 21 fontos és 46 mázsás darab.⁵¹ Ezen kívül a huszti várban 1669-ben egy 30 fontos, 1674-ben egy 25 fontos, 1704-ben ismét egy 25 fontos példányt írtak össze,⁵² végül Füleken 1635-ben egy Bebek-féle 24 fontost,⁵³ Árván 1549-ben egy 28 fontost említenek.⁵⁴ Összességében a 20—30 fontos kaliberértékek alapján valóban az ostromágyúkhöz sorolandó a típus, de szerintem pl. a két Rákóczi-féle fülemüle-ágyú, súlyadataikat is figyelembe véve, inkább a Schlange kategóriába tartozik.

39 Dolleczek, 1887. 91. o.; adatai: L 19, csőhossz: 325 cm, súly 1500 kg (27 mázsa); Kalmár, 1971. 170—171. o. adatai: 22—24 font, L 20, súly: 36 mázsa.

40 Iványi, HK 1927. 26. o.

41 Uo. 25. o.

42 Uo. 8—9. o.; Takáts, Sz 1908. 142. o.

43 Uo. 7—9. o.

44 Kalmár, 1971. 170—171. o.

45 Dolleczek, 1887. 85. o.

46 Meynert, é. n. I. k. 391—392. o.

47 Kárfy, TT 1901. 126. o.

48 Iványi, HK 1927. 6. o.

49 Illustrierte Geschichte 1898. I. k. 407. o.; „Feld und Viertel schlange”-nak mondja.

50 Thallóczy, TT 1872. 155. o.

51 Takáts, Sz 1908. 136. o.

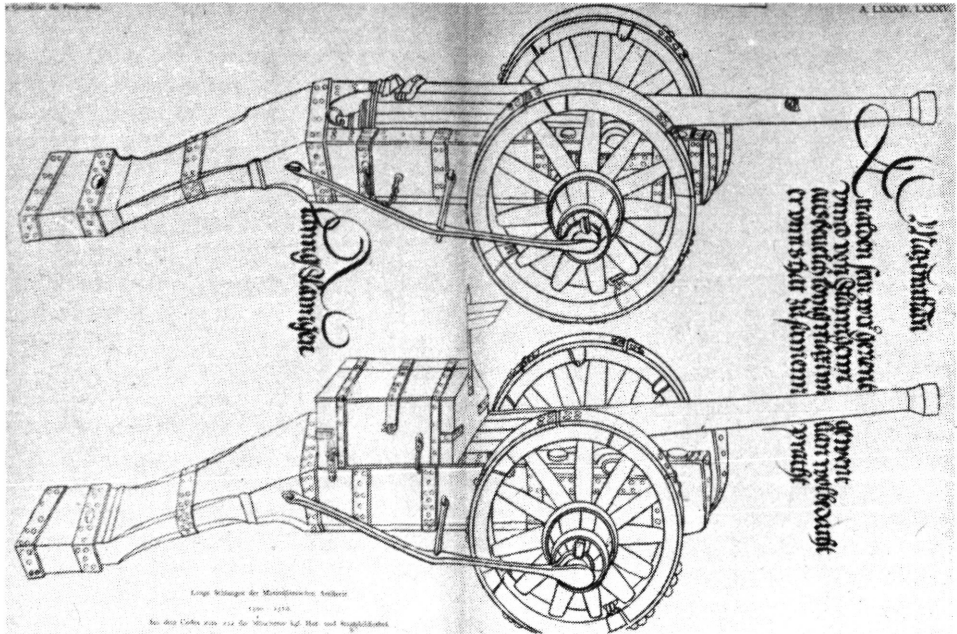
52 Koncz, HK 1892. 134. o.; Takáts, Sz 1908. 142. o.; Thaly, Sz 1870. 419. o.

53 Takáts, Sz 1908. 133. o.

54 Uo. 142. o.

A magyar szakírók közül csak Iványi foglalkozott a típussal, ahogy azt az előbbieken már ismertettem. Dollecsek is a Karthaune elé helyezi a Nachtigallt, és 50 fontos kaliberűnek írja le.⁵⁵ A Meynert által idézett források általában a Singerinnel együtt említik,⁵⁶ és igen figyelemre méltó, hogy az egyik forrás a kettő közti különbséget is meghatározza: „Nachtigallen und Singerinnen sind ein Geschlecht, beide schiessen eine Kugel gleich gross und schwer, nur dass die Nachtigal etwa zwei Schuh länger als die Singerin ist.”⁵⁷

Második nagy kategóriánk a *mezei*, vagy *tábori lövegeké*. A német tipizálás ebbe a csoportba a Schlangét, a Falkont, a Falkonettet és a Scharffetindlt osztotta.⁵⁸ A szakirodalom szerint ez a kategória magába foglalta mind az ostromágyú-méretű Doppelschlangét, mind a szakállas puskáknál alig valamivel na-

gyobb Scharffetindlt, Schlängelint.⁵⁹ Ha viszont átvizsgáljuk hazai forrásainkat, láthatjuk, hogy ebbe a kategóriába nálunk mindenütt kizárólag a könnyebb, kisebb típusokat sorolták. Eszerint tehát a magyar mezei lövegek csoportja szűkebb, mint a hasonló német kategória. Ezekből a típusokból jóval többet találunk várainkban, mint az ostromlövegekből.⁶⁰ Ennek oka, hogy előállításuk nyilvánvalóan egyszerűbb, gyorsabb, és főleg olcsóbb volt, másrészt mozgékony-ságuk, könnyebb kezelhetőségük lehetővé tette a szükség szerinti gyors harcbevetést. Ez utóbbi jellemzőik folytán váltak alkalmassá a mezei harcokra.

55 Dollecsek, 1887. 85. o.

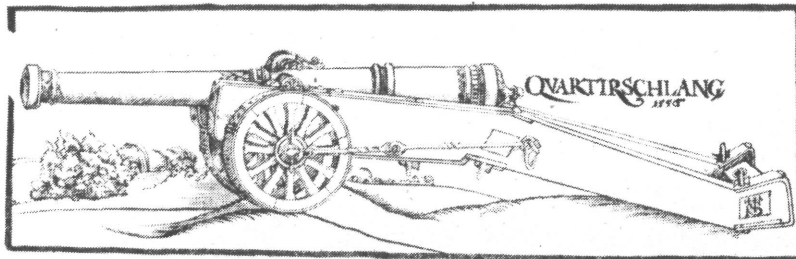
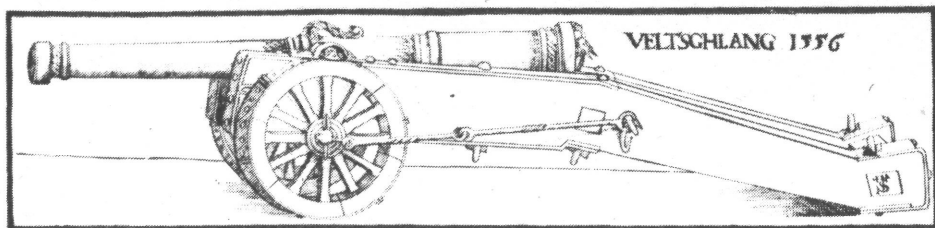
56 Meynert, é. n. I. k. 391—392. o.

57 Uo. 392. o.

58 Iványi, HK 1927. 8. o.; Dollecsek, 1887. 86. o.

59 Dollecsek, 1887. 91. o.

60 L. az említett 1577-es összeírást (19. jegyzet).

A tábori ágyúk *magyar kategóriája* az ostromlövegekénél jóval problematikusabb. Egyrészt a csoportosítás több típust foglal magába, másrészt a rendelkezésünkre álló nagyobb számú adat nemhogy egyszerűsítene a besorolást, de szórása révén igen változatos képet mutat. Ezen felül e típusoknál, elsősorban a kisebbeknél, fokozottan érvényes a bevezetőben már említett önkényes, nehezen feloldható jelzőhasználat, s a pontatlan kategória-megnevezés. A német tipizálás a Schlange, Falkon, Falkonett, Scharffetindl fajtákkal összefoglalható, azonban a magyar lövegek az előbbi okok folytán, még technikai jellemzőik ismeretében is, csak sok bizonytalansággal sorolhatók be.

Váraink német nyelvű inventáriumai sokhelyütt használják a *Schlange* kategóriát, viszont magyar nyelvű összeírásaink — miután az általam feldolgozott inventáriumokban sehol sem szerepel — feltehetően jóval kevesebbszer a Schlangének megfelelő „kígyó” elnevezést.⁶¹ Elvértve előfordul ugyan a sugárágyú, amely Iványi szerint azonos a csatakígyóval,⁶² de ez nem magyarázat erre a hiányra. Feltehetően igaza van Iványinak, amikor azt állítja, hogy ezeket a lövegeket a Falkonokhoz, ill. Falkonetekhez sorolták.⁶³ Itt viszont felmerül, hogy miért van általában egy nagyságrend különbség magyar viszonylatban a Falkon és Schlange típusok között.

Összeírásainkban gyakorta találkozunk a *tarackok* különböző változataival. A tarack törökkori és mai értelmezése meglehetősen eltérő. Valószínűleg rövid csövű, kiskaliberű típus volt, igen alkalmas a rohamozók elleni kartácstűzre.⁶⁴ Pontos német megfelelőjét nehéz lenne megállapítani, viszont véleményem szerint korántsem azonosítható a *Haubitz*-cal, mint ahogy ezt némely szakírók állítják.⁶⁵ Ennek bizonyítékát abban látom, hogy a technikai jellemzők alapján a *Haubitz* egy nagyságrenddel nagyobb típus, mint a tarack, másrészt a *Haubitz*ről többhelyütt kiemelik, hogy „Schiess-Stein”, „Stein schiesente”, „kődobáló”, „közúditó”, vagyis — ezt a szakirodalom is egyértelműen állítja — ez a típus kizárólag kőlövedékkel működött,⁶⁶ míg a tarack esetében sehol sem ta-

61 Iványi, HK 1927. 13—14. o.

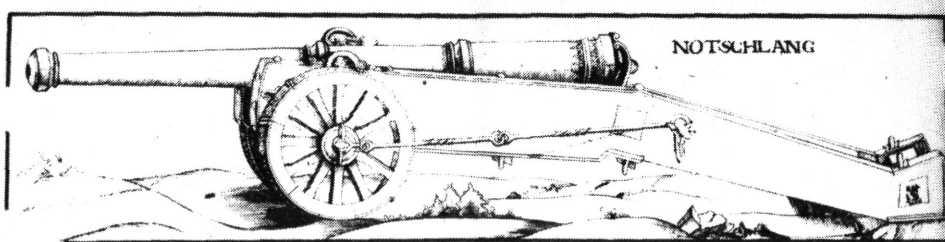
62 Uo.

63 Uo. 8. o.

64 Uo. 14—15. o.

65 Uo. 14. o.; Kalmár, 1971. 160. o.

66 Iványi, HK 1927. 17. o.; Dolleczek, 1887. 91., 107. o.

lálkozunk hasonló megszorítással. Ezzel szemben van néhány utalásunk, miszerint a Haubitzot *Cammer-Stückh*nek is nevezték,⁶⁷ ennek a típusnak azonban kevés előfordulását ismerjük, így megítélése bizonytalan.

A tarackok és Schlangék kisebb fajtáit a német tipizálás *Scharffetindl*nek, a magyar siskának, forgó taracknak nevezte. A *Scharffetindl*, melynek elnevezése a latin „Serpentinel” torzult német változata,⁶⁸ és a siska igen kevésszer fordul elő, feltehetően beleolvadt a tarack kategóriájába.

A német csoportosítás a *Schlange* több alváltozatát különítette el. Ezek közül azonban — a mezei lövegek kategóriájának már említett eltérő magyar értelmezése folytán — csak a kisebb fajták fordulnak elő nálunk, úgymint dupla és egyszerű *Nothschlange*, *Quartierschlange*, *Halbeschlange* és *Feldschlange*.

A „*thopelte Nothschlange*” mindössze egyszer szerepel, mégpedig az 1711-es munkácsi jegyzékben, ahol egy Rákóczi György-féle 36 fontos példányról történik említés.⁶⁹ Ugyancsak egyszer vették leltárba a „*Holber Schlang*”-ot, Egerben 1558-ban, egy Perényi Péter-féle, Baba nevű 4 fontos darabot.⁷⁰ Ezek az adatok azonban önmagukban kevesek, értékelhetetlenek.

Az egyszerű *Nothschlange* — jelző nélkül — több helyütt megtalálható a német nyelvű leltárakban. Kalibere e források alapján 10—20 fontos értékben határozható meg, súlyára vonatkozólag viszont mindössze két adat van, 42—48 mázsa.⁷¹ Ez kevés a pontos meghatározáshoz, s a szakirodalom sem segít, mert csak Dolleczek ismerteti a típus valamennyi adatát: 18 font, 2500 kg (kb. 45 mázsa), L 40.⁷²

Kevesebb adat áll rendelkezésünkre a *Quartierschlange*ra vonatkozólag, amelyet *Viertelschlange*nek, negyedes kigyónak is mondtak.⁷³ Csak kaliberméreteket ismerünk, 11—14 fontos határok között.⁷⁴ Viszont az előzőekkel ellentétben a szakirodalom bővebben ismerteti a típust, bár a kategórián belül Dolleczek a *Quartierschlange*t a *Feldschlange*val említi együtt, a *Viertelschlange*t pedig *Falkonett*nek mondja (adatai: 12 font, 750 kg [kb. 13 mázsa], és L 24).⁷⁵ Kalmár szerint szintén 12 fontos, 12 mázsa, de L 40-es a típus.⁷⁶ Másutt is hasonló értékekkel találkozunk.

A *Feldschlange*ra mindössze négy adatunk van, Munkácson 1688-ban egy „*Ragozische Veldt-Schlange*, de Anno 1620” volt, egy 1 fontos példány,⁷⁷ 1711-

67 Iványi, HK 1927. 17. o.; Czuberka, 1906. 61. o.

68 Iványi, HK 1927. 12. o.

69 Thaly, AK 1878. 80. o.

70 Szendrei, HK 1888. 623. o.

71 Pontos adatok és hivatkozások a mellékletben.

72 Dolleczek, 1887. 86., 91. o.

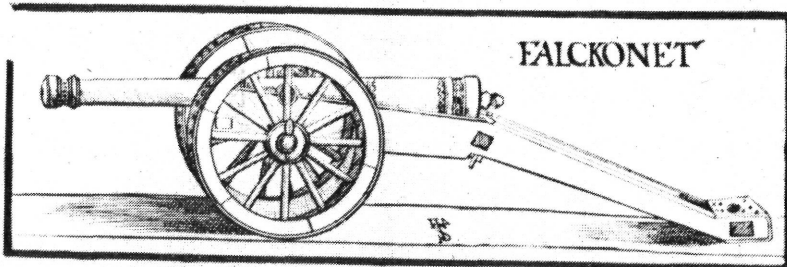
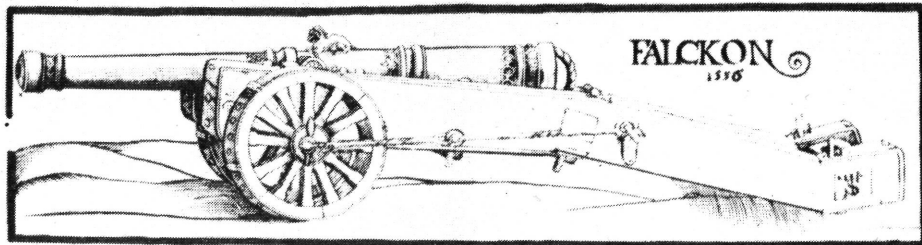
73 Demkó, HK 1917. 190. o.

74 Pontos adatok és hivatkozások a mellékletben.

75 Dolleczek, 1887. 91. o.

76 Kalmár, 1971. 169—171. o.

77 Thökölly Napló, II. k. 357. o.

ben két Rákóczi György-féle 10 fontos darab,⁷⁸ s végül Kanizsán 1690-ben egy Zrinyi Miklós által 1646-ban öntetett 3 fontos találatott.⁷⁹ Ebből csak annyit állapíthat meg, hogy a Feldschlange főképp a kategória kisebb típusait foglalta magába, s ebből következően ezt a lövegfajtát nagy valószínűséggel a Falkonok és Falkonetek csoportjában kell keresnünk. Természetesen a Schlange esetében is találkoztam azzal a jelenséggel, hogy a löveg-elnevezésből hiányzik a pontosító jelző. Az 1711-es munkácsi jegyzék egy tucat ilyen löveget ír le, melyek közül egy 18 fontos (41 mázsa súlyú), egy 14 fontos (35 mázsa, 75 font), nyolc 10 fontos, és egy-egy 9, ill. 7 fontos volt, nagyobb részüket Rákóczi György öntette.⁸⁰ Szerintem ezeknél a lövegeknél nem lehet olyan egységes besorolást alkalmazni, mint azt hasonló esetben az (egész) Karthaunéknál tettük, hisz a 18 fontos példány akár Nothschlange is lehetne, a 7 fontos pedig inkább a Feldschlangékhoz tartozik.

A Schlange kategória eddigi darabjai nagyjából 7—20 fontos kaliberértékek közé tehetők. A *Falkon*, magyarul falkony (a latin falcoból, ami sólymot jelent), némi átfedéssel szorosan kapcsolódik hozzájuk. Kaliberét tekintve egységes képet mutat, zömében 5—9 fontos.⁸¹ Két kirívó példa azért itt is akadt: az 1661-es felső-magyarországi összeírás Kassán két 24 fontos darabot említ, valamint Eger 1690-es inventáriuma tartalmazza egy 27 fontos példány leírását.⁸² Szerintem ezek a besorolások pusztán hozzá nem értésből adódtak, mivel a kassai „falcone”-kat a 10 évvel korábbi német összeírás „Singerin oder halbe Cartauen” néven vette leltárba, az 1690-es egri „27 Pf Eüssen schüessendé falkhaune”-t pedig a két évvel előbbi felmérés írja fél-karthaunnak.⁸³ Egyéb adatok tekintetében is szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hiszen Kassa 1650-es inventáriuma pontos hosszadatokat, Munkács 1711. évi jegyzéke súlymértéket, Tokaj 1649. évi összeírása pedig súly- és hosszadatokat hoz.⁸⁴ Ezek azt mutatják, hogy a Falkonok súlyértékei igen tág határok között mozognak:

78 *Thaly*, AK 1878. 62., 70. o.

79 *Thaly*, Sz 1870. 417. o.

80 *Thaly*, 1878. AK, 61., 63—65., 67., 70. o.

81 Pontos adatok és hivatkozások a mellékletben.

82 *Merényi*, HK 1895. 277. o.; *Kárfy*, HK 1914. 423. o.

83 *Kárfy*, TT 1902. 453. o.; *Thaly*, Sz 1872. 339. o.

84 *Kárfy*, TT 1902. 453. o.; *Thaly*, AK 1878. 63—76. o.; *Szendrei*, LAK 1888. 616—618. o.

legkisebb adatunk egy 3 fontos esetében 8 mázsa, a legnagyobb, egy 8 fontos darabnál, 33 mázsa feletti súly.⁸⁵ Ebből az értékkülönbségből persze az is következik, hogy a típus megítélésekor a súlymérétek nem jelentkeznek döntő szempontként. A falkonyok hosszát az idézett összeírások röfben (Elnlang) és singben adják meg, ezek alapján a típus hosszát 3 méternél többre becsülhetjük, sőt egyes esetekben az a 4 métert is meghaladta. A kaliberhossz így 40—50-szeresnek adódik.

A szakirodalomban is nagyjából hasonló értékekkel találkoztam.

Említenek összeírásaink „*Dupla Folkaun*”-t is, ezek azonban érthetetlen módon kisebbek az egész falkonyoknál.⁸⁶ Besorolásuk ezért bizonytalan, további adatok szükségesegek.

A Falkon kisebb, könnyebb változata a *Falkonett*, magyarul falkanét, (latinul falconetum). Bár Iványi szerint a leggyakoribb magyarországi ágyútípus, inventáriumainkban keveset találtam belőlük. Lehetséges — erre a feltételezésre a méretbeli egyezések adnak alapot —, hogy a magyar összeírások inkább tarackoknak nevezték őket. A leltárba vett mintegy két tucatnyi példány alapján a típus a 16—18 latos kaliberűektől a 3 fontosokig terjed, súlyuk 5—6 mázsa, hosszuk 2,5—3,5 méter (L 47—48) között váltakozott.⁸⁷

A szakirodalom ebben az esetben is közelítőleg azonos méreteket ad meg a típusra. Mivel az osztrák szakmunkák adatai nagyjából megegyeznek a hazai forrásokban leírt falkony és falkanét ágyúkéival, megkockáztatnám azt a feltevést, hogy e két típus nem tért el olyan mértékben a korabeli hasonló német kategóriától, mint ahogy ezt a Karthaunéknál és Schlangéknál láttuk. Itt is van azonban egy problematikus pont, ugyanis leltáraink, magyar, latin, német nyelvűek egyaránt, beszélnek *dupla falkonétáról*. A szakirodalomban csak Iványi ír róluk.⁸⁸

Véleményem szerint magyar szempontból legérdekesebb típus a *tarack*. Nem csak azért, mert, mint említettem, nehéz megfelelő német kategóriához kapcsolni, hanem mert igen sokféle jelzöt kapott a különböző összeírásokban.⁸⁹ Iványi többet felsorol közülük, de egy-egy elnevezésből rögtön általánosít.⁹⁰ Ő is megállapítja, hogy előfordul a falkonéta és a tarack típusainak keveredése.⁹¹ Valóban, az értékek igazolják ezt, sőt lehetségesnek tartom azt is, hogy a falkonok kisebbjei közül is belekerült néhány darab ebbe a kategóriába. Maga a tarack nem bomlik jól elkülöníthető alfajokra, pusztán gyakori elnevezéseket lehet kiemelni, mint sebes tarack, forgó tarack, sima tarack. A sebes tarack Czuberka szerint gyorstüzelő típus lehetett,⁹² véleményem szerint ez az az a megszorítással érvényes, ha tűzgyorsaságát a nagyobb típusokéhoz viszonyítjuk. A forgó tarack megnevezést az inventáriumok több helyütt pontosítják, s eszerint egy forgó állványról tüzelő könnyű típusot kell érteni ezalatt.⁹³ A siskák esetében is található erre vonatkozó utalások.⁹⁴

A technikai adatok szerint a tarack kalibere néhány lattól 5 fontig terjedt, bár pl. 1642-ben Patakon 7 fontos I. Ferdinánd-féle darabról esik említés.⁹⁵ Súlyadataik igen érdekesen alakulnak, ugyanis többségükben nehezebb darabok-

85 *Merényi*, HK 1895. 278. o. (Szendrő 1661); *Szendrei*, LAK 1888. 616. o. (Tokaj 1649).

86 Kassa 1640, *Merényi*, HK 1916. 424. o.

87 Pontos adatok és hivatkozások a mellékletben.

88 *Iványi*, HK 1927. 11. o.

89 *Kárffy*, TT 1902. 454. o.; *Kemény*, TT 1905. 154. o.

90 *Iványi*, HK 1927. 14—15. o.

91 Uo. 11—12. o.

92 *Czuberka*, 1906. 60. o.

93 *Iványi*, HK 1927. 15—16. o.; *Czuberka*, 1906. 60. o.

94 Uo.

95 *Thallóczy*, TT 1879. 157. o.

ról van szó, mint a falkonéta, sőt a falkon kisebb példányainál is súlyosabbak. A legkisebb az ugyancsak Patakon leltárba vett 1 fertályos 80 font súlyú „kis réz tarackz”, a legnagyobb az ugyanott található, már említett 7 fontos, 24 mázsás löveg.⁹⁶ Többségében azonban 3—4—5 mázsától 9—10—11-ig terjed súlyuk, az előbbieket átlag 0,5—1,5 fontosak, az utóbbiak 2—3 fontosak. (E súlyadatok az 1642-es pataki, és az 1649-es tokaji jegyzékből származnak.⁹⁷)

A következetlen kategorizálás folytán a kis tarackok, forgó tarackok, siskák, serpentinelek, Scharffetindlek talán felfoghatók azonos kategóriájúaknak is. Ezekről a típusokról, sajnos, nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre.

Német nyelvű jegyzékekben gyakran szerepel a *Stuckh*, vagy kicsinyítő képzős formában *Stückh*ként. Thaly az 1687—88. évi egri leltár kiadásakor *Veldt-Stuckh*, ill. *Stückhl* formáját taracknak fordította,⁹⁸ bár a szó löveget, eredeti értelmében pedig pusztán darabot jelent. Ezt az azonosítást az adott esetben az 1—3 fontos kaliberadatok megengedik. Viszont az 1688. és 1711. évi munkácsi leltárak már 10 fontos példányokat is neveznek így, s az 1688-as belgrádi jegyzékben pedig valamennyi összeírt ágyút egyszerűen *Stuckh*nak mondanak.⁹⁹ Véleményem szerint a név esetleges fordítását az adott példányok technikai jellemzőinek összessége, valamint a szövegekörnyezet határozza meg.

Nem térnek ki külön a *mozsarakra*, hiszen ennek a típusnak nincsenek egymástól alapvetően eltérő alfajai. Közös jellemzőjük a rövid, rendszerint nagy öblű cső, a kivetett lövedék magas röppályája — ezért hívták vetágyúnak, vagy pattantyúnak — s az, hogy elsősorban a várostromok hatásos tűzfegyvere, akár az ostromlott vár falai mögé, akár az ostromlók sáncai mögé kellett lőni. Bombavetésre is használták (Feuermörser), ill. világító golyókat is lőttek belőlük. Méreteik igen változatosak, néhány fonttól akár a 100 font felettiekig.¹⁰⁰

Sokkal inkább figyelmet érdemel a tarackok kapcsán már említett *Haubitz*, amelynek nevét a német „Hauptbüchse” (főlöveg) szónak a szláv nyelvekben „Hauptnice” alakúra torzult formájából származtatják.¹⁰¹ A *Haubitz*ot működése folytán kőlövegnek, Steinbüchsennek is nevezték,¹⁰² az 1687—88. ill. 1690. évi egri, és az 1711-es munkácsi német nyelvű jegyzékek pedig *Cammer-Stückhl*, *Kammer-Stuckh* néven is leltárba veszik a típust.¹⁰³ Már szóltunk róla, hogy ezt a lövegfajtát a források kizárólag kőlövedékekkel működőnek mondják, Iványi az említett 1711. évi munkácsi jegyzékre hivatkozva azzal tesz különbséget *Haubitz* és *mozsár* között, hogy az előbbi kőlövő (Stein schiesente), az utóbbi követő (Stein werffente) ágyú.¹⁰⁴ Használják azonban a *Haubitzra* vonatkozólag is „Stein verfende”, „kődobáló”, „kőzúdító”, „köveket vető”, „köveket hajtó” jelzőket, és *Dollecze*k is a vetágyúkhöz sorolja.¹⁰⁵

A *Haubitz*ból viszonylag sokat találtam a különböző összeírásokban. Kaliberük zömében 2—25 font között változik, de néhol 70 fontos darabokat is összeírtak. Az egyéb adatok tekintetében itt is hiányok vannak, amelyeket a feldolgozások sem töltöttek ki.

96 Uo. 160., 157. o.

97 *Thallóczy*, TT 1879. 154—160. o.; *Szendrei*, LAK 1888. 616—618. o.

98 *Thaly*, Sz 1872. 339—340. o.

99 *Thököly Napló*, II. k. 356—360. o.; *Weiss*, TT 1895. 56—57. o.

100 Magyar vonatkozásokat l.: *Iványi*, HK 1927. 17—18. o.; általánosságban ismerteti a típust *Dollecze*k, 1887. 87., 91—93. o.

101 *Dollecze*k, 1887. 47. o.; *Kalmár*, 1971. 160. o.

102 *Iványi*, HK 1927. 17. o.

103 *Thaly*, Sz 1879. 340. o.; *Kárfy*, HK 1915. 422. o.; *Thaly*, AK 1878. 66—81. o.

104 L. a 102. jegyzetet.

105 *Dollecze*k, 1887. 91. o.

Munkámban elsősorban — a teljesség igénye nélkül — a problematikus pontok kiemelésére törekedtem, és hogy felhívjam a figyelmet a törökkori hadtörténet e kevésbé kutatott területére. További, több irányú, gondos kutatást igényel a különböző feltevések pontosítása, szükség esetén módosítása. Egyrészt a

1. sz. melléklet*

OSTROM

1	2	3	4
Árva 1549 Ecsed 1619	1. 2. öreg faltörő ágyú 3. öreg ágyú	fülemüle	
Eger 1687—88	4. öreg ... ágyú 5. nagy karthaun-ágyú 2 db 6. három-negyed karthaun-ágyú 2 db 7. félkarthaun-ágyú 2 db 8. fél-karthaun 9. fél-karthaun 10. fél-karthaun 11. fél-karthaun	Baba	török török török Miksa Miksa magyar török türkisch
Eger 1690	12. 3/4 Carthaunen 13. 3/4 Carthaunen 14. 3/4 Carthaunen 15. 3/4 Carthaunen 2 db 16. 3/4 Carthaunen 17. halbe Carthaune		türkisch türkisch Maximiliano 2—o
Fülek 1635 Huszt 1669	18. 19. öreg ... lövő szerszám 20. öreg ... lövő szerszám	fülemüle Farkas Filemüle	Bebek György
Huszt 1674 Huszt 1688	21. 22. öregágyú 23. öregágyú 24. öregágyú	fülemüle Sípos Dobos Fülemüle	
Huszt 1706	25. öreg-ágyú 26. öreg-ágyú 27. öreg-ágyú	fülemüle sípos dobos	
Kanizsa 1690	28. egész carthaun-ágyú 29. carthaun 30. egész carthaun 31. egész carthaun 32. carthaun 33. félcarthaun	Beer bak-öz/Rehpokh bivaly/Püffel kakas/Hahn sündisznó/Igel	Károly (?) Károly (?) Miksa Miksa

* Magyarázat a Mellékletek táblázataihoz

- 1 — a vár neve, ahol az inventáriumot felvették, és a felvétel időpontja
- 2 — a löveg típusának megnevezése
- 3 — a löveg egyéni elnevezése
- 4 — a löveg öntetője, tulajdonosa, származási helye
- 5 — a löveg öntésének éve
- 6 — a löveg kalibere a kilótt golyó súlyában (font)
- 7 — a lövegcső súlya (mázsa-font)
- 8 — a lövegcső kaliberhossza (L: arányszám)
- 9 — a lövegcső úrmérete (cm)

hazai és a környező országokbeli levéltárakban elfekvő inventáriumokat kellene összegyűjteni, másrészt a külföldi — főleg osztrák és német — szakirodalmat kell még inkább bevonni vizsgálódásainkba. Ez egy nagyobb lélegzetű munka elkészítésének lehetőségét, de még inkább szükségességét is jelenti.

LÖVEGEK

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	28								
	20				9 ^Δ	Takáts	Sz	1908	142
	20				10 ^Δ	Szendrei	HK	1890	79
	65				?				80
	40					Thaly	Sz	1872	339
	38								
	30								
1565	28								
1574	28								
1561	28								
	23								
	36					Kárffy	HK	1915	417
1569	34								
	40								423
	30								
	30								
	24								424
	24					Takáts	Sz	1908	133
	10					Koncz	HK	1892	133
	30								134
	25					Takáts	Sz	1908	142
	17					B. Radvánszky II.		1879	392
	18								
	25								393
	28					Thaly	Sz	1870	419
	18								
	18								
	48					Thaly	Sz	1870	417
1578	40								
1569	48								
1569	44								
	42								
	32								418

10 — a lövegcső hossza**

11 — az inventáriumot közlő neve

12 — a folyóirat neve (l. a Rövidítések jegyzékét a *-gal jelzett lábjegyzetben)

13 — a folyóirat évfolyama

14 — oldalszám

** 10. pontban alkalmazott jelek feloldása

+ = Eln lang (rőf)

Δ = láb

o — sing

□ = lat

— = font

1	2	3	4
Kassa	34. kartaun	pórtáncz	Ferdinánd/Kassa városa
Kassa 1640	35. kartaun 36. carthauna 37. 38. 39.	der wilde man Rébay Poór Táncz Vadember Bika	Bebek
Kassa 1650	40. Középső carthauna avagy Szingerin 3 db 41. Cartaun 42. 43. 44. Singerin o. halbe Cartaunen 2 db	Pauer tanz wildte Mann ochs	Khays. Ferdinandi Franz Bebekh Khays. Rudolphi 2.
Kassa 1682 Murány 1550	45. 46. quartaun 2 db 47. cantatrix — Singerin	Bauertanz	
Patak 1642	48. bombardata cantatrix 49. öreg ... ágyú 50. öreg ... ágyú 51. öreg ... ágyú	Sibilla Krokodilus Sárkány Basiliscus basiliscus	Bazo Mathyasen Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi
Patak 1689	52. kartaun		
Semppte 1622	53. nagy öreg faltörő ágyú 2 db 54. faltörő ágyú 55. szepessi öreg ágyú 56. Saxonai öreg ágyú 57. öreg ... ágyú	Császár Crocodilus hajdu krokodilus hajdu	Thurzó Kristóf
Semppte 1626	58. öreg faltörő 2 db 59. öreg faltörő		
Semppte 1639	60. öreg rézágyú 61. öreg rézágyú		
Szatmár 1704 Szeben 1552	62. fél-karthaun 63. faltörő 64. faltörő 65. quartauna 66. faltörő	Nachtigoll Ochs v. Nuernberg	Ferdinandus
Szendró 1690 Tokaj 1649 Tokaj 1584	67. fél-karthaun 68. 69. Singerin	fülemüle	János vajda Rákóczi György Homonnay Miklósné
Kassa 1552	70. „Una bombardata magna vulgo Paurntantz vocata, pondere centum et viginti centenariorum”		
Kassa 1557	71. „Vna bombardata magna porthanz appellata...” 72. „Bombardae noviter fusae, vna karthaum, altera Nachthygal appellatae.”		
Esztergom 1554	73. „Dann was die vnsern nun vber 3 Tag beschossen aus grossen Khorten ondt Singerin welche 35 bis in die 78 pf Eisen schiesenn, hobenn die Tuerckhenn die Vorgangene macht wieder mit Schutwerckh unnd gressliechen Paumben Vormacht.”		

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1561	40	93				Takáts	Sz	1908	132
1530	38	80				Merényi	HK	1916	423
	42	80	20						
		93	22 1/2						
		80	20						424
	26	78	21						
1561	40	93	22 1/2			Kárffy	TT	1902	453
1530	38	80	20						
1570	38	78	21						
	25	48			5 1/8+				
	48					Szendrei	HK	1888	627
	33					Iványi	HK	1927	25
	30								
	30								8
1633	30	65 56				Thallóczy	TT	1879	155,
1633	30	65 56							168
1633	30	65 56							
	36					Takáts	Sz	1908	136
	40					Komáromy	Sz	1889	408
	25								
	24								409
	40								
	20					Takáts	Sz	1908	138
	40								
	20					Kemény	TT	1905	154
	16								155
	25								
	24								
	50	43				Thaly	Sz	1870	418
	36	38				Iványi	HK	1927	25
	35	54							26
	26	70				Takáts	Sz	1908	142
	28								136
	21	46							
	12	45	26			Iványi	HK	1927	26
						Kárffy	TT	1901	
									122
									123
									126
						Jurkovich	TT	1902	579

1	2	3	4
Eger 1558 Eger 1687—88	1. Holber Schlang 2. Schlang	Baba	Perényi Péter Ertzbischofflichen Wappen v. Colassa Maximiliano 2-o János Frigyes hg. III. Ferdinánd
Eger 1690 Érsekújvár 1685	3. Notschlangen 4. Quartier-Schlangen 3 db 5. Quartier-Schlangen		„Ragozische” „Ragozische” „Ragozische” „Ragozische” „Betlehem (sic!) Gaborisches”
Munkács 1688	6. Noth-Schlangen 7. Noth-Schlangen 8. Noth-Schlangen 9. Veldt-Schlangl 10. Noth-Schlangen 11. Noth-Schlangen		
Munkács 1704 Munkács 1711	12. Súgár-ágyú 3 db 13. Schlangen 14. Veltschlange 15. Schlangen 16. Schlangen 17. Schlangen 18. Schlangen 19. Schlangen 20. Schlangen 21. Notschlangen 22. Schlangen 23. Notschlangen 24. Notschlangen 25. Schlangen 26. Quardir-Schlangen 27. Quardir-Schlangen 28. Quardir-Schlangen 29. Feltschlangen 30. Schlangen 31. Schlangen 32. Schlangen 33. thopelte Nothschlangen 34. Feldschlange 35. Schlangen	Wachtl Alster Spaz Hirsch Falck Papagey Amsel Lerchen Tauben Reblum Turteltauben Kroccodil krokodil béka	Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Bethlen Gábor Rákóczi György Bethlen Gábor I. Ferdinánd III. Ferdinánd Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Rákóczi György Zrínyi Miklós Stephani Botschkay Rákóczi Rudolphus Homonnay Miklóné
Kanizsa 1690 Kassa 1650			
Patak 1689 Szendrő 1661 Szatmár 1704	36. quartierschlange 37. Colubrin 38. sugár-ágyú 39. hirmondó sugár-ágyú 40. Nothschlange		
Szatmár 1584			
Kassa 1552	41. „una bombardae colubrina vulgo Schlang et ibi Odeichsenn cognominata.” 42. „una colubrina parva pondere duodecim centenariorum” 43. „bombardae Schlangen vocatae ciuitatis” 44. „Egy közép ágyu, Quartirschlangh.”		
Kassa 1557 Eger 1562			

LŐVEGEK

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1537	4 16					Szendrei Thaly	HK Sz	1888 1872	623 339
1565	20 12					Kárffy Fehérpataky	HK Sz	1915 1877	417 179
1650	14 15					Thököly Naplóí II.			356 357
1632	10								
1631	10								
1620	1								
1647	18								359
1629	10								358
	12					Thaly	TT	1884	157
1647	18	41				Thaly	AK	1878	61
1641	10								62
1647	14	35 70							63
1631	10								63
1633	10								64
1632	10								
1631	10								
1631	10								
1647	20	42							65
1631	10								
	18								65
1622	12								66
1628	9								67
	11								
1558	12								69
1656	12								70
1632	10								
1633	10								
1631	10								
1597	7								
1633	36								80
1646	3					Thaly	Sz	1870	417
1606	8	40			6 1/8+	Kárffy	TT	1902	454
	14					Takáts	Sz	1908	136
	17					Merényi	HK	1895	278
	16					Thaly	Sz	1870	417
	11								418
	20	48	31			Iványi	HK	1927	26
						Kárffy	TT	1901	122
						Szabó	TT	1881	124 757

1	2	3	4
Eger 1687—88	1. Falkhaun 2. Falkhaun 2 db 3. Falkhaun 4. Falkhaun 5. Falkhaun 6. Falkhaun 2 db 7. Falkhaun 8. Falkhaun 9. Falkhaun 10. Falkhaun 11. Falkhaun 12. falkhaun		I. Ferdinánd Miksa saltzburgi érsek török egri érsek Miksa Rudolf Rudolf
Eger 1690	13. falkhaun 14. falkhaun 15. falkhaun 16. falkhaun 17. falkhaun 18. falkhaun		II. Mátyás III. Ferdinánd Bischoff zu Erlau Vernantio
Érsekújvár 1685	19. falkhaun 20. falkhaun 21. falkhaun 22. falkhaun 23. falkhaun 24. Falkaune 25. Falkaune 26. Falkaune 2 db 27. Falkaune (vasból) 28. Falkaune 29. Falkaune (vasból) 30. Falkaune 31. Falkaune 32. Falkaune		Kayser Maximilia- no 2-do Kayš. Ferdinand- sche Kayš. Rudolphi- sche Kay. Maxi. 2-di Kay. Rudolphi- sche „mit Erzbischöfl. Salzburgischen Wappen” Kay. Max. 2-di Ferd. 3-o Kay. von Maxi. Kay. ... Maxi. érseki
Kassa 1640	26. Falkaune 2 db 27. Falkaune (vasból) 28. Falkaune 29. Falkaune (vasból) 30. Falkaune 31. Falkaune 32. Falkaune 33. folkan 2 db 34. folkan 4 db 35. folkan 36. folkan 37. folkan 38. Dupla Folkaun 39. Dupla Folkaun 3 db 40. Dupla Folkaun 2 db 41. Dupla Folkaun 5 db 42. Falkhaunen		III. Ferdinánd II. Ferdinánd I. Lipót II. Rudolf III. Ferdinánd császári
Kassa 1650	43. Falkhaunen 44. Falkhaunen 45. Falkhaunen 46. Falkhaunen	„mit Paulo Abstemio Bischoff von Netter wappen”	Khays. Rudolphy 2. Khays. Rudolphi 2.

LÖVEGEK

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1556	9					Thaly	Sz	1872	339
1571	8								
1574									
1564	8								
	8								
1560	7								
1570	7								
1574									
1584	7								
1583	6								
	5								
1614	5								
1650	5								
1560	9					Kárffy	HK	1915	417
1574	8								
1556	8								
1584	8								
1570	8								
1584	7								418
1563	7								
	6								
1650	6								
1519	5								
1574	27								423
1570	8								424
1553	6					Fehérpataky	Sz	1877	178
	6								
	6								
1578	6								
	7								
	7								
1578	8								179
1650	8								
	8								
	8								
	7					Merényi	HK	1916	424
	6								
	5 1/2								
	4 3/4								
	4								
	3 1/2								
	2 1/2								
	2 1/4								
	2								
1601	6				5 1/8+	Kárffy	TT	1902	454
1563	6				5 1/4+				
	5				4 5/8+				
1597	5				5 5/8+				
1620	5				4 1/2+				

TÁBORI

1	2	3	4
Kassa 1661 Munkács 1688	47. falcone 2 db 48. Falckhaunen 49. Falckhaunen		Ragozische Betlehem Gaborisches III. Ferdinánd II. Rudolf Rákóczi György II. Rudolf Rákóczi III. Ferdinánd
Munkács 1711	50. Falcaunen 51. Falcaunen 52. Falcaunen 53. Falcaunen 54. Falcaunen 55. Falcaunen		
Szendró 1661	56. falcone 57. falcone 4 db 58. falcon 2 db		
Tokaj 1649	59. Falkony 60. sima Falkony 61. sima Falkony 62. Falkony 63. Falkony	Sas Szöllő Gerezdes	Báthory Boldizsár Boeckay Báthory István Maximiliánus 2ndus
Kassa 1552	64. „Duae bombardae, vulgo falconae dictae ad ferreos, ...”		jaculandos globos

4. sz. melléklet

TÁBORI

Kanizsa 1588	1. egyszerű falcanét-ágyú 2. egyszerű falcanét-ágyú 3. egyszerű falcanét-ágyú 4. egyszerű falcanét-ágyú 5. egyszerű falcanét-ágyú		magdeburgi címerű Nádasdy magyar
Kassa 1650	6. Toppelte Falkhanet 7. Toppelte Falkhanet 8. Einfache Falkhaneth 9. Einfache Falkhaneth 2 db 10. Einfache Falkhaneth 2 db 11. Einfache Falkhaneth 12. Einfache Falkhaneth		türkisch Khay. Mathias 2. Khay. Rudolphi 2. Khay. Rudolphi 2.
Munkács 1711	13. Einfache Falkhaneth 14. Einfache Falkhaneth 15. Falconet 16. Falconet	Wolfgangen Pfaltz grafen in Bayern	Khays. Mathias 2.
Semphte 1639	17. dupla falconetum 18. dupla réz falconetum		II. Rudolf
Kassa 1552	19. „Item alia falconeta opus Simonis haubitz pondere octo centenariorum.”		
Kassa 1557	20. „Item alia falconeta cognominata draco...” 21. „Falconeta duplex ciuitatis.”		

LÖVEGEK

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1631	24 10 6					Merényi Thököly Naplói II.	HK	1895	277 357 358
1652	7	14 21				Thaly	AK	1878	63
1578	7	26 50							65
1621	5 4 6 7 8 3 6	19 72 14							67 69 76
	8	8				Merényi	HK	1895	278
1590	8 5	33 30 25			4 1/8° 5°	Szendrei	LAK	1888	616
1597	6	32 70			5 1/2°				617
1570	8	26			4 7/8°				618
1577	8	25			4 3/4°				618
						Kárffy	TT	1901	121

LÖVEGEK

	2	6 50		6,07		Szendrei	HK	1888	620
	2	6 78		6,05					621
	1,5	6 36		5,04					621
	1,5	5 25		5,04					
	28 [□]	5		4,07					
1543	3				4 5/8+	Kárffy	TT	1902	454
	12 1/2				4+				
1614	2				4 1/8+				455
	2				4 1/8+				
1579	2				4 1/8+				
	2	10 55			4 1/8+				
1557	2				3 1/2+				
1615	1				3 1/8+				
	1/2								
	16 [□]					Thaly	AK	1878	71
1587	18 [□]								77
	5					Kemény	TT	1905	154
	1,5					Kárffy	TT	1901	122
									123

1	2	3	4
Ecsed 1619	1. duffla taraczk 5 db		
Huszt 1669	2. forgó taraczk 4 db 3. taraczk 3 db 4. sebes taraczk 2 db 5. sebes taraczk 2 db 6. forgó kis réztaraczk 7. taraczk 8. sebes taraczk 9. taraczk 10. taraczk 11. sebes taraczk 12. jó hosszú sebes taraczk 13. sebes taraczk 14. kis ... taraczk	Seregély Kecskebakk	
Huszt 1688	15. kis taraczk 16. taraczk 17. taraczk	Sólyom Kólcson Sólyom Kurta	
Huszt 1706	18. sebes kis taraczk 19. taraczk 20. taraczk 21. taraczk 2 db 22. taraczk 23. taraczk 24. taraczk	szőlő habarnyicza Ferdinánd	
Kassa 1640	25. taraczk 26. Sebes taraczk 8 db	Crucifix saskeselyű	
Patak 1642	27. kis taraczk 2 db 28. taraczk 29. taraczk 30. taraczk 31. taraczk	Gyék Pók	Georgius Rákóczi
	32. sima taraczk 33. sima taraczk 34. taraczk 35. sima rövid taraczk 36. taraczk 37. taraczk 38. taraczk 39. kis taraczk 40. forgó vas taraczk 3 db 41. kis réz taraczk 42. réz taraczk 43. réz taraczk 44. vas forgó taraczk		Maximilianus II. Sigismundus Rakoczi Ferdinandus
Sempthe 1622	45. forgó taraczk 46. hosszú sebes kis taraczk 47. öreg hosszú szegletes sebes taraczk		Ferdinandus Maximilianus II. Ferdinandus Maximilianus II.
Sempthe 1639	48. réztaraczk 49. rövid vastaraczk 50. réztaraczk 2 db 51. rézágyúforma taraczk 52. sebes taraczkocska 53. réztaraczk		Franciscus Dobo Ferdinandus

LÖVEGEK

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	3				8 ^Δ	Szendrei	HK	1890	80
	3				?				
	1,5				7 ^Δ				
	4					Koncz	HK	1892	133
	5								
	5								134
	4								138
	2								139
	3								
	4								
	4								
	3								
	12 [□]								
	1					B. Radvánszky II.			392
	18 [□]								395
	?								
	2								
	5					Thaly	Sz	1870	419
	3								
	3								
	1								
	6								
	3								
	18 [□]								
	1/4					Merényi	HK	1916	424
1620	2	9				Thallóczy	TT	1879	154
	2	9							
1556	0,5	3 1/2							157
1620	0,5	9							
1531	7	24							
	3	9							
	?	12							158
	3	8 1/2							
1533	3	11							
1570	3	11							
1531	7	24							159
1566	0,5	2 1/2							160
	0,5								
1588	1	80							
	1,5	5							
1557	1	4							
	3								
						Komáromy	Sz	1889	408
									409
	?								
	6					Kemény	TT	1902	154
	1,5								
	1,5								
	1								
	2								

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1570	0,75	2			2 1/2°	Szendrei	LAK	1888	616
1579	3	10 75			4°				617
1554	3,5	10 18			4 1/8°				
1596	2,5	11 45							
	2,5	8 67			4°				
1592	2,5	10			4°				618
1558	3/4	3 71			2 3/4°				
1545	1	5			3 1/2°				
	1	5			3 1/4°				
	0,5	1			2 1/2°				

BITZOK

1594	8				Rómer	AK	1878	50	
1550	8							51	
1564	12							53	
	12								
	15								
	11							54	
	8								
1580	5				Fehérpataky	Sz	1877	179	
	6								
	11								
	14								
	15								
	16							180	
	17								
	18								
	20								
	25								
1527	15				3 1/4+	Merényi Kárfy	HK TT	1895 1902	276 456
	11								455
	70								277
1579	15	14 20			Merényi Thaly	HK AK	1895 1878	66	
1639	16	12 20							68
	8								71
	16	11 80							
	12								74
	18								75
	15								81
	18								
	17								
1565	20								
	15				Weiss	TT	1895	57	

1	2	3	4
Sempte 1622 Sempte 1626	33. öreg uj habicz 34. öreg uj habicz 35. öreg habicz 2 db		Thurzó Szaniszló
Szatmár 1660	36. morvai vas habicz 37. hambics 38. hambics 39. hambics 40. hambics 41. hambics 42. hambics		
Kassa 1552	43. „bombardae ferreae quinque vulgo Stray- pühsen.”		
Kassa 1557	44. „Duae bombardae Stainbychsen appellatae, globos lapideos projici- ens, quarum una est Re- giae Majestatis, altera ciuitatis.”		
Kassa 1640	45. „Haubnitzin nevé álgyu vet 70, vagy 80 fontot.”		
Eger 1687—88	46. „Haubitzen und Kam- mer-Stuckh, schiesst Stein.” (2 db) 47. 48. „Ein uhralte Haubitz, Sachsischen Wappen, Schiess-Stein Pf. 49. 50. „ein ruiniertes Eyser- nes Cammer-Stuckh, Schiess-Stein Pf.		török
Eger 1690	51. „Haubitzen und Camer Stuckh” „Stein verfende türki- sche Haubitzen schad- haft.” 52. „Stein verfende Haubizen” 53. „Stein werfende Haubiz” 54. Haubizen 55. „Stein werfende Haubiz” 56. „eüsserne Haubizen”		Kay. Saxische
Munkács 1711	57. „altvätterische Stein- schiessente Haubitzen oder Steinschiessentes Cammer-Stückhl”		

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	14					Komáromy	Sz	1889	409
	14					Takáts	Sz	1908	138
	14								
	5								
	19					Takáts	Sz	1908	136
	9								
	21								
	25								
	23								
	20								
						Kárffy	TT	1901	123
						Merényi	HK	1916	424
	16								
	15					Thaly	Sz	1879	340
	8''								
1482	8								
	28''								
	20					Kárffy	HK	1915	422
1587	15								
	15								
	10								
1482	7								
	2					Thaly	AK	1878	71

1	2	3	4
Ecsed 1619	1.	Vad ember	
	2. 3 db	Páleza	
	3. közágyú 3 db		
	4. kurta ágyú 2 db		
Eger 1558	5. „bombarda frosch alias béka”		Frangepán F.
Fülek 1635	6.	oroszlán	Bebek
Gyula 1554	7. „bombarda cupream rimam in fronte habens”		
	8. „secunda bombarda farkas dicta”		
Huszt 1674	9.	farkas	
Kassa 1640	10. sebes ágyú 2 db	Bocskay	
	11. sebes ágyú		
Munkács 1711	12. Vogl-Stuckh		weissenburgi
	13. Vogl-Stuckh	Fucks	
	14. Vogl-Stuckh	Ursus	
	15. Vogl-Stuckh	Lupus	
	16. kurtzes Stuckh	Krot	Drágfy Gáspár
	17. Vogl-Stuckh	Linx	Rákóczi
	18. Vogl-Stuckh	Tax	Rákóczi
	19. Vogl-Stuckh	Pavitus	Rákóczi
	20. Vogl-Stuckh	wilter Ochs	Rákóczi
	21. Vogl-Stuckh	Tigris	Rákóczi
	22. Vogl-Stuckh	Alces	Rákóczi
Palota 1578	23.	„brevis baba”	
Patak 1642	24.	Fülemüle	Rákóczi György
	25.	Rigó	Rákóczi György
	26.	Fogóly	Rákóczi György
	27.	Szarka	Rákóczi György
	28.	Szajkó	Rákóczi György
	29.	Galamb	Rákóczi György
	30.	Veréb	Rákóczi György
	31.	Szarvas	Rákóczi György
	32.	Sólyom	Rákóczi György
	33.	Gerlice	Rákóczi György
	34.	Pacsirta	Rákóczi György
	35.	Fecske	Rákóczi György
	36.		Bebek Ferencz
Sempthe 1622	37. szepesi hosszú szarvas ágyú 2 db		
Sempthe 1639	38. réz ágyú		
	39. réz ágyú		
	40. hosszú réz ágyú	unicornis	
	41. réz ágyú	hajdú	
	42. réz ágyú	szarvas	
Szatmár 1660	43.	béka	Rákóczi
	44. veres ágyú		Rákóczi
	45. farkas ágyú		Rákóczi
	46.	szűz leány	Rákóczi
	47.	vadleány	Rákóczi
Szendró 1661	48.	Canon Regalis	
	49. félágyú 3 db		
Tokaj 1649	50.	Marcus Curcius	Rákóczi György
	51.	Oroszlános	Rákóczi György
	52.	Ló	Rákóczi György

BESOROLHATATLAN LÖVEGEK

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	40					Szendrei	HK	1890	79
	1								
	10								
	25								80
	14					Takáts	Sz	1908	135
	29								133
	30								138
	9								
	7								142
	6					Merényi	HK	1916	424
	6								
1641	10	18 19				Thaly	TT	1878	62
	10	21 42							
	10	19 67							63
	10	21 44							
1540	15								64
	10								65
	10								67
	10	19 49							68
	10								
	10	20 12							69
	10	20 88							
	3								
1627	15	50				Takáts	Sz	1908	142
	15					Thallóczy	TT	1879	155
1631	10	37 37							156
1633	10	36 2							
1631	10	39 10							
1631	10	36 10							
1631	10	35 97,5							
1633	10	36 46,5							157
1632	10	35 75							158
1626	15	40							
1631	10	37 116							159
1628	8	41							
	8	41							
1551	10	33							
	5								
	10					Komáromy	Sz	1889	409
	16					Kemény	TT	1905	154
	5								
	20								
	5								
	14					Takáts	Sz	1908	136
	18								
	24								
	14								
	16								
	24					Merényi	HK	1895	278
	24								
1646	25	43 20			4 3/4°	Szendrei	LAK	1888	616
1646	25	44 100			4 3/4°				
1645	25	45 14			4 3/4°				

1	2	3	4
	53.	Hircus	Rákóczi György
	54.	Fortuna	Rákóczi György
	55.	Pelikán	Rákóczi György
	56.	Kis-Baba	
	57.	Filemile	Georgius Fráter
	58.	Visus	Rákóczi György
	59.	Tactus	Rákóczi György
	60.	Aquilla	Rákóczi György
	61.	Auditus	Rákóczi György
	62.	Odoratus	Rákóczi György
	63.	Gustas	Rákóczi György
	64.	Angyal	Perényi Péter

8. sz. melléklet

KISKALIBERŰ

1	2
Huszt 1667	1. „két siska”; „siska egy”
Huszt 1669	2. „6-ik. A szakállas hosszú vas siska, rozgó lábával.”
	3. „egy hosszú vas siska”
Huszt 1688	4. „egy hosszú vas siska forgó lábával együtt”
	5. „2. Ismét 2 siska, forgó lábával együtt”
Kassa 1557	6. Scharfethyn ciuitatis
	7. Scharfethyn de Naghyda 2.
	8. Scharfethyn de Naghyda 1.
Munkács 1688	9. „1 Scharfenthiel, ohne Zaichen undt Jahl, schiesst 14 Loth.”
	10. „1 Scharfenthiel von Esterhasi, de Anno 1613, schiesst 12 Loth.”
	11. „1 Scharfenthiel, ohne Zaichen, de Anno 1526, schiesst 12 Loth.”
Munkács 1711	12. Serpentin/II. Rudolf 1586, 18 lat
	13. „kurtzes, eysernes Serpentin” 20 lat
	14. „eysernes Serpentin” 16 lat

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1646	25	45 32		4 3/4°					
1645	25	42 89		4 3/4°					
1646	25	44 15		4 3/4°					
	16	11 40							
1545	21	46 1		4 1/2°					617
1646	25	42 28		4 3/4°					
1646	25	44 20		4 3/4°					
1646	25	44 3		4 3/4°					
1646	25	45 29		4 3/4°					618
1645	25	42 87		4 3/4°					
1646	25	42 38		4 3/4°					
1540	12	22 40		2 3/4°					

TÁBORI LÖVEGEK

11	12	13	14
Lukinich	HK	1913	302
Koncz	HK	1892	133
			134
B. Radvánszky II.			394
			395
Kárffy	TT	1901	123
			124
Thököly Napló II.			356
Thaly	AK	1878	79
			80

MŰHELY

FELKAI DÉNES

A MAGYAR NÉPHADSEREG EGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLATÁNAK KIÉPÍTÉSÉRŐL

**Reflexiók Farádi László: Diagnózis az életemről (Gondolat, Budapest, 1983.)
c. könyvével kapcsolatban**

A címben megjelölt mű VII. fejezete („A Magyar Néphadseregben 1950—1968”) a Magyar Néphadsereg történetéből, pontosabban az Egészségügyi Szolgálat fejlődéséről, 18 évet ölel fel. Ez a fejezet két részre oszlik: az 1950—1957 közti időszakra, amíg nem Farádi László dr. volt a MN Egészségügyi Szolgálat vezetője, és az 1957—1968 közöttire, amikor Farádi dr. vezette ezt a szolgálatot. Az 1950—1957-es éveket tárgyaló rész a személyi kultusz néhány torzítását ismerteti; ezek azonban nem csak az egészségügyi szolgálatot jellemezték, sajnos, nem is csupán a hadsereget. Az 1957—1968-as részben az egészségügyi szolgálat továbbfejlesztéséről van szó.

Ha valaki e fejezet alapján alkotna magának képet az Egészségügyi Szolgálat fejlődéséről, annak az a benyomása keletkezhet, hogy a Magyar Néphadseregben, Egészségügyi Szolgálat csupán 1957 óta létezik. Ráadásul a fejezetben keverednek az 1957 előtti és utáni eredmények.

A kép teljességéhez érdemes — távirati stílusban — áttekinteni az MN Egészségügyi Szolgálat történetét 1945-től 1957-ig. Természetesen az Egészségügyi Szolgálat fejlődése része a Magyar Néphadsereg fejlődésének, mint ahogy a Magyar Néphadsereg fejlődése elválaszthatatlan a magyar népi demokrácia történetéből.

Az Ideiglenes Kormány 1944. december 28-án hadat üzent a fasiszta Németországnak és, miután 1945. január 20-án aláírták Moszkvában a fegyverszüneti megállapodást, kiadták az új hadsereg toborzási felhívását. Így 1945. január 20. a Magyar Néphadsereg születésnapja. 1945 áprilisában az új hadsereg 1. és 6. hadosztálya a 3. Ukrán Front alárendeltségében elvonult Ausztriába.

Az 1945 tavaszán megszületett hadsereg a népi demokratikus forradalom jelentős eredménye: a faszizmus ellen szerveződött az ország függetlenségének védelmére, a belső demokratikus rend biztosítására. Ez a hadsereg mind összetételében, mind célkitűzéseiben gyökeresen különbözött a rossz emléké Horthy-hadseregtől, ám az új katonapolitikai elvek kidolgozása még váratott magára. Kis András azt írja „A 6. hadosztály” (Zrínyi Kiadó, Budapest, 1977.) c. művének 32. oldalán: „Nehezítette a szervező munkát az is, hogy a 6. hadosztály törzsébe beosztott tisztek többsége nem, vagy csak alig ismerte tennivalóit.”

A Honvédelmi Minisztérium egészségügyi alcsoportja csak 1945. február első napjaiban alakult meg, és 1945 áprilisában került a minisztérium egészével együtt Budapestre. Előbb, január 20—30. között alakultak meg a honvédség középvezetési szervei, a kerületi és kiegészítő parancsnokságok. A kerületek vezető orvosaira hátrult a felállított hadosztályok személyi és anyagi egészségügyi ellátása, a helyőrségi kórházak létrehozása, a polgári egészségügyi és társadalmi szervezetekkel való együttműködés kiépítése.

Az 1. és 6. hadosztály felszerelése a szovjet csapatok által zsákmányolt anyagok átadásával, valamint a csapatok által kezdeményezett gyűjtés útján volt lehetséges.

Ausztriában, a szovjet parancsnokság intézkedései alapján folytatódott a személyi állomány katonai és politikai felkészítésének, a hadosztályok felszerelésének a ki-

egészítése. Az 1. és 6. hadosztály a második világháború után, 1945. május 13-án megkapta a visszatérési parancsot.

Az országban folyt a harc a dolgozók államának létrehozásáért. Ebben a harcban jelentős szerepet töltött be a rendőrség és a hadsereg. A német kapituláció után a kb. 50 000 főt kitevő hadsereget 20 000 főre kellett redukálni (a határőrség, a műszaki hadosztály, valamint az 1. és 6. hadosztály ezred-létszámra csökkentett kerete).

1948. június 13–14-én az MKP és SZDP egyesüléséből létrejött az MDP. Ezzel lehetőség nyílt hazánkban a szocializmus alapjainak lerakására.

Közben mind az ország belpolitikáját, mind a nemzetközi politikát jelentős események zavarták meg. Nem sokkal előbb, hogy 1947. február 10-én a Szövetséges Hatalmak megkötötték Magyarországgal a békeszerződést, már 1947 márciusában elhangzott Fultonban Churchill kommunistaellenes beszéde, amelyet a hidegháború kezdetének tekintenek. 1949 áprilisában megalakult a NATO, majd 1950 júniusában az Egyesült Államok háborút indított a Koreai Népi Köztársaság ellen. Ezek ellen-súlyozására alakult meg 1955-ben a Varsói Szerződés.

Hazánkban ugyanakkor a szocializmus sikereitől elbizakodott vezetők önkénye, a szocializmus építésének megvalósítását nemzetközileg is terhelő személyi kultusz és az ezzel járó törvénytelenések, mély válsághoz vezettek, amely az 1956-os ellenforradalomban csúcsonodott ki. Ez fenyegette az 1945–1948-ban a szocializmus megteremtése érdekében elért eredményeket, és csak a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség legjobbjainak áldozatos, fáradtságos erőfeszítése árán sikerült 1959-re, egy új hároméves terv beindításával, a konszolidáció.

Természetesen a fent vázolt események határozták meg a hadsereg és ezen belül az egészségügyi szolgálat fejlesztését is. 1946 végére a hadseregben már teljes mértékben érvényesült az MKP befolyása. A hadseregben megteremtődtek a feltételek a szocialista néphadsereggé való átszervezés munkálatainak előkészítésére. Pálffy György, Sólyom László és Illy Gusztáv altábornagyok a békekötés után megkezdték a hadsereg mennyiségi fejlesztésének előkészítését az engedélyezett 70 000 fős néphadsereg érdekében. Ezt volt hivatva biztosítani — többek között — a Kossuth Akadémia, a Hadi Akadémia és a Petőfi Akadémia.

A Magyar Néphadsereg mennyiségi fejlesztésén belül néhány mozzanat kiemelésre kívánkozik az egészségügyi ellátás fejlesztésének történetéből. Ezeket 3 kérdés csoportban ismertetem:

a) Az egészségügyi szolgálat elvi-szervezési kérdései. 1949 tavaszán indult meg — szovjet tapasztalatok szerint — a Hadtápfőnökség szervezése, ezen belül az Egészségügyi Csoportfőnökségé is. Alapvető problémát jelentett az egységes egészségügyi doktrína kidolgozása, amely egységesíti a gyógyító és megelőző ellátást; ennek a biztosítására létrejött a főszakorvosi intézmény (a hadsereg fősebésze, főbelgyógyász stb.), bevezetésre került a szakaszos kezelés, a rendeltetésszerű kiűrités rendszere stb.

b) Kérdések — kiképzés — tudományos munka. Majdnem a semmiből kellett megszervezni az orvosi kart, az egészségügyi csoportfőnökség beosztottaitól a zászlóalj-vezető orvosokig bezárólag; meg kellett ismertetni az egészségügyi szolgálat beosztottaival az egészségügyi ellátás szakmai-politikai feladatait békében és háborúban egyaránt, meg kellett kezdeni a katonák élet- és munkakörülményeinek az egészségügyi vonatkozások alapján való tanulmányozását. Számos országban a fenti célokra katonarorvosi akadémia szolgál, de nálunk ilyen intézmény nem létezett; egyetlen lehetőség kínálkozott: ösztöndíjasokat küldeni a Szovjetunióba, és ezzel a lehetőséggel éltünk is.

1950-től, ismereteink gyarapodásával, meg kellett kezdeni a tartalékos orvostisztek képzését, valamint — az orvosgyetemeken — az orvostanhallgatók felkészítését. Az egészségügyi szolgálat háborús feladatainak a megismerésére egészségügyi gyakorlatokat is kezdtünk szervezni.

Tekintve, hogy a hadseregbe a magyar orvosok „krémjét” hoztuk be, a szolgálat színvonalának az emelése érdekében megindítottuk a katonarorvosi tudományos munkát. A csapatorvosi kart rendszeresen továbbképzésre vittük kórházainkba, ahol többek között állatműtő is rendelkezésünkre állt. Ebből a célból szerveztük meg a HÖT-öt, (Honvéderorvosi Tudományos Tanács) és létrehoztuk — részben a KÖJAL-feladatok elvégzésére, de elsősorban az ABC (atom-, baktérium- és vegyi) háború elvi kérdéseinek a megismerésére — a HETKI-t, (Honvéd Egészségügyi Tudományos Kutató Intézet); a hadsereg három vezető orvosát (sebész, belgyógyász, és jár-

ványügyi) kéresemre az MTA tudományos minősítő bizottsága soron kívül kandidátusnak minősítette, 1952. március 3—4-én a magyar orvosi tudományos élet aktív részvételével megrendeztük az I. Honvédorvos Tudományos Ertekezletet, 1950 februárban elindítottuk a „Honvédorvos” havi folyóiratot stb.

c) Egészségügyi anyagellátás. Három új kórházat építettünk — a felszabadulás óta elsőként az országban — és biztosítottuk a hadsereg egységeinek anyagi ellátását mind béke-, mind háborús körülmények között.

Az egészségügyi szolgálat fejleltetésének együtt kellett haladnia a néphadsereg általános szervezésével, és ez óriási feladatot jelentett.

Az 1956-os ellenforradalomnak a Szovjetunió segítségével leverése, az MSZMP politikájának népszerűsége, a dolgozó nép mozgósítása teremtette meg a lehetőséget a szocializmus alapjai lerakásának a befejezéséhez, a fejlett szocialista társadalom építésének megkezdéséhez. Néphadseregünk is újjászerveződött, és megkezdődött a minőségi fejlesztés. Lehetőség nyílt az elkövetett hibák felszámolására, fontos lemaradások behozására.

A hadseregben elsőrendű szerephez jutott a tömegpusztító fegyverek elleni védekezés kérdése, így az egészségügyi szolgálatban is meg kellett teremteni a szervezeti alapokat az ABC-fegyverek elleni egészségügyi védelemre, a sérültek ellátására. Az ún. katasztrófa-egészségügy (elemi csapások esetén) békeidőben is közelebb hozta az orvos feladatait a katonai medicinához; ennek jelentősége ma is elsőrendű!

Ezzel a korszakkal kapcsolatban az Egészségügyi Szolgálat ismertetésére már nem térek ki, mert Farádi dr. idézett fejezetének második része ezt megteszi. Ugyanígy nem kívánok most szólni az 1968 utáni időről, amikor természetesen mind a hadsereg egésze, mind az egészségügyi szolgálat továbbfejlődött.

Hozzászólásomban csupán azt próbáltam röviden ismertetni, történeti sorrendben, ami Farádi dr. könyvéből kimaradt. Csak így láthatják világosan az 1957—68 közötti időszak helyét és jelentőségét. Sajnálatos, hogy Farádi dr. könyve nem honvédségi gondozásban jelent meg, mert akkor elkerülhető lett volna a félreértésre okot adó aránytalanság és az így becsúsztott sok pontatlanság.

SZEMLE

MARCEL BOULIN

ANDRÉ-CLAUDE MARQUIS DE CHAMBORANT 1732—1805, MESTRE DE CAMP PROPRIÉTAIRE D'UN RÉGIMENT DE HUSSARDS DE SON NOM, SA FAMILLE, SON RÉGIMENT

(Tarbes, 1983. 151 o.)

A franciaországi Tarbes-ban működő Nemzetközi Huszármúzeum (Musée International des Hussards) alapítója, már tiszteletbeli öröként, az általa létrehozott intézmény támogatásával, saját kiadásában jelentette meg magyar szempontból is figyelemre méltó művét. (Sajnálatos, hogy ezt az ismertetést már nem élte meg, időközben váratlanul elhalálozott.)

Az életrajz arról a Chamborant altábornagyról szól, aki 1761—1791 között az Esterházy Bálint József gróf (1705—1743) brigadéros által zömében magyarokból létrehozott franciaországi huszárezred tulajdonosezredese volt. Ezért is viseli a mű ezt a címet: „*André-Claude de Chamborant őrgrof (1732—1805), a nevével viselő huszárezred tulajdonosezredese, családja, ezrede.*” (Kár, hogy az előszó szerzője, Dugué MacCarthy ezredes, az alapítót tévesen „Ladislas-Ignace, Comte Esterházy” néven említi.)

A szerző a címben jelzettnél sok szempontból lényegesen többet nyújt. Hat fejezetre tagolt művében először a mai Creuse megye Chamborant nevű községéről nevével nyerő, „de la Clavière” előnevet viselő, a XVII. században őrgrofi méltóságra emelt ősi birtokos nemes család történetét vizsgálja fel, a kezdetektől a XVIII. századig.

A második fejezet tartalmazza Chamborant altábornagy tulajdonképpeni életrajzát. Boulin kiemeli, hogy hőse királyi apródból lett 16 évesen vértestiszt, majd 1753-tól alezredesként egy gyalogezred élén szolgált. Miután az Esterházy alapította huszárezred harmadik tulajdonosa, Louis Lancelot Urbain Comte de Turpin de Crissé tábornok (1716—1795), aki a hősi halált halt ezredalapító és az ugyancsak hősi halált halt Dávid Zsig-

mod (?—1747) brigadéros után mondhatta magáénak az egységet, 1761-ben lemondott erről a jogról, az új ezredtulajdonos Chamborant ezredes lett.

A szerző ezt követően, Chamborant életpályájával párhuzamosan, illetve abba beleszöve, nyomon követi a hőse tulajdonát képező huszárezred további történetét is a hétéves háború utolsó hadjárataiban és a bekövetkezett közel két évtizedes békeidőszakban. Miután Chamborant 1770-ben tábornok és a huszárság főfelügyelője lett, különösen szívén viselte saját huszárezredének a sorsát. Ezen az sem változtatott, hogy 1780-ban Német-Lotharingia katonai kormányzója lett, 1784-ben pedig altábornaggyá lépett-e elő az uralkodó. A huszárezredéről való gondoskodását különösen részletesen tárgyalja Boulin az amerikai függetlenségi háború időszakával kapcsolatban. Végül azt elemzi, hogy 1790-ben, a forradalmi változások következtében, miként vált meg a royalistaként külföldre szökött tulajdonos a nevével viselő egységtől.

A harmadik fejezet Chamborant altábornagy leszármazottaival foglalkozik, míg a negyedik fejezetben a szerző röviden felvázolja az eredetileg Esterházy-, de az ancien régime korától kezdődően mindmáig Chamborant néven ismertté vált (későbbi 2.) huszárezred történetét, 1791-től napjainkig. Az ötödik fejezetet az egység egyes helyőrségeinek, a hatodikat pedig a további vezénylő parancsnokoknak szenteli Boulin (miután a tulajdonos a Nagy Francia Forradalommal a nép lett).

Az eredeti levéltári forrásokra épített mű értékét még növeli az a tény, hogy a szerző írását 43 korabeli képzőművésze-

ti alkotás reprodukciójával illusztrálta. Ezek zömét XVIII. századi franciaországi huszárok portréi képezik, és ezek lehetővé teszik az öltözék és felszerelés fél évszázados módosulásainak nyomon követését is.

Magyarként csupán azt sajnálhatjuk, hogy a Chamborant-huszárezred előtörténetét, amikor az még zömében magyarokból állt, Marcel Boulin egyetlen rövid bekezdéssel intézte el. Ezzel szemben a magyar alapítású egység későbbi történetével kapcsolatosan, amikorra minden-

esetre már erősen megcsappant az abban szolgáló magyarok száma, a szerző számos új adattal gazdagítja ismereteinket. Egyúttal ez az életrajz több vonatkozásban még árnyaltabbá teszi ismereteinket, amelyekkel a huszárság XVIII. századi francia hadseregébéli tényeréséről, súlyáról és szerepéről eddig rendelkezünk. Ebből a szempontból hívjuk fel a figyelmet erre az új életrajzra.

Zachar József

VARGYAI GYULA

A HADSEREG POLITIKAI FUNKCIÓI MAGYARORSZÁGON A HARMINCAS ÉVEKBEN

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 190 o.)

A marxista magyar (had)történetírás sokat tett már azért, hogy az ellenforradalmi Magyarország huszonöt éves történetét, hadtörténetét minél „teljességre törekvőbben” feldolgozza. E törekvésekben belül is számos szerző választotta munkája témájaként a „Horthy-Magyarország” hadseregének a történetét. A korszak hadseregének egyik jelentős feladatát képező politikai funkciók feltárására tett kísérletet — sikeresen — Vargyai Gyula, az Akadémiai Kiadó gondozásában a közelmúltban megjelent monográfiájában.

A szerző több éves, alapkutatásra épülő munkája hat fejezetében tárgyalja a mintegy tízéves időszakot. Bemutatja a hadsereg bel- és külpolitikát (is) formáló tevékenységét, illetve ezeknek a funkcióknak változásait.

Ismeretes, hogy az ellenforradalmi Magyarország megteremtésében, ha nem is döntő, de jelentős szerepet játszott a hadsereg. A trianoni békeszerződés aláírása után azonban a hadsereg jelentősége, befolyása bizonyos mértékben csökkent. (Ez utóbbiakban a Teleki- és a Bethlen-kormányoknak is szerepe volt.) A hadsereg vezetése azonban szerette volna ezt a „háttérbe szorulást” minél előbb kiküszöbölni, és igyekezett már a húszas évek közepétől jelentősebb szerephez jutni.

Ezekben az években indult meg egyébként a békeszerződés által engedélyezett 35 ezer fős hadsereg keretének a kiépítése, illetve a lehetőségekhez mérten a keret „tartalommal való kitöltése”, de ez

a törekvés csak a húszas évek végére vált valóra. Az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején a hadsereg vezetésének a legfőbb gondja a „békeszerződés katonai rendelkezéseinek az ellensúlyozása” volt. Ezek az „ellensúlyozások” gyakorlatilag belbiztonsági gyakorlatok megtartásából, bizonyos erők — folyamórség, vámórség stb. —, továbbá fegyverek és hadianyagok rejtéséből, valamint a kényszertoborzásokból álltak össze.

1927 után viszonylag nagyobb mozgásteret kapott a hadsereg és vezetése, mivel a Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság 1927. március 31-én megszüntette tevékenységét, az alkalmankénti ellenőrzések pedig nemigen jelentettek komoly „veszélyt”.

A harmincas évek katonai felső vezetésének szervezettörténete, amint Vargyai Gyula írta, „sajátos kettősséget” mutatott. A hagyományos intézmények — Honvédelmi Minisztérium, Vezérkari Főnökség (a rejtés miatt HM VI. csoport — Sz. S.), a Honvédség Főparancsnoka — mellett, amelyek szervezete már a húszas évek elején kiépült, létrejött egy új szerv, az 1928-ban megalakított Legfelsőbb Honvédelmi Tanács. (A szerző helyesen mutat rá arra — a történeti irodalomban még ma is élő — téves állításra, mely szerint a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács csak 1938-ban jött volna létre. Ez a téves adat feltehetőleg az 1939. II. tc. értelmezéséből adódott.) Áttekinthetünk még ebben a fejezetben a Honvédelmi Minisztérium, a Vezérkari Főnökség, a Honvédség Főparancsnok-

sága szervezetről, egymáshoz fűződő viszonyáról, valamint ellentéteiről, amelyek a vezetés hármasságából, a nem mindig tisztázott és elkülönített jog- és hatáskörökből adódtak. A legtöbbször nézeteltérés egyébként a fokozatosan háttérbe szoruló Honvédség Főparancsnoka és a Honvédelmi Minisztérium között merült fel, amely nézeteltéréseknek a személyi ellentétek mellett politikai tartalmuk is volt.

Ugyancsak ez a fejezet tárgyalja a vegyesdandárok, valamint a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács szervezetét, továbbá az államfő hadúri jogait. Ez utóbinál meg kell jegyeznünk, hogy az 1920. évi I. törvénycikket, amely szinte királyi jogokat biztosított Horthynak, még ugyanazon évben kiegészítették (1920. XVII. tc.) és ez a kiegészítés tette lehetővé, hogy 1941. június 27-én Horthy, a kormány és az országgyűlés utólagos hozzájárulásának kikérése mellett, a honvédséget az ország határain kívül alkalmazza!

A harmincas években a hadsereg vezetésének jelentős szerepe volt az ország külpolitikai irányvonalának a kialakításában. A külpolitikai szerepet a hadseregen belül a Honvédelmi Minisztérium és a Vezérkari Főnökség alakította. E két szerv viszonylag szoros összeköttetést tartott fenn a Külügyminisztériummal, a jelentősebb szerep azonban kettőjük közül a Vezérkari Főnökségnek jutott. A Honvédelmi Minisztérium gyakorlatilag csak információcserében állt a Külügyminisztériummal, jelentősebb külpolitikai információit, elemzéseit a Külügyminisztériumtól szerezte be.

Sokkal jelentősebbnek tekinthetjük a Külügyminisztérium és a Vezérkari Főnökség között kialakult együttműködést. Ez is elsődlegesen hírek és külpolitikai elemzések cseréjén alapult, de sokkal fontosabb volt, hiszen a Vezérkari Főnökségnek a katonai attaséi szolgálat biztosította — ha nem is mindig a szükséges mértékben — a külföldi információkat.

A hadsereg külpolitikát alakító és befolyásoló szerepét leginkább a német és olasz katonai kapcsolatokban fedezhetjük fel. A legszorosabb együttműködés a magyar és a német katonai vezetés között alakult ki, már a húszas években. Általános volt a vezérkarok közötti hírcsere, amely rendszerint egy harmadik országra — pl. Csehszlovákia, Jugoszlávia — vonatkozott. A katonai vezetés lépései számos esetben megelőzték a hivatalos külpolitikát.

A némethez hasonlóan szoros együttműködés alakult ki a magyar és az olasz katonai vezetés között is. Az informá-

ciók cseréje, a katonai delegációk rendszeres és kölcsönös látogatása természetes volt.

Jó kapcsolatokat épített ki a magyar katonai vezetés az osztrák hadsereg vezetésével is, bár itt bizonyos árnyékot vetett az együttműködésre az osztrák-német viszony alakulása. Említést érdemel még a bolgár hadsereggel fenntartott jó viszony, amely szintén a hírcserére fektette a hangsúlyt, főleg román vonatkozásban.

Jelentős szerepet igyekezett biztosítani magának a hadsereg vezetése a genfi le szerelési konferencián is, amelyen a katonai és polgári vonal közel hasonló álláspontot képviselt, bár előfordultak bizonyos surlódások. A leszerelési konferencia egyre inkább látható kudarca a magyar katonai vezetést olyan állásfoglalások kialakítására ösztönözte, mint amilyet pl. a Külügyminisztérium számára készítettek 1935 nyarán, amely azt javasolta, hogy minden alkalmat meg kell ragadni azon elégedetlenségünk hangoztatására, hogy (fegyverkezési — Sz. S.) „egyenjóságunk immár több mint egy évtized óta vajdud kérdése még mindig gyakorlatban megoldatlan maradt”.

Fontos és lényeges eleme a harmincas években a hadsereg problematikájának a belpolitikai funkciók kérdése. Tény, hogy a hadsereg vezetése igyekezett minél jelentősebb befolyásra szert tenni a belpolitikai életben is. Bethlen bukása után — a korábban viszonylag kisebb belpolitikai szerepet kapott hadsereg — jelentősebb befolyásra tett szert. A már korábban honvédelmi államtitkárrá, majd honvédelmi miniszterré, később pedig miniszterelnökké lett Gömbös Gyula igyekezett egyre fontosabb szerepet biztosítani a hadseregnek, amelynek ekkor kibontakozó jobbratulódása a későbbiek során még a „gömbösi elképzeléseket” is meghaladta.

Olyan lényeges kérdéseket vizsgál még könyvének ebben a fejezetében a szerző, mint pl. a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium, illetve a Belügyminisztérium és a Vezérkari Főnökség együttműködése — különös tekintettel a baloldali mozgalmakra —, a hadsereg karhatalmi alkalmazása, a tisztikar priviligium-jellegű fegyverhasználati joga, a hadsereg „jobboldal-politikája” — itt kitér a szerző az ún. Vannay—Schill puccsra is.

Vargyai Gyula az utolsó fejezetben értékelteti és értékeli azokat a változásokat, amelyek a harmincas évek végén a hadsereg bel- és külpolitikai funkcióiban következtek be. E változások már előjelei voltak a második világháború időszakában önállóan politizálni akaró —

és tudó — hadseregnek. A harmincas évek végén egyébként nagy mértékben megnőtt a hadsereg szerepe és jelentősége, amelyet a honvédelmi törvény megalkotása (1939. II. tc.) még inkább megerősített. Ugyanebben az időszakban újította fel tevékenységét, illetve tette azt intenzívebbé a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács is.

Összegezeképpen elmondhatjuk, hogy Vargyai Gyula könyve, amely hazai és külföldi levéltári forrásokra épül, jó át-

tekintését adja az ellenforradalmi Magyarország hadseregének harmincas évekbeli politikai funkcióiról, azok változásairól. Világos képet nyújt a kötet a jobbra tolódó hadsereg vezetésének az ország kül- és belpolitikai életét, tevékenységét befolyásoló, alakító tevékenységéről, és mint ilyen, első marxista igényű összefoglalása a korszak vizsgált időszak katonapolitikájának.

Szakály Sándor

DIE NVA IN DER SOZIALISTISCHEN VERTEIDIGUNGSKOALITION

(Militärverlag, Berlin, 1982. 490 o.)

Az európai fő hadszíntéren álló Nemzeti Néphadseregnek, az első német munkás-paraszt állam fegyveres erejének a Varsói Szerződéshez, az internationalista eszméhez való hűsége a Német Demokratikus Köztársaság szocialista gazdasági és társadalmi rendjén, marxista—leninista pártja szövetségeseikkel egyeztetett katonapolitikai céljainak és feladatainak egységén, fegyveres erői osztályfunkcióján alapul. Bár a Nemzeti Néphadsereg kialakulása és fejlődése a Szovjetunió baráti támogatásával, a Varsói Szerződés többi hadseregével szoros együttműködésben ment végbe, létrehozásában, felépítésében, vezetési módszereiben az ország sajátos helyzetétől, történelmétől, hagyományaitól és szokásaitól függően eltérő vonások is tapasztalhatók.

A szövetséges hadseregekéhez hasonló, illetve különböző jellemzők megismeréséhez, a fejlődéssel együttjáró változások nyomon követéséhez kitérő forrásanyagot kínál az 1982-ben kiadott, „A Német Nemzeti Néphadsereg a szocialista védelmi szövetségben” című dokumentumkötet. Arra a célra született, hogy segítse az NDK fegyveres testületei személyi állományának, a munkásoknak, az ifjúságnak katonai és politikai képzését. Elsősorban tehát a hazai olvasók szűkebb táboraéhoz, az előljárókhöz, a fegyveres erők párt- és tömegszervezeteinek funkcionáriusaihoz, a fiatalok katonai előképzéséért felelős káderekhez szól. A Nemzeti Néphadsereg története, tapasztalatai azonban számos vonatkozásban érdekesek és tanulságosak lehetnek a Magyar Néphadsereg hivatásos állománya, sőt a legújabbkori egyetemes és magyar történelem kutatói számára is.

A dokumentumok tájékoztatást nyújtanak a Német Szocialista Egységpárt osztályérdekeket szolgáló katonapolitikájának alakulásáról, az NDK-ban állomásozó szovjet alakulatok és a Nemzeti Néphadsereg közötti fegyverbarátság erősödéséről, a Varsói Szerződés hadseregei közös hadgyakorlatainak értékeléséről, a katonák szocialista versenymozgalmának formáiról és eredményeiről, gyakorlatilag a német szocialista fegyveres erők 1956 és 1981 közötti történetének fontosabb fejezeteiről.

A kötet a Nemzeti Néphadseregre vonatkozó dokumentumok közlésével kiegészíti a már korábban megjelent, hasonló témájú gyűjteményeket.

A dokumentumok első csoportja nyomon követi az 1955. május 14-től, a Varsói Szerződés aláírásától 1956 januárig, a Nemzeti Néphadsereg megalakulásáig terjedő időszak legfontosabb eseményeit. Közli a Német Demokratikus Köztársaság biztonságát szavatoló államközi szerződéseket, az alkotmánynak és a Köztársaság törvényeinek a honvédelemre vonatkozó cikkelyeit, valamint a törvényjavaslatok indoklásait. Az elhangzott beszédek alapvető gondolata a párizsi szerződés ratifikálása és a német militarizmus újjáélesztése miatti aggodalom, amely az első német munkás-paraszt hatalmat megfelelő választintézkedések meghozatalára kényszerítette.

A kiadott anyagok jelentős része arról tájékoztat, hogy 1955 és 1981 között miképpen értékelte a Német Szocialista Egységpárt a nemzetközi helyzetet, benne elsősorban a nyugatnémet törekvéseket, továbbá az agresszív tervek ellen milyen katonapolitikai célokat és a célokkal összefüggő konkrét tennivalókat tűzött ki.

A dokumentumok ugyanakkor igazolják, hogy a Német Demokratikus Köztársaság vezetése a politika eszközeivel kitarátóan küzdött a két német állam közötti békés egymás mellett élés és a tartós együttműködés megvalósításáért. Elért sikereiknek is köszönhető, hogy Európa e területén a hetvenes években átmenetileg csökkent a korábban sok veszéllyel fenyegető feszültség.

A közötti anyagok túlnyomó többsége a párt-, az állami és a katonai vezetés reprezentánsainak a politikai és katonai erőviszonyokról adott elemzéseit és a szükséges intézkedések javaslatait tartalmazza, amelyek a különböző pártkongresszusokon és Központi Bizottság ülésein hangzottak el. A szóonokok között olyan kiemelkedő, ma már történelmi személyiségek találhatók, mint Wilhelm Pieck, Otto Grotewohl és Walter Ulbricht. Majd időben napjaink felé közeledve mind gyakrabban olvashatók a párt katonapolitikájának alakításában, a Nemzeti Néphadsereg irányításában fontos szerepet betöltő személyek, Erich Honecker, Willi Stoph, Heinz Hoffmann, Waldemar Verner és Heinz Kessler gondolatai. Különös érdeklődésre tarthatnak számot azok a nyilatkozatok, amelyek a Német Demokratikus Köztársaság, illetve a Varsói Szerződés tagállamai biztonságát érintő nemzetközi válságok alkalmával hangzottak el, például 1961 augusztus és november között, az NDK határainak hatásos védelme megszervezésekor; majd 1968 augusztus és október között, a csehszlovákiai ellenforradalmi fejlemények leküzdése alkalmával.

A Nemzeti Néphadsereg belső életét, viszonyait, a lakossághoz, különösen a munkásosztályhoz és a fiatalsághoz fűződő kapcsolatait számos dokumentum illusztrálja. Fontosak mindenekelőtt a Népi Kamara által elfogadott, a hadseregrel vonatkozó alkotmánymódosítások, törvények és törvényerejű rendeletek, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy a hadsereg konkrétan és félreérthetetlenül a munkásosztály, a dolgozó nép hazájának fegyveres védelmezője. A kötet számos olyan intézkedésről, alulról jövő kezdeményezésről is számot ad, amelynek célja a nép és a katonák közötti eleven kapcsolat folyamatos fenntartása és elmélyítése. Ezt szolgálja többek között a népi és forradalmi hagyományok ápolásáról szóló intézkedés, a polgári és katonai ifjúsági szervezetek együttműködése a politikai, a kulturális és a sportéletben, a munkásosztály példáit követő, s a

fegyveres erőknél kibontakozó veresnyomozgalmak.

Külön foglalkozik a dokumentumkötet a testvéri hadseregek fegyverbarátságának elmélyítésével is. Ez különösen fontos tényezője a fő hadszíntéren álló Nemzeti Néphadsereg fejlődésének. Számos írás tájékoztat bennünket az ország területén állomásozó szovjet alakulatokkal kialakított kitűnő együttműködésről: a parancsnokok közötti személyes kapcsolatok, a magasabbegységek közös gyakorlatai, az alegységek közös rendezvényei, vagy a különböző nyelvű harcokcsikezők együtt végrehajtott kiképzése stb. Ismereteket kapunk továbbá a Német Demokratikus Köztársaság területén lefolytatott olyan nagyszabású közös gyakorlatok céljairól és eredményeiről, mint a „Kvartett”, az „Októberi vihar”, „Fegyverbarátság 70”, vagy a „Fegyverbarátság 80.”

A testvéri kapcsolatok ápolásának egyik szép példáját mutatja maga a dokumentumkötet is, amikor közli a Varsói Szerződés valamennyi tagállama honvédelmi miniszterének a Német Demokratikus Köztársaság egy-egy városában elmondott beszédét.

A gyűjtemény többi dokumentuma között találhatók a szovjet vezetőknek a különböző fórumokon elhangzott, a szocialista tábor biztonságával foglalkozó értékelései, a Nemzeti Néphadsereg évfordulójára küldött üdvözlő táviratok, a katonai vezetőknek a sajtó számára adott interjúi, valamint tájékoztatók a hadsereg párt- és ifjúsági szervezeteinek magas szintű rendezvényeiről.

A kötet szerkesztői a gyűjtemény összeállításakor elsősorban a párt- és a katonai lapokban és folyóiratokban megjelent írások közül válogattak. Felhasználták továbbá a Német Szocialista Egységpárt kongresszusi és központi bizottsági jegyzőkönyveit, a Népi Kamara törvénygyűjteményeit, a Külügyminisztérium nyomtatásban megjelent iratait, a Honvédelmi Minisztérium hivatalos közlönyeit, valamint a Katonai Levéltár még nem publikált anyagait. A dokumentumok sorát a könyv végén a Nemzeti Néphadsereg 1955 és 1981 közötti történetéről készített igen részletes időrendi mutató, valamint tárgy- és névmutató zárja. A *dr. Wilfried Hanisch* irányította szerkesztők példásan gondos munkát végeztek. Tanulságos könyvet adtak kezünkbe.

Bencze László

KRIEG, MILITÄRAUSGABEN UND WIRTSCHAFTLICHER WANDEL

Akten des 7th International Economic History Congress, Edinburgh, 1978.

(Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte.
Band 4. Graz, 1980. 110 o.)

Az 1978-ban Edinburghban megrendezett 7. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus egyik fő témáját a „Háború, hadikiadások és gazdasági változások” jelentette. Az ezzel kapcsolatosan elhangzott referátumok kiadását a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Bizottság megbízásából a grazi Karl Franzens Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomtörténeti Intézete vállalta.

A téma jelentőségére és az elhangzott sokféle érdekes nézetre tekintettel röviden ismertetjük az önálló kötetként is közreadott — ám hozzánk viszonylag megkévsé eljuttatott — anyagot. Ennél többre ezúttal nem vállalkozhatunk, mert az elhangzott véleménynyilvánítások többsége alapos vitára késztet, nézetünk kifejtése pedig nagyobb terjedelmű tanulmány elkészítését igényelné. Olvasóink tájékoztatása érdekében mindenestre — külön kommentár nélkül — felidézzük a konferencia referátumait, amelyek sajtó alá rendezése *Othmar Pickl* egyetemi tanár érdeme.

Bevezetőjében azt hangsúlyozza, hogy közel hat évtizede folyik tudományos körökben a vita, hogy a háborúk, a hadikiadások pozitív, vagy negatív értelemben befolyásolják-e a gazdasági fejlődést. Röviden utal az egymással ellentétes nézetekre és leszögezi, hogy a korábbi vita közvetlen folytatása volt ez az edinburghi kongresszus. Ennek során a résztvevők a középkortól napjainkig követték e kérdéskört. A vita eredményeként az a nézet nyert általános teret, hogy a XV—XIX. századi háborúkból a legtöbb nép és állam megerősödött gazdasággal került ki, ám a XX. században a gazdasági következmények távolról sem egyértelműek.

Philippe Contamine egyetemi tanár (Franciaország) referátumának tárgya „Háború, királyi pénzügy és gazdaság Franciaországban a XV. század második felében”. Forráselemzéseiből — amelyek elsődlegesen Normandiára vonatkoznak — azt a következtetést vonja le, hogy a korábbi időszaktól eltérően a háborút sikerült a Francia Királyság határvidékeire szorítani. Ezzel együtt járt, hogy a királyi bevételeket e fél évszázad alatt meg lehetett kettőzni. Ennek a felét ha-

dikiadásokra fordították, és így a királyi pénzügy jóval nagyobb elvonást valósított meg, mint korábban magának a háborúnak a pusztító hatása. Ez az elvonás pedig elsődlegesen nem a nemességet, hanem a parasztokat, kézműveseket és kereskedőket érintette.

„Háború és gazdaság a XVI. században” címmel a háborúk hatásaival foglalkozik *Ingomar Bog* egyetemi tanár (NSZK). Vizsgálatában a hadszervezést, haditechnikát és stratégiát csupán a hadviselő felek pénzügyi és gazdaságpolitikájának tényezőjeként tekinti. Elemzése szerint a XVI. században általában a lakosság egy százaléka állt fegyverben. A kézi lőfegyverek elterjedésével és a tüzérségi eszközök számának erőteljes gyarapodásával, a hadikiadások jelentősen megnövekedtek. Mivel a kincstári jövedelmeket még elsődlegesen a fogyasztói adók tették ki, ezek csak a közvetlen hadiellőköszületekre voltak elegendőek. A háborúhoz kölcsönökre, kincstári vagyon elidegenítésére volt szükség. További fedezetként új és magasabb adókat, vámoikat vehettek volna ki a dinasztáik, ezek azonban súlyos politikai következményekkel jártak volna, így maradt a pénztől való egyre fokozottabb függés. A korábban nagyobb létszámú zsoldos hadak felszerelése segítette a manufaktúrák termelésének fokozását. Ugyanakkor e hadak ellátása következtében emelkedtek az agrárárak, és ez ösztönözte a mezőgazdasági termelés fokozását is. Kedvezőtlen hatásoknak csak a közvetlen hadművelési területek voltak kitéve, ezért a felső hadvezetés igyekezett a hadműveleteket ellenséges földre átvinni. Legtöbbet tehát a határvidékek szenvedtek. Országos gondot a termelésben csak a polgárháborúk okoztak — zárul a fejtegetés.

Dr. Martin Körner főlevéltáros (Svájc) „Az európai háborúk befolyása a svájci pénzügyek struktúrájára a XVI. században” című előadása azt hangsúlyozza, hogy a svájci államvezetés katonai potenciálját — szövetségesként átengedve — politikai nyomásra és gazdasági előny-szerzésre egyaránt alkalmazhatta, sőt ezekkel megtölthette az államkincstárt is. Az idegen szolgálatba lépett 250—300 000

svájci katona növelte az egyes kantonok és helységek bevételeit is. A bevételeknek alig 30%-a volt szükséges a zsoldra, felfegyverzésre, felszerelésre és ellátásra, a fennmaradó összeg tőkefelhalmozásként jelentkezett.

N. Kiss István kandidátus (Magyarország) „A gazdasági bázis ereje a kelet-közép-európai háborúkban és hadművészetben Magyarország XVII. századi példáján” című referátuma visszatekint egészen a X. századig. A XV. századig terjedő fejlődésből azt emeli ki, hogy a földművelés általánossá válása egyre szűkebbé tette ugyan a honfoglalók gyors, jól begyakorolt könnyűlovasságának gazdasági-társadalmi bázisát, ám a félnomád állattartás korábbi súlya miatt a nyugati páncélos nehézlovasság mellett mégis ez képezte a haderő gerincét, bár megszünt csatát eldöntő tényező lenni. A XVI—XVIII. századra rátérve azt hangsúlyozza, hogy a magyar hadak, mozgékonyaságukkal, kiegyenlítették a nagyobb tüzerőből fakadó addigi nyugati erőfölényt, sőt az ellátás és utánpótlás tekintetében még stratégiai előnyhöz is jutatták a hadvezetést. Befejezésül a Rákóczi-szabadságharc időszakában elemzi a gazdasági és társadalmi örök mozgósítását. Külön kiemeli az általános — zömében természetbeni — jövedelemadó és a rézpénz bevezetésének szerepét abban, hogy mindvégig sikerült a — minden korábnál magasabb — hadikiadásokat fedezni.

Antonio Di Vittorio egyetemi tanár (Olaszország) témája „Háborúk, hadikiadások és gazdasági-pénzügyi változások a Habsburg-birodalomban a XVIII. század első felében”. Bevezetőben leszögezi, hogy 100—160 000 fős állandó zsoldos hadsereg fegyverből tartása óriási összeget emésztett fel és erősen megterhelte az — egyébként is állandóan deficités — államháztartást. A kiutat az udvari új bankok létesítésével, az Udvari Kamara átalakításával, az Általános Bankigazgatóság és a Bankkormányosság létrehozásával igyekezett keresni. Miután a szerző végigkísérte az egyes háborúk kiadásait és azok fedezését, rátér arra, hogy a hadsereg — mint legfőbb fogyasztó — igényei és az ebből fakadó gyorsabb tőkeforgalom miként segítette a manufaktúrális fejlődést és az árucserforgalom növelését. A továbbiakban hangsúlyozza, hogy a birodalom új területi szerzeményei növelték pénzügyi teherbíróképességét is. A kétségtelen fejlődés látványos megnyilatkozása a polgárság erősödése és a városok gazdagodása volt.

Dr. Danica Milić tudományos főmunkatárs (Jugoszlávia) referátuma „A Balkán-háborúk gazdasági következményei” címet viseli. Az 1912/13-as háborúkkal kapcsolatosan először a területi változásokat emeli ki, majd arról szól, hogy az új államjogi berendezkedéssel új gazdasági élet megszervezése járt együtt, és a szükséges állami bevételeket új elvonásokkal biztosították. Ez azonban nem volt elegendő, az állami kiadások fedezésére általában kétharmad részben kölcsönök felvételére volt szükség. A viszályfeszítéssel kapcsolatosan mindegyik állam terület- és népességnövekedésben bízott és ez befolyásolta egymással szembeni politikájukat. Kapcsolatukat külön megterhelte az Oszmán Birodalom korábbi államadosságának új felosztása. Végül a gazdasági fellendülés irányában hatott, hogy számos nyugat-európai állam részéről tőkebefektetésekre került sor az új államokban.

J. M. Winter egyetemi tanár (Nagy-Britannia) „A két világháború demográfiai hatásai, különös tekintettel Nyugat-Európára” című előadásában először a téma kutatásának nehézségeit hangsúlyozza. Ezt követően az első világháború előtti és alatti, valamint a harmincas évekbeli és második világháború alatti időre vonatkozó egyes európai születési, gyermek- és felnőttalózási — töredékes — adatokat elemzi. Ezek alapján arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi-politikai körülmények az elsődlegesek a demográfiai helyzettel kapcsolatban. Ugyanakkor a háborús gazdasági körülmények — a szerző véleménye szerint — csökkentik az egyes osztályok és rétegek közti demográfiai különbségeket.

V. P. Gluzskov kandidátus (Szovjetunió) „Fegyverfajták és nemzetközi kapcsolatok” című előadása napjaink alapkérdését, a háború vagy béke dilemmáját vizsgálja marxista-leninista alapon. Bevezetőként rámutat arra, hogy a nukleáris fegyverfajták minőségileg új háborús eszközöket jelentenek. Ezt követően felidézi a második világháború utáni helyi háborúkat és háborús helyzeteket. Ezekkel szembe állítja az enyhülés szellemét, és határozottan állást foglal a két világháború közötti békek egymás mellett élésére, a nemzetközi konfliktusok békes úton való rendezése mellett. A továbbiakban az állandó fegyverkezés egyre elviselhetlenebb gazdasági-pénzügyi terhételét részletezi és a leszerelés szükségességét hangsúlyozza. Végül a katonai szembenállás helyett a gazdasági együttműködés mellett tesz hitet.

Zachar József

HISTORIE A VOJENSTVI (Csehszlovákia) 1981

A csehszlovák hadtörténeti és társadalompolitikai folyóiratban 1981-ben közreadott legfontosab tanulmányok közül azokat ismeretjük, amelyek a CSKP katonapolitikai irányvonalát, valamint a második világháborút megelőző és követő időszakban a fegyveres erők fejlesztési tendenciáit elemzik.

Vlastimil Vávra: „A CSKP katonapolitikája 1921-ben” c. tanulmányában (1. szám, 3—16. o.) azt az időszakot tárgyalja, amelyben Csehszlovákia baloldali forradalmi erői előkészítették a kommunista párt megalakítását, és amely időszakot európai méretekben is a forradalmi mozgalom hullámvölgye jellemezte. Így határozta meg ennek az időszaknak a jellegét a Komintern II. Kongresszusa 1920. július—augusztusában és határozatában megszabta a legfontosabb feladatot: a szétszórt kommunista erők összefogását, egységes kommunista párt megteremtését minden országban és így fokozni a proletaritátus felkészülését a hatalom megszerzésére. A helyzet az 1921 tavaszán megtartott III. kongresszusig lényegesen megváltozott, a fő célkitűzés a baloldali elhajlók elleni harc lett, a fő feladat pedig a tömegek megnyerése a párt politikája számára.

A csehszlovák hadsereg ebben az időszakban — a csendőrség és a rendőrség mellett — a burzsoá hatalmi rendszer fő támasza volt, fejlesztése francia tisztek felügyelete alatt folyt, tisztikarának zöme jeleskedett a Szovjet—Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság elleni harcokban. A kommunisták tevékenysége a hadsereg soraiban rendkívül bonyolult körülmények között folyt és számos hiányosság jellemezte. Hiányzott az országos szintű koordináció; egészen 1921 novemberéig — valamennyi baloldali szervezet egyesítéséig — nem volt egységes irányító szerv. A CSKP alakuló kongresszusa 1921 májusában maga sem foglalkozott a hadsereg soraiban végzendő agitációs munkával, de azzal, hogy meghatározta a párt munkájának jellegét és irányvonalát, megteremtette az alapot a hadseregben folytatandó munkához is. A kongresszus megindokolta, helytelen az a törekvés, hogy mesterségesen kell harci helyzetet teremteni, a feltételekre való tekintet nélkül, sokkal inkább szüksége van a pártnak a tömegek megnyerésére.

Ezt az irányvonalat Lenin is több ízben helyeselte. Ez az irányvonal alkotta a párt katonapolitikájának alapját olyan körülmények között, amikor a csehszlovák hadseregben mozgósítást hajtottak végre. A párt vezetése harcot hirdetett az ultra-baloldaliak ellen, akik a magyarországi reakció elleni harcot össze akarták kapcsolni a csehszlovák burzsoázia elleni fegyveres küzdelemmel. Katonapolitikai irányelveiben rögzítette, hogy a katonai—politikai lépéseket a belső helyzet és a nemzetközi forradalmi mozgalom helyzetének alapos elemzésére kell alapozni. A hadseregben működő kommunisták feladatát szabta a területi pártszervezetekkel való szoros kapcsolat kialakítását, a katonák kommunista tudatának erősítését szolgáló agitáció folytatását, a kor alapvető politikai kérdéseinek magyarázatát, valamint annak elősegítését, hogy a hadsereg megszabaduljon a régi monarchista csökevényektől.

Alevtina Pokorná: „A Csehszlovák Köztársaság és a Szovjetunió hadseregei közötti kapcsolatok a 30-as évek derekán” c. tanulmányában (3. szám, 52—72. o.) abból a körülményből indul ki, hogy Németország expanziós tervei, az európai hegemoniára való törekvése, közvetlen veszélyt jelentett szomszédai, köztük Csehszlovákia számára is. Erre az időre bizonyossá vált, hogy a polgári demokratikus állam nem képes a német imperializmus közvetlen fenyegetését elhárítani, függetlenségét és szabadságát megvédeni, ha továbbra is a francia és angol szövetség felé orientálódik külpolitikájában. A két nagyhatalom politikája ugyanis szabad utat ígért Németország számára Kelet felé, így fokozatosan ellentétbe került Csehszlovákia létérdekeivel.

A Szovjetunió ebben az időszakban fokozott erőfeszítéseket tett a demokratikus és antifasiszta erők összefogása, a kollektív biztonság garantálása érdekében. A csehszlovák kormány 1934 közepén diplomáciai kapcsolatot létesített a Szovjetunióval és megkezdte a két állam kölcsönös együttműködésével kapcsolatos terv realizálását. 1935 elején került sor katonai attasék kölcsönös delegálására, így hivatalos kapcsolat jött létre a két állam hadserege között, ami lehetővé tette a meghatározott mérvű együttműkö-

dést a hadügy különböző kérdéseiben. Sor került a szovjet légierő delegációjának látogatására, majd ennek eredményeként a légügy területén való kapcsolatfelvételre.

A csehszlovák—szovjet szövetségi egyezmény 1935 májusában történt aláírását követően Beneš köztársasági elnök, Moszkvában tett látogatása során, megbeszélést folytatott K. J. Vorosilov honvédelmi népbiztossal a két állam katonai együttműködéséről, kinyilvánította, hogy Csehszlovákia a személyi kapcsolatok kiépítésén és a hadgyakorlatokon való kölcsönös részvételen, valamint a technikai együttműködésen túlmenően számít a Szovjetunió konkrét katonai segítségére is egy esetleges német agresszió esetén.

Az együttműködés konkrét tartalmáról és a CSKP e téren játszott szerepéről, de a szövetség ellen fellépő reakciós erők egyre erősödő aknamunkájáról is részletesen beszámol a szerző.

Stefan Kiš: „Szlovákia Kommunista Pártja illegális tevékenységének kérdései (1938 október—1939 augusztus)” c. tanulmányában (2. szám, 57—75. o.) azt az időszakot tárgyalja, amelyben a müncheni diktátumot követően Szlovákiában autonóm törekvés jutott érvényre és amelyben a kommunista párt illegális vezetősége és szervei igyekeztek az illegális munka formáit és módszereit úgy megújítani, hogy a klerikális-fasiszta szlovák állam körülményei között is biztosítani tudja befolyását a tömegekre. Erre a munkára rányomta bélyegét a Cseh-Morva Protektorátus szomszédsága, valamint az a körülmény, hogy a szlovák lakosság még nem volt tudatában egy aktív nemzeti-felszabadító küzdelem szükségességének. A párt illegális munkájának a szerző által ismertetett formáit és módjait rendkívül behatárolta az uralkodó terror, valamint Szlovákia egyes területeinek eltérő és egyenlőtlen gazdasági, szociális és kulturális fejlettsége, a lakosság eltérő szociális összetétele és politikai aktivitása, a nacionalizmus és a társadalmi demagógia befolyása.

Mindezen hátrányosan befolyásoló tényezők ellenére a párt ebben az időszakban lerakta az illegális hálózat alapjait, kiépítette megyei és járási szinten a konspirációt, a tömegek között végzett agitációs munkájával leleplezte a fennálló rezsim embertelen arculatát, politikai és sztrájkakciókra mozgósított, különböző megmozdulásokat szervezett a kormány ellen. Már 1939-ben megkísérelte, hogy a hadsereg területére is kiterjessze befolyását és illegális pártsej-

teket szervezett a katonák között. Ezek azonban csak egyedi próbálkozások voltak, egységes szervezet kialakítására nem kerülhetett sor. A párt befolyását első sorban kívülről, az antifasiszta ifjúsági szervezet révén igyekezett kiterjeszteni és a katonákat az antifasiszta harc aktivizálására megnyerni. Az agitációs munka hatására lazult a katonák soraiban a feltétlen engedelmesség, nőtt a szökések száma, kisebb jelentőségű nyílt megmozdulásokra került sor Nyitrán és más városokban.

Bár ezeket az antifasiszta jelenségeket és a katonák soraiban keltett elégedetlenséget hiba lenne túlértékelni, hiszen nem minden esetben a politikai ellentmondások váltották ki azokat, nem szabad az ellenállás egészének keretein belül lebecsülni és figyelmen kívül hagyni őket.

Miloslav Nejedlý és szerzői kollektívája (Eduard Čejka, Jan Gebhardt, Štefan Kiš, Karel Richter) „A cseh és szlovák nép hadügye a 2. világháború előestéjén (1939. március—szeptember)” c. tanulmányában (4. szám, 20—58. o.) Csehszlovákia hadügyének alakulását vizsgálja a müncheni diktátum utáni szétszakítottság és a jobboldali fasiszta vezetési rendszer hatalomra jutása időszakában. A Csehszlovák Köztársaság, húszéves fennállás után, a burzsoá kormányzat hibájából, mélyre ható politikai és morális válságba került. Egyes területek elcsatolása, majd mindkét állam teljes alárendelése a német érdekeknek végül is felszínre hozta az uralkodó osztály minden kül- és belpolitikai hibáját, gyengeségét. A csehszlovák államapparátus és honvédelmi szervezet romjain alakult ki a német megszálló rendszer és a szlovák bábállam. A nemzeti eszme hordozója az ellenállási mozgalom lett, amely — hazai földön és külföldön — nagy nehézségek árán építette ki saját politikai struktúráját és ezzel egyidőben fegyveres alakulatainak magvát is. Az ellenállási mozgalom vezetői fokozott erőfeszítéssel dolgoztak a küszöbön álló fegyveres küzdelem alapvető feladatainak és formáinak meghatározásán. A CSKP politikai irányvonala összhangban volt az egységes és következetes antifasiszta harc eszméjével, melynek élén vitathatatlanul a Szovjetunió állt. Az aktív és fokozatosan kibontakozó közös cseh és szlovák fegyveres harc koncepciójának szellemében törekedtek a kommunisták arra, hogy az ellenállás fegyveres erőt népi, demokratikus és antifasiszta alapokon szervezzék. Ennek az óriási feladatnak a végrehajtásáról, sikereiről és kudarcairól ad számot a szerző tanulmányában.

Pavel Drška és Vlastimil Vávra: „Klement Gottwald katonapolitikai hagyatékáról” irt tanulmányában (5. szám, 33—42. o.). Az 1948 februárja utáni időszakban érvényesített irányvonal tartalmát véve alapul, visszatekint Gottwald egész katonapolitikai munkásságára, amelyet a Komintern elnökségének tagjaként, majd a moszkvai emigrációban, végül az ország felszabadulása utáni években folytatott. Gottwald szerzője és szervezője volt a CSKP katonapolitikáját tükröző számos okmánynak és az azokban szereplő elvek megvalósításának. Az ő érdeme, hogy a párt különös figyelmet fordított olyan kérdésekre, mint a köztársaság védelme a fasizmus fenyegetésével szemben, a nemzeti szabadság kivívásáért folyó küzdelem szervezése és összefogása, a csehszlovák államrend felépítése új és demokratikus alapokon, biztonsági rendszerének és védelmének kiépítése, szoros szövetségben és együttműködésben a Szovjetunióval. A felszabadulás utáni években a párt katonapolitikájában előtérbe került az új néphadsereg szervezése, a honvédelmi rendszer fejlesztése, valamint az ország biztonságának további erősítése a testvéri népi demokratikus országokkal kötött egyezmények révén, majd a Varsói Szerződés szervezetének keretein belül.

Mint alkotó gondolkodó, taktikus és stratégia, Gottwald mesterien alkalmazta a nemzetközi forradalmi mozgalmat, de elsősorban a szovjet kommunisták tapasztalatait a kommunista párt általános politikai és ezen belül katonapolitikai irányvonalának kidolgozásában és valóra váltásában. Kimagasló érdeme volt a Kassai Kormányprogram kidolgozásában, amely alapot jelentett a népi demokratikus állam védelmi képességének és biztonságának megalapozásához és fejlesztéséhez, valamint a Csehszlovák Néphadsereg építéséhez — a szovjet Vörös Hadsereg mintájára. Mindenkor érvényesítette a párt vezető szerepét a hadseregben, az osztályalapon álló káderpolitikát, a hadsereg és a nép egységének, valamint a proletár internacionalizmusnak az elveit. Tevékenységével nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a CSKP IX. kongresszusán elfogadott katonapolitikai irányelvek az életben megvalósuljanak.

A Csehszlovák Néphadsereg építésével foglalkozik **Jiří Krupička:** „Szovjet tapasztalatok érvényesítése a CSNH szabályzataiban és segédleteiben az 1950—60-as években” c. tanulmányában (3. szám, 93—102. o.). A CSKP IX. kongresszusa 1949-ben meghatározta, hogy a néphadsereg parancsnoki kádereinek, a szocialista típusú hadsereg teljes szemé-

lyi állományának katonai szakkiképzését a szovjet hadtudomány és hadművészet alapjaira kell építeni, amely a marxizmus—leninizmus tanításaiból indul ki és a második világháborúban szerzett gazdag tapasztalatokra támaszkodik. A szovjet hadsereg tapasztalatainak adaptálása és a burzsoá csehszlovák katonai doktrína felújítása elleni harc fontos része volt a párt katonapolitikájának a hadsereg szocialista arculatának kialakítása terén. A szovjet hadsereg mintájára alapozó hadseregépítési elv annyit jelentett, hogy az ország korszerű, a fegyveres harc megvívására a modern hadművészeti elvek és fejlett haditechnikai eszközök alkalmazása révén bármely körülmények között képes hadsereggel rendelkezze.

A katonai vezetés ennek érdekében tapasztalt tanácsadókat kért a Szovjetuniótól, a katonai kádereket szovjet katonai tanintézetekben készítették fel. A segítés egyik fontos formája volt az új elméleti és gyakorlati tapasztalatok átadása a szabályzatok, előírások és segédletek révén. Az első lépések közé tartozott a szovjet Szolgálati Szabályzat teljes átvétele, majd ezt követte a Harcászati Szabályzat és a különböző Harcászati Szabályzatok, fegyvernemi utasítások és segédletek bevezetése. Ebben az időszakban definitív módon elvetették a „sajátosan csehszlovák” katonai előírások kidolgozását és a szovjet szabályzatokat változtatás nélkül vették át.

A csehszlovák hadsereg sajátos körülményeit figyelembe vevő és a hazai tudományos munkára, a csapatok gyakorlati tapasztalataira épülő szabályzatok kidolgozása és bevezetése lényegében 1957-től folyt olyan megfontolással, hogy a szovjet hadtudomány és hadművészet vívmányait a Varsói Szerződésben tömörült minden egyes hadseregnek a saját specifikus helyzetére és feladataira kell adaptálnia. Ugyanakkor a szabályzatoknak és előírásoknak teljes mértékben biztosítaniuk kell a szövetséges hadseregek egységes elvek alapján történő együttműködését és a tömegpusztító fegyverek alkalmazásának körülményei közötti koalíciós hadviselés megvalósítását.

A Csehszlovák Néphadsereg szervezésének és kiképzésének korszerűsége még inkább megerősödött az 1959—60-as években, amikor a CSKP XI. kongresszusának határozatai szellemében, a legújabb szovjet katonai-elméleti tapasztalatokkal teljes összhangban, új szolgálati és harcászati szabályzatok kerültek rendszeresítésre, amelyek már egészükben a korszerű fegyveres erőknél korunk háborúira való mindenoldalú felkék-

szítése követelményeit vették figyelembe.

A CSNH történetének központi kutatási programjában jelentős helyet kapott a szolgálati ágak fejlődésének feltárása. Ehhez kapcsolódik *Jiří Bílek*: „A CSNH hadtápjának és szolgálati ágainak szervezeti fejlesztése az 1948—50-es években” című tanulmánya. (4. szám, 59—78. o.). Az új, szocialista típusú hadsereg építésének ebben az igen felelősségteljes időszakában fő feladatként jelentkezett — a hadsereg jellegének és küldetésének alapvető megváltoztatása mellett — a katonai szervezeti rendszer és az ország katonai-hadászati helyzete közötti összhang megteremtése, a hadviselési eszközök korszerűsítése, az egyes haderő- és fegyvernemek arányos fejlesztésének biztosítása.

A hadsereg szocialista jellegének kialakítása megkövetelte a hadsereg személyi állományáról való gondoskodás, a felszerelés és ruházat, az étkeztetés és elhelyezés, az egészségügyi ellátás magasabb színvonalra emelését. A fokozott feladatok teljesítésében jelentős szerepet játszott a CSNH hadtápszolgálat, amelynek gondos megszervezése és munkakörülményeinek megteremtése nélkül elképzelhetetlen lett volna a hadsereg hadra-

foghatóságának és állandó harckészültségének biztosítása.

A hadtáp egészének és egyes szolgálati ágainak fejlesztésében, a korszerű hadtápvezetés biztosításában, központi, hadműveleti és csapathadtáp-szerveinek kialakításában 1950 jelentett fordulópontot, amikor a CSNH béke-szervezésének átalakítása során nagy változásokon ment át az egész hadtápszolgálat és egyes szolgálati ágai is. A korszerűsítések zöme szovjet mintára és szovjet tapasztalatok alapján ment végbe. A szerző ezt a fejlesztési folyamatot részletesen ismerteti és megállapítja, hogy a korszerűsítés egyes elemei nem mindenkor voltak célszerűek, esetenként nem is került sor a tervezett változtatások teljes végrehajtására, mégis, az 1948—50-es évek megteremtették a szükséges alapokat a korszerű hadügy követelményeinek megfelelő anyagi biztosítási rendszer későbbi kialakításához. Ez a fejlesztési időszak ugyanakkor jelentősen hozzájárult a CSKP IX. kongresszusán elfogadott katonapolitikai irányelvekben szereplő fő feladat teljesítéséhez, a szocialista típusú hadsereg kiépítéséhez, amely a lehető legrövidebb idő alatt képes honvédelmi és internacionalista feladatainak, küldetésének teljesítésére.

Nádor Tibor

KRÓNIKA

RÁKÓCZY ROZÁLIA

ÓNFIGURÁK A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBÓL Vándorkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban

Ólomkatona—Bleisoldat, Zinnsoldat. Természetes, mondja erre a gyanútlan olvasó, ólomkatona, a rendíthetetlen. A Német Demokratikus Köztársaságban azonban ez nem természetes, ott az ólomkatona elnevezés — a „Bleisoldat” — sértés. Olyannyira, hogy az NDK Kultúrsovétisége Hontörténeti Társaságának Ónfigura Szakbizottsága és a weimari Városi Múzeum közös rendezésében 1983. december 15-től látogatható ónfigura kiállítás megnyitói beszédében Paul Kaiser, a weimari Városi Múzeum igazgatója, szükségesnek látta hangsúlyozni, milyen különbség van a két elnevezés között.

A Bleisoldat—gyermekjátékszer, tucat-áru, bárki által egyszerű módszerekkel elkészíthető ólomkatona, amely nem igényel különösebb kézügyességet, sem történelmi hűséget. A Zinnsoldat — művészi ónszobrocska, amely drága ötvözetből készül, nagytudású vésnökök művészi munkája szükséges az öntéshez, történelmi és társadalmi ismeretek az egyes darabok végső megmunkálásához, „felöltöztetéséhez”, térbe állításához.

A Hadtörténeti Múzeumba Szegedről érkezett a Weimarban összeállított nagyszabású kiállítás. Az első benyomás lélegzetelállító. Óriási terepasztalon 4035 színes figura él, mozog, kavargó, vonul, harcol: az 1683-as bécsi ütközet résztvevői, készítőjük Erwin Ortmann, weimari mester, amatőr és gyűjtő, múzeumbarát és műkedvelő történész. A terepasztalon azt a jelenetet láthatjuk, amikor a Bécsre támadó törökök már az első csapást mérik a Sobieski János vezette egyesült hadak, s az ostromlott osztrák városból is ki-kitörnek már a szorongatottak, ily módon segítve a felmentő seregeket. Szász, bajor, württembergi, osztrák, lengyel egységek ereszkednek le a Kahlenberg gyűrűin át a bécsi síkság-

ra, miközben a Nussberg és Kahlenberg között állást foglaló tüzérség fedezi őket. A török sátortáborban már az elvonuláshoz készülődnek: pompás keleti szőnyegekre burkolva rakják tevékre a harácsoló kincseket, de javítani próbálják a Bécsből állandó kitéréssel fenyegetett sátortábor cölöpsorát is, félmeztelenre vetkőzött, rongyos foglyok dolgoznak az erődítményen török katonák felügyelete alatt. A felmentő seregekkel szemben a török tüzérek az ütegállásokat őrzik.

A terepasztal két oldalán kisebb vitrinekben a csata egy-egy újabb részletét láthatjuk: két Waffenrock-ba (fegyverkabát) öltözött württembergi regiment, török lovasság, janicsárok felvonulása.

A kiállítás utolsó, 4. termében még egy hasonló, bár valamivel kisebb méretű, mozgalmas kép tárul elénk: a „mindössze” 2513 figurát mozgató csatarészlet az 1410-es grünewaldi csatát mutatja. Készítője Klaus Liebnitz hallei tanár, amatőr szobrász és vésnök. A terepasztal mellett részletes magyarázó tábla ismerteti a német fejedelemségek, a Német Lovagrend vereségét jelentő 1410-es grünewaldi csata lefolyását, kitérve egy mondattal az 1411-es torunai békére is, amely a Rend nagyhatalmi állásának végét jelentette.

Az ilyen, és ehhez hasonló terepasztalok elkészítéséig hosszú út vezetett. A legrégebbi ónfigurák a XII. századból, Magdeburgból származnak, egy ásatás során bukkantak a fákat, harcoló lovagokat, várakat ábrázoló, még lapos, egyoldalásra öntött figurákra. Ezeket felvarráshoz alkalmas fűleket találtak, minden bizonnyal ruhadíszek lehettek. Hasonlóan előállított zarándokjelvények is előkerültek középkori leletanyagból. Az 1550-ben született Everard van Reyd, az Orániaházat megalapító I. Vilmos szolgálatában

állott történész említi Németalföld történelmét tárgyaló munkájában (Historie der Nederlandtscher oorlogen begin emde voortganck tot den jare 1601. Arnheim, 1633.), hogy amikor Orániai Vilmos katonai reformját készítette elő (az utrecht-i uniót követően, miután 1581-ben II. Fülöp is elismerte Hollandia függetlenségét), Nürnbergből hozott mozgatható végtagú ólomfigurákat, katonákat, s csatarendjeit így alakítva szemléltette elképzeléseit. Hasonló figurákat katonai tudományok oktatására a francia és spanyol uralkodók is vásároltattak Nürnbergben.

Játékszernek elvéve használták őket ekkor, előállításuk munkaigényes, anyaguk drága volt; a XVIII. század folyamán azonban már olyan mennyiségben készültek figurák, hogy szélesebb körben is elterjedhettek.

A XVIII. században kezdi meg működését a Hilpert család, műremekeiket Goethe, E. T. A. Hoffmann, Andersen örökölte meg. Követői e családi hagyománynak a nürnbergi Heinrichsenek, akik már történelmi sorozatokat készítettek, felfedező utakat jelentettek meg. Műhelyük 1839-től működött.

A következő századtól szinte napjainkig nagyipari módon készítették az ólomkatonát, a Bleisoldat-ot. A második világháborút követően a Német Demokratikus Köztársaságban felelevenítették az ónfigura-készítés legszebb, kézműves hagyományait, s az évek folyamán tekintélyt szereztek a kis szobrocskáknak. Korunk mesterei közül a legkiválóbbak egyike Ludwig Frank (1870—1973), aki a legszebb nürnbergi hagyományokra építve készítette alapos tárgyi és történelmi ismereteket bizonyító kompozícióit. A Német Demokratikus Köztársaság nagy mestere Johannes Frauendorf (1899—1973), aki tudását a Német Kultúrszövetség keretein belül kamatoztatta, tapasztalatait, anyagismeretét, vésnöki fogásait fiatalok tucatjainak adta át.

A Kultúrszövetségben, illetve az iskolai munkaközösségekben, szakkörökben dolgozó 18 éven aluli fiatalok, ipari és általános iskolai tanulók munkáiból is ízelítőt nyújt a Hadtörténelmi Múzeum kiállítása: kisméretű életképeken láthatjuk az elbai halászsokat 18. századi viseletben, munkaeszközökkel, a napóleoni háborúk egyik katonai postaállomását. De nemcsak a történelmi idők, az egyiptomi piramisok építése, vagy az amerikai indiánok élete ihlette a kis mestereket, fantáziájukat megmozgatta honfitársuk, Siegmund Jähn 1978. szeptember 3-i űrrepülése és megörökítették a Szozjuz—29

startját, képzeletbeli találkozást egy űrállomáson, a Holdon, más nemzetek űrhajósainak együttműködését a világűrben.

A kis figurák készítésében az ifjú emberkéek éppoly ügyességről tesznek tanúbizonyságot, mint a felnőttek. Pedig a munkamenet nem egyszerű. A gondos előtanulmányozás után, amelynek során a történelmi környezetet, a viseletet, fegyvert, felszerelési, berendezési tárgyakat, lőszerszámokat, löszerszámokat, várakat és egyéb épületeket megismerik, az elgondolt jelenetet lerajzolják, ezt figuránként palakőre viszik át, majd tükörképét a kőbe vésik. Az ón, ólom, antimón, vagy bizmut keverékét tartalmazó öntőanyagot ebbe a vésett negatívba öntik. A nyersöntvényen a beöntőnyílásokat, éleket eltávolítják, s az ezüstösen csillogó figurák már kiállításra kész darabok. Ezeket azután színezní is lehet, s egyenként, csoportosan vagy dioráma formájában kiállíthatók.

Az egyes daraboknak is, a csoportozatoknak, a diorámáknak is, igen nagy a múzeumpedagógiai értéke. A szemléltetés az iskolai oktatásban már rég ismert és hatásos módszer. Napjaink törekvése az oktató múzeum, a történelemórák bevitelére az intézményekbe, ahol megfelelően élővé varázsolható a történelem. Az ifjúságot különösen fogékonyra teszi a történelmi folyamatok, társadalmi és természeti, gazdasági változások megértésére, ha ónfigurákból készített életképek kínálják a tanulmányt. A hatás csak fokozható, ha egy-egy csata kimenetelét, forradalmi menet útját olyan terepasztalon látják, ahol a figurákat maguk mozgathatják, újra lejátssza átélhetik az eseményeket.

Magyarországon nincs hagyománya az ónfigurának, a múzeumainkban látható terepasztalok merevek, üveg alatt állva várják a történelemtanár, vagy tárlatvezető előadását, s más technikával is készülnek. A Német Demokratikus Köztársaságban több mint 100 múzeum mellett működik olyan baráti kör, amely a környezet iskoláival is tartja a kapcsolatot és eredményesen használják az ónfigurás életképeket a történelemoktatásban, a hazafias nevelésben.

Követhetnénk a példát, de Magyarországon ónfigurát nem készítenek, nem is kapható, még a Német Demokratikus Köztársaság budapesti üzlete — az ismert NDK Centrum — sem árul ilyen szobrocskákat, pedig ott könyvtől só-tartóig minden NDK-ból származó termék kapható.

Nem szívesen, de meg kell említenünk: nagyon sok a nyomdahiba ezen a kiállításon. A szöveg néhol magyartalan is. Az NDK-ban fordították de — úgy látszik — lektor elé nem került. Még Szegeden, az első magyarországi bemutató alkalmával ki kellett volna javítani a feliratokat. A Hadtörténeti Múzeum olyannyira készen kapta a kiállítást, hogy a múzeum munkatársai is csak a megnyitó után nézhették végig, az első szögbeveréstől az utolsó szövegragasztásig mindent a weimari Városi Múzeum munkatársai végeztek.

Mindezeket a gyerekek, akik a kiállítás leglelkesebb látogatói, talán nem veszik észre. Reméljük, az őket kísérő szülők és pedagógusok önkéntelenül is javítva olvassák a magyarázatokat.

Hasznos kezdeményezés volt a Szegeden látott anyag budapesti bemutatása, a nap, mint nap tapasztalható élénk érdeklődés alapján megfontolandó lenne az áprilisig tervezett kiállítás meghosszabbítása.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1981. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

A Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, sajtótörténet
Múzeumi, levéltári, könyvtári és térképtári gyűjtemények
A hadtörténettudomány elméleti kérdései
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

II. A HADTÖRTÉNELEM ÉS A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadművészet története
A hírszerzés és kémkedés története
A haditechnika története
Vártörténet
Eletrajzok, emlékezések

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókor

Középkor 1500-ig

16—17. század

18. század

19. század

1900—1918.

Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

A két világháború közötti időszak hadtörténelme

A második világháború

Magyarország a második világháborúban

Magyarország felszabadulása

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

Háborús bűnök

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek története 1945—1981.

Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSÉNEK
JEGYZÉKE

Élet és Tudomány	ÉT
Hadtörténelmi Közlemények	HK
Honvédelem	HO
Honvédségi Szemle	HSz
Igaz Szó	ISz
Magyarország	Mo
Néphadsereg	N
Párttörténelmi Közlemények	PK
Századok	Sz
Történelmi Szemle	TSz

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, sajtótörténet

1. A Magyarországon megjelent történelmi munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) válogatott jegyzéke. (1981. január 1.—december 31.) Összeáll. Rozsnyói Ágnes, Sz. Gyivicsán Mária. — Sz, 1981. 6. sz. 1375—1477. p.
2. Folyóiratrepertórium 1979/II. (Válogatás 1979. második negyedév folyóirataiból.) — Világtörténet, 1981. 2. sz. 121—147. p.
3. A magyar munkásmozgalmak történetéről szóló cikkek jegyzéke. 1980. október—1981. június. — PK, 1981. 2. sz. 241—243., 3. sz. 248—249., 4. sz. 236—237. p.
4. Az 1978. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 2. r. (Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1981. 1. sz. 146—159. p.
5. Az 1979. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 1. r. (Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1981. 4. sz. 660—679. p.
6. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriumai 1978. 1—2. r. (Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1981. 2. sz. 313—326., 3. sz. 495—511. p.
7. A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai. 1951—1980. [Annotált bibliográfia.] (Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár munkatársai.) Bp. Zrínyi K. 1980. 506 p. Tárgy-, időrendi-, szerzői-, cím-, sorozati mutatóval.
8. A katonai szakirodalom bibliográfiája. 1980. Könyvek, fordítások, [folyóirat-lelőhelyjegyzék.] (Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár, HM Katonai Tud. Kézírókönyvtár és a ZMKA Tudományos Könyvtár munkatársai.) Bp. Zrínyi K. — OMKDK házi soksz. 160. p.
9. A Magyar Néphadsereg története. Ajánló bibliográfia. [Összeáll. Berki Imréné.] — HO, 1981. 1. sz. 123—132. p.
10. A Magyar Néphadsereg 1945—1980. Történeti feldolgozások. [Bp. Térk. Int. soksz. 1981.] 32. lev. [Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái.]
11. Az Akadémiai Közlemények repertóriumai 1965—1980. (Összeáll. Gábor Imre. Kiad. a) Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Bp. Házi soksz. 1981. 132 p. (Magyar katonai folyóiratok repertóriumai.)
12. Honvédségi Szemle (Honvéd, Katonai Szemle, Politikai Értesítő, Honvédségi Pártmunkás) 1946—1978. 1. r. (Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár és a HM Katonai Tudományos Kézírókönyvtár munkatársai. Szakmailag ell. Nádor Tibor.) Bp. (Zrínyi K.) 1981. 443 p. (Magyar katonai folyóiratok repertóriumai 4.)
13. Dezsényi Miklós: Az út kezdetén. (A Honvédségi Szemle jogelődje a „Honvéd” c. katonai folyóirat megjelenésének 35. évfordulója.) — HSz, 1981. 8. sz. 97—99. p. (Honvédségi Szemle 1966. 12. sz. ből.)
14. Vízi János: A kiképzés szolgálatában. (Lapelődeink: Katonai Szemle 1952—1959.) — HSz, 1981. 9. sz. 103—105. p.
15. 30 év a katonai sajtó szolgálatában. (Vízi János alezredes.) — HSz, 1981. 9. sz. 15. p.
16. Kaposi Kis István: A politikai mun-

- ka fóruma. (Lapelődeink: Politikai Értéslítő 1950—1957.) — HSz, 1981. 10. sz. 105—107 p.
17. **Paulin Béla:** Néphadseregünk közéletének szolgálatában. (Lapelődeink: Honvédségi Pártmunkás 1958—1959.) — HSz, 1981. 11. sz. 104—106. p.
18. **A Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökének és Kiképzési Főfelügyelőjének közös levele a Honvédségi Szemle megjelenésének 35. évfordulóján.** — HSz, 1981. 12. sz. 1. p.
19. **Polónyi Béla:** Alkotó gondolattal — az írott szó erejével. (Lapelődeink: Honvédségi Szemle 1960—) — HSz, 1981. 12. sz. 6—9. p.
20. **Felelősen a védelmi közösségért. [Kérdések a szocialista hadseregekben működő kiképzési lapok szerkesztőjéhez.]** — HSz, 1981. 12. sz. 15—23. p.
21. **Közös célokért. A Honvédelem c. folyóirat publikációs tevékenysége az 1976—1980. években.]** — HO, 1981. 2. sz. 3—11. p.
22. **Havas Ervin:** A huszadik század vonzásában. Beszélgetés Zalka Miklóssal pályájáról, egy elfeledett folyóiratról (Szabad Hazánkért) és „Csikágóról”. — Népszabadság, 1981. 97. sz. 13. p.
23. **Szalai Hanna:** A Rubicon átlépése. Jász Dezső a Vörös Lobogóról. (1918. dec. 26.) — Magyar Hírlap, 1981. 245. sz. 8. p.
- Múzeumi, levéltári, könyvtári és térképtári gyűjtemények
24. **Kacsó Lajos:** A honfoglalás emlékhelye. Látogatás Pusztaszeren. — N, 1981. 33. sz. 12—13. p.
25. **Emlékliget a muhi síkon. A 750. évforduló előtt. [Írta:] a. gy.** — Magyar Nemzet, 1981. 287. sz. 9. p.
26. **Danielek, W.:** Az egykori lengyel katonák nyomában. [Emlékművek.] — Lengyelország, 1981. 4. sz. 4—5. p.
27. **Bolgár emlékek Harkányban. [Írta:] D. Gy.** — ÉT, 1981. 14. sz. 439. p.
28. **Névadóink emlékművei (a Magyar Néphadsereg laktanyáiban és objektumaiban.)** — HSz, 1981. 4. sz. 81—85. p.
29. **Sisa József:** A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (volt Nándor-laktanya) építésének története. — HK, 1981. 2. sz. 254—259. p.
30. **Az Országos Hadtörténelmi Múzeum programjai az 1981—82. évben. [Kiad. az] Orsz. Hadtört. Múz. (Bp. Kossuth ny. 1981.) 27 p. illusztr.**
31. **Kacsó Lajos:** A forradalom őrserege. (Kiállítás a Hadtörténelmi Múzeumban az 1848-as nemzeti őrseregről.) — N, 1981. 11. sz. 13. p.
32. **Mészöly Gábor:** Kőbaltától a géppuskáig. (Elődeink fegyverei — fegyvereink elődei c. vándorkiállítás.) — N, 1981. 38. sz. 16. p.
33. **Csák Zsófia:** Fegyverek és kiténtetések Szombathelyen. (Kiállítás a szombathelyi Forradalmi Múzeumban.) — ÉT, 1981. 34. sz. 1086. p.
34. **Hantos Anna:** Kuruc ereklyéket őrző múzeum. (Vay Ádám Múzeum.) — Népszabadság, 1981. 159. sz. 10. p.
35. **Kádár Márta:** Nem tüntetik fel. Adományozás. (Klapka György unokájának ajándéka, a tábornok személyes tárgyai, történelmi dokumentumok.) — Mo, 1981. 29. sz. 27. p.
36. **Pálffy Judit:** Hajdani huszárezredek. Rákóczi katonái voltak. Múzeum a Pireneusokban. Francia ellenállók. (Beszélgetés Zachar József hadtörténésszel.) — Esti Hírlap, 1981. 297. sz. 4. p.
37. **Petercsák Tivadar:** Szerencs története. Kiállítás a Zempléni Múzeumban. — ÉT, 1981. 37. sz. 1178. p.
38. **Temesváry Ferenc:** Diszfegyverek a Károlyi gyűjteményből. (Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve 8. Bp. 1980.) 55—78. p.
39. **Fux Kornél:** A budai ostrom érmeiken. [1686.] — Historia, 1981. 1. sz. 4. p.
40. **(Fux Kornél—Hölgyné Angelotti Zsuzsanna):** Magyar pénzermék és papírpénzek. Bp. Tankönyvk. 1981. 103 p. illusztr. (Történelemszakköri füzetek. 14.) Bibliogr. 101. p.
41. **Makai Ágnes:** A Szent István-rend. — ÉT, 1981. 36. sz. 1151—1152. p.
42. **Ságvári György:** Katonai rendfokozataink történetéből. — HSz, 1981. 12. sz. 74—77. p.
43. **Makai György:** Katonaruhák a szabadságharcban. — ÉT, 1981. 39. sz. 1219—1220. p.
44. **Zika Klára:** Negyvennyolcas egyenruhák a grafikus asztalán. — Historia, 1981. 2. sz. 29. p.
45. **Kovács Jenő:** „Az orosz gesztus.” Negyven esztendővel ezelőtt tértek haza először a szabadságharc hadi lobogói. Korok, népek, katonák. — Határőr, 1981. 12. sz. 10—11. p.
46. **Némethi Györgyi:** Zászlók, történelem. [Az 1848-as honvédtászlók hazakerülése.] — Ország Világ, 1981. 10. sz. 2—3. p.
47. **Papp Gábor:** 1848 trikolorja. A magyar nemzeti lobogó több évszázados

- története. — Népszabadság, 1981. 63. sz. 11. p.
48. *Vajda Gyula*: a zászlók hazatérnek. (A 48-as lobogók visszaadása. 1941. március 20.) — Mo, 1981. 7. sz. 21. p.
49. *Berza László*: Könyvtárak. [Kiad.a] OSZK—KMK, Bp. NPI, 1981. 220 p. (Helyismereti kutatók kézikönyvei. Intézményi adattárak.)
Hadtudományi Könyvtár 34—35. p.
Országos Hadtörténelmi Múzeum Szakkönyvtára 46. p.
50. *Füleki Mihály*: A kiemelt könyvtárak helye és szerepe a Magyar Néphadsereg könyvtári rendszerében. — Közművelődés a hadseregben, 1981. 3—4. sz. 25—33. p.
51. *Füleki Mihály*: „Eretnek” gondolatok a néphadsereg szakkönyvtáiról. — HO, 1981. 2. sz. 119—126. p.
52. *Verseghi Györgyné*: Valós gondolatok a néphadsereg szakkönyvtáiról. (Hozzászólás Füleki Mihály alezredes cikkéhez.) — HO, 1981. 7. sz. 90—92. p.
53. *Windisch Aladárné*: Meditáció néphadseregünk könyvtárügyéről. (Hozzászólás Füleki Mihály alezredes cikkéhez.) — HO, 1981. 7. sz. 92—94. p.
54. *Moldován Menyhért—Frecska Miklós*: A HM Központi Irattár munkájáról. — HO, 1981. 5. sz. 83—89 p.
55. *Kun József*: A munkásmozgalom történetének forrásai a Hadtörténelmi Levéltárban. — Levéltári Szemle, 1980. 3. sz. 371—379. p.
56. *Józsa [György Gábor]*: A régi és az „új” fasizmus ellen. Látogatás az Osztrák Ellenállás Archivumában. — Magyar Nemzet, 1981. 133. sz. 9. p.
57. *A Habsburg Birodalom és az Osztrák—Magyar Monarchia térképeinek katalógusa 1700—1919.* (B. IX. C.) Szerk. Csendes László. (Bev. Godó Agnes. Térképeket katalogizálta: Jankó Annamária, Nemesné Ipoly Márta. Kiad. a) Hadtört. Térképtár. (Bp. MN Térk. Int. soksz. 1981.) 200 p.
[Hadtörténelmi Térképtár katalógusai I.]
(Földabroszok, mappák, térképek.)
58. *Ipoly Márta, N.*: Ipari és gazdasági forrásértékek térképeken (1782—85.) Bp. Népműv. Prop. Iroda, 1981. 137—154. p.
(Klny. Technikatörténelmi Szemle 12. köt. (1980—81.)
Bibliogr. 154. p.
59. *Ipoly Márta, N.*: Ipartörténelmi forrásértékek az első katonai felvétel térképén (1782—1785.) — Honismeret, 1981. 2. sz. 19—23. p.
60. *Csendes László*: Hadtörténelmi írások és ábrázolások. Mozaikok a 18. sz. végén készült térképekről, hasznosításukról. — HK, 1981. 1. sz. 125—135. p.
61. *Csendes László*: Iskolai térképek az oktatás szolgálatában. (1800—1945.) — Földrajztanítás, 1981. 3. sz. 72—79. p.
62. *Zádor Erika*: Azok a régi atlaszok... Az iskolai térképek történetéből. (Beszélgetés Csendes László alezreddessel, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Térképtára vezetőjével.) — Magyar Hírlap, 1981, 257. sz. 11. p.
63. *Csendes László*: Földfelszíni ismeretek gazdagítása az idő távlatában. (A légifényképezés történeti áttekintése.) — Földrajzi Értesítő, 1981. 2—3. sz. 337—340. p.
64. *Csendes László*: A légi fényképezés történetéből. — HO, 1981. 8. sz. 102—105. p.
65. *Csendes László*: A térképi ábrázolás történelmi fejlődése — alföldi példákon. — Alföldi Tanulmányok, 6. köt. 1981. 213—230. p.
66. *Csendes László*: Felsőszopori Tóth Ágoston Rafael honvédezzredes, térképírásonk uttörője. — HK, 1981. 4. sz. 597—611. p.
67. *Csendes László*: Tóth Ágoston (1812—1890), a magyar térképezés kiemelkedő egyénisége. — Geodézia és Kartográfia, 1981. 6. sz. 450—454. p.
68. *Csendes László*: Egy sir koordinátái. (Tóth Ágoston térképész, 1848-as ezredes.) — Mo, 1981. 21. sz. 22. p.
69. *Csendes László*: A polihisztor katonája Duna-térképe. 250 év távlatából. (Luigi Ferdinando Marsigli.) — HO, 1981. 1. sz. 82—84. p.
70. *Horváth Árpád*: A Duna térképezője. Marsigli Magyarországon. — Magyar Vízgazdálkodás, 1981. 4. sz. 30—31. p.
71. *Forrai Sándor*: A bolognai rovábot. (Luigi Ferdinando Marsigli halálának 250. évfordulójára.) — Magyar Nemzet, 1981. 7. sz. 9. p.
72. *Gróf László*: Sárvár a XVI—XVIII. század térképein. — Vasi Szemle, 1981. 1. sz. 95—115. p.
73. *Hrenkó Pál*: Adalékok a magyarországi térképészet történetéből. — Geodézia és Kartográfia, 1981. 4. sz. 281—288. p.
74. Régi magyar levelestár. (XVI—XVII. század). 1—2. köt. (Vál., sajtó alá rend., bev., jegyz. Tolnai Gábor irányításával: Hargittay Emil.) Bp. Magvető, (1981.) 2 db.
(Magyar Hírmondó.)
75. *Vámos Éva*: Lássák, ismerjék a világnak minden népeit. Magyarországi és magyar vonatkozású röpiratok,

újságlapok (1485—1849). (Bp. Európa K.) — M. Helikon, 1981. 141 p.

A hadtörténettudomány elméleti kérdései

76. Lenin, (Vladimir Il'ics) válogatott katonai írásai. (Vál., szerk. Kocsis Bernát.) Bp. Zrínyi K. 1981. 819 p.
77. Marx (Karl), Engels (Friedrich), Lenin (Vladimir Il'ics), Frunze (Mihail Vaszilevics), Sztálin (Joszif Viszszarionovics) a hadügyről. Szemelvények a Szovjet Katonai Enciklopédiából [Szovetszkaja Voennaja Enciklopedija]. (Vál. szerk. Móricz Lajos, Ligeti Rudolf.) Bp. Zrínyi K. (1981.) 167 p.
78. A háborúk osztályozásáról. — HO, 1981. 5. sz. 12—18. p.
79. A katonai doktrína jellegéről. (A Szovjet Katonai Enciklopédia alapján.) — HO, 1981. 6. sz. 22—28. p.
80. Starcz Ferenc: A hadügy szerepe az állami monopolkapitalizmus létrejöttében és fejlődésében. — HO, 1981. 6. sz. 3—15. p.
81. Haderők és szövetségi rendszerek. Nemzetközi hadtörténelmi kollokvium, Montpellier, 1981. szeptember 3—5. [Közli:] Zachar József. — HK, 1981. 4. sz. 654—659. p.
82. Molnár Károly: Az erkölcs szerepe a háború kíméletlenségének befolyásolásában. — HO, 1981. 3. sz. 87—102. p.
83. Köznyelv és katonai nyelv. Beszélgetés Kocsis Bernát ezredessel. — HSz, 1981. 1. sz. 96—102. p.
84. Pásztor Emil: Magyar hadnyelvtan a szabadságharc előtt. — HSz, 1981. 3. sz. 98—99. p.

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

85. Hadnagy Zoltán: Múlt nélkül nincs jövő. Beszélgetés Liptai Ervin történésszel. — Magyar Nemzet, 1981. 154. sz. 7. p.
86. Rác T. János: Mindennapjaink békekövetei. Hárman a kitüntetettek

közül. (Csósz Ottó, Juhász András, dr. Dombrády Lóránd.) [A TIT katonapolitikai, hadtörténelmi és haditechnikai ismeretterjesztő munkája.] — Népszabadság, 1981. 132. sz. 4. p.

87. Olvastam valahol... Történészek a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban. (Benda Kálmán és Kerekes István műsora.) Bp. RTV—Minerva (Közgazd. és Jogi K.) 1981. 371 p. Többek közt Bona Gábor, Nagy László, Rázsó Gyula hadtörténészek közreműködésével.
88. Reményi József Tamás: Magyar tiszta a huszadik században. (A Századunk adásairól.) — Élet és Irodalom, 1981. 13. sz. 12. p.
89. Sipos Péter: A „végjáték” előjátékai. A Századunk című televíziós sorozathoz. — Népszabadság, 1981. 86. sz. 9. p.
90. Bodó László—Domonkos János: A honvédelmi oktatás új tantervei a közép- és középfokú iskolákban. — HSz, 1981. 10. sz. 83—86. p.
91. Domonkos János: Az iskolai honvédelmi oktatás időszerű kérdései. — HSz, 1981. 9. sz. 84—87. p.
92. Molnárné Kozma Erzsébet: Hazafias-honvédelmi nevelés a Magyar Úttörők Szövetsége tevékenységében. — HSz, 1981. 5. sz. 51—54. p.
93. Kálmán Attila: A hazaszeretetre nevelésről. — Pedagógiai Látóköri, 1979—1980. 3. sz. 246—249. p.
94. Palkó Sándor: Honvédelem, hivatás, szórakozás. Az MHSZ szerepe az ifjúság sokoldalú képzésében. — Népszabadság, 1981. 112. sz. 3. p.
95. Zámbo Sándor: A szocialista tisztképzés hagyományai ápolásának szerepe a ZMKMF-n a katonai főiskolai hallgatók hivatástudatának erősítésében. — Katonai Főiskolai Közlemények, 1981. 2. sz. 5—13. p.
96. Hazafiság — gazdaság. X. országos tanácskozás a szocialista hazafiságról Egerben 1980. október 24—25. (Szerk. Rataj Endre.) Bp. Zrínyi K. 1981. 213 p.
97. Nyers Rezső: Hazafiság és gazdaság. (Az 1980. okt. 24—25-én Egerben rendezett tanácskozáson elhangzott előadás alapján.) — Közgazdasági Szemle, 1981. 1. sz. 1—15. p.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÉS A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET
ALTALÁNOS KÉRDÉSEI

98. Egyetemes történelmi kronológia. 1—2. Az őstörténettől 1977-ig. Segédkönyv az egyetemes történelem tanításához. [Írta] Csató Tamás, Gunst Péter stb. Bp. Tankönyvk. 1981. 787 p.
99. Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig. 1. köt. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Benda Kálmán. (Szerk. Solymosi László.) Bp. Akad. K. 1981. 350 p.
100. Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1970-ig. (Szerk. Gunst Péter. Írták Benczédi László, Gunst Péter stb.) 4. kiad. Bp. Tankönyvk. 1981. 587 p.
101. *Allmayer-Beck*, Ch. J. — *Lessing*, E.: Das Heer unter dem Doppeladler. Habsburg Armeen. 1718—1848. (München), Bertelsmann Verl. (1981) 261 p.
102. *Matsch*, E.: Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich (Ungarn) 1720—1920. Wien, Köln, Graz, Böhlau, 1980. 203 p. 4 t.
103. *Peter*, E.: Die k. u. k. Luftschiffer- und Fliegertruppe Österreich—Ungarns 1794—1919. Stuttgart, Motorbuch Verl. (1981.) 300 p. Ism. ÖMZ. 1981. 5. sz. 431. p.
104. Román—magyar forradalmi szolidaritási hagyományok 1884—1946. Dokumentumok és visszaemlékezések. (Traditii de solidaritate revolutionara romano—ungara. Szerk. Bitay Ödön. Bukarest, Politikai K. 1981. 492 p. 12 t.
105. Tanulmányok a bolgár—magyar kapcsolatok köréből. A bolgár állam megalapításának 1300. évfordulójára. (Szerk. Csavdar Dobrev, Juhász Péter, Petár Mijatev. Ford. Rákosi Gábor.) Bp. Akad. K. 1981. 550 p.
106. *Váradi-Sternberg* János: Századok öröksége. (Mir poezii i druzsbü.) Tanulmányok az orosz—magyar és ukrán—magyar kapcsolatokról. Bp. — Uzsgorod, Gondolat K. — Kárpáti K. 1981. 371 p.
107. *Herczegh* Géza: A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1981. 347 p.
108. *Hantos* János: A Magyar Vöröskereszt 100 éve. Emberiesség háborúban és békében. Bp. Akad. K. 1981. 267 p. illusztr.
109. *Gyűszű* Miklós: Százéves a Magyar Vöröskereszt. — Honvédorvos, 1981. 1. sz. 3—6. p.
110. *Soltész* István: El kell menni katonának. A falusi ember és a régi katonáskodás. Bp. Zrínyi K. 1981. 453 p.
111. Százhetvenöt huszár. Válogatás a magyar irodalom legjobb katonaelbeszéléseiből. (1848—1945.) (Vál., szerk., jegyz. Tabák András. Bp. Zrínyi K. 1981.) 484 p.

A hadművészet története

112. A hadászat elméletének és gyakorlatának fejlődése. (A Szovjet Katonai Enciklopédia alapján.) — HO, 1981. 1. sz. 37—51. p.
113. Hadművelési művészet. (A Szovjet Katonai Enciklopédia alapján.) — HO, 1981. 2. sz. 51—59. p.
114. Hadművelési művészet. Tanulmányok a magyar katonai folyóiratok 1962—1977 között megjelent számaiból. (Vál., szerk. Gutheil Jenő, Horváth István.) Bp. Zrínyi K. 1981. 313 p. (Tisztek könyvtára.)
115. Harcászat. (A Szovjet Katonai Enciklopédia alapján.) — HO, 1981. 4. sz. 31—37. p.
116. *Horváth* Árpád: Hadszintér a föld alatt. (Az aknaharc története.) — N, 1981. 10. sz. 16. p.
117. *Csonkaréti* Károly: A bűvárhajóharc kezdetei. Korok, népek, katonák. — Határőr, 1981. 20. sz. 14. p.
118. A hadtáp története. Tansegédlet. (Isztorija tüla. Ucebnoe poszobie Ford. Grabant István, Habik László.) [Kiad.] a MN Hadtápfőnökség. [Bp.] HM. 1981. 433 p. 1 mell. 15 t.
119. *Bimbó* József: Helikopterek a korszerű harcban. Bp. Zrínyi K. 1981. 102 p. 28 t. (Tisztek könyvtára.)
120. *Loszik*, O. A.: A helyi háborúk és a hadművészet. — HO, 1981. 12. sz. 35—44. p. (Rövidített ford. a Voennaja Müszl' 1981. 6. sz.-ból.)
121. *Enzsöl* Gyula: A páncéelhárítás. Bp. Zrínyi K. 1981. 159 p. 13 t. (Tisztek könyvtára.)
122. *Krúszanov*, V. V.: A harcokcsik elleni harc fejlődése. — HO, 1981. 9. sz. 29—36. p. (Rövidített ford. a Voennaja Müszl' 1981. 3. sz.-ból.)
123. Támadás hegyes körzetekben — HO, 1981. 5. sz. 18—25. p

A hírszerzés és kémkedés története

124. **Bencze László:** A hír szárnyakon jár. (Postagalamb az osztrák—magyar hadseregben.) — ISz, 1981. 20. sz. 32—34. p.
125. **Szónyi György Endre:** Marlowe jelenti. [XVI. sz.-i angol kémkedés.] — Interpress Magazin, 1981. 4. sz. 66—70. p.
126. Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1981. 1—12. sz.
127. Ultra kontra Enigma. Titkos front 1943-ban. (Az angol és német rejtjelek és rejtjelfejtő gépek.) — Mo, 1981. 51—52. sz. 17. p.
128. **Flesch István:** A Sorge-ügy utóregései. — Népszabadság, 1981. 87. sz. 2. p.
129. **Flesch István:** A veszélyes írásjelek. Életrajzi vázlat egy japán internacionalistáról. (Noszaka Szanzo.) — Népszabadság, 1981. 294. sz. 6. p.

A haditechnika története

130. **Kováts Andor:** Történelem és haditechnika. — ISz, 2., 4., 9., 11., 12., 18., 22. sz.
131. **Borosy András:** Kétélű karddal. Kun régészet. (XIII. sz.-i fegyverzet.) — Mo, 1981. 23. sz. 22. p.
132. **Lugosi József:** Szuronyok Magyarországon a 18. századtól napjainkig. (Bp. Népműv. Prop. Iroda, [19]81.) 48 p. illusztr. (Múzeumi füzetek. 3.)
133. **Zoltán Attila:** Vadászfegyver- és löismeret. 1—2. köt. Nemzetközi vadászfegyver-kalauz. Bp. Nemzetközi Újságíró Szervezet K. — Mezőgazd. K. 1981. 2 db.
134. **Zemplén Győző** időmérős számítási módszere. (Az ellenséges ütegnek az ágyúdőrrénés időpontjából történő meghatározása az első világháborúban. — Haditechnikai Szemle, 1981. 1. sz. 38. p.
135. **Újvári István:** A tüzérség műszerei. (Történeti visszapillantással.) — N, 1981. 18. sz. 16. p.
136. **Varga László:** A legendás 12-es. Páncélvonat, 1919.) — ISz, 1981. 6. sz. 20—21. p.
137. **Schmidt László:** A Kübelwagentől az Iltisig. (A katonai Volkswagen a második világháborútól napjainkig.) — Haditechnikai Szemle, 1981. 2. sz. 33—35. p.
138. **Bencze László:** A gulyáságyú története. 1—2. r. — ISz, 1981. 13. sz. 34—35., 14. sz. 30—31. p.
139. **Aichelburg, W.:** Die Unterseeboote

Österreich-Ungarns. Bd. 1. Graz, Akad. Druck-n. Verlagsantalt, (1981.) 246 p.

140. **Csonkaréti Károly:** Az első monitrok. 1—2. r. — ISz, 1981. 18. sz. 30—31., 19. sz. 32—33. p.
141. **Csonkaréti Károly:** Száztíz esztendő monitor a Lágymányosi-öbölben. (A Maros monitor.) — Haditechnikai Szemle, 1981. 3. sz. 35—36. p.
142. **Flisowski, Z.:** A Bismarck [hadihajó] nyomában. — Interpress Magazin, 1981. 11. sz. 118—123. p.
143. **Winkler László:** A Tanácsköztársaság repülőgépei. — N, 1981. 12. sz. 16. p.
144. **Szabó Miklós:** A magyar légierő technikai fejlesztése (1938—1944.) — HO, 1981. 7. sz. 84—88. p.
145. **Zsilák András:** Repülőgépfedélzeti célzókészülékek. (Történeti áttekintés a fejlődésről, 1912-től.) — Haditechnikai Szemle, 1981. 3. sz. 1—10. p.
146. **Arzenál '81.** (Félelmetes fegyverek.) Szerk., Szentesi György. Bp. Zrínyi K. 1981. 241 p. illusztr. (Haditechnika fiataloknak. Haditechnika.) Nagy István György: A hadászati fegyverek múltjából. 9—14. p.
147. **Nagy István György:** Űrhajózás. (Rajzolta Dolnik Miklós. Bp.) Móra K. (1981.) 60 p. illusztr.
148. **[Sárhidaji]** [Gyulla]: 20 éve történt. — 1961. április 12. az űrhajózás kezdete. — Haditechnikai Szemle, 1981. 1. sz. 34—36. p.
149. **Út a kozmoszba.** (Írta és összeáll. Szentesi György. Képszerk. B. Fábri Magda. Előszó: Korom Mihály. Bp.) Zrínyi K 1981. 24 p. + [84] lev.
150. **Űrhajózási lexikon.** Főszerk. Almár Iván. Szerk. Horváth András. Bp. Akad. K. — Zrínyi K 1981. 999 p. 40 t.

Vártörténet

151. **Feld István—Cabello J.:** A füzéri vár. Miskolc, Herman Ottó Múz. 1980. 157 p.
152. **A geiselbergi halomvár** (XI—XII. sz.) — ÉT, 1981. 38. sz. 1214. p.
153. **Horváth Árpád:** A komáromi Csillagerőd. — Magyar Nemzet, 1981. 14. sz. 8. p.
154. **Kósa László:** Endrőd. — ÉT, 1981. 44. sz. 1399—1401. p.
155. **Major István:** Szádvár és faluja, Szögliget. — ÉT, 1981. 16. sz. 504—505. p.
156. **Németh Ferenc:** Várak földjén.

- Burgenlandi kalandozások. — ÉT, 1981. 39. sz. 1239—1241. p.
157. **Régős László**: A tizenhét szer ostromlott vár. [A palotai vár.] — Határőr, 1981. 18. sz. 28—29. p.
158. **Tóth György**: Csák Máté egykori várában. (Csesznek várának története.) — Népszabadság, 1981. 159. sz. 1. p.
159. **Zolnay László**: A budai Vár. Bp. Gondolat, 1981. 126 p. (Gondolat zsebkönyvek.)
- Életrajzok, emlékezések**
160. Elhunyt **Andrásfi Gyula**. (1908—1981.) — Népszabadság, 1981. 277. sz. 4. p.
161. **Turtegin Elek**: Cári tábornokból vörösparancsnok, [Alekszej Alekszevics *Bruszilov*.] — Határőr, 1981. 22. sz. 14. p.
162. **Lagzi István**: Magna pars. Magyar vonatkozások Jan *Dabrowski* történetírói tevékenységében. — Tiszatáj, 1981. 6. sz. 66—68. p.
163. **Fehér Lajos**: 1917—1981. — Népszabadság, 1981. 258. sz. 5. p.
164. **Botos János**: *Háy* Lászlóról, születésének 90. évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 203. sz. 8. p.
165. **Vas Zoltán**: *Horthy* [Miklós]. (4. kiad.) Bp. Szépirod. K. (1981.) 793 p.
166. **Horváth Imre** emlékezete. [Születésének 80. évfordulójára. Írta:] S. L. — Magyar Hírlap, 1981. 271. sz. 2. p.
167. **Godó Ágnes**: *Búcsú Jász* Dezsőtől — HK, 1981. 4. sz. 652—653. p.
168. **Godó Ágnes**: *Jász* Dezső emlékére. — N. 1981. 43. sz. 6. p.
169. **Jász Dezső** halálára. Nekrológ. Írta: Z. L.) — Élet és Irodalom, 1981. 42. sz. 7. p.
170. **Vadász Ferenc**: Meghalt *Jász Dezső* (1897—1981.) — Népszabadság, 1981. 240. sz. 5. p.
171. **Borsányi György**: Kilencven éve született *Karikás Frigyes*. — Magyar Hírlap, 1981. 259. sz. 6. p.
172. **Hunyadi Károly**: Értünk harcoltak. A forradalmár író. (*Karikás Frigyes* születésének 90. évfordulóján.) — ISZ, 1981. 21. sz. 14—15. p.
173. **Nagy István György**: A repüléstudomány nagy úttörője. *Kármán Tódor* születésének 100. évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 108. sz. 11. p.
174. **Rafai Gábor**: *Kármán Tódor*. A hangsebesség feletti repülés magyar úttörője. — Népszava, 1981. 110. sz. 9. p.
175. **Csonkaréti Károly**: A kardforgató költő. [*Kisfaludy Sándor*.] — Határőr, 1981. 8. sz. 13. p.
176. **Petrák Katalin**: *Mosollygó* Antal. — Pártélet, 1981. 2. sz. 77—79. p.
177. **Pintér István**: *Papp Lajos*ról, születésének hetvenötödik évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 57. sz. 6. p.
178. **Szárz György**: A tábornok. [*Pálffy György*.] 1—9. r. — Életünk, 1981. 3—12. sz. 195—206., 307—314., 387—403., 487—502., 594—610., 713—738., 809—822., 889—922., 1034—1052. p.
179. **Faludi András**: Obsitos tábornok. (Pesti Endre ny. vezérőrnagy életútja.) — Magyar Nemzet, 1981. 70. sz. 10. p.
180. **Gazdy Dénes**: Ki volt *Pokorny Herman*? Ferenc József vezérkarától — Malinovszkij főhadiszállásáig. — Új Tükör, 1981. 15. sz. 18. p.
181. **Radó Sándor**. 1899—1981. (Nekrológ.) — Népszabadság, 1981. 193. sz. 5. p.
182. **Dr Radó Sándor** 1899—1981. Nekrológ. — Geodézia és Kartográfia, 1981. 6. sz. 454—456. p.
183. **Máté György**: *Rózsa Ferenc* születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 284. sz. 6. p.
184. **Nemes János**: Egy forradalmár a másik partról. *Sík Endre* születésének 90. évfordulójára. — Népszabadság, 1981. sz. 4. p.
185. **Gáldonyi Béla**: A marsall története. Száz éve született *Vorosilov*. — Határőr, 1981. 6. sz. 14. p.
186. Legendás élet. (Száz éve született *Vorosilov* marsall) [Írta:] B. P. — Népszava, 1981. 29. sz. 3. p.
187. **Rátkai János István**: A legendás marsall. Ma száz éve született *Vorosilov*. — Magyar Hírlap, 1981. 29. sz. 4. p.
188. **Tóth Sándor**: *Kliment Jefremovics Vorosilov*. [Kiad.a] MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központ. Bp. 1981. 30 p. illusztr.
189. **Vajda Péter**: Hadvezér és pártmunkás. *Vorosilov* marsallról, születésének századik évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 29. sz. 4. p.
190. **Kacsó Lajos**: Viharos idők hőse. Újabb adalékok *Zalka Máté* életrajzához. (Interjú Györkei Jenővel.) — N. 1981. 13. sz. 12. p. [Györkei Jenő: „Legenda és valóság” — a Valóság c. folyóiratban megjelent cikkéről.]
191. Vallomások *Zalka Mátéról*. (Máté *Zalka* — piszatel, general, cselovek. Összeáll. Natalja *Zalka*. Ford. Simándi Julia. Bp.) Kossuth K. 1981. 285 p. 8 t.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókor

192. *Hegyi Dolores*: Az iónok Kis-Ázsiában. Bp. Akad. K. 1981. 257 p.
193. *Granzotto, G.*: Győz Hannibál. — Interpress Magazin, 1981. 2. sz. 188—191. p.
194. *Falus Róbert*: A Római Birodalom. (Bp.) Móra K. (1981.) 162 p. 4 t. 1 mell. (Képes történelem. 3.)
195. A császári Róma. (Összeáll., bev. Révay József. Újraszerk., utószó Révay Ágnes. Ford. Borzsák István, Földy József stb.) Bp. Szépirod. K. (1981.) 294 p.
196. *Maróti Egon*: Katonaszökevények vagy szökött rabszolgák? (Spartacus serege összetételének kérdéséhez.) — Antik Tanulmányok, 1978. 1. sz. 94—96. p.
197. *Majtényi Zoltán*: A szkíták, a sztyeppe urai. — Népszabadság, 1981. 239. sz. 19. p.
198. *Lőrincz Barnabás*: Újabb feliratok Cirpiből. — Antik Tanulmányok, 1979. 1. sz. 97—105. p.
199. *Tóth Endre*: Cirpi. Pannonia kora — Flavius-kori hadtörténetéhez. — Antik Tanulmányok, 1978. 2. sz. 181—191. p.
200. *Erdélyi Balázs*: Római katonai tábor a Tiszántúlon? — Geodézia és Kartográfia, 1981. 2. sz. 131—133. p.
21. *Szönyi Eszter, T.*: Régészeti kutatások Arrabona katonai táborában. — Műhely, 1981. 2. sz. 98—104. p.
202. *Visy Zsolt*: Római jelzőtoronyok és limes-út Intercisa térségében. — Archaeológiai Értesítő, 1980. 2. sz. 166—175. p.
- Magyar Nyelv, 1981. 4. sz. 413—419. p.
207. *Czeplédy Károly*: Még egyszer a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. — Magyar Nyelv, 1981. 4. sz. 419—423. p.
208. *Fügedi Erik*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. Magvető, (1981.) 564 p.
209. *Kristó Gyula*: Az Aranybullák évszázada 2. kiad. Bp. Gondolat, 1981. 251 p. (Magyar História.)
210. III. Béla emlékezete. Vál., ford., bev., jegyz. Kristó Gyula, Makk Ferenc. Képanyagot vál. Marosi Ernő. (Bp. Európa K.) — M. Helikon, 1981. 214. p. illusztr. (Bibliotheca Historica.)
211. A tatárjárás emlékezete. (Vál. és szerk. Katona Tamás, bev. Györffy György.) (Bp. Európa K.) — M. Helikon, 1981. 356 p. (Bibliotheca Historica.)
212. *Tuca, F.*: La batalla de Posada del año 1330 y su importancia para la consolidación de la independencia de Valaquiia. (File din istoria militara a poporului român. Bucuresti, Ed. Milit. 1980.) 60—68. p.
213. *Dolmányos István*: A kulikovói ütközet — a jubileum mérlegén. — HK, 1981. 3. sz. 335—352. p.
214. A Hunyadiak kora. (Vál., összeáll., utószó Kulcsár Péter. Ford. Geréb László, Kardos Tibor, Kulcsár Péter.) Bp. Szépirod. K. (1981.) 338 p.
215. *Papp Gábor*: Emléküket a déli harangszó őrizze meg... A nándorfehérvári diadal 525. évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 168. sz. 8. p.
216. *Szűcs Jenő*: Miért szól délben a harang? (III. Calixtus pápa 1456. június 29-i bullája.) — História, 1981. 4. sz. 13—15. p.
217. *Petneki Áron*: Egy 1456-os kereszties emléktáblája. — História, 1981. 4. sz. 14. p.
218. *Haynal Gábor*: Magyar Balázs vitézsége. (Otranto felszabadítása a török uralom alól. 1481. augusztus 10.) — Magyar Nemzet, 1981. 187. sz. 9. p.
219. *Nagy János*: Magyar Balázs — Magyar Benigna. — Magyar Nemzet, 1981. 243. sz. 9. p.
220. *Pap Jánosné*: Nagyvázsöny és Magyar Balázs. — Magyar Nemzet, 1981. 293. sz. 8. p.
221. *Polgárdy Géza*: Magyar Balázs szobra. — Magyar Nemzet, 1981. 263. sz. 9. p.

Középkor 1500-ig

203. *László Gyula*: Őstörténetünk. Egy régész gondolatai néppé válásunkról. Bp. Tankönyvk. 1981. 173 p.
204. *Szádecky Kardoss Samu*: Az avar történelem forrásai. 5. r. A 6—7. század fordulója táján kelt híradás az avarok hadművészetéről. — Archaeológiai Értesítő, 1981. 1. sz. 81—88. p.
205. *Rásonyi László*: Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál. (Bp. Magvető, 1981.) 164 p. (Gyorsuló idő.) Bibliogr. 164—187. p.
206. *Elter István*: Néhány megjegyzés Ibn Hayyannak a magyarok 942. évi kalandozásáról szóló tudósításához.

222. **Zákonyi** Ferenc: Magyar Balázs — Magyar Benigna. — Magyar Nemzet, 1981. 243. sz. 9. p.

16—17. század

223. **Heltai** Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól. Sajtó alá rend., (jegyz.) Kulcsár Margit. Bev. Kulcsár Péter. (Bp. Európa K.) — M. Helikon, 1981. 473 p. Bibliotheca Historica.)
224. **Kulcsár** Péter: A Jagelló-kor. (Bp.) Gondolat, 1981. 241 p. (Magyar História.) Bibliogr. 238. p.
225. **Varga** J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI—XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp. Akad. K. 1981. 203 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 94.)
226. **Lewis**, B.: Isztambul és az oszmán civilizáció. (Istanbul and the civilization of the ottoman empire. Ford. Dobrás Zsófia.) Bp. Gondolat, 1981. 228 p. illusztr.
227. **Hegyi** Klára: A törökök berendezkedése meghódított országaikban. — TSz, 1981. 3. sz. 392—404. p.
228. **Szakály** Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. Akad. K. 1981. 485 p.
229. **Fodor** Pál: Egy szeldzsuk intézmény útja Magyarországra: a dzserehorok. — HK, 1981. 3. sz. 354—374. p.
230. **Barta** Gábor: A Sztambulba vezető út 1526—1628. (A török—magyar szövetség és előzményei.) — Sz, 1981. 1. sz. 152—205. p.
231. **Nagy** László: Il contributo veneziano nella guerra contro il Turco in Ungheria. Firenze, Olschki, 1979. 431—444. p. Klny. a Venezia e Ungheria című kötetből.
232. Memoria rerum. 1504—1566. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékeztete. (Verancsics-évkönyv.) Sajtó alá rend., utószó, jegyz. Bessenyei József. (Bp. Európa K. —) M. Helikon, 1981. 188 p. 2 térk. (Bibliotheca Historica.)
233. **Kubinyi** András: A mohácsi csata és előzményei. — Sz, 1981. 1. sz. 66—107. p.
234. **Bessenyei** József: Egy király Mohács után. (Szapolyai János). — Interpress Magazin, 1981. 3. sz. 166—170. p.
235. **Bessenyei** József: Az utolsó Szapolyai. (János Zsigmond 1540—1571). — Interpress Magazin, 1981. 9. sz. 162—167. p.
236. Budina Sámuel históriája magyarul és latinul Szigetvár 1566. évi ostromáról. (Ford. és jegyz. ell. Molnár Imre.) [Kiad. a] Szigetvári Várbaráti Kör. (Pécs, Szikra ny. 1978.) 45 p.
237. Szelaniki Musztafa leírása Szigetvár ostromáról. (Ford. és jegyz. ell. Thury József, bev. Molnár Imre.) [Kiad. a] Szigetvári Várbaráti Kör. (Pécs, Szikra ny. 1979.) 30 p.
238. **Szabó** János Győző: Rákóczi Zsigmond egri főkapitányi instrukciója és kinevezésének körülményei. — Arohivum. A Heves megyei Levéltár Közleményei, Eger, 1981. 10. sz. 27—43. p.
239. **Sugár** István: Az egri vár eleste 1596-ban. — HK, 1981. 1. sz. 11—40. p.
240. **Szamosközy** István: Erdély története (1598—1599, 1603). (Vál. bev., jegyz. Sinkovics István, Ford. Borzsák István.) Bp. Európa K. 1981. 550 p.
241. **Tóth** Sándor: Török stratégia a tizenöt éves háborúban 1593—1606. — Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tom. LXIX. Szeged, 1981. 15—41. p.
242. **Nagy** László: Bocskai István a hadak élén. Bp. Zrínyi K. 1981. 253 p. illusztr.
243. **Nagy** László: A magyar politikai irodalom történetéhez. (Az 1605-ös kiáltvány Európa népeihez.) — Magyar Tudomány, 1981. 5. sz. 358—365. p.
244. **Hegedűs** László: Eskütétel a Bocskai-szabadságharc zenitjén. (Révay Márton) [turóci várkapitány esküjének szövege.] — Magyar Nemzet, 1981. 136. sz. 9. p.
245. **Benda** Kálmán: Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában. — Sz, 1981. 4. sz. 725—730. p.
246. **Czigány** István: Hadsereg és ellátás Bethlen Gábor korában. — HK, 1981. 4. sz. 526—539. p.
247. **Köpeczi** Béla: Bethlen Gábor és állama. — Sz, 1981. 4. sz. 664—672. p.
248. **Nagy** László: Bethlen Gábor, a hadvezér. — HO, 1981. 1. sz. 75—81. p.
249. **Nagy** László: Bethlen Gábor életútja legendák és tények tükrében. (Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve 8. Bp. 1980.) 7—29. p.
250. **Péter** Katalin: Bethlen Gábor emlékezete. — Sz. 1981. 4. sz. 744—749. p.
251. **Várkonyi** Ágnes, R.: „Legnagyobb bölcsesség és eszesség...” Bethlen Gábor és az európai béketárgyalá-

- sok (1648—1714.) — Valóság, 1981. 2. sz. 1—10. p.
252. *Nagy László*: Félreismert fejedelem. (I. Rákóczi György, 1593—1648.) — Interpress Magazin, 1981. 7. sz. 54—58. p.
253. *Trócsányi Zsolt*: I. Rákóczi György emlékezete. (Fejedelemmé választásának 350. évfordulója.) — Confessio, 1981. 2. sz. 32—37. p.
254. *Trócsányi Zsolt*: I. Rákóczi György erdélyi állama. — Jogtudományi Közlöny, 1981. 6. sz. 495—502. p.
255. *Bakay Kornél*: Áruló volt-e a kőszegi várnagy, Herman Mihály? — ET, 1981. 13. sz. 392—393. p.
256. *Ortutay András*: Musztafa, esztergomi török bég levele (1657.) — Új Forrás, 1981. 1. sz. 66—68. p.
257. *Zrínyi Miklós*: Az török áfium ellen való orvosság. (Előszó, jegyz. Szigethy Gábor.) Bp. Magvető, (1981.) 66 p. (Gondolkodó magyarok.)
258. *Perjés Géza*: A szentgotthárdi csata. (1664. VIII. 1.) (Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szombathely, Sylvester ny. 1981.) 117—174. p.
259. *Tardy Lajos*: Luigi Ferdinando Marsigli beszámolója Eger 1678. évi kapitulációjáról. — Az egri vár híradója, 1981. 16. sz. 9—12. p.
260. *Gál Éva*: Török iga Óbudán. — 1541—1686. — Budapest, 1981. 12. sz. 36—37. p.
261. *Barta János, ifj.*: Ki volt az első Budavár 1686-i visszafoglalásánál? — História, 1981. 1. sz. 3. p.
262. *Schulhof Izsák*: Budai Krónika (1686). (Megillát Ofen.) Héberből ford. Jólesz László. Utószó Szakály Ferenc. (Szerk. Katona Tamás. Jegyz. Jólesz László, Szakály Ferenc. 2. jav. kiad. Bp. M. Helikon, 1981. 103 p. (Bibliotheca Historica.)
263. *Sugár István*: A török kézen levő nagyobb magyar várak kapitulációs egyezményei a felszabadító háború során. — Az Egri vár híradója, 1981. 16. sz. 3—8. p.
264. *Geönczy József*: Thököly kurucainak hűségesküje. (1680. január 8.) — Honismeret, 1981. 5. sz. 32—33. p.
265. *Varga J. János*: Egy meg nem történt kivégzésről. (Thököly 1685. okt. 15-i elfogatása a törökök által.) — Historia, 1981. 1. sz. 31. p.
266. *Náday Károly*: A császár foglya. [Zrínyi János gróf.] — ET, 1981. 37. sz. 1164—1165. p.
267. *Szabó Jenő*: Pellican Ignác Lőrinc városi fegyvertáros számadása az 1692. évről. — Soproni Szemle, 1981. 4. sz. 331—343. p.
268. *Anderle Ádám*: Vihar a Sierrában. Indián függetlenségi küzdelmek a XVI—XVIII. században. Bp. Gondolat, 1981. 290 p. illusztr.
269. *Grigulevics, I. R.*: Kereszt és kard. Bp. Kossuth K. 1981. 306 p.

18. század

270. *Bánkuti Imre*: A szatmári béke, Bp. Akad. K. 1981. 161 p. 10 t. (Sorsdöntő történelmi napok, 6.)
271. *Czigány István*: A császáriak hadjárata 1705 őszén, — HK, 1981. 1. sz. 74—103. p.
272. *Frey, Linda* — *Frey Marsha*: II. Rákóczi Ferenc és a tengeri hatalmak. — TSz, 1981. 4. sz. 663—674. p.
273. *Jakus Lajos*: A kurucok kudarca Győrnél 1707-ben. — Honismeret, 1981. 6. sz. 22—24. p.
274. *Kamody Miklós*: Adatok II. Rákóczi Ferenc 1704. évi miskolci tartózkodásához. — Borsodi Szemle, 1981. 2. sz. 69—96. p.
275. *Kamody Miklós*: A Rákóczi-szabadságharc postája. (Válogatott iratok.) (Kiad. a Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága, a Vay Ádám Múzeum Baráti Köre.) Vaja, Nyírségi ny.) 1981. 192 p. (Folia Rákócziána, 6.)
276. *Kovács Agnes*: Iratok a nyírségi sáletromtermelés történetéhez a Rákóczi-szabadságharc idején. (Kiad. a Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága, a Vay Ádám Múzeum Baráti Kör.) Vaja, (Nyírségi ny.) 1981. 120 p. (Folia Rákócziána, 5.)
277. *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc a külföldi közvéleményben. — Magyar Könyvszemle, 1981. 1—2. sz. 16—22. p.
278. *Nagy László*: A kuruc világ és katonája Ady költészetében és prózájában. Meditáció az irodalomtörténet és a hadtörténet határmezsgyéjén. — HK, 1981. 4. sz. 542—567. p.
279. *Király István*: A kuruc motívum Ady háború alatti költészetében. — Alföld, 1981. 7. sz. 49—58. p.
280. *Sípos Ferenc*: A Rákóczi-szabadságharc előkészítése 1698—1703. — HK, 1981. 1. sz. 43—71. p.
281. *Várkonyi Ágnes, R.*: II. Rákóczi Ferenc. (2. átdolg. kiad.) (Kiad. a Vay Ádám Múzeum Baráti Kör.) Vaja, (Nyírségi ny.) 1981. 38 p. Illusztr.
282. *Iványi János*: Emlékezés a Szent Bertalan-napi vérengzésre Széken. (Az 1717. évi tatár betörés Erdélybe.) — Magyar Nemzet, 1981. 243. sz. 9. p.
283. *Szögi László*: Három király katoná-

- ja. (Hadik András huszárgenerális.) — Interpress Magazin, 1981. 8. sz. 4—9. p.
284. Magyar Hírmondó. Az első magyar nyelvű újság. Válogatás. Sajtó alá rend., bev. jegyz. Kókay György. (Bp.) Gondolat K. 1981. 555 p. [1780—1788 közötti hadi eseményekről 201—315. p.]
285. Urbán Aladár: Angol vereség az amerikai szárazföldön. Fegyverletétel Yorktownnál — kétszáz év távlatából. — Magyar Nemzet, 1981. 246. sz. 8. p.
286. Csillag András: Bercsényi-huszár az amerikai függetlenségi háborúban. (Pollereczky János.) — Magyar Nemzet, 1981. 13. sz. 9. p.
19. század
287. Manfred, A. Z.: Napóleon. (Napóleon Bonapart. Ford. Nyilas Vera. Bp.) Kossuth K. — Gondolat, K. 1981. 508 p. illusztr.
288. Zsilin, P. A.: Kutuzov. Élete és hadvezéri tevékenysége. (Mihail Illarionovics Kutuzov. Zsizin' i polkovodcsezkaja dejatel'noszt'. Ford. Tölgyes Ernő.) Bp. Zrínyi K. 1981. 381 p. 10 t.
289. Kovács István: Bem József és az 1830—31-es lengyel szabadságharc. — Forrás, 1981. 5. sz. 59—65. p.
290. Papp Gábor: 150 éve történt. „Kolerázadás”. [1831. évi parasztfelkelés Szécskeresztúron.] — ÉT, 1981. 32. sz. 1038—1039. p.
291. Sándor Pál: A titkosrendőrség Magyarországon a reformkor kezdetén. — Historia, 1981. 2. sz. 5—7. p.
292. Sándor Pál: Deák és a titkosrendőrség. Titkosrendőri adalék politikai koncepciójáról. (1843.) — TSz, 1981. 4. sz. 592—610. p.
293. Urbán Aladár: A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Bp. (Magvető, 1981. 603 p.)
294. Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—1849-ben. Összegyűjt., szerk., bev. — — 1. [köt.] Tanulmányok. Iratok 1844. július 4—1848. március 12. kiegészítő iratok a 2. és 3. köt.-hez. (Név- és tárgymutató: Varga István.) Bp. Akad. K. 1981. 583 p. (Magyarország újabkori történetének forrásai. — Fontos historiae Hungaricae aevi recentioris.)
295. Pásztor Emil: Ne minősítsük „hanyatlás”-nak hazánk 1849. évi felszabadítását! — Magyar Nemzet, 1981. 15. sz. 14.
296. Niederhauser Emil: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn. — Kritika, 1981. 3. sz. 11. p.
297. Sitzler, K.: Solidarität oder Söldner-tum. Die ausländischen freiwilligen Verbände im ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848—1849. Osnabrück, Biblio Verl. 1980. 481 p.
298. Prazák, R.: „Kossuthra üritették poharukat.” 1848—1849 cseh és morva visszhangja. — ÉT, 1981. 21. sz. 660—662. p.
299. Bona Gábor: Szerb katonák az 1848/49-es honvédseregben. — HK, 1981. 1. sz. 105—116. p.
300. Spira György: Perczel próbálkozása a délvideki szerbek megbékítésére 1849 tavaszán. — TSz, 1981. 1. sz. 114—128. p.
301. Csizmadia Andor: Az állam és az egyház kapcsolatai 1948—1949-ben. — Világosság, 1981. 8—9. sz. 499—510. p.
302. Lukács Lajos: A Vatikán és Magyarország 1846—1878. A bécsi apostoli nunciások jelentései és levelezése Magyarországról. Bp. Akad. K. 1981. 260 p. 8 t. 2 térk.
303. Andrássy Antal: Felderítő és információs jelentések a Kmety hadosztálynál 1849 nyarán. — Somogyi Múzeumok Közleményei, 4. köt. 1981. 217—237. p.
304. Bona Gábor: Mi történt Pákozdnál? — N, 1981. 39. sz. 7. p.
305. Borus József: A honvédsereg élelmezése 1848—1849-ben. — Historia, 1981. 2. sz. 30—31. p.
306. Demeter Zsófia: Fejér megye 1848—1849-ben. (A szabadságharc történetére vonatkozó dokumentumok az István király Múzeum gyűjteményéből.) — Honismeret, 1981. 5. sz. 34—39. p.
307. Herczeg Mihály: Az osztrák katonaság kártétele Hódmezővásárhelyen (1849. aug. 4.) — Honismeret, 1981. 3. sz. 39—41. p.
308. Jenei Károly: Az ózdi gyár és anyavállalatai az 1848—1849-es szabadságharc idején. (Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Szerk. Berend T. Iván. Ózd, 1980.) 58—60. p.
309. Kecskeméthy Zoltán: Megemlékezés a harkányi gyógyfürdő és környéke, vagyis Kelet-Ormánság szabadságharcos- és forradalmi eseményeiről. (1848—1849., 1919.) — Múzeumi Kurír, 1980. 33. sz. 75—77. p.
310. Újabb dokumentumok az 1848—1849-es szabadságharcról. (Náray János, a pécsi püspöki uradalom számtartójának krónikája.) — Népszabadság, 1981. 209. sz. 21. p.
311. Ugróczy Mihály: Hallgatók a pákozdi csatában. (Keszthelyi Georgi-

- kon hallgatói.) — N, 1981. 39. sz. 6. p.
312. **Kovássy Zoltán**: Orvosok a szabadságharcért. — Magyar Nemzet, 1981. 4. sz. 8. p.
313. **Csillag István**: Orvosok a szabadságharcban. — Ország Világ, 1981. 10. sz. 12—13. p.
314. **Nagy Csaba**: Batthyány Lajos utolsó napjai. — Magyar Nemzet, 1981. 252. sz. 9. p.
315. **Urbán Aladár**: Batthyány Lajosné visszaemlékezése férje fogságára és halálára. — Sz 1981. 3. sz. 587—620. p.
316. **Kovássy Zoltán**: Adalékok Gábor Áron életrajzához. — HK, 1981 1. sz. 117—124. p.
317. **Csorba László**: Homályos tükörben. Görgey emlékiratai. — Interpress Magazin, 1981. 6. sz. 4—11. p.
318. **Herczegh Géza**: Görgey. (Vázlatok egy arcképhez.) — TSz, 1981. 3. sz. 411—429. p.
319. **Nemeskürty István**: Egy hadvezér indulása. (Görgey István: 1848 júniusától novemberig. Okmánytár. 1848. szept. 23—október 16. Bp. 1981.) — Élet és Irodalom, 1981. 11. sz. 11. p.
320. **Pásztor Emil**: Görgey és Kossuth Egerben. — Honismeret, 1981. 6. sz. 24—26. p.
321. **Bajomi Lázár Endre**: Tévedések Guyon (Richárd) körül. — Magyar Nemzet, 1981. 203. sz. 14. p.
322. **Buza Domonkos**: Guyon Richárd sírja az íszküdári temetőben. — Magyar Nemzet, 1981. 269. sz. 8. p.
323. **Deák István**: Guyon Richárd délvidéki hadjárata a szabadságharc utolsó heteiben egy kiadatlan hadtestnapló tükrében. (1849. június 26—július 30.) — Sz, 1981. 3. sz. 557—586. p.
324. **Kálmán Gyula**: A vitézség csudája. (Guyon Richárd.) — Népszabadság, 1981. 268. sz. 19. p.
325. **Kendi Mária**: A címzett: Haynau altábornagy — a feladó: Guyon Richárd honvédtábornok. — Élet és Irodalom, 1981. 40. sz. 15. p.
326. **Pásztor Emil**: Nem Görgey, hanem Kossuth. (Kiegészítés Kendi M.: címzett Haynau altábornagy — a feladó: Guyon Richárd honvédtábornok c. cikkhez.) — Élet és Irodalom, 1981. 42. sz. 2. p.
327. **Kendi Mária**: „Szerkesztém Damaszkuszban”. [Pap János visszaemlékezése Guyon Richárdra.] — Új Tükör, 1981. 4. sz. 18. p.
328. **Kovássy Zoltán**: Görgey segédtsíjtje. (Kempelen Károly.) — Magyar Nemzet, 1981. 103. sz. 9. p.
329. **Kovássy Zoltán**: Pétervárad védője. [Kiss Pál honvédtábornok, a Vörösispás 9. zászlóalj parancsnoka.] — Új Tükör, 1981. 39. sz. 45. p.
330. **Ágoston László, T.**: Lenkey János. (Az 1848-as tábornok.) — Új Tükör, 1981. 40. sz. 11. p.
331. **Solymos Ede**: Mészáros Lázár sírja. — ET, 1981. 39. sz. 1218., 1236. p.
332. **Kecskeméthy Zoltán**: Egy forradalmár 48-as lelkipásztor. (Munkácsy Albert, 1821—1877.) — Confessio, 1981. 1. sz. 51—54. p.
333. **Andrássy Gyula**: A kormánybiztos. (Noszlopy Gáspár 1820—1853.). — Mo, 1981. 44. sz. 22—23., 45. sz. 22—23. p.
334. **Kovássy Zoltán**: Noszlopy Gáspár levele Kmety Györgynek 1849 nyarán. — ET, 1981. 11. sz. 322. p.
335. **Kolta László**: Perczel Mór (1811—1899.) eszméinek időszerűsége. — Honismeret, 1981. 4. sz. 29—31. p.
336. **Józsa [György Gábor]**: Petőfi és Batthyány. Beszélgetés Urbán Aladár történésszel. — Magyar Nemzet, 1981. 234. sz. 8. p.
337. **Kik beszéltek utoljára Petőfi Sándorral (Kőrösi Orbók Kálmán erdélyi földbirtokos feljegyzései).** Közzéteszi: Temesvári Ferenc. — História, 1981. 2. sz. 34. p.
338. **Dobrossy István—Veres László**: „Ügyünk igazságán nem kételkedem...” Jegyzetek a szabadságharc 1848. évi eseményeiről. [Sáfrány Mihály tüzérhadnagy, Szűcs Miklós visszaemlékezése.] — Napjaink, 1981. 3. sz. 37—39. p.
339. **Szűcs Sándor**: Tikász Mihály 48-as honvéd története. — Népszabadság, 1981. 138. sz. 16. p.
340. **Vajda János**: Egy honvéd naplójából. (Előszó, jegyz. Szigethy Gábor.) Bp. Magvető, (1981.) 86 p. (Gondolkodó magyarok.)
341. **Illés Sándor**: Az aradi vértanú viszatér Soltra. (Vécsey Károly tábornok.) — Magyar Nemzet, 1981. 90. sz. 8. p.
342. **Fehér Pál, E.**: Október hatodika. — Népszabadság, 1981. 234. sz. 1. p.
343. **Gerencsér Miklós**: Aradi napló: Regény. Bp. Szépirod. K. (1981.) 536 p.
344. **Egyed Ákos**: Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848—1914. Bukarest, Kriterion, 1981. 359 p.
345. **Somogyi Éva**: Abszolutizmus és kizsárolás 1849—1867. (Bp.) Gondolat, 1981. 224 p. Illusztr. (Magyar História.)
346. **Nemeskürty István**: Parázs a hamu alatt. Világostól Solferinóig. Bp. Magvető, (1981.) 334 p.

347. **Komlós, J.**: Politika a számúzetésben. (Kossuth amerikai útja, 1851—1852.) — Valóság, 1981. 10. sz. 43—52. p.
348. **Cseres Tibor**: Én, Kossuth Lajos. (Levelek Turinból.) Bp. Magvető, (1981.) 576 p.
349. **Bajomi Lázár Endre**: Az ellenálló Teleki Blanka. — Magyar Nemzet, 1981. 186. sz. 14. p.
350. **Zachar József**: Az osztrák—német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom, 1861—1881. Bp. Akad. K. 1981. 349 p.
351. **Szabó Jenő**: Polgárháború Észak-Amerikában. 1861—1865. 2. kiad. Bp. Móra K. 1981. 164 p. Illusztr. (Képes történelem.)
352. **Marx, [Karl]**: A polgárháború Franciaországban. (Sajtó alá rend. A marxizmus—leninizmus klasszikusainak szerk. Bp.) Kossuth K. 1981. 142 p. (A marxizmus—leninizmus klasszikusainak kiskönyvtára, 34.)
353. **Nagy Csaba**: A Párizsi Kommün magyar harcosai. — Új Tükör, 1981. 20. sz. 11. p.
354. **Lanoux, A.**: Ágyúpolka. (La polka des canons. Ford. Gyáros Erzsébet.) Bp. Európa K. 1981. 796 p. (Századok, emberek.)
355. A munkásmozgalom tiltakozó akciói az 1882-es egyiptomi angol—francia katonai intervenció ellen. (Közli és jegyz. Jemnitz János. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. 1982. [Szerk. biz. Zsilák András, Babirák Ilona stb. Bp. Kossuth K. 1981.] 83—86. p.
356. **Zolotarjev, V. A.**: Az 1877—1878. évi háború az orosz katonai irodalomban. — HK, 1981. 3. sz. 428—449. p.
357. **Bencze László**: Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Házi soksz. 1981. 14 p.
358. Documente privind istoria militara a poporului Roman, ianuarie 1895—decembrie 1896. — Bucuresti, Ed. Militara, 1980. 657 p. Osztrák—Magyar Monarchia hadseregére vonatkozó dokumentumok is.
- 1900—1918.
359. **Csonkaréti Károly**: A csuzimai tengeri csata. — Határőr, 1981. 17. sz. 14. p.
360. **Csonkaréti Károly**: Hol sülyedt el a Nahimov cirkáló? — ÉT, 1981. 6. sz. 166—168. p.
361. **Galántai József**: A háborús állam. A „kivételes” hatalom kodifikálása és alkalmazása 1914—1916-ban. (A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk. Pölöskei Ferenc, Ránki György. Bp. Tankönyvk. 1981.) 195—222. p.
362. **Farkas Márton**: Lemberg. Az Osztrák—Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora őszen Galiciában. (Augusztus 15—szeptember 25.) — HK, 1981. 2. sz. 167—206. p.
363. **Pust, I.**: Die Steinerne Front. Auf den Spuren des Gebirgskrieges in den Julischen Alpen, vom Isonzo zur Piave. Graz—Stuttgart, Stocker, (1980.) 319 p.
364. **Fehér Pál, E.**: Befejeződött-e az első világháború? Galántai József könyvének margójára. — Élet és Irodalom, 1981. 8. sz. 5. p.
365. **Csonkaréti Károly**: Csaták az Adrián. Piros-fehér-piros lobogó alatt — ÉT, 1981. 40. sz. 1261—1262. p.
366. **Péchély László**: „Torpedó jobbról!” A Szent István csatahajó pusztulása. — Interpress Magazaj, 1981. 6. sz. 56—60. p.
367. **Siklós András**: Az Osztrák—Magyar Monarchia utolsó offenzívája. (1918. június 15—24.) — HK, 1981. 2. sz. 208—251. p.
368. **Vadász Sándor**: A freiburgi Militárarchiv Seeckt-hagyatékának magyar katonai vonatkozású iratai. (Okmánytár.) — HK, 1981. 2. sz. 279—291. p.
369. **Takács Éva**: Tábori levelek az első világháborúból. — Somogyi Múzeumok Közleményei, 4. köt. 1981. 243—253. p.
370. **Kovács György Attila**: Karácsonyi tábori lapok az első világháborúból. — Népszabadság, 1981. 299. sz. 6. p.
371. **Igrickij, Ju. J.**: Az októberi forradalom a mai polgári történetírásban. — Világtörténet, 1981. 4. sz. 76—96. p.
372. **Lengyel István**: A titkos diplomácia — a nyilvánosság előtt. Péterváron, 1917 novemberében. — ÉT, 1981. 45. sz. 1418—1419. p.
373. **Lengyel István**: Béke Breszt-Litovszkban. 1918. — Historia, 1981. 2. sz. 10—12. p.
374. **Györkei Jenő—Striegnitz, S.**: Internationalisten im Kampf um die Sowjetmacht in Sibirien und im Fernen Osten 1918—1919. — Militärgeschichte, 1981. 1. sz. 57—75. p.
375. **Dobrossy István**: Hogyan lettem vörösgárdista Tomszkban? Részlet Bán János tokaji internacionalista visszaemlékezéséből. — Napjaink, 1981. 11. sz. 3—5. p.
376. **Dobrossy István**: Jekatyerinburgban őriztem a cárt. Részlet Bán János tokaji internacionalista visszaemléke-

zéseiből. 2. r. — Napjaink, 1981. 12. sz. 7—8. p.

377. *Józsa Antal*: A forradalmár fényképész. (Belocerkovszky Antal, orosz internacionalista.) — N, 1981. 47. sz. 12. p.
378. *Ács Tibor*: Egy elfelejtett hős nyomában. (Tóth István internacionalista.) — N, 1981. 23. sz. 12. p.

*Az 1918—1919. évi forradalmi
események és a Magyar
Tanácsköztársaság hadtörténelme*

379. 1919. A szocialista világforradalom útján. Magyar Tanácsköztársaság. Szlovák Tanácsköztársaság. (Összeáll., bev. Györfly Sándor, P. Kanis. Ford. Mayer Judit.) Bp. — [Bratislava], Európa K.—Tatran K. 1981. 189 p. illusztr.
380. *Fehér Pál, E.*: A 133 nap eleven öröksége. — Élet és Irodalom, 1981. 12. sz. 1—2. p.
381. *Höppner, S.*: Zum Übergang von der bürgerlich-demokratischen zur sozialistischen Revolution in Ungarn 1918—1919. — Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1981. 2. sz. 116—132. p.
382. *Ortutay András*: Egy tanulságos jegyzőkönyv. (Nyergesújfalú, 1919. április.) — Új Forrás, 1981. 2. sz. 66—68. p.
383. *Romsics Ignác*: A Duna—Tisza-köze hatalmi-politikai viszonyai 1918—1919-ben. (Kiad. MTA Tört. tud. Int.) Bp. Akad. K. 1981. 199 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 96.)
384. *Romsics Ignác*: A Duna-melléki ellenforradalom. (Bács-Kiskun megye múltjából. 3. köt. Kecskemét, 1981.) 255—329. p.
385. *Herman János—Kecskeméthy Zoltán*: Adalékok Tolna és Baranya megye 1918—1919-es forradalmi és ellenforradalmi eseményeihez. — Honismeret, 1981. 2. sz. 41—45. p.
386. *Koroknai Ákos*: Ózd a polgári demokratikus és a proletárforradalom hónapjaiban. (Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Szerk. Berend T. Iván. Ózd, 1980.) 186—210 p.
387. *Tihanyi Endre*: Az első cél. A miskolci csata (1919.) — Mo, 1981. 45. sz. 23. p.
388. *Gyulai Éva*: „Egyéb esemény nem történt”. A miskolci Vörös Órség eseménynaplója, 1919. május 20—augusztus 3. — Napjaink, 1981. 6. sz. 37—39. p.

389. *Fogarassy László*: A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása. — TSz, 1981. 1. sz. 20—50. p.
390. A Tanácsköztársaság Vas megyében. Tanulmányok. (Főszerk. Rácz János.) Szombathely, (1979.) MSZMP Vas megyei Biz. 528 p.
391. *Böszörményi István*: Losonci sírok. [Debrődi János honvédehuszár őrmester, Kocsis János, Hegyi József 1919-es vöröskatonák.] — Új Tükör, 1981. 21. sz. 45. p.
392. *Jász Dezső*: A Hernád mentén. — Népszabadság, 1981. 138. sz. 15. p.
393. *Molnár István*: Dicső korra emlékezünk. (Ónozó Lajos, Macenauer Hugó vöröskatonák 1919-ben.) — MHSZ Élet, 1981. 6. sz. 2—3. p.
394. *Diósi László*: A forradalom vezérkari főnöke. 100 éve született Szántó Béla. — Népszava, 1981. 27. sz. 7. p.
395. *Hajdú Tibor*: A hadügyi népbiztos. Szántó Béla születésének századik évfordulójára. — Népszabadság, 1981. 27. sz. 6. p.
396. *Hetés Tibor*: A forradalom zászlóvivője. Szántó Béla születésének 100. évfordulóján. — HO, 1981. 2. sz. 113—116. p.
397. *Hunyadi Károly*: Értünk harcoltak. A hadügyi népbiztos. (Szántó Béla születésének 100. évfordulójára.) — ISz, 1981. 3. sz. 14—15. p.
398. *Kende János*: Szántó Béla. — Pártélet, 1981. 2. sz. 84—86. p.
399. *Liptai Ervin*: Szántó Béla, a forradalmár katona. — HK, 1981. 1. sz. 3—9. p.
400. *Botos János*: Száz éve született Vágó Béla. — Magyar Hírlap, 1981. 186. sz. 4. p.
401. *Diósi László*: Egy forradalmár életútja. Száz éve született Vágó Béla. — Népszava, 1981. 186. sz. 7. p.
402. Értünk harcoltak. A belügyi népbiztos. (Vágó Béla.) Írta T. Gy. — ISz, 1981. 15. sz. 10—11. p.
403. *Kacsó Lajos*: A viharos út hőse. Száz éve született Vágó Béla. — N, 1981. 32. sz. 13. p.
404. *Kende János*: Vágó Béláról, születésének 100. évfordulóján. — Népszabadság, 1981. 186. sz. 8. p.
405. *Kende János*: Vágó Béla. Egy arc egy nagy nemzedékből. — ÉT, 1981. 32. sz. 995—997. p.
406. *Liptai Ervin*: Vágó Béla emlékére. — HK, 1981. 4. sz. 519—525. p.
407. *Vida Sándor*: Vágó Béla (1881—1939.) — Pártélet, 1981. 8. sz. 90—91. p.

A két világháború közötti időszak
hadtörténelme

408. *Puskás, A. I.*: Vnesnaja politika Vengrii Nojabr' 1918 — april' 1927 g. M. Izd. Nauka, 1981. 367 p.
409. *Ádám Magda*: A kisantant (1920—1938). (Bp.) Kossuth K. 1981. 265 p. 8 t.
410. *Zaharia, G.—Botoran, C.*: Politica de aparare nationala a Romaniei in contextul european interbelic 1919—1939. Bucuresti, Ed. Militara, 1981. 463 p.
411. *Ránki György*: Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért (1919—1939). (Bp. Magvető, 1981.) 352 p.
412. *Szemanov, Sz. N.*: Lázadás az erődben. Az 1921. évi kronstadti lázadás. (19. Marta 1921. Ford. Hangay Sándor. Bp. Kossuth K. 1981.) 217 p. 4 t.
413. *Mikács Lajos*: Politika, úriság és becsület Horthy tisztikarában. Bp. Műv. Min. MLOF, 1981. 191 p. (Szociológiai füzetek 26.)
414. *Vargyai Gyula*: Fegyverhasználat — kiváltságként. — *História*, 1981. 4. sz. 34. p.
415. *Füzi Imre*: A háborús tapasztalatok felhasználása a Horthy-hadsereg felkészítésére. — *HO*, 1981. 4. sz. 80—86. p.
416. *Kóvágó László*: A Kommunista Párt és Trianon. — *História*, 1981. 2. sz. 7—9. p.
417. *Szabó Erzsébet, N.*: Angol dokumentumok a Baranya misszió működéséről. — *TSz*, 1981. 4. sz. 611—624. p.
418. *Csiffary Gergely*: Internálótábor az egri várban. 1919—1921. (A Heves megyei munkásmozgalom története. 1. köt. Eger, 1981.) 122—135. p.
419. *Rév Pál*: A világ első repülőgépet-terítése. [IV. Károly második visszatérése Magyarországra 1921 októberében.] — *Népszabadság*, 1981. 245. sz. 11. p.
420. *Pintér István*: Csata Budaörsön. [1921. október 23.] — *Ország Világ*, 1981. 36. sz. 20—21. p.
421. *Zsiga Tibor*: A második királypuccs és Nyugat-Magyarország (1921). — *Vasi Szemle*, 1981. 2. sz. 273—294. p.
422. *Fogarassy László*: Jules Camille Mamelin tábornok egy titkos jelentés tükrében. — *Soproni Szemle*, 1981. 1. sz. 48—50. p.
423. *Fogarassy László*: Iratok az osztrák—magyar határkérdés történetéhez. III. (A velencei egyezmény.) — *Soproni Szemle*, 1981. 2. sz. 156—161. p.
424. *Haraszi Éva, H.*: Békéltetők. A brit külpolitika az 1930-as években. (Bp.) Kossuth K. 1981. 178 p. 8 t.
425. *Fejes Judit*: Magyar—német kapcsolatok 1928—1932. Bp. Akad. K. 1981. 153 p.
(Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 93.)
426. *Ránki György*: A német—magyar kapcsolatok néhány problémája 1933—1944. — *Valóság*, 1981. 9. sz. 1—18. p.
427. *Pritz Pál*: Magyarország külpolitikája a formálódó Berlin—Róma tengely árnyékában. — *Sz*, 1981. 5. sz. 924—957. p.
428. *Vargyai Gyula*: A fegyveres erő helye és funkciói az államszervezetben a harmincas években. (A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk. Pölöskei Ferenc, Ránki György. Bp. Tankönyvk. 1981.) 506—538. p.
429. *Vargyai Gyula*: A hadsereg szerepe a magyar belpolitikában a harmincas évek első felében. — *MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei*, 1980. 1—2. sz. 205—216. p.
430. *Gergely Ferenc*: Cserkész világtábor Magyarországon. (Gödöllő, 1933.) — *Sz*, 1981. 6. sz. 1218—1243. p.
431. *Gergely Ferenc*: A cserkészmozgalom válságának elmélyülése (1933—1936). — *Pedagógiai Szemle*, 1981. 7—8. sz. 660—669. p.
432. *Seres Zsuzsa*: Az 1935. évi MFI-filmhíradók tartalomelemzése. (Gömböskorszak propagandájának referenciái.) — *Tájékoztató*, 1981. 3. sz. 9—42. p.
433. *Szobotka Tibor*: Magyar honvéd szemüvege (1936—1937.) (Emlékezés.) — *Kortárs*, 1981. 6. sz. 871—878. p.
434. *Réti R. László*: Fegyverkezési konjunktúra (1933—1938.) (Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Szerk. Berend T. Iván. Ózd, 1980.) 242—253. p.
435. *Réti R. László*: Az ózdi gyár a második világháború idején (1938—1944.) (Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Szerk. Berend T. Iván. Ózd, 1980.) 278—296. p.
436. *Dombrády Lóránd*: A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938—1944. Bp. Akad. K. 1981. 291 p.
Ism. Szakály Sándor. — *Magyar Nemzet*, 1981. 75. sz. 13. p.
437. *Szabó Miklós*: A magyar királyi honvéd légiőrlétrehozásával és továbbfejlesztésével kapcsolatos elméleti tevékenység (1930—1944). — *HK*, 1981. 3. sz. 450—480. p.
438. *Szabó Miklós*: A magyar légiőrlétechnikai fejlesztése (1938—1944.) — *HO*, 1981. 7. sz. 84—88. p.

439. Szakály Sándor: A Horthy-hadsereg tábori csendőrségének megszerzése és alkalmazása a második világháború idején (1938—1944). — HK, 1981. 3. sz. 376—400. p.
440. Japán mandzsúriai agressziójának visszhangja a nemzetközi munkásmozgalomban. (Közli Harsányi Iván, Jemnitz János. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. 1982.) (Szerk. biz. Zsilák András, Babirák Ilona stb. Bp. Kossuth K. 1981.) 103—107. p.
441. Zielbauer György: A Vas megyei németiség helyzete és mozgalmái 1920—1945 között. 1—2. r. — Vasi Szemle, 1981. 1. sz. 116—130., 2. sz. 237—245. p.
- A második világháború
442. A Szovjetunió, az [Amerikai] Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltása 1941—1945. 1—2. köt. (Perepizska predszedatelja Szoveta Minisztrov SZSZSZR sz. prezidentami SZSA i prem'ernisztrami Velikobritanii vo vremja Velikoj Otecsestvvennoj vojnü 1941—1945 gg. Tom 1—2.) [Közread. a] Szovjetunió Külügyminisztériuma. (2. kiad.) Bp. — Uzsgorod, Kossuth K. — Kárpáti K. 1981. 2 db.
443. A második világháború története 1939—1945. 10. köt. A fasiszta Németország szétzúzásának befejezése. (Isztorija vtoroj mirovoj vojnü 1939—1945. Tom. 10. Szerk. biz. Szabó Egon, Ács Tibor, Bedő László, Kocsis Bernát. Ford. Tölgyes Ernő.) Bp. Zrínyi K. 1981. 726 p. illusztr. 18 térk.
444. Montgomery, (Bernard Law) tábornagy emlékiratai. (The memoirs of field-marshal the viscount Montgomery of Alamein, K. G. Ford. Auer Kálmán. Utószó Nagy Gábor.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1981. 368 p.
445. [Mel'nikov] Melnyikov, D.—[Csernaja] Csornaja, L.: Hitler. Mítosz és valóság. (Mifü i dejsztvitel'noszt'. Ford. Hangay Sándor. Bp.) Kossuth K. 1981. 303 p.
446. Karsai Elek: A berchtesgadeneri sásfészekről a berlini bunkerig. 5. átd., bőv. kiad. (Bp.) Kossuth K. 1981. 681 p.
447. Oravec János: 1939. szeptember 1., 4 óra 45 perc. — Magyar Hírlap, 1981. 204. sz.
448. Szokolay Katalin: Német megszálló politika a lengyel területeken a háború első hónapjaiban. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1981. 4. sz. 56—77. p.
449. Karsai Elek: Gibraltár vagy Moszkva? [Göring vallomása az 1940. évi német hadműveleti tervekről.] — Népszava, 1981. 144. sz. 8. p.
450. Pszichundakisz, J.: A krétai futár. (George Psychoundakis: The Cretan Runner. [Angolból] ford. Félix Pál. Bp. Kossuth K. 1981. 235 p.
451. Ránki György: A lángoló hídfő. [Dunkerque.] — Historia, 1981. 1. sz. 26—27. p.
452. Huba László: Hétvége Hawaiban. (A Pearl Harbor-i támadás és előkészítése.) 1—3. r. — Mo, 1981. 49—50. sz., 13., 51—52. sz. 17—18. p.
453. Kulis, V. M.: A második front. (Vtoroj front.) (2. kiad.) Bp. Zrínyi K. 1981. 435 p. 29 t.
454. Karsai Elek: Miért nem bombázták az amerikaiak a náci haláltáborokat? — História, 1981. 1. sz. 13—15. p.
45. Nünberg bombázása. — Interpress Magazin, 1981. 12. sz. 4—9. p.
456. Nemere István: Német hadifoglyok az Egyesült Államokban. — Új Tükör, 1981. 33. sz. 42. p.
457. Vajda Péter: Májusi mementő. (1945. május 9.) — Népszabadság, 1981. 107. sz. 1. p.
458. A berlini győzelem. Beszélgetés Eugeniusz Duraczynski docenssel. — Lengyelország, 1981. 5. sz. 10—11. p.
459. Szatípszki ndre: A „Barbarossa” ter. 40 éve történt. — N, 1981. 25. sz. 4. p.
460. Borus József: A Nagy Honvédő Háború kitörésének 40. évfordulóján. 1941. június 22., 3 óra 5 perc. — Népszabadság, 1981. 144. sz. 9. p.
461. Pethő Tibor: Negyven éve. (1941. június 22.) — Magyar Nemzet, 1981. 144. sz. 1. p.
462. Turtegin Elek: Negyven évvel ezelőtt... — Határőr, 1981. 25. sz. 10—11. p.
463. Turtegin Elek: A Tájfun hadművelet kudarca. — Határőr, 1981. 48. sz. 14. p.
464. Leljusenko, D.: A moszkvai csata. — Magyar Nemzet, 1981. 286. sz. 7. p.
465. Szászi József: A piszkarjovkai sírok. (A leningrádi blokád 900 napja.) — Magyar Nemzet, 1981. 262. sz. 8. p.
466. Antonov, V. Sz.: Út Berlinbe. (Put' k Berlinu. Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K. 1981. 354 p.
467. Horváth Pál: A szovjet állam a Nagy Honvédő Háború és a helyreállítás időszakában. — Állam és Igazgatás, 1981. 4. sz. 300—313. p.
468. Deák Mihály: Harci tapasztalatok. A támadóharc pártpolitikai munkájának néhány tapasztalata a Nagy Honvédő Háborúban. — HSz, 1981. 6. sz. 59—63. p.

469. **Deák Mihály**: A parancsnokok politikai irányító tevékenységének néhány tapasztalata a Nagy Honvédő Háborúban. — HO, 1981. 5. sz. 39—44. p.
470. **Fehér Pál, E.**: Tárnyilagosan a háborúról. Gosztonyi Péter „Die Rote Armee” c. könyvének margójára. — Élet és Irodalom, 1981. 1. sz. 5. p.

**Magyarország
a második világháborúban**

471. **Ólvedi Ignác**: A Honvéd Vezérkar és a kassai „casus belli”. 1—2. r. — HO, 1981. 9. sz. 70—89., 10. sz. 109—121. p.
472. **Vincze Péter**: A kassai casus belli. (Új feltételezések, adatok, kérdőjelek.) Beszélgetés Ólvedi Ignáccal az 1941. június 26-i eseményekről. — Magyar Hírlap, 1981. 150. sz. 11. p.
473. **Ólvedi Ignác**: Suceavából szálltak fel a Kassát bombázó repülőgépek. Valomás a kazáni hadifogolykórházban. — Magyar Hírlap, 1981. 274. sz. 11. p.
474. **Timár Ede**: A hetedik fegyvernem. A Kossuth Rádió moszkvai adásai. (1941. szeptember—1945. április 5.) — Magyar Sajtó, 1981. 10. sz. 18—21. p.
475. **Hudenko, N. N.**: Szlovo pravdü v bor'be sz faziszmom. Propagandisztszkaja dejatel'noszt' politorganov Krasnoj Armii szredi vojszk protivnika na territorii SZSZSZR 1941—1944. Kiev, Izdat. Naukova Dumka, 1980. 190 p.
476. **Vargyai Gyula**: A vezérkari főnök bíróságának ítélkezési gyakorlata a második világháború alatt. — Jogtudományi Közlöny, 1981. 5. sz. 365—373. p.
477. **Partizánok**, „partizánvadászok”. (Ukrajnában működő partizánegységek dokumentumainak magyar vonatkozásai, 1942—1943.) (Közléteszi: N. Sz. Derzsuluk.) — História, 1981. 4. sz. 11—12. p.
478. **Karacs Zsigmond**: „Édes hazánktól távol, idegen földön kell harcolnunk”. Földesi katonák levelei a második világháborúból. (1943—1944.) — Honismeret, 1981. 3. sz. 43—47. p.
479. **Szakály Sándor**: Három dokumentum a 2. magyar hadsereg doni katasztrófájáról. (Okmánytár.) — HK, 1981. 4. sz. 638—642. p.
480. **Szatmári Judit**: Van, akit még hazavárnak. Legendák és dokumentumok. [2. magyar hadsereg.] — Új Tükör, 1981. 7. sz. 20—21. p.
481. **Csöppüs István**: Bizalmas rendelkezés a külföldi munkavállalókkal szembeni német magatartásról 1943-ban. — Levéltári Szemle, 1980. 1—2. sz. 211—216. p.
482. **Juhász Gyula**: The Hungarian Peace-Felers and the Allies in 1943. — Acta Historica, 1980. 3—4. sz. 345—377. p.
483. **Pintér István**: [Wilhelm] Höttl. [Magyarország német megszállása 1944. március 19-én.] — Népszabadság, 1981. 55. sz. 6. p.
484. **Gáspár Ferenc**: Hitler magyarországi helytartója. [Edmund Veessenmayer.] — História, 1981. 1. sz. 24—25. p.
485. **Sárhídoi Gyula**: A legnagyobb légitámadás Magyarországon felett. (1944. július 2.) — Magyar Nemzet, 1981. 157. sz. 9. p.
486. **Firon András**: Tanúnak jelentkezem... (A legnagyobb légitámadás Magyarországon felett. 1944. július 2.) — Esti Hírlap, 1981. 159. sz. 4. p.
487. **Tatár Imre**: „Pontosítás”. (A legnagyobb légitámadás Magyarországon felett. 1944. július 2.) — Magyar Nemzet, 1981. 161. sz. 6. p.
488. **Veress D. Csaba**: Veszprém megye és a Szövetséges Hatalmak stratégiai légitámadásai a második világháborúban. — A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, 1980. 167—202. p.
489. **Faust Imre** visszaemlékezése a nem hivatalos magyar fegyverszüneti delegáció moszkvai útjáról. (1944. augusztus—szeptember.) [Közl.: Pintér István.] — PK, 1981. 2. sz. 191—207. p.
490. **Sárhídoi Gyula**: Egy titkos küldetés — fegyverszünet ügyében. [Náday István vezérezredes repülőútja Olaszországba 1944. szeptember 22-én.] — Magyar Nemzet, 1981. 17. sz. 9. p.
491. **Kálmán Dániel**: Náday István sorsáról. — Magyar Nemzet, 1981. 47. sz. 9. p.
492. **Juhász Gyula**: Testőr-hadművelet. Miért szállták meg a németek Magyarországot? — Élet és Irodalom, 1981. 12. sz. 7—8. p.
493. **Matthaeidesz Konrad**: Aki túlélte az „októberi vasárnapot”. (Bogdán Sándor) [egykori testőr emlékezése az 1944. október 15-i eseményekre.] — Békés megyei Népujság, 1981. 116. sz. 4—5. p.
494. **Gerencsér Miklós**: Az örület jegyzőkönyvei. (A nyilas országgyűlés képviselőházának és felsőházának sponroni ülései. 1944. december 6—1945. március 13.) — Népszabadság, 1981. 80. sz. 8. p.
495. **Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte 1938—1945.** Hrsg. v.

- Ch. Klusacek, H. Steiner, K. Stimmer. (2. Aufl.) Wien, München, Jugend u. Volk, (1980.) 595 p.
[Magyarországra vonatkozó dokumentumok is.]
496. *Gosztony, P.*: Ungarns militärische Rolle im zweiten Weltkrieg. (Teil 2—3. — Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1981. 5. sz. 152—160., 6. sz. 183—189. p.
497. *Gosztony, P.*: Deutschlands Waffenführten an der Ostfront 1941—1945. Stuttgart, Motorbuch Verl. (1981.) 266 p.
498. *Lagzi István*: Lengyelek és franciák Heves megyében 1939—1945. [Kiad. a] (Heves megyei Levéltár.) Eger, 1981. 187 p.
(Tanulmányok Heves megye történetéből, 5.)
499. *Lagzi István*: Uchodzczy polscy na Wegrzech w latach drugiej wojny swiatowej, Warszawa, 1980. 336 p.
500. *Kovács István*: Lengyel menekültek Magyarországon a második világháború éveiben. Lagzi István Lengyelországban megjelent monográfiájáról. — Tiszatáj, 1981. 4. sz. 99—100 p.
501. *Molnár István, D.*: Lengyel menekültek Észak-Magyarországon. Gondolatok Lagzi István Varsóban kiadott könyvéről. — Napjaink, 1981. 4. sz. 33—34. p.
502. *Lagzi István*: Ewakuacja polskich uchodzców cywilnych i wojskowych z Węgier 1939—1940 r. — Wojskowy Przegląd Historyczny, 1980. 3. sz. 104—161. p.
503. *Szemberski, L.*: O ewakuacji polskich uchodzców z Węgier. (Listy do redakcji.) — Wojskowy Przegląd Historyczny, 1981. 3. sz. 296—297. p.
504. *Rusvay Lajos*: Még egyszer a magyarországi lengyel menekültekről. — Honismeret, 1981. 3. sz. 50. p.
505. *Karkoska, J.*: Cementarz i groby polskie na Wegrzech 1939—1945. — Wojskowy Przegląd Historyczny, 1981. 4. sz. 140—150. p.
506. *Bajomi Lázár Endre*: Ego sum gallicus captivus. Magyarországra menekült francia hadifoglyok emlékezései. (Vál., utószó, jegyz. — —.) Előszó: Illyés Gyula. Bp. Európa K. 1980. 327 p. 20 t.
507. *Berend T. Iván*: Ego sum ab historia captiv. (Jegyzetek az „Ego sum gallicus captivus. Magyarországra menekült francia hadifoglyok emlékezései” c. könyv olvasása közben.) — Kortárs, 1981. 8. sz. 1311—1315. p.
508. *Dercsényi Dezső*: Francia hadifoglyok Gödöllőn. — Élet és Irodalom, 1981. 4. sz. 2. p.
509. *Lagzi István*: Militaires français réfugiés en Hongrie 1942—1945. — Acta Historica, 1980. 3—4. sz. 395—429. p.
510. *Lagzi István*: Francia menekültek Magyarországon oltalmában. A második világháború kevéssé ismert epizódja. — Magyar Hírlap, 1981. 110. sz. 6. p.
511. Menekült franciák Magyarországon 1943—1944-ben. (Elhangzott: Menekülés Magyarországra címmel, 1981. január 18-án, a Magyar Televízió első csatornájának műsorán. — Kissé rövidítve. Szerk. Radványi Dezső, rend. Kovács András, sajtó alá rend. Ágoston László.) — Honismeret, 1981. 5. sz. 43—45. p.
512. *Ruffy Péter*: Ego sum gallicus captivus. Francia menekültek Magyarországon. — Magyar Nemzet, 1981. 80. sz. 13. p.
513. *Száraz György*: Franciák Magyarországon. 1—2. r. — Élet és Irodalom, 1981. 22. sz. 5., 23. sz. 4. p.
514. *Fehér Pál, E.*: Alapfogalmak. Elmaradt viták nyomában. (Gondolatok a megjelent emlékiratok nyomán.) — Élet és Irodalom, 1981. 43. sz. 3. p.
515. *Timár István*: Miért nem kértük Horthy kiadatását? (Hozzászólás E. Fehér Pál: Alapfogalmak c. cikkéhez.) — Élet és Irodalom, 1981. 44. sz. 2. p.
516. *Fehér Pál, E.*: Emlékek és emlékiratok. — Népszabadság, 1981. 168. sz. 13. p.
517. *Vigh Károly*: Memoáirodalom és történettudomány. Magyarország története 1944—1945-ben — két mű alapján. — Műhely, 1981. 4. sz. 108—111. p.
518. *Sükösd Mihály*: Cserépposta. Háborús bűnös volt-e Szombathelyi Ferenc. — Élet és Irodalom, 1981. 21. sz. 6—7. p.
519. *Vida Ferenc*: Egy háborús bűnös alkata”. (Szombathelyi Ferencről, a Horthy-hadsereg vezérkari főnökéről.) — Élet és Irodalom, 1981. 25. sz. 4. p.
520. *Sükösd Mihály*: Cserépposta. Válasz Vida Ferenc: Egy háborús bűnös alkata” c. cikkére. — Élet és Irodalom, 1981. 26. sz. 6. p.
521. *Bárczy János*: Zuhanóugrás. Bp. Magvető, (1981.) 653 p.
(Tények és tanúk.)
522. *Béládi Miklós*: Egy botcsinálta katonai emlékirata. (Bárczy János: Zuhanóugrás.) — Jelenkor, 1981. 10. sz. 946—948. p.

523. *Erényi* Tibor: Egy csapattiszt a második világháborúban. (Bárczy János.) — Népszabadság, 1981. 206. sz. 7. p.
524. *Faragó* Vilmos: Egy hadsereg regénye: Bárczy János: Zuhanóugrás. — Élet és Irodalom, 1981. 24. sz. 10. p.
525. *Örkény* István: Lágerek népe. (Szerk. Radnóti Zsuzsa.) Bp. Szépirod. K. (1981.) 337 p. 1 t.
526. *Simonffy* András: Kompország katonái. Történelmi kollázsregény. Bp. Magvető, (1981.) 529 p.
527. *Havas* Ervin: Az igazi, történések az emberben zajlanak. Beszélgetés Simonffy Andrásal az élmények szerepéről, írói pályájáról, a közelmúlt vállatásáról. — Népszabadság, 1981. 239. sz. 13 p.
528. *Lukács* Teréz: Lezuhant a Savoia... Egy ejtőernyős akció. (Dombrády Lóránd) hadtörténész a Vádindítványról. — Esti Hírlap, 1981. 27. sz. 4. p.
- Magyarország felszabadulása**
529. Hősök. A Szovjetunió Hősei a magyarországi felszabadító harcokban 1944—1945. (Főszerk. Liptai Ervin, A. I. Babin.) Bp. Zrínyi K. 1981. 520 p. Csapat-, név-, és helységnévmutatóval. Ism. W. Morgenstern. — Militärgeschichte, 1982. 4. sz. 473—474. p.
530. A hadművészet története. A szovjet csapatok Magyarország felszabadításáért vívott hadműveleteinek hadművészeti sajátosságai. (1944. szeptember 23—1945. április 4.) Összeáll. Szabó Balázs, szerk. Száva Péter.) [Bp. ZMKA ny.] 1980. 115 p.
531. *Korom* Mihály: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányának és a fegyverszünet (1944—1945). Bp. Akad. K. 1981. 521 p.
532. *Asik*, M.: A vörös magyarok. (1980.) (Adalékok a Budai Önkéntes Ezred történetéhez... Ford. Szekeresné Niszler Mária.) (Kiad. a Testnevelési Főiskola.) Bp. Házi soksz. 1981. 48 p.
533. *Asik*, M.: Emlékeim a Budai Önkéntes Ezred harcosairól. — HK, 1981. 2. sz. 260—278. p.
534. *Andrássy* Antal: Megyénk felszabadítója: M. N. Sarohin altábornagy. — Somogy, 1981. 2. sz. 95—99. p.
535. *Borics* Katalin: Már nem ismeretlen... Egy név egy könyvben. (Vaszilij Pavlovics Nabocsenko) [harci útja] Moszkvától Budafokig. Harc az állomásért. — Esti Hírlap, 1981. 240. sz. 3. p.
536. *Borus* József: Kaposvár felszabadulásának előzményei. — Somogy, 1981. 2. sz. 92—95. p.
537. *Gurkin*, V.: Oszvobozsdenie Vengrii. — Voenna-Isztoricseszki Zsurnal, 1981. 4. sz. 65—71. p.
538. *Hadházy* Pál: Találkozásaim Malinovszkij marsallal. (Részlet a turistvándi nyugalmazott református lelkész visszaemlékezéseiből és naplójából.) — Confessió, 1981. 2. sz. 103—110. p.
539. *Horkov*, G. I.: Szovetszkie nadvodnue v Velikoj Otecsestvvennoj vojne. M. Voennizdat, 1981. 272 p. [Dunai Flottilla harcai Magyarországon.]
540. *Csonkaréti* Károly: A szovjet flottilla harcai a magyar Dunán. — Határőr, 1981. 31. sz. 10—11. p.
541. *Kékesdi* Gyula: A városparancsnok halála. (Emlékezés Zamercev tábornokra.) — Népszabadság, 1981. 304. sz. 4. p.
542. *Kozma Tóth* István: A legfrissebb okmány. (Battonya felszabadulása.) — N, 1981. 14. sz. 8—9. p.
543. *Kozma Tóth* István: Steinmetz kapitány katonája. (Raczko György.) 1—2. r. — N, 1981. 19—20. sz. 12. p.
544. *Lovas* Gyula: Történet 1944-ből Gépesített egységek Sárvár előtt. — Vasút, 1981. 12. sz. 26—27. p.
545. *Madaras* Péter: A szovjet vegyecsapatok a magyarországi felszabadító hadműveletekben. — HK, 1981. 4. sz. 612—621. p.
546. Magyarország felszabadult. (Írta: Cs. L.) — N, 1981. 14. sz. 8. p.
547. *Sitaru*, A.: Cu divizia 19 infanterie pe prontul antihitlerist. Din Banat pina aproape de Praga. Bucuresti, Ed. Militara, 1981. 222 p. [Magyarországi harcok, 59—148. p.]
548. *Marinescu*, A.—*Romanescu*, Gh.: Armata Romana in rázboiul antihitlerist. Album de scheme. [Bucuresti.] Ed. Militara, (1980.) 166 p.
549. *Pejcssev*, A.: Voennoto izkusztvo na Bölgarszkata Narodna Armija v otecsestvvenata vojna 1944—1945 g. — Voenna Miszöl, 1981. 2. sz. 67—89. p. [A drávai és Mura-menti hadműveletekről.]
550. *Piekalkiewicz*, J.: Krieg der Panzer 1939—1945. München, Südwest Verl. (1981.) 332 p. [Magyarországi hadműveletekről 296. p.-től.]
551. *Szabó* Jenő: A háború és a felszabadulás krónikájához. — Soproni Szemle, 1981. 1. sz. 43—47. p.
552. *Szavel'ev*, V. P.—*Popov*, N. V.: Gvardejszkaja Nikolaevszkaja. Boevoj put' 108-j gvardejszkaj sztrelokovej Nikolaevszkaj Krasnoznamennoj.

ordena Szuvorova divizii. M. Voenizdat, 1978. 168 p.

[Magyarországi harcokról is.]

553. Sztankay József: Kedd volt azon a napon. (1945. február 13.) — Népszava, 1981. 37. sz. 4—5. p.

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

554. Szakadatlan küzdelem a békéért és a biztonságért. Budapesten tartotta ünnepi ülését az Ellenállók Nemzetközi Szövetsége. — Népszabadság, 1981. 205. sz. 5. p.

555. Fehér Lajos: Így történt. (2. kiad.) Bp. Magvető, (1981.) 549 p. 20 t. (Tények és tanúk.)

556. Molnár Ernő Az 1942-es győri va-gongyári szabotázsakció és Nádas Ernő szerepe. — Műhely, 1981. 4. sz. 70—80. p.

557. Tamás Ervin: Tudjátok-e? [A Petőfi Sándor Népfelzabádító Roham-dandár harcainak rövid emlékezése a felzabádító harcokra és életútjukra.] — Népszabadság, 1981. 78. sz. 4. p.

558. Szecskó Károly: Antifasiszta ellen-állás Heves megyében. — Hevesi Szemle, 1981. 3. sz. 35—38. p.

559. Az 1944. őszi erdélyi háborúellenes mozgalomról. (Pomogáts Béla beszélgetése Vita Sándorral) — Tiszatáj, 1981. 10. sz. 53—62. p.

560. Vásárhelyi Miklós: Szellemi honvédelem. — Jel-Kép, 1981. 4. sz. 19—27. p.

561. Salamon Konrád: A népi mozgalom kibontakozása. — Forrás, 1981. 9. sz. 70—81. p.

562. Huszár Tibor: Adalékok a magyar értelmiségi mozgalmak, szellemi áramlatok történetéhez 1945-ig. — Társadalomtudományi Közlemények, 1981. 4. sz. 481—494. p.

563. Macskásy Pál: Citoyen de Budapest. (Albert Pleger marista szerzetes) [ellenállási tevékenysége Magyarországon.] — Magyar Nemzet, 1981. 263. sz. 9. p.

564. Friss Róbert: Emberként az ember-telenségben. Beszélgetések egyházzól, háborúról, fasizmusról. Az egyházak részvétele az ellenállási mozgalomban.] — Népszabadság, 1981. 80. sz. 11. p.

565. Wallinger Endre: Menedék a hegytetőn. (A Pannonhalmi Apátság 1944—1945-ben az emberek megmentéséért.) — — Új Tükör, 1981. 4. sz. 8—9. p.

566. Bajomi Lázár Endre: Magyar ön-kéntesek Franciaországban 1939—

1940. — Új Tükör, 1981. 52. sz. 24—25. p.

567. Okecki, St.: Cudoziency w wojnie obronnej Polski 1939 r. — Wojskowy Przegląd Historyczny, 1981. 3. sz. 25—32. p.

568. Stafford, D.: Britain and European Resistance, 1940—1945. A Survey of the Special Operations Executive, with Document. (London, Macmillan, 1980.) XIII, 295 p.

569. Talpassy Tibor: A reggel még várát magára. (Bajcsy-Zsilinszky Endre.) Bp. Gondolat, 1981. 277 p.

570. Féja Géza: Bajcsy-Zsilinszky Endréről. I. r. — Új Forrás, 1981. 6. sz. 5—18. p.

571. Fehér Pál E.: Felelősen az országért. Egy Bajcsy-Zsilinszky-levél margójára. (1943. október 14-én Antal Istvánhoz írott levél.) — Élet és Irodalom, 1981. 6. sz. 6. p.

572. Gerencsér Miklós: Hajnali úrvacsora. Bajcsy-Zsilinszky Endre utolsó óráiról beszél sopronkőhidai gyóntatója (Bárdosi Jenő.) — Népszabadság, 1981. 301. sz. 12. p.

573. Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre pályájának baloldali fordulata. — Műhely, 1980. 4. sz. 9—17. p.

574. Kékesdi Gyula: A teljes élet. „Kiverekedni a kitűzött életcélt”. (Bédi Ferenc Almási téri partizán emlékezése.) — Népszabadság, 1981. 286. sz. 4. p.

575. Vida Sándor: Boczor József. — Pártélet, 1981. 1. sz. 85—86. p.

576. Gazsi József: A Borkanyuk partizán-csoport. — HK, 1981. 4. sz. 569—594. p.

577. Sánta György: Értünk harcoltak. Olexa Borkanyuk. (Születésének 80. évfordulójára.) — ISz, 1981. 1. sz. 12. p.

578. Kovács Jenő: Három nép hőse. [Olexa Borkanyuk.] Korok, népek, katonák. — Határőr, 1981. 2. sz. 14. p.

579. Polgár Tamás: Hatvanheten Újpesten. [Beszélgetés Földes Lászlóval, az újpesti partizánok vezetőjével.] — Esti Hírlap, 1981. 37. sz. 3. p.

580. Solyom József: A tejesember. . . . golyóval fenyegettek a nyilasok és a németek . . .” (Gaál Endre életútja.) — Népszabadság, 1981. 15. sz. 4. p.

581. Molnár István: A 15 esztendő vöröskatonája. Pélás életutak. (Peller József.) — N, 1981. 22. sz. 6. p.

582. Molnár István: A partizánparancsnok. Pélás életutak. (Rékai Miklós.) 1—2. r. — N, 1981. 6—7. sz. 8—9. p.

583. A lelkiismeret parancsa. (Reviczky Imre ezredes életútja.) [Írta:] V. E. [1943 májusától, mint alezredes, a X.

- Közérdekű Munkaszolgálatos zászlóalj parancsnoka, ezek megmentője. 1945—1949-ig a néphadsereg ezredese.] — *Magyar Nemzet*, 1981. 258. sz. 3. p.
584. *Ember Mária*: Aki a nehezebbik részt választotta. Emléktáblát kapott. Reviczky Imre. — *Magyar Nemzet*, 1981. 261. sz. 5. p.
585. *Vadász Ferenc*: Emléktábla a Mandula utcában. (Reviczky Imre ezredes születésének 85. évfordulójára.) — *Népszabadság*, 1981. 261. sz. 4. p.
586. *Lázár István*: Egy emléktábla születése. [Reviczky Imre alezredes.] — *Új Tükör*, 1981. 43. sz. 6—8. p.
587. *Kékesdi Gyula*: Bányász volt Sáríspón. (Solymári Károly életútja.) — *Népszabadság*, 1981. 69. sz. 4. p.
588. *Turtegin Elek*: [Timofej Amuroszievics] Sztrokaics tábornok portréja. Korok, népek, katonák. — *Határőr*, 1981. 5. sz. 14. p.
589. *U[đovetz] Gy[örgy]*: Hűséggel, becsülettel a hazáért. (80 éve született Tartsay Vilmos.) — *N*, 1981. 29. sz. 6. p.
590. *Zsalakó István*: A Csiliben találkoztak... Példás életutak. (Újvári László ny. ezredes és Vass Gita.) — *N*, 1981. 39. sz. 19. p.
591. *Büki Péter*: Az elhárító tiszt. (Vály Sándor, Gidófalvy Lajos katonája.) — *N*, 1981. 25. sz. 6. p.
- Háborús bűnök**
592. *Andrus, B. C.*: A nürnbergi huszonkettő. (The infamous of Nuremberg. Ford. Teller Gula.) 4. kiad. Bp. Kossuth K. 1981. 192 p. 16 t. (Népszerű történelem.)
593. *Bokor Péter*: 1944 nyara — a deportálások. (Századunk. Végjáték a Duna mentén c. sorozat. „Eichmann Budapestén” c. adásából részlet. Gennaro Verolino érsek interjúja.) — *ÉT*, 1981. 12. sz. 358—360. p.
594. *Macskásy Pál*: Hadifoglyok Komáromban. (1939—1944.) — *Magyar Nemzet*, 1981. 247. sz. 9. p.
595. *B[ajomi] L[ázár] E[ndre]*: A komáromi erődről. — *Magyar Nemzet*, 1981. 49. sz. 8. p.
596. *Jahn Anna*: Mementó: Csillagerőd (Komárom, 1944.) — *Magyar Nemzet*, 1981. 29. sz. 9. p.
597. *Kelemen Gábor, L.*: Gól a halál kapujában. [Schwarcz Sándor.] (Bp. Egyet. ny. 1981.) 103 p.
598. *Kielar, W.*: A 290. számú auschwitzi fogoly. (Anus mundi. Wspomnienia Oswiecimskie. Ford. Murányi Beatrix.) 2. kiad. (Bp.) Kossuth K. 1981. 366 p.
599. *Kroó László*: Bölcsőm, koporsóm Buchenwald. Bp. Kossuth K. 1981. 192 p.
600. *Lipovecz Iván*: Botrány. (A Majdanek-per és az ítéletek.) — *Mo*, 1981. 28. sz. 11. p.
601. *Mezei András*: Beszélgetés Gur Dáviddal arról, megkísérelte-e a zsidóságot, hogy szembeszálljon ellenségeivel 1944—1945-ben Budapesten. — *Műhely*, 1981. 4. sz. 63—69. p.
602. *Moczarski, K.*: Beszélgetések a hóhérral. (Rozmowy z katem. Ford. Gimes Romána. Előszó Kovács István.) Bp. Európa K. 1981. 459 p.
603. *Zala Tamás*: Élet-halál „játék”. Új művek a megsemmisítő táborokról. — *Magyar Nemzet*, 1981. 75. sz. 9. p.
- A második világháború utáni időszak hadtörténelme**
604. *Magyar külpolitikai évkönyv 1979*. A Magyar Népköztársaság külpolitikai kapcsolatai és külpolitikai tevékenysége. (Szerk. a Külügyminisztérium Dokumentációs Oszt. Összeáll., [kiad. a] Külügyminisztérium, [Bp.] Zrínyi ny.) 1981. 360 p.
605. *Kiss J. László*: A békekutatás változó súlypontjai. (Történeti áttekintés 1919—1965.) — *Külpolitika*, 1981. 5. sz. 3—21. p.
606. *Politikatudományi tanulmányok*. (Összeáll., szerk., bev. Polgár Tibor. Bp.) Kossuth K. 1981. 274 p.
A tartalomból: Pirityi Sándor: A katonai erőviszonyok és hatásuk a nemzetközi politikai viszonyokra. 232—244. p.
607. *Problems of contemporary militarism*. Ed. Asbjorn Eide, Marek Thee. New York, St. Martin's Press, (1980.) 415 p.
A tartalomból: Kende István: Local wars 1945—1976. 261—285. p.
608. *Kende István*: Forradalmi erőszak és terrorizmus. — *A Politikai Főiskola Közleményei*, 1981. 2—3. sz. 27—42. p.
609. *Bognár Károly*: Vita Bécsben a fegyveres erőkről. (1973—1980.) Bp. Zrínyi K. 1981. 288 p.
610. *Árkus István*: Illúziók és realitások. A Potomactól a Dardanellákig. Bp. Zrínyi K. 1981. 234 p.
611. *Símai Mihály*: Világagdaság és fegyverkezés. — *Társadalmi Szemle*, 1981. 8—9. sz. 143—153. p.
612. *Csiszér Ágnes*: A tőkés fegyverpiac — politikai piac? — *Külpolitika*, 1981. 5. sz. 39—55. p.

613. *Balázs József*: Az enyhülés perspektívái Európában. — Külpolitika, 1981. 4. sz. 9—101. p.
614. *Petrovskij, V.*: A leszerelési tárgyalások rendszere: problémák, nehézségek, perspektívák. — Külpolitika, 1981. 5. sz. 112—127. p.
615. A Varsói Szerződés Szervezete 1955—1980. Dokumentumok. (Szerk. biz. Roska István, Györke Sándor stb.) [Kiad. a] Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma, (Bp. Kossuth K. 1981.) 377 p.
616. Tudományos emlékülés. (A Varsói Szerződés 25. évfordulója.) — HO, 1981. 1. sz. 85—86. p.
617. [Kovalev] Kovaljov, V. N.: A szocialista katonai közösség. Szociológiai tanulmány. (Szocialiszticeszkij voinszkij kollektiv. [Szociologiceszkij] Szocialiszticeszkij ocserk. Ford. Kádas Géza. Bp. Zrínyi K. 1981.) 266 p.
618. *Zágoni Ernő*: Az SZKP XXVI. kongresszusának katonapolitikai állásfoglalásáról. — HSz, 1981. 5. sz. 64—68. p.
619. [Usztinov] Usztyinov, D. F.: Válogatott beszédek és cikkek. (Izbrannüe recsi i sztat'i. Ford. Horváth Zoltán.) Bp. Zrínyi K. 1981. 141 p. 1 t.
620. *Resetnikov, V.*: A szovjet légiflotta napjára. — Magyar Nemzet, 1981. 191. sz. 5. p.
621. *Kulinski, R.*: Erőszakos átkelés. Október 12: a Lengyel Néphadsereg születésnapja. — N, 1981. 41. sz. 4. p.
622. *Clenciu, I.*: Erős szárnyak, bátor emberek. Október 25.: a román hadsereg napja. — N, 1981. 43. sz. 4. p.
623. *Morrow, L.*—*Melvojn, J.*—*Stoler, P.*: Az elfelejtett hadfiak. Az USA vietnami háborús veteránjairól. — Nemzetközi Szemle, 1981. 9. sz. 81—89. p.
624. *Groehler, O.*: A koreai háború 1950—1953. A KNDK elleni amerikai agresszió bukása. (Der Koreakrieg. Scheitern der amerikanischen Aggression gegen die KDVR. Ford. Nádai Gyula.) Bp. Zrínyi K. 1981. 167 p.
625. *Réti Ervin*: A leghosszabb háború. Az indokínai szabadságharc történetéből. Bp. Zrínyi K. 1981. 118 p.
626. *Le Duan*: Válogatott beszédek és írások. (Vál., előszó Kende István. Ford. Gergely Pál, Pintér Mariann, Vas-Zoltán Péter. Bp.) Kossuth K. 1981. 330 p. 1 t.
627. *Steinbach Antal*: Ne Win tábornok hatalomátvétele (1962.) (A nemzetközi munkásmozgalmak történetéből. Évkönyv. 1982. (Szerk. biz. Zsilák András, Babirák Ilona stb. Bp. Kossuth K. 1981.) 189—196. p.
628. *Volkogonov, D. A.*: A maoizmus arca. (Maoizm: ugroza vojnü. Ford., bev. Pirityi Sándor.) Bp. Zrínyi K. 1981. 226 p.
629. *Apáti Sándor*: Angola. Múlt, jelen, jövő. (Bp.) Kossuth K. 1981. 237 p.
630. *Kereszty András*: Piramis és Dávidcsillag. Bp. Magvető, (1981.) 256 p. (Tények és tanúk.)
631. *Böcz Sándor*: Mit kell tudni a palesztinokról. (Bp.) Kossuth K. 1981. 215 p.
632. *Benke József*: Polgárháború Libanonban (1975. április 13.—1976. május 31.) — Tájékoztató, 1980. 4. sz. 101—128. p.
633. *Király János*: A latin-amerikai nemzeti felszabadító harc. (Az 1970-es évek elejétől.) — Külpolitika, 1981. 2. sz. 126—139. p.

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek története 1945—1981

634. Az MSZMP és a szocialista honvédelem. Bev., dokumentumokat vál. Zágoni Ernő. Bp. Zrínyi K. 1981. 400 p.
635. Az MSZMP honvédelmi politikájának és a Magyar Néphadsereg fejlődésének negyedszázada. — HO, 1981. 11. sz. 8—12. p.
636. *Zágoni Ernő*: A tudományos emlékülés elé. (Az MSZMP honvédelmi politikájának és a Magyar Néphadsereg fejlődésének negyedszázados tapasztalatai.) — HSz, 1981. 11. sz. 1—3. p.
637. *Mucs Sándor*: A Magyar Néphadsereg haladó és forradalmi hagyományai. (Politikai ismeretek. Tankönyv a hivatásos tiszthelyettes-hallgatók számára. Bp. Zrínyi K. 1981.) 275—286. p.
638. *Mucs Sándor*: A Magyar Néphadsereg háromévtizedes fejlődése, mai helyzete. (Politikai ismeretek. Tankönyv a hivatásos tiszthelyettes-hallgatók számára. Bp. Zrínyi K. 1981.) 298—310. p.
639. *Ólvedi Ignác*: A Magyar Néphadsereg történetéhez. — HO, 1981. 4. sz. 87—92. p.
640. Segédanyagok (bibliográfia és háttéranyag) az MSZMP honvédelmi politikája c. téma tanulmányozásához. 1. r. Határozatok, törvények, rendeletek. 2. r. Cikkek, tanulmányok. 3. r. Háttéranyag. [Kiad. a] ZMKA Tudományos Könyvtára. (Bp. Házi soksz. 1981.) [Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Tudományos Könyvtára bibliográfiái.]
641. *Derzsaljuk, N. Sz.*: Trudü po isztorii

- sztroitel'sztva Vengerszkóij Narodnoj armii. — Voenno-Isztoricseskij Zsurnal, 1981. 6. sz. 83—85. p.
642. **Molnár István:** Fegyveres erőink és a szocialista demokratizmus. — HO, 1981. 4. sz. 8—16. p.
643. **Vincze Péter:** Te deum egy hadseregért. A „negyvenötösök”. (Beszélgetések Nagy Gábor ny. vezérőrnagy, Ölvedi Ignác ny. ezredes és Kis András ezredessel.) — Magyar Hírlap, 1981. 80. sz. 8. p.
644. Nem történt mulasztás. [Kéri Kálmán volt vezérkari ezredes részvétele 1945-ben az új hadsereg megszervezésében.] (Ölvedi Ignác ny. ezredes hozzászólása E. Fehér Pál: Emlékek és emlékiratok c. cikkéhez.) — Népszabadság, 1981. 203. sz. 8. p.
645. Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből. (1945—1949.) Összeáll., bev. Pálmány Béla. [Kiad. az] (Új Magyar Központi Levéltár és a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium.) (Bp.) Közl. Dok. Váll. 1981. LXXX, 694 p.
(Források a magyar népi demokrácia történetéhez, 6.)
A tartalomból: A hadsereg részvétele a vasutak helyreállításában: 67—75. p.
646. **Gellért Tibor:** Tűzszerészek és aknakutatók. (A Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntetett 1. Önálló tűzszerész és aknakutató zászlóalj története. Bp. Zrínyi K. 1981. 73 p.
647. **Györkei Jenő:** A Magyar Néphadsereg Gépkocsiszn története 1945—1981. Bp. Zrínyi K. 1981. 64 p.
648. **Kis András:** Az 1. hadosztály. Bp. Zrínyi K. 1979. 74, [5] p.
649. **Mucs Sándor:** A dunai katonai flottilla története 1945—1980. Bp. Zrínyi K. 1981. 72 p.
650. **Nagyváradai Sándor:** A magyar demokratikus légierő bölcsőjénél. Bp. Zrínyi K. 1981. 63 p.
651. **Markó Görgy:** Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregének Szabolcs vármegyében megalakult gyalogzászlóaljai (1945. február—május). — HK, 1981. 4. sz. 622—637. p.
652. Harmincéves a Magyar Néphadsereg Vegyivédelmi Szolgálata. — HO, 1981. 1. sz. 8—13. p.
653. **Kovács Jenő:** Együtt a határterületi lakossággal — 1945—1956. — HK, 1981. 3. sz. 403—426. p.
654. **Szilvási Ferenc:** Határőr hősök nyomában. (Kiad. a BM Határőrség Pol. Csoportfőnökség.) Bp. (Zrínyi ny.) 1979. 343 p. 65 t.
655. **Somos József:** A katonai szolgálattal kapcsolatos kötelezettségek és jogok. — Magyar Hírlap, 1981. 127. sz. Melléklet 1—8. p.
656. A katonai szolgálatról. Ami a rádióból kimaradt. 1—2. r. — Magyar Hírlap, 1981. 243., 244. sz. 5. p.
657. **Tarpai Zoltán:** A sorkatonai szolgálatról. — Népszabadság, 1981. 140. sz. 6. p.
658. Lázár György látogatása a magyar néphadseregénél. — Népszabadság, 1981. 202. sz. 1. p., Magyar Hírlap, 1981. 202. sz. 1., 4. p.
659. **Dankaházi István:** Közművelődési lehetőségek a hadseregben. (Kaposvár, Soksz. 1982.)
Bibliogr. 17 p. Készítette: Damó Csilla.
660. Pártpolitikai munka a kiképzés szolgáltatában. Tapasztalatok a pártpolitikai munka gyakorlatából. (Írták Takács István, Gönczi Lajos stb. Szerk. Herczeg Ottó.) Bp. Zrínyi K. 1981. 139 p.
(Tisztek könyvtára.)
661. **Ács György:** Hivatása: tiszthelyettes. — Magyar Hírlap, 1981. 228. sz. 5. p.
662. **Békés Attila:** Katonákat nevel, tanít. Vezérőrnagy lett a parancsnok. (Paál György vezérőrnagy életútja.) — Esti Hírlap, 1981. 228. sz. 3. p.
663. **Bernáth Béla:** Az irányzó. Bp. Zrínyi K. 1981. 77 p. illusztr.
664. **Kónya József:** Pályaudvaron, katonai rendszekkel. — Népszabadság, 1981. 265. sz. 6. p.
665. **Mécs G. László:** Sokaknak tán csak térkép e táj... Egy délelőtt a Killián György Repülő Műszaki Főiskolán. — Hétfői Hírek, 1981. 38. sz. 3. p.
666. **Molnár István:** A fegyvermester. Példás életútak. (Lénárd Sándor, a 6. honvéd gyaloghadosztály tagja.) — N, 1981. 37. sz. 6—7. p.
667. **Palkó Sándor:** Búvár katonák. — Népszabadság, 1981. 194. sz. 8. p.
668. **Palkó Sándor:** Katonák a hegyekben. Az önoralm próbái. (Hegy akadálypálya a Bakonyban.) — Népszabadság, 1981. 75. sz. 8. p.
669. **P[alkó] S[ándor]:** Legyen könnyebb a katonának. [Sokoldalú gondoskodás a katonafiatlokról.] — Népszabadság, 1981. 115. sz. 8. p.
670. A parancsnok. (Jakobinyi Béla ezredes életútja.) [Írta:] m. g. — Magyar Nemzet, 1981. 227. sz. 7. p.
671. **Pusztay Sándor:** Bátorság békeidőben. Katonatörténetek. — Népszabadság, 1981. 195. sz. 12. p.
672. **Szabó László:** A csapatlégvédelmi ezred. Hogyan készülnek egy alakulatnál a másfél évi szolgálati időre? — Népszabadság, 1981. 108. sz. 8. p.
673. **Szántó Péter:** „Minden szép, ami repül!” Egy délután a tábornokkal.

- (Kocsis János vezérőrnagy.) — Népszava, 1981. 227. sz. 5. p.
674. Folytatódik a sokoldalú felkészítés. Beszélgetés Ruttkai István alezredessel, a polgári védelem fővárosi törzsparancsnokával az eddigi eredményekről, a következő feladatokról. — Esti Hírlap, 1981. 124. sz. 10. p.
675. Kádár János: Jogos büszkeséggel tekintünk a munkásörségre. — felszólalása a megyei parancsnoki értekezleten. — Magyar Hírlap, 1981. 290. sz. 5. p.
676. Sólyom József: Miért vállalják? Borbély Sándor (a munkásörség országos parancsnoka) a munkásörökről. — Népszabadság, 1981. 33. sz. 5. p.
677. Máté György: Az újak is fegyvert kérnek. Munkásörök lesznek. — Népszabadság, 1981. 100. sz. 6. p.

Az 1956. évi
magyarországi ellenforradalom

678. Bán Károly: Karhatalom. [A Magyar forradalmi Honvéd Karhatalom megalakulásának 25. évfordulójára.] — Magyar Hírlap, 1981. 269. sz. 3. p.
679. Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel, 1956. 2. bőv. és jav. kiad. (Bp.) Kossuth K. 1981. 183 p.
680. Berecz János: 1956 — negyedszázad távlatából. — Társadalmi Szemle, 1981. 8—9. sz. 67—80. p.
681. Berecz János: Vitáink és egységünk. Hazánk a világban, pártunk a munkásmozgalomban. Bp. Akad. K. 1981. 239 p.
682. Csikesz Józsefné: A köztársaság-téri Pártházban, (1956.) — Társadalmi Szemle, 1981. 1. sz. 57—63. p.
683. Csorbics József: Az ellenforradalom jelentkezése és felszámolása két baranyai városban. — Társadalmi Szemle, 1981. 10. sz. 71—73. p.
684. Dokumentumok, gondolatok. A konszolidáció huszonöt évéből. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának határozata az ellenforradalom okairól. — Valóság, 1981. 11. sz. 1—18. p.
685. Eger, R.: Krisen an Österreichs Grenzen. Das Verhalten Österreichs während des Ungarnaufstandes 1956 und der tschechoslowakischen Krise 1968. Ein Vergleich. Wien — München, Herold Verl. (1981.) 223 p.
686. Ez történt. Cikksorozat az 1956-os ellenforradalomról. (Szerk. Rényi Péter. Bp.) Népszabadság (Szerk.) — Kossuth K. 1981. 93 p.
687. 1948. június—1957. június. Krónika. (Összeáll. Szócs Gábor és Varga F. János.) — História, 1981. 3. sz. 8—21. p.
688. Fehér Pál, E.: Huszonöt esztendő múltán. [1956.] — Élet és Irodalom, 1981. 43. sz. 1. p.
689. Haynal Kornél: Az ellenforradalom — az imperializmus stratégiája. — Társadalmi Szemle, 1981. 8—9. sz. 82—91. p.
690. Hegedűs Sándor: Mező Imre. — PK, 1981. 3. sz. 173—192. p.
691. Hollós Ervin: 1956 — és a világ békéje. — ÉT, 1981. 43. sz. 1354—1356. p.
692. Hollós Ervin—Lajtai Vera: A nemzetközi osztályharc és Magyarország 1956 őszén. — PK, 1981. 3. sz. 3—50. p.
693. Hollós Ervin—Lajtai Vera: Az USA budapesti követségének szerepe a magyarországi ellenforradalomban. (A titkos háborúk történetéből.) — Belügyi Szemle, 1981. 12. sz. 70—78. p.
694. Hunyadi Károly: A munkás-paraszt hatalom védelmében. A fegyveres erők halottai 1956—1957. (Bp. Zrínyi K. 1981.) 252 p.
695. Interjúk az ellenforradalomról és a konszolidációról. 1. r. Bakó Ágnes, Brutyó János és Kállai Gyula nyilatkozata. 2. r. Cservenka Ferencné, Szirmai Jenő és Eperjesi László nyilatkozata. — Társadalmi Szemle, 1981. 11. sz. 17—37., 12. sz. 44—61. p.
696. [Józsa György Gábor]: Válságos évek 1953—1956. Beszélgetés Balogh Sándor történésszel. — Magyar Nemzet, 1981. 247. sz. 7. p.
697. Júliustól júniusig. Dokumentumok 1956—1957 történetéből. (Összeáll. Rákosi Sándor. Kiad. az MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Bp.) Kossuth K. 1981. 269 p.
698. A Killián-laktanya tisztje az ellenforradalom tobzódásáról és leveréséről. (Néhai Sós Gyula őrnagy egykorú visszaemlékezéseiből. — Társadalmi Szemle, 1981. 10. sz. 63—68. p.
699. Negyedszázada. (1956. november 4.) — Népszabadság, 1981. 259. sz. 3. p.
700. Nemes János: A Rádió ostroma. (1956. október.) — Társadalmi Szemle, 1981. 10. sz. 50—56. p.
701. Pásztor József, M.: Az Angyalföldi Munkásezred történetéhez. November végi beszélgetés Mulató Jánossal. — Magyar Hírlap, 1981. 277. sz. 6. p.
702. Péter János: „Magyar kérdés” az ENSZ-ben, hidegháború, enyhülés. — História, 1981. 3. sz. 19—21. p.
703. Rauchensteiner, M.: Spätherbst 1956. Die Neutralität auf dem Prüfstand. Wien, Österreichischer Bundesverl. (1981.) 123 p.

704. Sereg József: Válság és megújulás a Mátravidéken. I. r. (1956. október 23.—november 4.) — Hevesi Szemle, 1981. 4. sz. 44—50. p.
705. Szenes Iván: A kommunista párt újjászervezése Magyarországon, 1956—1957. 2. kiad. (Bp.) Kossuth K. 1981. 251 p. 4 t.
706. Szöllösi Ferenc: Pártház és védője. Köztársaság-tér — 1956. október 30. (Kelemen Lajos visszaemlékezése.) — Esti Hírlap, 1981. 255. sz. 3. p.
707. Wieder Béla: Az ellenforradalom jelentkezése és felszámolása két baranyai városban. — Társadalmi Szemle, 1981. 10. sz. 73—75. p.

A BIBLIOGRÁFIA NÉVMUTATÓJA

- Ács György 661
 Ács Tibor 378
 Ádám Magda 409
 Ady Endre 278, 279
 Ágoston László 330, 511
 Aichelburg, W. 239
 Allmayer-Beck, Ch. J. 101
 Almár Iván 150
 Anderle Ádám, 268
 Andics Erzsébet 294
 Andrásfi Gyula 160
 Andrassy Antal 303, 534
 Andrassy Gyula 333
 Andrus, B. C. 592
 Antonov, V. Sz. 466
 Apáti Sándor 629
 Árkus István 610
 Asik, M. 532, 533
- Babin, A. J. 529
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 569—573
 Bajomi Lázár Endre 321, 349, 506, 566, 595
 Bakó Ágnes 695
 Bakay Kornél 255
 Balázs József 613
 Balogh Sándor 696
 Bán János 375, 376
 Bán Károly 678
 Bánkúti Imre 270
 Bárczy János 521—524, 528
 Bárdosi Jenő 572
 Barta Gábor 230
 Barta János, ifj. 261
 Batthyány Lajos 314, 315, 336
 Bédi Ferenc 574
 Békés Attila 662
 Béla, III. (magyar király) 210
 Béládi Miklós 522
 Belocerkovszky Antal 377
 Bem József 289
 Bencze László 124, 138, 357
 Benzédi László 100
 Benda Kálmán 87, 99, 245
 Benke József 632
 Berecz János 679—681
 Berend T. Iván 507
 Berki Imréné 9
 Bernáth Béla 663
 Berza László 49
 Bessenyei József 234, 235
- Bethlen Gábor 245—251
 Bimbó József 119
 Bitay Ödön 104
 Bocskai István 242—244
 Boczor József 575
 Bodó László 90
 Bogdán Sándor 493
 Bognár Károly 609
 Bokor Péter 593
 Bona Gábor 87, 299, 304
 Borbély Sándor 676
 Borics Katalin 535
 Borkanyuk Aleksz 576—578
 Borosy András 231
 Borsányi György 171
 Borus József 305, 460, 536
 Botoran, C. 410
 Botos János 164, 400
 Böcz Sándor 631
 Böszörményi István 391
 Bruszilov, A. A. 161
 Budina Sámuel 236
 Buza Domonkos 322
 Büki Péter 591
- Cabello, J. 151
 Clenciu, I. 622
 Csák Máté 158
 Csák Zsófia 33
 Csató Tamás 98
 Csendes László 57, 60—69
 Cseres Tibor 348
 Csiffáry Gergely 418
 Csikesz Józsefné 682
 Csillag András 286
 Csillag István 313
 Csiszér Ágnes 612
 Csizmadia Andor 301
 Csonkaréti Károly 117, 140, 141, 175, 359, 360, 365, 540
 Csorba László 317
 Csorbics József 683
 Csornaja, L. 445
 Csöppös István 481
 Csósz Ottó 86
 Czeglédy Károly 207
 Czigány István 246, 271
- Dabrowski J. 162
 Danielak, W. 26
 Dankaházi István 659

- Deák Ferenc 292
 Deák István 323
 Deák Mihály 468, 469
 Debródi János 391
 Demeter Zsófia 306
 Dercsényi Dezső 508
 Derzsakuk N. Sz. 477, 641
 Dezsényi Miklós 13
 Diósi László 394, 401
 Dobrev, Cs. 105
 Dobrossy István 338, 375, 376
 Dolmányos István 213
 Dombrády Lóránd 86, 436, 528
 Domonkos János 90, 91
 Duraczynski, E. 458
- Eger, R. 685
 Egyed Ákos 344
 Eichmann, A. 593
 Elter István 206
 Ember Mária 584
 Enzsöl Gyula 121
 Erdélyi Balázs 200
 Erényi Tibor 523
- Faludi András 179
 Falus Róbert 194
 Faragó Vilmos 524
 Farkas Márton 362
 Faust Imre 489
 Fehér Lajos 163, 555
 Fehér Pál, E. 342, 364, 380, 470, 514, 515,
 516, 571, 644, 688
 Féja Géza 570
 Fejes Judit 425
 Feld István 151
 Firon András 486
 Flesch István 128, 129
 Flisowski, Z. 142
 Fogarassy László 389, 422, 423
 Fodor Pál 229
 Forrai Sándor 71
 Földes László 579
 Frecska Miklós 54
 Frey, Linda 272
 Frey, Marsha 272
 Friss Róbert 564
 Fux Kornél 39, 40
 Fügedi Erik 208
 Füleki Mihály 50, 51
 Fűzi Imre 415
- Gaál Endre 580
 Gábor Áron 316
 Gábor Imre 11
 Gál Éva 260
 Galántai József 361, 364
 Gáldonyi Béla 285
 Gáspár Ferenc 484
 Gazdy Dénes 180
 Gazi József 576
 Gellért Tibor 646
 Geönczy József 264
 Gerencsér Miklós 343, 494, 572
 Gergely Ferenc 430, 431
- Godó Ágnes 57, 167, 168
 Gosztony, P. 470, 496, 497
 Görgei Artúr 317—320, 326, 328
 Göring, H. 449
 Granzotto, G. 193
 Grigulevics, I. R. 269
 Groehler, O. 624
 Gróf László 72
 Gunst Péter 98, 100
 Gur Dávid 601
 Gurkin, V. 537
 Gutheil Jenő 114
 Guyon Richard 321—327
 Gyivicsán Mária, Sz. 1
 Győrffy György 211
 Győrffy Sándor 379
 Györkei Jenő 190, 374, 647
 Gyulai Éva 388
 Gyűszű Miklós 109
- Hadházy Pál 538
 Hadik András 283
 Hadnagy Zoltán 85
 Hajdú Tibor 395
 Hamelin, C. J. 422
 Hannibál 193
 Hantos Anna 34
 Hantos János 108
 Haraszi Éva, H. 424
 Harsányi Iván 440
 Havas Ervin 22, 527
 Háty László 164
 Haynal Gábor 218
 Haynal Kornél 689
 Haynau, J. J. 325
 Hegedűs László 244
 Hegedűs Sándor 690
 Hegyi Dolores 192
 Hegyi József 391
 Hegyi Klára 227
 Heltai Gáspár 223
 Herczeg Mihály 307
 Herczegh Géza 107, 318
 Herman János 385
 Herman Mihály 255
 Hetés Tibor 396
 Hitler, A. 445
 Hollós Ervin 691—693
 Hor'kov, G. I. 539
 Horthy Miklós 165, 515
 Horváth Árpád 70, 116, 153
 Horváth Imre 166
 Horváth István 114
 Horváth Pál 467
 Hölgyéné Angelotti Zsuzsanna 40
 Höppner, S. 381
 Höttl, Wilhelm 483
 Hrenkó Pál 73
 Huba László 452
 Hunyadi Károly 172, 397, 694
 Hunyadiak 214
 Huszár Tibor 562
- Igrickij, Ju. J. 371
 Illés Sándor 341

Ipoly Márta, N. 57—59
Iványi János 282

Jagellók 224
Jahn Anna 596
Jakobinyi Béla 670
Jakus Lajos 273
Jankó Annamária 57
János Zsigmond 235
Jász Dezső 23, 167—170, 392
Jemnitz János 355, 440
Jenei Károly 308
Józsa Antal 377
Józsa György Gábor 56, 336, 696
Juhász András 86
Juhász Gyula 482, 492
Juhász Péter 105

Kacsó Lajos 24, 31, 190, 430
Kádár János 675
Kádár Márta 35
Kálmán Attila 93
Kálmán Dániel 491
Kálmán Gyula 324
Kamody Miklós 274, 275
Kanis, P. 379
Kaposi Kis István 16
Karacs Zsigmond 478
Karikás Frigyes 171, 172
Karkoszka, J. 505
Kármán Tódor 173, 174
Károly IV. (magyar király) 419
Karsai Elek 446, 449, 454
Katona Tamás 211, 262
Kecskeméthy Zoltán 309, 332, 385
Kékesdi Gyula 541, 574, 587
Kelemen Gábor, L. 597
Kelemen Lajos 706
Kempelen Károly 328
Kende István 607, 608, 626
Kende János 398, 404, 405
Kendi Mária 325, 327
Kerekes István 87
Kereszty András 630
Kéri Kálmán 644
Kielar, W. 598
Király István 279
Király János 633
Kis András 643, 648
Kisfaludi Sándor 175
Kiss J. László 605
Kiss Pál 329
Klusacek, Ch. 495
Kmetty György 303, 334
Kocsis Bernát 76, 83
Kocsis János 391, 673
Kókay György 284
Kolta László 335
Komlós J. 347
Kónya József 664
Koroknai Ákos 386
Korom Mihály 531
Kósa László 154
Kossuth Lajos 320, 326, 347, 348
Kovács Ágnes 276

Kovács András 511
Kovács György Attila 370
Kovács István 289, 500
Kovács Jenő 45, 578, 653
Kovalev, V. N. 617
Kovássy Zoltán 312, 316, 328, 329, 334
Kováts Andor 130
Kozma Tóth István 542, 543
Köpeczi Béla 247, 277
Körösi Orbók Kálmán 337
Kövágó László 416
Kristó Gyula 209, 210
Kroó László 599
Krúszanov, V. V. 122
Kubinyi András 233
Kulcsár Margit 223
Kulcsár Péter 214, 223, 224
Kulinski, R. 621
Kulis, V. M. 453
Kun József 55
Kutuzov, M. I. 288

Lagzi István 162, 498—503, 509, 510
Lajos II. (magyar király) 232
Lajtai Vera 692
Lanoux, A. 354
László Gyula 203
Lázár György 658
Lázár István 586
Le Duan 626
Leljusenko, D. 464
Lénárd Sándor 666
Lengyel István 372, 373
Lenin, V. I. 76
Lenkey János 330
Lewis, B. 226
Lipovecz Iván 600
Liptai Ervin 85, 399, 406, 529
Loszik, O. A. 120
Lovas Gyula 544
Lőrincz Barnabás 198
Lugosi József 132
Lukács Lajos 302
Lukács Teréz 528

Macenauer Hugó 393
Macskásy Pál 563, 594
Madaras Péter 545
Magyar Balázs 218—222
Magyar Benigna 219, 222
Major István 155
Majtényi Zoltán 197
Makai Ágnes 41
Makay György 43
Makk Ferenc 210
Malinovszkij, R. J. 538
Manfred, A. Z. 287
Marinescu, A. 548
Markó György 651
Maróti Egon 196
Marsigli, F. L. 69—71, 253
Marx, K. 77, 352
Máté György 183, 677
Matsch, E. 102
Matthaeidesz Konrád 493

- Mécs G. László 665
 [Melnikov] Melnyikov, D. 445
 Mészáros Lázár 331
 Mészöly Gábor 32
 Mezei András 601
 Mező Imre 690
 Mikics Lajos 413
 Moczarski, K. 602
 Moldován Menyhért 54
 Molnár Ernő 556
 Molnár Imre 236, 237
 Molnár István 393, 501, 581, 582, 642, 666
 Molnár Károly 82
 Molnárné Kozma Erzsébet 92
 Montgomery, B. L. 444
 Morgenstern, W. 529
 Morrow, L. 623
 Mosolygó Antal 176
 Mucs Sándor 637, 638, 649
 Mulató János 701
 Munkácsy Albert 332
 Musztafa esztergomi török bég 256
- Nabocsenko, V. P. 535
 Nádas Ernő 556
 Náday István 490, 491
 Náday Károly 266
 Nagy Csaba 314, 353
 Nagy Gábor 643
 Nagy István György 146, 147, 173
 Nagy János 219
 Nagy László 87, 231, 242, 243, 248, 249,
 252, 278
 Nagyváradí Sándor 650
 Napóleón I. 287
 Náray János 310
 Ne Win 627
 Nemere István 456
 Nemes János 184, 700
 Nemeskürty István 319, 346
 Németh Ferenc 156
 Némethi Györgyi 46
 Niederhauser Emil 296
 Noszaka, Sz. 129
 Noszlopy Gáspár 333, 334
 Nyers Rezső 97
- Okecki, St. 567
 Ónozó Lajos 393
 Oravec János 447
 Ortutay András 256, 382
- Ólvedi Ignác, 471—473, 639,, 643, 644
 Órkény István 525
- Paál György 662
 Pálffy György 178
 Pálffy Judit 36
 Palkó Sándor 94, 667—669
 Pálmány Béla 645
 Pap János 327
 Pap Jánosné 220
 Papp Gábor 47, 215, 290
 Papp Lajos 177
 Pásztor Emil 84, 295, 320, 326
- Pásztor József, M. 701
 Paulin Béla 17
 Péczely László 366
 Pejcssev, A. 549
 Peller József 581
 Pellican Ignác Lőrinc 267
 Perczel Móric 300, 335
 Perjés Géza 258
 Pesti Endre 179
 Peter, Ernst 103
 Péter János 702
 Péter Katalin 250
 Petercsák Tivadar 37
 Pethő Tibor 461
 Petneki Áron 217
 Petőfi Sándor 336, 337
 Petrák Katalin 176
 Petrovskij, V. 614
 Piekalkiewicz, J. 550
 Pintér István 177, 420, 483, 489
 Piriti Sándor 606
 Plegler, A. 563
 Pokorny Herman 180
 Polgár Tamás 579
 Polgár Tibor 606
 Polgárdy Géza 221
 Polonyi Béla 19
 Pollereczky János 286
 Pomogáts Béla 559
 Popov, N. V. 552
 Prazák, R. 298
 Pritz Pál 427
 Pszikhundakisz, J. 450
 Puskas, A. I. 408
 Pust, I. 363
 Pusztay Sándor 671
- Rác T. János 86
 Rácz János 390
 Raczkó György 543
 Radó Sándor 181, 182
 Radványi Dezső 511
 Rafai Gábor 174
 Ránki György 411, 426, 451
 Rákóczi György I. 252—254
 Rákóczi Ferenc II. 270—281
 Rákóczi Zsigmond 238
 Rákosi Sándor 697
 Rásonyi László 205
 Rátkai János István 187
 Rauchensteiner, M. 703
 Rázsó Gyula 87
 Regös László 157
 Rékai Miklós 582
 Reményi József Tamás 88
 Rényi Péter 686
 Resetnikov, V. 620
 Réti Ervin 625
 Réti R. László 434, 435
 Rév Pál 419
 Révay József 195
 Révay Márton 244
 Reviczky Imre 583—586
 Romanescu, Gh. 548
 Romsics Ignác 383, 384

Roska István 615
Rózsa Ferenc 183
Rozsnyói Ágnes 1
Rudenko, N. N. 475
Ruffy Péter 512
Rusvay Lajos 504
Ruttkai István 674

Sáfrány Mihály 338
Ságvári György 42
Salamon Konrád 561
Sándor Pál 291, 292
Sánta György 577
Sárhidai Gyula 148, 485, 490
Schmidt László 137
Schulhof Izsák 262
Schwarcz Sándor 597
Seeckt, H. v. 368
Sereg József 704
Seres Zsuzsa 432
Sik Endre 184
Siklós András 367
Simai Mihály 611
Simonffy András 526, 527
Sinkovics István 240
Sipos Ferenc 280
Sipos Péter 89
Sisa József 29
Sitaru, A. 547
Sitzler, K. 297
Soltész István 110
Solymári Károly 587
Solymos Ede 331
Solymosi László 99
Sólyom József 580, 676
Somogyi Éva 345
Somos József 655
Sörge, R. 128
Sós Gyula 698
Spartacus 196
Spira György 300
Stafford, D. 568
Starcz Ferenc 80
Steinbach Antal 627
Striegnitz, S. 374
Sugár István 239, 263
Sükkösd Mihály 518, 520

Szabó Balázs 530
Szabó Egon 443
Szabó Erzsébet, N. 417
Szabó János Győző 238
Szabó Jenő 267, 351, 551
Szabó László 672
Szabó Miklós 144, 437, 438
Szádeczky Kardoss Samu 204
Szakály Ferenc 228, 262
Szakály Sándor 436, 439, 479
Szalai Hanna 23
Szalipszki Endre 459
Szamosközy István 240
Szántó Béla 394—399
Szántó Péter 673
Szapolyai János 234
Szárász György 178, 513

Szászi József 465
Szatmári Judit 480
Száva Péter 530
Szavel'ev, V. P. 552
Szecske Károly 558
Szelaniki Musztafa 237
Szemanov, Sz. N. 412
Szemlerski, L. 503
Szenes Iván 705
Szentesi György 146, 149
Szigethy Gábor 340
Szilvási Ferenc 654
Szobotka Tibor 433
Szokolay Katalin 448
Szombathelyi Ferenc 518—520
Szócs Gábor 687
Szögi László 283
Szöllösi Ferenc 706
Szőnyi Eszter 201
Szőnyi György Endre 125
Sztankay József 553
Sztrokacs, T. A. 588
Szűcs Jenő 216
Szűcs Miklós 338
Szűcs Sándor 339

Tabák András 111
Takács Éva 369
Takács István 660
Talpassy Tibor 569
Tamás Ervin 557
Tardy Lajos 259
Tarpai Zoltán 657
Tartay Vilmos 589
Tatár Imre 487
Teleki Blanka 349
Temesvári Ferenc 38, 337
Thököly Imre 264, 365
Thury József 237
Tihanyi Endre 387
Tikász Mihály 339
Timár Ede 474
Timár István 515
Tóth Endre 199
Tóth György 158
Tóth István 378
Tóth Sándor (hadtört.) 188
Tóth Sándor 241
Trócsányi Zsolt 253, 254
Tuca, F. 212
Turtegin Elek 161, 462, 463, 588

Urbán Aladár 285, 293, 315, 336
Udovetz György 589
Ugróczky Mihály 311
Ujvári István 135
Ujvári László 590
[Usztinov] Usztynov, D. F 619

Vadász Ferenc 170, 585
Vadász Sándor 368
Vágó Béla 400—407
Vajda Gyula 48
Vajda János 340
Vajda Péter 189, 457

Vály Sándor 591
Vámos Éva 75
Váradi-Sternberg János 106
Varga J. János 225, 265
Varga László 136
Vargyai Gyula 414, 428, 429, 476
Várkonyi Ágnes, R. 251, 281
Vas Zoltán 165
Vásárhelyi Miklós 560
Vass Gita 590
Vécsey Károly 341
Veesenmayer, E. 484
Verancsics Antal 232
Veres László 338
Veress D. Csaba 488
Verseghi Györgyné 52
Vida Ferenc 519, 520
Vida Sándor 407, 575
Vigh Károly 517, 573
Vincze Péter 472, 643
Viniczai István 4—6
Visy Zsolt 202
Vita Sándor 559
Vizi János 14, 15
Volkogonov, D. A. 628
Vorosilov, K. J. 185—189

Wallinger Endre 565
Wieder Béla 707
Windisch Aladárné 4—6, 53
Winkler László 143

Zachar József 36, 81, 350
Zádor Errika 62
Zágoni Ernő 618, 634, 636
Zaharia, G. 410
Zákonyi Ferenc 222
Zala Tamás 603
Zalka Máté 190, 191
Zalka Miklós 22
Zalka, N. 191
Zámbó Sándor 95
Zamercev, I. T. 541
Zemplén Győző 134
Zielbauer György 441
Zika Klára 44
Zolnay László 159
[Zolotarev] Zolotarjev, V. A. 356
Zoltán Attila 133
Zrínyi János 266
Zrínyi Miklós 257

Zsalakó István 590
Zsiga Tibor 421
Zsilák András 145
Zsilin, P. A. 288

Összeállította:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SZÁNTÓ IMRE	A Zala vármegyei végvárak és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII—XVIII. században	3
SZAKÁLY SÁNDOR	Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) hadseregének felső vezetése. Történelmi-statisztikai tanulmány a katonai elittről — — — —	34
HÁNCSS ERNŐ	A Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tiszti intézmény létrehozásának előzményei a Magyar Néphadseregben (1948 április—1949 február) — — — — — — — — — —	72

KÖZLEMÉNYEK

CZÖVEK ISTVÁN	Az 1876-os szerb—török háború hatása az orosz közgondolkodásra — — — — — — — — — —	95
DOMOKOS GYÖRGY	Adalékok a törökkori magyar tüzérség kategória- és típusproblémáihoz — — — — — — — — — —	117

MŰHELY

FELKAI DÉNES	A Magyar Néphadsereg Egészségügyi Szolgáltatának kiépítéséről. Reflexiók <i>Farádi László</i> : <i>Diagnózis az életéről</i> című könyvével kapcsolatosan — — — — — — — — — —	150
--------------	---	-----

SZEMLE

MARCEL BOULIN	André-Claude Marquis de Chamborant 1732—1805, mestre de camp propriétaire d'un régiment de hussards de son nom, sa famille, son régiment (<i>Zachar József</i>) — — — — — — — —	153
VARGYAI GYULA	A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években (<i>Szakály Sándor</i>) — — — —	154
* * *	Die NVA in der sozialistischen Verteidigungs-koalition (<i>Bencze László</i>) — — — — — — — —	156
* * *	Krieg, Militärausgaben und wirtschaftlicher Wandel. Akten des 7th International Economic History Congress, Edinburgh, 1978. (Z. J.) —	158
* * *	Historie a Vojenstvi 1981. (<i>Nádor Tibor</i>) — —	160

KRÓNIKA

RÁKÓCZY ROZÁLIA	Önfigurák a Német Demokratikus Köztársaságból. Vándorkiállítás a Hadtörténelmi Múzeumban	164
-----------------	--	-----

BIBLIOGRÁFIA

* * *	Az 1981. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom (<i>Viniczai István, Windisch Aladárné</i>)	167
-------	---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ИМРЕ САНТО	Пограничные крепости и положение населения сельских городов комитата Зала в XVII—XVIII веке — —	3
ШАНДОР САКАЙ	Высшее руководство армии контрреволюционной Венгрии (1919—1945 гг.) — — — — —	34
ЭРНЁ ХАНЧ	Предпосылки создания Главного политического управления и института политических офицеров в Венгерской Народной армии. (Апрель 1948—февраль 1949 гг.) — — — — —	72

СООБЩЕНИЯ

ИШТВАН ЦЁВЕК	Влияние сербско-турецкой войны 1876 года на общественное мнение России — — — — —	95
ДЬЁРДЬ ДОМОКОШ	К проблемам категории и типа венгерской артиллерии периода турецкого нашествия — — — — —	117

МАСТЕРСКАЯ

ДЕНЕШ ФЕЛКАИ	О становлении медицинской службы Венгерской Народной армии. Размышления на книгу <i>Ласло Фаради</i> «Диагноз моей жизни»... — — — — —	150
--------------	--	-----

ОБЗОР

МАРСЕЛЬ БУЛЭН	André-Claude Marquis de Chamborant 1732—1805, mestre de camp propriétaire d'un régiment de hussards de son nom, sa famille, son régiment (<i>Йозеф Захар</i>) — —	153
ДЬЮЛА ВАРДЬЯИ	Политические функции армии в Венгрии тридцатых годов (<i>Шандор Сакай</i>) — — — — —	154
* * *	Die NVA in der sozialistischen Verteidigungscoalition (<i>Ласло Бенце</i>) — — — — —	156
* * *	Krieg, Militärausgaben und wirtschaftlicher Wandel. Akten des 7th International Economic History Congress, Edinburgh, 1978. (<i>Й. З.</i>) — — — — —	158
* * *	Historie a Vojenstvi. 1981. (<i>Тибор Надор</i>) — — —	160

ХРОНИК

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ	Оловные солдатки из Немецкой Демократической Республики. Передбижная выставка в Военно-историческом Музее — — — — —	164
----------------	---	-----

БИБЛИОГРАФИЯ

* * *	Библиография военно-исторической литературы, изданной в Венгрии в 1981 году. Публикации на венгерском языке, вышедшие в Венгрии и за рубежом, и литература, касающаяся Венгрии (<i>Иштван Виницаи, Элеонора Виндши</i>) — — — — —	167
-------	---	-----

INHALT

STUDIEN

- IMRE SZÁNTÓ Die Lage der Bevölkerung der Marktflecken und der Grenzfestungen im Komitat Zala in den XVII-ten und XVIII-ten Jahrhunderten — 3
- SÁNDOR SZAKÁLY Die höhere Führung der Armee des gegenrevolutionären Ungarns (1919—1944). Historisch-statistische Studie über die militärische Elite — 34
- ERNŐ HÁNCSS Die Vorgeschichte der Aufstellung der politischen Hauptverwaltung und der Einrichtung der politischen Offiziere in der Ungarischen Volksarmee (April 1948 bis Februar 1949) — 72

MITTEILUNGEN

- ISTVÁN CZÖVEK Die auf die allgemeine Meinung in Rußland ausgeübte Wirkung des serbisch—türkischen Krieges von 1876 — — — — — 95
- GYÖRGY DOMOKOSS Angaben zu den Kategorie- und Typenproblemen der ungarischen Artillerie zur Zeit der Osmanen — — — — — 117

WERKSTATT

- DÉNES FELKAI Über den Ausbau des Sanitätsdienstes der Ungarischen Volksarmee. Reflexionen über *László Farádi*s Buch „Diagnose über mein Leben“ — 150

RUNDSCHAU

- MARCEL BOULIN André-Claude Marquis de Chamborant 1732—1805, mestre de camp propriétaire d'un régiment de hussards de son nom, sa famille, son régiment (*József Zachar*) — — — — — 153
- GYULA VARGYAI Die politischen Funktionen der Armee in den 30er Jahren in Ungarn (*Sándor Szakály*) — — 154
- * * * Die NVA in der sozialistischen Verteidigungs-
- * * * koalition (*László Bencze*) — — — — — 156
- * * * Krieg, Militärausgaben und wirtschaftlicher Wandel. Akten des 7th International Economic History Congress, Edinburgh, 1978 (*J. Z.*) — — 158
- * * * Historie a Vojenstvi 1981. (*Tibor Nádor*) — — 160

CHRONIK

- ROZÁLIA RÁKÓCZY Zinnfiguren aus der Deutschen Demokratischen Republik. Wanderausstellung im Kriegsgeschichtlichen Museum — — — — — 164

BIBLIOGRAPHIE*

- * * * Die Bibliographie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur vom Jahre 1981. Die in Ungarn und im Ausland veröffentlichte, in ungarischer Sprache erschienene oder im Zusammenhang mit Ungarn stehende Literatur (*István Vinczai, Eleonora Windisch*) — — — 167

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Az MN Általános, Gépesített Lövész és Harckocsizó Kiképzési Csoportfőnökség
Kutatási Feladat Koordinációs Bizottsága
„A Magyar Néphadsereg Története” kutatásával kapcsolatban

PÁLYÁZATOT HIRDET

az alábbi témákban:

1. „A gépesített lövész (gyalogos, gépkocsizó) csapatok kiképzésének fejlődése az 1945—1980 közötti időszakban”;
2. „A harckocsizó (páncélos) csapatok kiképzésének fejlődése az 1945—1980 közötti időszakban”, valamint
3. „A gép- és harcjárművezetők kiképzésének fejlődése az 1945—1980 közötti időszakban”.

A megjelölt témakörökön belül kidolgozandók a csapatkiképzés történetének azon fontosabb időszakai, eseményei, változásai, azok okai és hatásai, *amelyek következtetések, ajánlások formájában alkalmasak a múlt reális értékelésére, a jövőre vonatkozó feladatok meghatározására.*

A pályaművet célszerű a kiképzési rendszer egyes elemeire (követelmény-, tartalom-, időgazdálkodás, szervezet, eszköz, módszer, az irányítás, ellenőrzés és az értékelés rendje) felépíteni, s a *fejlődést ezen elemeken belül, ezen elemek fejlődésének feltárásával tükröztetni.*

A kutatások alapját a kiképzés végrehajtását szabályozó dokumentumok, okmányok, hitelesített tapasztalatok, az ellenőrzések és értékelések jegyzőkönyvei, a szabályzatok, segédletek, utasítások, valamint a publikált tudományos eredmények képezik.

Pályázni kizárólag az e célra készült tudományos munkákkal lehet. Pályázhat minden hivatásos, tartalékos és nyugállományú tiszt, tiszthelyettes, polgári alkalmazott egyénileg és kollektívan.

A pályaművek terjedelme 45—50, (2-es sorközzel) gépelt oldal.

Beküldésük határideje: 1984. november 30. A pályamunkákat két példányban gépelve, jeligével, külön jeligés borítékkal, a pályázó nevének, rendfokozatának, beosztásának és címének (telefonszámának) közlésével kell az MN G1. és Hk. Kik. Csf.-sége beküldeni.

A Feladat Koordinációs Bizottság a célkitűzéseknek legjobban megfelelő pályaművet, értékének arányában, 8—12 ezer Ft-tal jutalmazza és az érdemes pályaművek publikálásáról, a szerző egyetértésével, gondoskodik, továbbá fenntartja a jogot a pályamunkában kifejtett tézisek hasznosítására.

MN G1. és Hk. Kik. Csf.-ség
FELADAT KOORDINÁCIÓS BIZOTTSÁGA

Ára: 13,— Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

